

HAZÁNK TÖRTÉNETE

AZ IFJÚSÁG SZÁMÁRA

ÍRTA

BENEDEK Elek

SZÁMOS SZÖVEGKÉPPSEL ÉS 28 KÉPMELLÉKLETTEL
MÁSODIK KIADÁS

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA
1914

7258.. Budapest az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

MAGYARORSZÁG A HONFOGLALÁS ELŐTT.

Indítván tollamat, hogy megírjam
 hazám ifjúságának a magyar nemzet
 ezeréves történetét, lelkemben egy régi köny-
 vecskének emléke elevenedik meg. A velem,
 egykorúak talán még emlékeznek rája:
 Erdély versekbe szedett históriája volt e
 könyvecske, ezt szavaltuk végig, felváltva egymást, a kis székely
 falu rozoga iskolájában. Ennek a verses históriának négy első
 sora megmaradt emlékezetemben. Így szólt:

Ki s mi laka Erdélyt
 A dák nemzet előtt:
 Sötét homály lebeg
 Még e kérdés fölött.

Ha beköltözünk egy házba, melynek nem mi vagyunk
 első lakói, nem támad-e önkéntelen az a kérdés bennünk:
 vájjon ki s miféle emberek laktak itt előttünk? Járván-kel-

vén szép magyar hazánk rónáin, hegyei közt, nem támad-e fel lelkünkben a kíváncsi kérdés: miféle népek éltek itt, minekelőtte őseink elfoglalták ezt a földet, mely ezer esztendő óta a mienk? Miféle népek sírja fölött járunk? Kiknek vére s verejtéke áztatta, termékenyítette a földet, melyet mi ma *édes anyaföldnek* nevezünk; melynek minden rögéhez változatlan szeretettel tapad a lelkünk; melyen kívül a nagy világon nincsen számunkra hely: vessen a végzet bárhová, visszasír hozzá a szívünk.

A szántóvető ember beleakasztja ekéjét a földbe, nyílnak a barázdák az ekevas nyomán s íme, a földnek méhéből csudálatos dolgok kerülnek napvilágra. Tünődve áll meg s forgatja, vizsgálja az ősrégi ember kőből készült, idomtalan fegyverét. Miféle nép lehetett az, melynek kő volt a fegyvere, kő a szerszámja s mikor élhetett ezen a földön? Erre a tudósok sem adhattak feleletet, mivelhogy a néma kőnél egyéb emlék nem maradt róluk. De az ekevas s a tudósok régi emlékeket kutató ásója, kapája, réz meg bronz eszközöket is vet ki a földnek méhéből. Fejlődöttebb népek eszközei ezek, de még ezekről sem maradt írásos emlék: nevük, mivoltuk a föld alá került, porrá lett.

Az első, e földön lakó nép, amelynek neve megmaradt, a *kelta* nép volt, mely Krisztus születése előtt 5—6 száz esztendővel rajzolt ki Ázsiából. Ez a nép már ismerte a kőnél, bronznál tökéletesebb vasat. Ez már vasból kovácsolt fegyverrel foglalta el a földet, lett ura ennek a hazának. Mivelte a földet, foglalkozott állattenyésztéssel, üzte a kereskedést s ennek révén érintkezésbe lépett a világhódító Rómával, hogy aztán meghódoljon a nála erősebbnek, műveltebbnek. Vagy száz évi viaskodás után hódította meg a hatalmas Róma á kelta népet s Krisztus születésének első százada végén a kelták földje, túl a Dunán s a Dráva-Száva közén Pannónia névvel római tartomány lett. De laktak ez időben mai hazánk föld-

jén más népek is. A mai Erdély földjén a dákok, a Tisza mentén s a Temesközben a géták. Amint Róma szomszédságába jutott a dákok földjével, meg is kívánta a természeti kincsekben gazdag tartományt s hosszú harc után Traján császár leverte a dákok vitéz fejedelmét, Dekebált: római tartománnyá lett a mai Erdély földje is.

Ahol csak Róma megvetette lábát, új, a régítől elütő élet kezdődött mindenütt. Hasznát akarta látni foglalásainak s ahol Róma volt az úr, fészket vert a műveltség s a jólét is vele. Nem csupán maga részére aknázza ki a mai magyar föld természetadta kincseit, de gondja volt arra is, hogy a hatalmába került népek élvezzék a műveltség áldását. Sorban emelkedtek a városok s e városokat nagy gonddal épített műutak kötötték össze. Szemrevaló magánházak, nagyobb szabású középületek emelkedtek a városokban: templomok, fürdő-épületek, színházak, szobrok. E nagyszabású építkezések emlékeit mind e mai napig megőrizték az óbudai Aquincum romjai: templomokról, palotákról s nagyméretű színházról tanúskodnak e romok. Krisztus születése után a negyedik században már gyökeret vert a magyar földi római tartományokban a keresztény egyház is s rendes egyházi szervezkedésről tanúskodnak a különböző városokban alakult püspökségek. Ilyen város volt a többek közt a mai Szombathely, akkor Savaria. Pécs (Sopianae) s a ma romjaiban csodált Aquincum.

De amily gyors volt a fejlődés a római uralom idejében, oly hirtelen támadtak a minden szépet pusztulással fenyegető fellegek is. Megindul a népek vándorlása, megkezdí romboló munkáját a nyers tömegek mindent elsöprő fergetege. Már a második évszáz vége táján észak felől megjelennek a gótok s a nyers erő lassanként elnyomja, kiszorítja az erkölcsi megfogyatkozott rómaid. A harmadik évszáz végén Dácia már a gótoké s a negyedik évszáz végén Pannónia is. A magyar földi tartományokból kihúzódnak a római légiók; minden-

féle népek lepik el a földet s amerre elvonulnak, pusztulás jelzi kezük s lábuk nyomát. A barbár népek valóságos keveréke kavargott e földön, melyen a római ész és kéz annyi szépet alkotott. Gótok, vandalok, alánok, szittya-szarmaták, kvádok rombolták a római kéz alkotásait, minden jele nélkül annak, hogy a romok fölé mást, újat építsenek, tartósabb állami életnek alapjait megvessék. Ebben a nagy kavarodásban, ebben a nagy össze-visszaságban jelennek meg a *húnok*, erőben, vitézségben, szervezettségben mind e vándor népek felett állók: ez a nép látszott hivatva lenni arra, hogy a romok felett új világot teremtsen, magának s a neki meghódolt népeknek állandó hazát adjon a mai magyar földön. Ez nem történt meg ugyan, de maradt utánuk egy nagyértékű örökség: mikor a maroknyi magyar elindult honkereső útjára, azt a földet kereste, mely egykor *Attila földje* volt s honfoglaló munkájában nagy erőssége volt a hagyomány táplálta büszke tudat, hogy ezt a földet a véreből való vér, a vele atyafi húnok vére áztatta egykoron s voltaképen a testvér örökét foglalja el.

De álljunk meg itt. Világverő népről, világverő népek nagy fiáról: Attiláról léssen megemlékezés. Szenteljünk ennek, külön fejezetet.

A VILÁGVERŐ NÉP.

Gyűjtsuk meg a mondák s regék csodás világának fátyláját s elsőbbed ennek fényénél kísérjük világverő nagy útjukban a hónokat.

Ne kicsinyeljük ezt a világot: csak nagyra termett, nagy dolgokat művelő nép cselekedetei mozgatják meg a népek képzeletét; csak a jelentéktelenségből magasan kiemelkedett népekről szólnak a mondák s regék. Hány nép enyészik el szinte nyomtalan! A történetíró feljegyzi nevét s ezzel vége. Sem szó, sem írás nem hirdeti nagyságát. De a világverő húnok emléke megmarad vala Írás nélkül is: a népek nagy serege csodálta, rettegte e nép roppant nagy erejét, a körötte s közte élő népek fölé emelkedő jelességeit.

A csodaszarvas regéje.

Hát csak gyűjtsuk meg azt a fáklját.

... Ennekelőtte sok ezer esztendővel, messze keleten élt egy híres hatalmas fejedelem: Nimród volt a neve. Ez a Nimród volt az apja Hunornak és Magyarnek, annak a két dali vitéznek, akiknek maradékai a húnok és a magyarok. Amíg nagy legénnyé serdültek, együtt vadásztak édesapjukkal, majd hogy Nimród leöregedett, ketten kalandozták be hazájuk földjét: minden zegét-zúgát ismerték annak. Egyszerre csak elfogta a vágy mindkettőnek a szívét: túlmenni az ország határán, hadd lássák, mi van ott. Milyen az ország határán túl az erdő, a mező. Magukhoz vettek ötven-ötven válogatott vitézt, fölkerelkedtek s vadásztatás közben elkalandoztak messze-messze, az országuk határán túl. Szemük-szívük eltelt gyönyörűséggel. Rengeteg erdők, végtelen rónaságok, amerre mentek. Nagy csordákban csatangoltak a mindenféle vadak. Külön-külön fogtak egy-egy vadat s úgy vették üzöbe. Egyszer aztán egy szarvason akadt meg a szemük: csodaszép állal volt, nem láttak még ehhez hasonlatost. A két ágas-bogas szarva össze volt fonódva s lebegett a feje fölött, mint egy koszorú. A két szeme feketéllett, ragyogott, mint a fekete gyémánt. A dereka karcsú, hajlékony, mint a lengő nádszál. a lába vékony s szaladván nem látszott érinteni a földet, özöbe vették ezt a csodaszép szarvast, vágattak utána mint a sebes szél, nyomukban a vitézek, tisztásról rengetegbe, rengetegből tisztásra, hegyeken föl, folyóvizeken át. Hol eltűnt, hol felbukkant a csodaszép szarvas: csalta, csalogatta Hunort és Magyarat. Reggeltől estig kergették a szarvast, de hiába, alkonyaikor eltűnt egy ingoványos helyen, sűrű nádas rejtekébe. Soha többet nem látták.

De ha a csodaszép szarvast meg sem is foghatták, elvezette ez őket olyan szép földre, amilyent még nem láttak. Gyönyörű

sziget volt ez: köröskörül rengeteg erdők és folyóvizek. Övig gázoltak a fűben-virágban. Nagy terebélyes fák adtak pompás gyümölcsöt és enyhe árnyékot. A vizeknek színén kicsiny és nagy halaknak ezrei úszkáltak s játszadoztak a nap verőfényében.

—De szeretnék itt maradni örökre! — mondá Hunor áradó szívvel. — Hát te, öcsém, Magyar?

—Én is, bátyám, én is.

... És ott maradának. Már több napja voltak a szép szigeten s csodálkoztak, hogy a maguk emberein kívül más embert nem látnak. Fölkerekedtek hát, hogy nézzenek széjjel. Velük a száz vitéz. S ím, amint bolyonganak a nagy rónaságon, egyszerre csak szemük-szájuk elállott a nagy csodálkozástól. Egy nagy csapat leány, egyik szebb a másiknál, ott táncolt karikába-körbe egy csörgedező forrásnak a tövén. Szépen összefogódtak, — lehettek százan, ha nem többen — s úgy keringtek körbe, a kör közepén pedig két leány lejtett, de olyan szép mind a kettő, hogy a napra lehetett nézni, de rájuk nem.

Összenézett Hunor és Magyar, a többi vitéz is, semmit sem szóltak, de egyet gondoltak: hirtelen közrefogták a leányokat, kiki egy leányt fölkapott a nyeregbe s azzal elvágattak sebes szélnél sebesebben. Hunor és Magyar azt a két leányt kapták fel nyergükbe, akik a kör közepén táncoltak: az alánok fejedelmének, Dúlnak a leányai voltak ezek. Reszkettek a félelemtől, de Hunor és Magyar olyan szép szavakkal engesztelték, vigasztalták, hogy lassanként neki-bátorodtak s nem is bánták, hogy elrabolta őket az a két dali; szép fiú. Nem bánta a többi leány sem. Még aznap nagy lakodalmat laktak: egyszerre volt a lakodalma Hunornak, Magyar-nak s a száz vitéznek. És megáldá Isten frigyüket. Szaporodtak ivadékról-ivadékra. És telt, múlt az idő, eltelt vagy száz esztendő s Hunor és Magyar nemzetsége úgy megsokasodott, hogy nem volt elég tágas a szép sziget. Új hazát kellett keresniük

Isten kardja.

Fülkerekedék mind a két nemzetség, vándoroltak hegyeken, völgyeken, folyóvizeken át, így értek *Szittyországba*.

Ez már jó nagy darab föld volt, s bár laktak ott más népek is, elfértek ott. Akkor már száznolc nemzetsége volt a hún és magyar ivadékoknak: ekközt oszlott fel Szittyország. De telt múlt az idő s íme Szittyország sem elegendő már, megint új hazát kellett keresniök. Összeültek a nemzetségek öregei vezérei s tanakodtak. A hun nemzetségek vezérei azt javallották, hogy menjnek nyugat felé, a magyar nemzetség vezérei, hogy menjenek keletnek s ha elég nagy földet találnak, adják hírül s utánuk mennek. Hanem, mikor épen indulóban voltak előállott Attila, a hunok vezére s kérdé: Hát az *Isten karaja* kié lesz?

Mert mikoron a húnok és magyarok elfoglalták Szittyországot, egy kardot szenteltek Istennek, aki e földre segítette.

Minden nemzetségnek jussa volt Isten kardjához. Hitték s vallották, hogy míg ővék a kard, velük az Isten. Összeültek a nemzetségek bölcsei és tanakodtak három éjjel s háromnap és határozák: penderítse, forgassa meg egy világtalan ember hétszer a kardot, hetedikszer ejtse ki a kezéből. Ha nyugat felé esik legyen a húnoké, ha kelet felé, maradjon a magyaroké. Ebben mind megnyugovának. Mikoron pedig a világtalan ember hetedik penderítés után kiejtje kezéből a kardot kerekedék rettentő forgószél, fölkapta repítette Isten kardját, vitte, vitte nyugat felé, egyszerre csak eltűnt...

— Lássátok, lássátok — mondá Attila — az Isten is azt akarja hogy nyugatnak menjünk. Ne búsuljatok a kard után. Megtaláljuk majd mi s hogyha megtaláljuk, hírül adjuk nektek: jertek ti is, jertek!

És útnak eredt a nagy hún nemzetség. Elöl a vén Mundzuk, két oldalán két dali fia: Attila és Buda. Nyomukban tenger nép, ki gyalogszerrel, ki lóháton, át rengeteg erdőkön, mérhetetlen síkságokon, de hosszabb időre meg nem állapodtak, míg a Duna s Tisza közé nem értek. Ez a föld tetszett nekik erősen.

— Itt maradunk, itt élünk-halunk! — kiáltották egy szívvel-lélekkel.

Hajh, lett rettentő nagy rémület az itt lakó népek között! Fejük vesztve hívták segítségül a vasfejű Detrét. És az jött is rettentő nagy sereggel. És összezapott a két sereg, mint két fekete felleg. Kiáradt a Duna, annyi vér folyt belé. Ha kiáradt, nem áradt hiába. A húnoké lett a Duna s Tisza köze. És éltek sokáig békességben. Hadakozásra tán nem is gondoltak. De Attilának nem volt nyugodalma. Kicsi volt neki a Duna s Tisza köze, szerette volna meghódítani az egész világot. Mondta az apja:

— Ne is gondolj erre, fiam, míg isten kardját meg nem találod. Hiába a nagy vitézséged, ha nincs veled Isten.

E naptól fogvást mind az Isten kardja volt Attila fejében. S hogy meghalt az apja s a húnok egy akarattal őt választották királyuknak, őt, a legvitézebbet, a legbölcsebbet, nem volt lelkének nyugodalma: hej, csak megtalálja Isten kardját!

Közben, hogy így tépelődék az ő lelke, látta egyszer csodálatos álmot. Hívatja a jövendőmondókat, fejsék meg az álmát. Mondja nekik:

— Hallgassatok ide, az éjjel álmomban csodálatos álmot láttam. Mintha fényes nappal történt volna, úgy emlékszem rá: egy ősz öreg ember szállott le hozzám a levegőégből s egy ragyogó kardot kötött az oldalamra, de ahogy felkötötte, úgy eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. Nézem, nézem a kardot s hát kivilágos-világra olyan, mint az Isten kardja. S valamiképen az Isten kardját szemünk láttára felkapta s

elvitte vala sebes forgószél, azonképen engem is sebes forgószél kapott föl s vitt erdők, hegyek, tengerek, végetlen rónások, rengeteg nagy városok felett. Én pedig, amint repültem, le-lesujtottam kardommal s ím, az erdők meghajoltak, folyók s tengerek kétfelé nyíltak, a városok lángba borultak. Mondjátok, táltosok, mit jelent az álmom?

Elállott Torda, a legvénebb táltos s mondá: — Felséges királyom, életem, halálom kezébe ajánlom, a te álmod azt jelenti, hogy megkerül az Isten kardja s akkor aztán meghódítod az egész világot.

Alighogy végezé szavait Torda, szalad nagy lelkendezve feléjük egy pásztorfiú, villogtat kezében egy kardot s jelenti:

— Felséges királyom, a pusztán egy kardot találtam, ihol, elhozám.

Nézi Attila a kardot, megforgatja; villogtatja, s ég, föld megrendült, akkorát kiáltott nagy örömeben:

— Ez az Isten kardja, emberek!

Nézik a táltosok, nézik Szittyországából jött emberek s mondják ezek is:

— Ez az Isten kardja, ez!

Kérdi Attila a pásztorfiút:

— Hol találtad ezt a kardot, fiam?

Mondá a fiú:

— Amint a nyájam után mendegéltem, látom, hogy egy tavalyi üsző »sajnálja a lábát«. Nézem, mi baja lehet s hát vérzik az üsző bal lába. Tűnődtem magamban: ugyan mi vérezheté meg, mikor gyenge hajlós fűnél nincs egyéb a pusztán. Nézek erre, nézek arra s ihol egy kard hegyét pillantom meg a földben. Fogom, hogy kihúzzam s hát abban a pillanatban láng csap ki a kard hegyéből. Én bizony megijedtem s elszaladtam, de ahogy visszanezek, látom, hogy a kard csak kipattan a földből s forog, forog, mintha szél forgatná. Egyszerre csak ellobban a lángja s a kard elterül a földön. Én aztán nekibátorodtam, visszamentem s fölvettem a kardot.

— Ez az Isten kardja, ez! — kiáltották a népek.

Attila pedig mindig kipróbálta. Háromszor vágott vele a négy anyaszélnek, hogy csak úgy zúgott bele.

— Ez az, ez az! — örvendezett Attila. És tüzet gyújtónak az ő parancsolatjára mindenfelé, tüzet Istennek, aki kardját visszaadta a hún nemzetségnek.

És beteljesedék a táltosok jövőmondása, mert Attila csakugyan meghódította az egész világot.

A krónikások Attiláról.

Attilának és népének világhíres nagysága a történelem világító fénye mellett sem kisebbedik. Egykorú krónikások írásai örökítették meg világverő Attila alakját, vitézségét, bölcsességét, egész valójának nemességét. Idegen írók tanúsága szerint is korának legnagyobb hőse, ki mellett a történelem nevezetes hősei elhalványodnak s kinek nevét később is félelemmel vegyes csodálattal emlegetik.

Honnan indult ki a hún nép világverő nagy útjára? Ázsia belsejéből, Kína szomszédságából mozdult meg a rettentő nagy néparadat s amerre húzódik, magával sodorja a népeket. A negyedik század utolsó felében Balambér király vezetése alatt meghódítják a mai Oroszország akkor leghatalmasabb népét, a keleti gótokat, a Dáciában lakó nyugati gótok pedig a római uralomnál keresnek menedéket a népeket elseprő áradat elől. Az ötödik század első felében lép előtérbe Attila, Mundzuk fia: ő teszi világhatalommá a hún birodalmat. A Kaspi-tengertől a Rajnáig, az Alsó Dunától a Keleti-tengerig, ami nép e végtelen területeken élt: mind meghódolt világverő Attilának. A különböző fajtájú és vallású népeknek óriási tömege ismeri el urának, királyának Attilát: szarmaták, osztrogótok, gepidák, svévek, markomannok, herulok, turkilingok, skirek, turingok, saxok, szlávok s egyéb névszerint is alig ismert népek. És ezek a népek most *egységes* birodalomnak a népei; a világ, melyei ők Attila uralma alatt alkotnak, a keleti és nyugati római birodalomtól különálló nagy világ. S ennek a nagy, hatalmas világnak a közepe a Duna-Tisza rónasága. Ez a középpontja a hún birodalomnak. Itt volt valahol a hún birodalom fővárosa s e fővárosban Attila halmon épült, fatornyos palotája. Magának a hún népnek nagy tömege a szarmata síkságon élt, a birodalom középpontján csupán az előkelők vették körül a világverő hún királyt. Nagy nevezetességű történeti tény ez: a mai magyar föld ekkor volt először középpontja egy nagy, hatalmas birodalomnak.

Akár a gyűlölet, akár a csodálat hangján beszél Attiláról monda és krónika: mind a két hang az ő világtörténeti alakjának rendkívüli nagyságát hirdeti, bizonyítja, ő maga hiszi erős, vallásos hittel, hogy küldetése van ezen a földön; hogy a hódítás jogát egy felsőbb hatalom ruházta rá. Közös vonása ez a nagy dolgokra hivatott embereknek, a világhódítóknak. Különösen jellemzi ez a turáni fajt s mint Attila, később

Dsingiz kán is Isten ostorának nevezte magát. Isten ostorának kit Isten a bűnös népek ostorozására küldött.

A gótok történetírója, Yordanes, száz évvel később azt írja róla, hogy: az egész föld, a világ népeinek sanyargatására és rémületére született ez az ember, kinek félelmetes híre mindent rettegésbe ejtett s valamennyi nemzet bámulatát magára vonta. Hatalmát már büszke magatartása és kevélyen körüljárattott szemeinek parancsoló tekintete is elárulta. Szerette a harcot, de mérsékelte magát. Elhatározásaiban szilárd, könyörgésre engesztelékeny és kegyelmes azokhoz, kiket egyszer hívei közé számított. Külsejében igazi hún: alacsony természetével, széles mellével, nagy fejével, apró szemével, ritka szakállával, lapos orrával és sötét testszínével egyesítvén magában nemzetének faji sajátságait.

Így ír róla a gótok történetírója s míg a rómaiak kegyetlen barbárnak hirdették s minden rosszat, borzalmasat összehordtak róla, a germán népek előtt közel ezer esztendeig úgy állott neve, emléke, mint nagy, bölcs, hatalmas, gazdag és bőkezű, nagylelkű, emberséges és igazságos királyé, akinek párja sohasem volt és sehol nem található; akinek udvarában tizenkét király, hercegek és grófok szolgáltak; aki mellett a germán népek képzeletében eltűntek, elhalaványodtak a nagy gót hódítók, mivel kivesz emléküik a mondákból, de Attilára úgy emlékeznek vissza, hogy ő jól fogadja s becsületben tartja azt, ki hozzája csatlakozik; jobban szeret békével, mint fegyverrel uralkodni, de összetiporja, megsemmisíti, aki ellene szegül. És bármennyire ellenségesen is írnak róla a rómaiak, közülök is többen élnek Attila udvarában s Priscus Rhetor görög író tanúsága szerint Attila fővezére, a görög eredetű Onegezius, úgy nyilatkozott, hogy inkább lenne szolga Attilánál, mint nagy úr és gazdag a rómaiaknál. Ugyanígy nyilatkozott egy görög kereskedőember is: sokkal jobb hún, mint római alattvalónak lenni, mert a hún törvények megengedik, hogy

aki meg tudja magát váltani — és vitézségével mindenki szerezhet magának annyi zsákmányt, hogy ezt megtehesse — visszakövetelheti szabadságát s ha vége a háborúnak, senki nem háborgatja vagyonában, békével élvezheti; a törvény egyforma mindenkire, nem úgy, mint a rómaiaknál, kiknél a gazdag és hatalmas büntetlenül sértheti meg, az csak a szegényt sújtja» ki pénzért és hosszú perlekedés után is nagynehezen juthat az igazsághoz.

Ezek az egyszerű vallomások mindennél ékesebben szólnak Attila nagysága mellett, ki nem csupán kardjával hódította meg a világot, de meghódította, őszinte hűségre melegítette mindama népek szívét, melyek az ő bölcsességének, igazságszeretetének melegítő sugarait érezhették. Nem csoda, ha a különben is gyengülő Róma féltette tőle világhatalmát. Félmilliónyi harcos került ki Attila népeinek rengetegéből s ezek a népek Isten kardjának csodálatos megtalálása után babonás hittel hitték, hogy ezzel maga Isten jelölte ki Attilát a világ urának. Ezzel a rettentő nagy, ezzel az Attila világhódító elhívásában hívő hadi erővel indult »Isten ostorak« 451-ben a nyugatrómai birodalom ellen, miután a keletrómai birodalmat és császáriját, aki orvgyilkosságot terveit Attila élete ellen, porig alázta. Galliában, a catalaunumi, ma chalonsi síkságon ütközött meg Aetiussal, a római hadak fővezérével. A jósök azt jövendölték Attilának, hogy az ütközetnek nem lesz ugyan szerencsés kimenetele, de az ellenség vezére elesik. Ehhez a csatához hasonlót nem ismer a régi történelem, — mondja Yordanes. — Semmit se látott, aki nem nézhetett végig ezt a csodálatosan dühös, borzasztó és makacs küzdelmet, mely 165 ezer ember halálával végződött. Délután 3 órakor kezdődött a harc s csak akkor szűnt meg, midőn az éj sötétjében barát és ellenség egymást nem tudta felismerni. Attila élete is veszedelemben forgott. Ha szekérvárába nem menekül, megölik a vizigótok. Onnan

fenyegette folytonos fegyverzörejével az ellenséget, de Aetius sem merte megújítani a csatát, mely eldöntetlen maradt s melyben — a monda szerint — három napon át az elesettek lelkei is folytatták engesztelhetetlen tusájukat. Attila visszatért Hunniába, de már a következő év tavaszán Itáliát támadta meg. Aquileát, melynek bevehetetlen híre volt, földig rombolta, aztán Róma ellen indult. Itt állott meg a világverő Attila. A megrémült császár Leó pápát küldi elébe fényes küldöttséggel, békéért könyörögvén. És Attila megkötö a békét. Lemond a további harcról évi adófizetés fejében, hazamegy Hunnia földjére, fatornyos palotájába — meghalni.

Attila halála.

A keletrómai birodalom ellen készülődik s e készülődés közben lepi meg a haliig; Mielőtt indulna újabb világverő útjára, menyegzőjét tartja a szép Ildikóval szertelen kedvében a rendesnél több bort iszik, alvásközben megered orrávére, a torkába szálló vér megfojtja s reggel hálva találják Isten ostorát.

A hún birodalom gyászba borul. Lovas vitézek száguldanak szét a halál hírével, a gyász jelül levágott hajjal, felhasogatott arccal, néma fájdalommal állják körül a holttestet, melyet a síkság közepén, selyem sátor alatt tesznek ki közszemlére. Csak a hún énekesek gyászdalai törnek meg a halálos csendet. A nagy király nagy tetteit dicsőítik a gyászdalok, melyek, Yordanes feljegyzése szerint, ilyenformán szólhattak:

Attila, Attila, hunok nagy királya,
Mundzuk sarjadéka, híres maradvája!
Te ura, királya szittyák s germánoknak,
Valál hódítója a rómaiaknak:

Napnyugatiaknak, napkeletieknek,
 Valál réműlete, valál iszonyata
 Te minden népeknek i
 De ha könyörögtek, megengesztelődttél,
 Adófizetéssel te megelégedttél.
 Mindez nagy dolgokat te megcselekedted,
 Ez világnak hódítását mind te végbevitted
 S sebzetlen maradtál!
 Ármányság, árulás meg is meg nem ejtett,
 Sűrű sok ellenség el sem is veszejtett,
 Haj! mégis meghaltál!
 Valál vigasságban, fekvél nyoszolyádban,
 Puha nyoszolyádban, tornyos palotádban,
 Meglepett a halál a te mély álmoádban,
 Hunok nagy királya,
 Mundzuk maradvája!
 Hajh! ki mondja ezt halálnak,
 Az orozva járó álmat!
 Halál, halál, csendes halál, '
 Nem vagy te igazi halál!
 Rajtad bosszút nem állhatunk,
 Beléd kardot nem márthatunk:
 Halál, halál, csendes halál.
 Nem vagy te igazi halál!

Nem asszonyi siránkozással és könnyekkel, hanem férfiak
 vérével gyászolták a »híres vitézt«. Holtteste fölött nagy tort
 ültek, aztán zárták hármaskoporsóba, arany-, ezüst- és vas-
 koporsóba; fegyvereit, ékszereit melléje tették; kedves pari-
 páját, leghívebb szolgálait ős szittyák szokás szerint leölték,
 vele együtt temették éjnek idején egy közös sírba s emeltek
 fölője magas halmot.

Még ki sem zöldült ez a magas halom, összeomlott a
 húnok birodalma, világverő nagy hatalma. Kitért a viszály
 Attila fiai közt a hatalom fölött s a meghódított népek

egyszerre fölemelték fejüket. Itt volt a kedvező alkalom: megdönteni a húnok világhatalmát. Több ütközet után Pannóniában, a Netád patak mellett volt a döntő ütközet. A gepidák, gótok, svévek, rugioiok és herulok egyesült hadereje tönkrevverte a húnok s a velük szövöttek seregét. Ebben a csatában esett el Ellákh, Attila legidősebb fia s vele vagy harmincezer vitéz. A megvert sereg visszahúzódik az Al-Duna és Deneper mellékére. Amott, Kis-Scythia végén három fia telepedik meg Attilának: Imák, Emnedzur és Ultzindur, a Deneper mellékén pedig Dengesikh, ki 469-ben a keletrómaiak ellen viselt hadjáratban esett el. Az ötödik század vége táján már mind a déloroszországi síkságon tanyáznak a húnok.

A hadak útja.

A monda emlegeti, hogy egy maroknyi sereg itt maradt a mai magyar föld keleti szélén: Csaba vezér, Attila fia hagyta itt azzal, hogy hírt visz az »otthon« maradt testvéreknek s visszajön: újra elfoglalni Attila örökét. Három ezer vitéz vált ki Csaba seregéből s telepedett le a mai Székelyföldön, — így szól a monda. — De mielőtt Csaba vissza-indult Szittyaországába, áldoztak a *tűznek*, áldoztak a *víznek*, azután a *levegőnek*, végezetül a *földnek*. S megesküdtek mind a visszatérők Isten szabad ege alatt, hogy, ha a székelyeket ellenség támadná meg, visszatérnek még a világ végéről is. Hírül viszi nekik a tűz, ha ez nem: a víz; ha a víz nem: a levegő; ha ez nem: a föld.

Háromszor tértek meg Csaba vitézei s verték szét a székelyek elleneit. De aztán telt, múlt az idő, Csaba nem jött vissza a magyar testvérekkel. Már rég por és hamu volt Csaba, mikor újra ellenség támadott a székelyekre. Hiába néztek Szittyaország felé, nem jött a segítség. De halljatok csodát, mi történt? Mikor épen az utolsó csatára készült a székely, éjnek éjszakáján világosodik az ég s ím, a csillagoknak fényes ragyogása közt megjelenik Csaba királyfi s nyomában a vitézek, kik sok száz esztendővel annak előtte háromszor verték széjjel a székelyek ellenségeit. Nem hagyta el a székelyeket az ő csillaguk, a Szaturnus csillag. Hírül vitte a magas mennyországba: bajba van a székely!

— Fel, fel, vitézek! — kiáltott Csaba s ím fölkerelkednek a halott vitézek, végigszáguldanak a csillagos ég boltozatján, sebes szélnél sebesebben, a gondolatnál is sebesebben s a székely határon, hol az ég ráhajlik a hegyekre, leszállnának az égből. Rettentő rémület szállja meg az ellenséget láttára a hún vitézeknek, kik az égből szálltak le s nem

hagyják a székely testvért nagy veszedelmében. Fut a tenger ellenség esze nélkül, nincs az a vitéz, aki megállni merjen aki vissza is tekintsen. És halljátok, csodáljátok, Csaba és vitézei ismét fölszállanak a csillagos ég boltozatjára s visszaszáguldanak azon az úton, amerről jövének. Ragyogó fehér út verődik a paripák lába nyomán, amely el nem enyészik soha s megmarad örökkön örökké: a *hadak útja* ez. Ott ragyog az égen, csillagos estéken ...

A történetírás nyomról-nyomra járó kutatása nem igazolja ugyan a felséges szép regét, de népünk lelke kegyeletes szeretettel csüng az apáról fiúra szálló hagyományon: a húnok ivadéka a székelység s ez a maroknyi nép századokon át erős hittel várja a magyar testvérek bejövetelét, Attila földjének visszafoglalását ...

Harminc esztendeig tart a húnok uralma a mai magyar földön s négyszáz esztendő forog le az idők kerekén, míg megjelennek a honfoglaló magyarok, hogy — a ma is élő hagyomány szerint — elfoglalják Attila örökét. Germán népek lépnek a húnok nyomába, övék lett a mai Magyarország. s a germánok mellett szarmaták és szlávok laktak e földön. Az egykori Dáciát a gepidák, Pannóniát a keleti gótok, a Dunán innen eső területet a herulok lepték el. Majd a longobárdok tűnnek fel, később az *avarok* s ez a hónokkal atyafi nép, melynek görög írók szerint a nyelve is egy volt a húnok nyelvével, fölébe kerekedik az egymással versengő népeknek: 569-től kezdve az avar lett ura a mai magyar földnek.

Mintegy másfélszáz esztendeig tart az avarok uralma. Nem tudták magukba olvasztani a meghódított népeket, nem tudtak tartós egységű államot alkotni s a 805. esztendőben uralmuknak teljesen vége szakadt. A germán eredetű frankok híres királya, a későbbi császár, Nagy Károly mérte rájuk a döntő csapást, ő foglalta el földvárait, gyűrűiket, hol ren-

geteg kincseiket őrizték. Közmondássá lett: elvesztek, mint az avarok, nem maradt semmi atyafiuk, örökösük.

A kilencedik század vége táján német, morva és bolgár nép az uralkodó a mai magyar földön s bár különböző szer-tartással, ezek már mind hívei voltak a keresztény vallás-nak. De e népek közül egyik sem tud egységes államot alkotni: ezt a nagyszerű hivatást a Gondviselés a magyarnak tar-totta fenn.

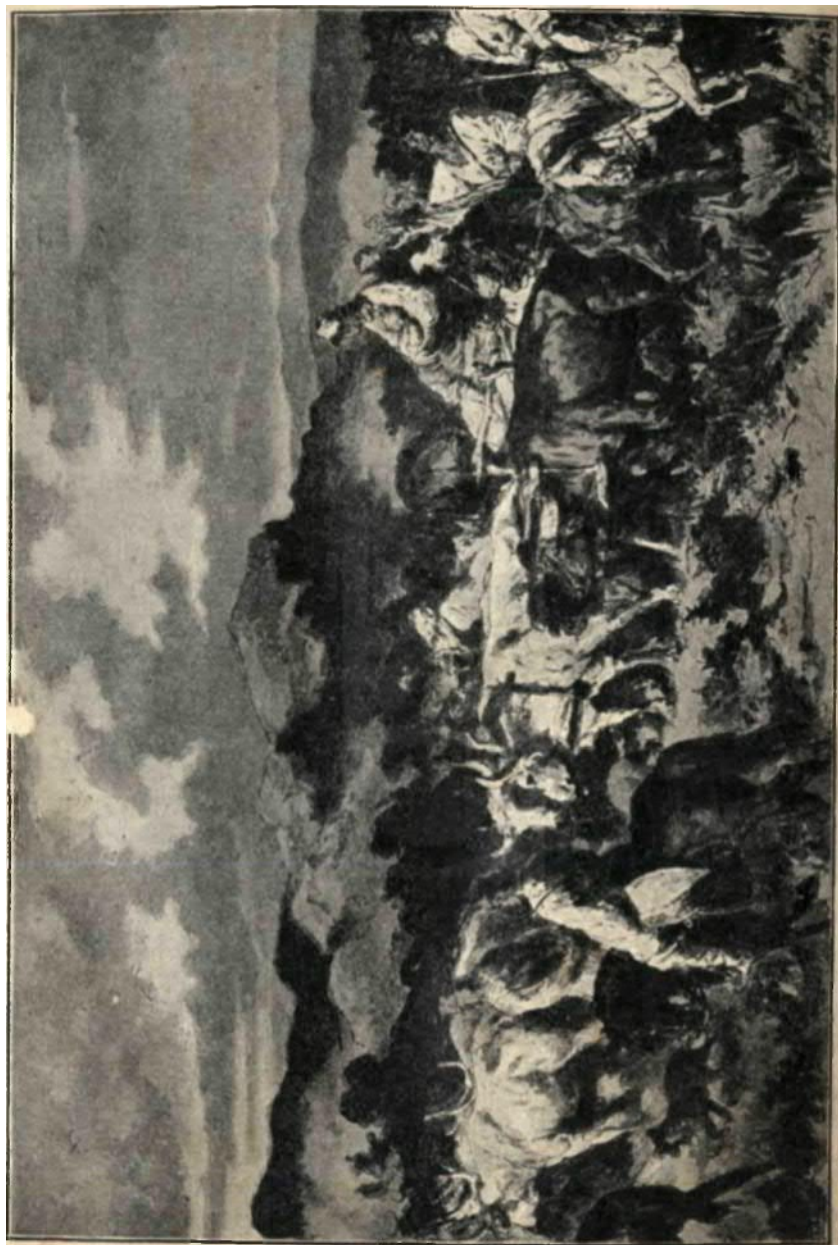
A HONFOGLALÓ MAGYAR.

Az őshazában.

Ha önkéntelen feltámad lelkünkben a kíváncsi kérdés: mely népek lakták hazánk földjét a magyarok bejövetele előtt, még természetesebb abbeli kíváncsiságunk: hol, merre volt őseink bölcseje, mely népekkel volt atyafiságban. A régi krónikák szerint Kelet-Ázsia pusztaságain volt a magyarnak őshazája s a mongol vagy török-tatár népcsaládnak vérbeli ivadéka a magyar. Ezt a rokonságot vallja történetünk több. jeles bűvára ma is. Viszont több tudós vitatja a finn-ugor¹ népcsaláddal való rokonságot a nyelvi hasonlatosság alapján. Némelyek legújabbán a mai Baskiriát, mely az Erdős-Urál és a Káma s Bjelala folyók közé eső terület, tartják a magyarok őshazájának s vallják, hogy a magyar a baskírral egyazon nép. íme, tehát többféle a vélekedés a magyarok eredetéről, atyafiságáról, bölcsejéről. Tökéletes, világos bizonyosságunk nincs sem ebben, sem abban az irányban. Ha egyfelől nyilvánvaló is, hogy a finn-ugor elem nagyobb mértékben van meg a magyar nyelvben, mint a török, másfelől a faji hasonlatosság a török népcsaláddal való atyafiság mellett bizonyít s ez kétségtelenül erősebb bizonyíték a nyelvnl. Erősebb, mert a történelemnek számos példája van arra is,

hogy az uralkodó népfaj lassanként átveszi a meghódított népfaj nyelvét, ami annál könnyebben megtörténhetett, mert az uralkodás nem jelentette egyúttal a számbeli többséget is. Ha nem is állítható feltétlen bizonyossággal, a legnagyobb valószínűség szerint a török-tatár népcsaládhoz tartozik a magyar s Közép-Ázsia lehetett a bölcseje, de már azt teljes bizonyossággal tudjuk, hogy 830-ban lép fel a történelem színpadán, még pedig Lebediában, azon a területen, mely a Deneper és Don vidékén, a Fekete- és Azovi-tengerek közé esik s amely terület a magyar nép akkori vezére, Előd vagy Lebedtől nyerte a nevét.

Hét törzse volt ezidőben a magyarnak, de e közt a hét törzs között akkor még nem volt szoros kapcsolat. A földön, melyet megszállottak, gazdag legelők voltak s termeltek rajta gabonaféléket is. Mindenképen kielégíté egy kevés igényű nép szükségleteit. Voltaképen a nagy kazár birodalom egy része volt Lebedia s nyilván fegyverrel foglalták el őseink a kazároktól. De csakhamar szövetségre lépett a két nép: Előd kazár leányt vett feleségül s kazárok és magyarok együtt harcoltak a Don vizén túl lakó bessenyők ellen. A kazárokkal való szövetség jótekonny hatással volt őseinkre, az együttélés valóak gos iskolája volt a magyarnak. Egy kézben van a hatalom, a kazár király kezében s ez az egy kéz szorosan összetartja a különböző elemeket. Rendes gazdasági és kereskedelmi élet van Kazárországban, négyféle valláshoz tartoznak a népei — köztük keresztény hitet vallók is — s az uralkodó faj türelmes a más vallást követők iránt. A kazárokkal való szövetség nemcsak azért nevezetes a magyar nemzet történetében, mert később sok hasznát vették az itt látott példának, de azért is, mert ebből az időből van az első kétségtelen adatunk a magyar faj egy kiváló tulajdonságáról: *a magyar faj egybeolvasztó képessége* ez. íme, rövid együttélés után a kazárok egyik törzse, a kabar, a magyarokhoz csatlakozik, beleolvad s midőn a

A MAGYAROK BEJŐVETELE.

bessenyők miatt Lebediában sincs maradásuk, nyolcra szaporodott törzzsel húzódik a magyar Etelközbe.

Már Lebediában ajánlották a kazárok Előd vajdának, hogy egyesítse a törzseket, legyen azoknak fővajdája, ő azonban erre aggóra miatt nem vállalkozott. Álmost ajánlotta maga helyett, de ez is öreg ember volt s helyette fiát, Árpádot választották fejedelmökül a törzsek. Árpádot, ki Konsztantinosz görög császár elbeszélése szerint, »észre tekintélyes, tanácsban és vitézségben nevezetes s egészen fejedelemségre termett férfiú vala«. Paizsra emeléssel történt az ő fejedelemségre való választása. így volt szokásban a kazároknál, így választék első fejedelmüket a magyarok is. A hét magyar törzs fejei: Álmos, Előd, Kund, Ond, Tas, Huba és Tuhutum, a későbbi magyar monda szerint, paizsra emelvén Árpádot, e szavakkal. hódolának neki: »Mától fogva te vagy vezérünk, uralkodónk, bárhova vezet a szerencse, mi követni fogunk.«

De nem elégedtek meg a szóbeli fogadással, vérrel is megpecsételték azt. Vért eresztettek erős karjaikból, szent edénybe csepegtették a vért s megesküvének, hogy amíg Árpád és nemzetsége él, az utolsó ivadékgig, mindig abból lesz a nemzet fővezére. Viszont megesküvék Árpád is, hogy: sem ő, sem utódai a vezéreket a tanácsból ki nem rekesztik, a közös szerzeményt közösen élik, használják.

Ezzel megkötötték a vérszerződés. És választának két főbíró is: a gyulát és a karkházst, kik vitás dolgokban igazságot tegyenek.

Íme, a hét vezér tehát meghódolt a fővezér előtt. A fővezér, de nem a zsarnok előtt. Ezzel a meghódolással megvetődék ia nemzeti egység, a nemzeti összetartozás alapja. Vége szakad a fővezérségen való versengésnek, s a vezérek bölcs szerződése gondoskodék arról is, hogy a fővezért ne okvetlen a fia' kövesse a fővezérségben, hanem a család ama tagja, aki erre a legalkalmasabbnak találta.

Árpád vezette tehát a magyar népet Lebediából Etelközbe, miután a bessenyők örökös beütése lehetetlenné tette az ottmaradást. Árpád akkor férfikora delén volt s népének Etelközbe vezetése 885 táján eshetett meg. Az Alsó-Deneper, Búg, Dnyeszter, Prut és Szeret közé eső rengeteg nagy, jobbára lakatlan terület volt az új föld, melynek Etelköz, vagyis Vízköz volt a neve. Ezt a területet szállották meg őseink Árpád vezérletével s már-már azt hitték, hogy állandó hazát leltek itt. A kazárok révén Lebediában is sűrű érintkezésük volt a görög császársággal s még sűrűbb s közvetlenebb lett itt. Hadi és kereskedelmi volt ez az érintkezés. Több rendben segítették a görög császárt a bolgárok ellen s élénk cserekereskedést folytattak Bizánccal, mely a magyarok hadi foglyaiért drága aranyszövegekkel, ékszerekkel és mindenféle ipari termékekkel fizetett. De mindössze tíz esztendeig van maradásuk Etelközben: Simeon bolgár király rájuk uszította régi ellenségüket, a bessenyőket, s a magyarság kénytelen megmozdulni: a már-már megszokott haza helyett új hazát kell keresniük. Midőn Árpád elindul, hogy új hazát keressen, a népe nincs együtt, egy tömegben. Csak később csatlakoznak hozzá egyes rajok, melyek a bessenyők elől erdők sűrűjébe húzódtak meg: Erdélyen át s az Alduna mentén szállingóznak utána ezek — az új hazába. Kezdetben északnak, Kievenek tart Árpád, de itt nem állapodhatik meg: nem talál lakatlan területet. így fordul a Kárpátoknak s a vereckei szoroson keresztül, 895 vége táján belép a mai magyar földre. Arra a földre, melyről az ősök annyi szépet, annyi csodást regéltek. Melynek buja rónaságait, kedves, szelíd halmait, halakban bővelkedő folyamait rengeteg erdőségek határolák. Az ősi, csodaszép regék nyomán új rege támad:

A fehér ló regéje.

E rege szerint Erdélyben állapodik meg először a honfoglaló nép, az itteni népektől is hallják, amit a hagyomány

századokon át őrzött, hogy Attila földjénél, melynek elfoglalására indultak, nincs jobb föld kerek e világon.

—Induljunk! Előre! — tüzeskedtek a fiatalok.

—Megálljatok, várjatok! — csendesítették az öregek, a bölcsek. Előbb meg kell tudnunk, ki s miféle nép lakja ezt a földet. Adja-e kezünkre Attila örökét szép szerént vagy nem. Ha lehet: ősi jusson, ha nem lehet: karddal foglaljuk el.

Fiatal volt Árpád, ám észben öreg: helyeselte az öregek tanácsát. Mindjárt szólt Husidnak, Kund fiának, aki ugyanvalóst fiatal volt, de nagyeszű; akinek okos volt minden gondolata s okos gondolatát kétszer is megrágtá, mielőtt kimondta.

— Eredj, Kusid és járd be Attila földjét egymagad. Lássad, halljad, miféle népek lakják. Ki most e földön az első elseje.

Elment Kusid s amerre járt, jól megszemléle mindent. Erdőt, mezőt, pusztaságot, folyót, patakot. Csak úgy dagadt a szíve a nagy gyönyörűségtől s fel-felkiáltott: »Ez a föld az, ez, amelyről Csaba regélt!« Egyszer aztán egy városba ért. Abban a városban lakott a fejedelem, kinek Szvatopluk volt a neve. Fölment egyenesen Szvatopluk palotájába. Nem hímezett-hámózott: elémondta, hogy ki s mi ő, kinek az embere.

— S mit akartok itt? — kérdezte büszkén Szvatopluk.

Mondá Kusid:

—Nem vagyunk rossz szándékkal, én mondom azt neked, Kund fia, Kusid. Meg akarunk telepedni eme földön.

—Hát telepedjetek, van hely az én országomban elegendő, — biztatta Szvatopluk. Jó dolgok lesz, ha hűséggel szolgáltok engem.

Hiszen épen eleget értett Kusid ebből a beszédből. De nem járt el a szája s csak annyit mondott Szvatopluknak: »Mégértetem mondásodat, visszamegyek s megmondom az uramnak.«

Visszafelé mentében nem állotta meg, hogy a kulacsát meg ne töltsse a Duna vizéből; a tarisznyájába egy darab földet tett s egy marék fűvet, hadd lássa Árpád s lássák a magyarok, hogy nem volt mese, amit Csaba mondott. Megérkezvén, Kusid először is a földet mutatta meg Árpádnak s a vezéreknak.

— Nézzétek meg ezt a földet: fekete és puha. Nincs ennek párja a világon.

Kézről-kézre adták a maroknyi földet s szemlélték sokáig nagy gyönyörűséggel. Akkor elévette a marék fűvet.

—Nézzetek ide. Úgy-e, zöldebb a zöld selyemnél? S most vegyétek a kezetekbe: úgy-e, puhább a selyemnél?

—Puhább a selyemnél, — mondták valamennyien.

—S most igyatok egy cseppet ebből a kulacsból. A Dunából merítettem tele.

Sorra járt a kulacs s mondták valamennyien: »Édeesebb a méznél!«

— S miféle nép lakja most e földet? — kérdezte Árpád.
— S ki ezen a földön az első elseje?

Arca, szeme lángban égett, midőn ezt kérdezte.

— Sokféle nép lakja, mondotta Kusid. Ám az első elseje Szvatopluk, a tótok s a morvák fejedelme. Halljatok ide, mit üzent! Nem bánja, telepedjünk le, van hely elegendő, csak hűséggel szolgáljuk őt.

Hej, szörnyű haragra gerjedt Árpád! Szikrát vetett a kardja, amint megforgatá nagy felindultában'.

— Halljátok? Szolgaságra hív engemet és népemet! Megyünk!

Megfújatta mindjárt a harci kürtöt. Lábra kelt mind, aki fegyverfogható volt. Kusidot azonban előre küldötte Árpád. Mondta neki: »Válassz paripáim közül egy fehér paripát. Téess rá aranyos nyeret, húzass a fejébe gyémántos féket. Menj előre s vidd ezt a lovat Szvatopluknak. Mondd meg neki:

Árpád, a te urad küldi. Azért küldi, hogy legyen, amin kiszaladjon Attila földjéről.«

Kusid csakugyan előre ment s vezette a fehér lovat. Megmondta egyenesen, bátran Árpád üzenetjét.

— Mit beszélsz te? Mondd el csak még egyszer!

S akkorát kacagott Szvatopluk, hogy még a föld alatt is ekhót vetett a kacagása.

— El én, százszor is, mondotta Kusid. Ha kedves az életed, ülj fel a fehér lóra, mert bizony mondom, kardhegyre kerül a fejed.

De most már nem kacagott Szvatopluk. Arcát elfutotta a méreg s a boszuság.

—No hát, mondd meg a gazdádnek: nem ülök a lovára. Bunkósbottal agyonütöm a dögállatját; aranyos nyergét a Dunába, gyémántos fékjét a fűbe vetem. Értetted-e?

—Értettem, Szvatopluk. Csak üsd agyon a lovat, majd megeszik a húsát a mi kutyáink. Vesd a nyerget a Dunába: kihalásszák a mi halászaink. A féket is vetheted a fűbe: majd megtalálják a mi kaszásaink. Értetted-e?

Hej, kürtöt fúvatott egyszeribe Szvatopluk s mire Árpád a Duna mellé ért: akkora sereggel várta, hogy az ég is elfekedett az árnyékától. Fele sem volt a magyar, egynek három is jutott. Juthatott tíz is: legelől rohant Árpád s a hét nemzetség élén hét vezér. Hullott Szvatopluk népe, mint a hulló kéve. Duna vize megáradt s kicsapott medréből, annyi vér folyt bele. Futva futott Szvatopluk is s beleugratott a Dunába, de nem tudott átvergelődni a megáradt vízen: ahová Árpád nyergét dobta, a Duna feneké lett az ő sírja is ...

Magyarország a honfoglalás korában.

Minő képe lehetett annak az országnak, melynek földje, füve, vize oly nagy örömet fakasztott honfoglaló őseink szívében? Nincs erről egykorú rajzunk, de segítségünkre jönnek későbbi leírások s ezeknek nyomán megállapíthatjuk hazánk képét a honfoglalás idejében. Németek, morvák és bolgárok urai ezidőben a mai magyar földnek s ezek a népek akkor már mind a keresztény hitet vallják s terjesztik alattvalóik közt is. De a német és morva verseng a hataloméért. Arnulf, a németek császára s Szvatopluk, a morvák nagyfejedelme közt életre-halálra folyik a harc s e harcok nyomán elpusztulnak az egykori Pannónia templomai, várai, községei, városai, csupán a jó utak maradnak meg, a római műveltség emlékeként. Egyébként sűrű rengeteg erdők, ingoványok, mocsarak borították a mai Dunántúlt, azok borították még századok múlva is. Ilyenforma képe lehetett a Dunán innen eső területnek is. A Duna-Tisza közének homokos földjén csekély számú avar, szláv, bolgár népség tengődött. Máramarostól Trencsénig a Kárpátok vidéke csaknem járhatatlan rengeteg erdő vala. Ilyenforma képe volt a Székelyföldnek, ilyen a Királyföldnek is, hová századok múltán a szászok telepedének.

Erre a földre lépett a honfoglaló Árpád az ő maroknyi népével. Igazán maroknyi nép volt ez: száz-kétszázezerre becsülhető. Ennek a maroknyi népnek mindössze 20—25 ezer a fegyverfogható katonája. A hosszú vándorlások, az örökös háborúkban számban megfogyatkozott, de a maga jövőjében erős hitű nép ez: bizonyosság rá a honfoglalás fenséges műve. Egy bölcs fejedelem kezében e nép sorsa, ki nem ábrándozik világhódításról: hazát, állandó hazát akar szerezni az ő népének. Kitézi maga elé a nagy célt s lelkének, testének minden erejével e célt szolgálja, mígnem valósággá válik az.

A magyar nép előtt nem volt teljesen ismeretlen az új haza. Már Etelközből több rendben beütöttek egyes csapatok a mai haza földjére: 862-ben elpusztították a frank Pannóniát s bölcs Leó keletrómai császár hívására 893-ban átkeltek a Dunán s három ütközetben verték meg a bolgárokat. A vereczkei szoroson 895 végén kelnek át a honfoglaló magyarok, ezen a szoroson vezeti át a népét Árpád a Felső-Tisza vidékére. Csekély számú szláv népet találnak itt s a honfoglalás könnyűszerrel kezdődik: a szláv nép meghódol Árpádnak s ez a meghódolt nép segítségére van a hódítás további munkájában, a távolabb eső vidékek viszonyainak ismeretével. A bolgár törzseken volt most a sor s a viszálykodó bolgár törzseket egymásután verik le. Nevezetesebb harcok nélkül haladnak a Duna-Tisza közére, a Maroshoz s meghódítják a mai magyar föld e részét egész Orsováig, tehát az Al-Dunáig. A bolgárok, akik e csatában el nem estek, vagy elmenekültek az Al-Dunán és Száván túli Bolgárországba, vagy meghódoltak és beolvadtak a magyarságba. Megkezdődik tehát az új hazában a magyar nép szaporodása a *beolvadás* útján. A magyar vitézek bolgár leányokat vesznek feleségül, mivelhogy az etelközi nagy pusztulásban erősen megfogyatkozott az asszonyok száma. így megszorodva és erősödve némiképp, folytatja Árpád népe a honfoglalás nagy művét. Bejárják a Dráva-Száva közét, a mai Dunántúl déli részét, elkalandoznak Olaszországba, ott dicsőséggel hadakoznak, de visszakerülnek a mai magyar föld nyugati és északnyugati részébe, végét vetik a morva és német uralomnak: kétségtelen tény, hogy a 895—906 közé eső években már be van fejezve a nagy munka, a mai magyar államterület elfoglalása! A maroknyi nép, melynek lélekszámát némely történetíró mindössze százezerre becsüli, urává lett a mai Magyarországnak, ezidőszert 20 milliónyi nép hazájának!

Árpád és népe.

A honfoglalás csodálatos tényét csak részben magyarázza meg a nép karjának ereje, vitézsége, hadviselésének eredetisége, a hadviselésben való bámulatos kitartása. Mindezek az erények megvoltak a húnokban, az avarokban is s mégsem gyökeresedhettek meg e földön. Nyilvánvaló, hogy Árpád népének lelke összeforrott egy gondolatban: az állandó haza alapításának gondolatában. Egy nagy célért lelkesült e nép s meg nem pihent, míglen e cél valóra nem vált. Árpád, a magyar nép vezére, nem követte a világverő Attila példáját, az ő maroknyi népével nem is követhette. Az ő messzelátó bölcsessége honalapításra egyesítette népének erejét, miután éles szeme megtalálta e földben, e földnek fekvésében az állandó megtelepedésnek s az egységes nemzeti állam alkotásának feltételeit. A honfoglalást megelőző századok folyamán hány, Árpád népénél hasonlíthatatlanul nagyobb tömegű nép volt lakója a mai magyar földnek s egy sem tudott állandó hazát verni itt! Egyik-másik rövid ideig szolgátságban tartja a gyengébbet, de magába olvasztani nem tudja: egyedül Árpád népe az, mely nemcsak meghódoltatja az itt talált népeket, de föl is szívja magába s megveti a ma már ezeréves magyar állam alapját.

Sok zagyvaságot írnak össze a megrémült idegen népek krónikásai Árpádról és népéről, de a nagyszerű eredmény lecáfolja őket: államalkotásra termett nép volt Árpád népe, mely nemcsak hogy el nem tűnt nyomtalan, mint annyi vándor nép, hanem rendet csinált a népek nagy kavarodásában, országot teremtett azon a földterületen, mely akkor különféle tartományok keveréke volt.

A magyarok hadviseléséről Bölcs Leó császár írásaiban maradt ránk a leghitelesebb ismertetés: ő neki közvetlen

alkalma volt megfigyelni az ő egykori szövetségeseit. »Férfiakban bővelkedő és szabad ez a nemzet — írja a császár — nem sokat törődik élvezettel és kényelemmel, csak arra törekszik, hogy vitézül viselkedjék ellenségeivel szemben. A fáradtságot és munkát hatalmasan tűrik, forróságot és fagyot egyaránt elviselnek és minden nélkülözésnek alávetik magukat. Nagy szorgosan kilesik az idő alkalmatosságát, nemcsak kézzel és erőszakkal harcolnak, hanem cselvetéssel, hirtelen támadással és az élelem elzárásával is szorítják az ellenséget. Fegyverük a kard, dárda, nyíl és vért. Miért is a legtöbb 'közülök a csatában kettős fegyvert használ: vállán dárda, kezében íj, szükség szerint egyiket vagy másikat használja, de ha üzik, szívesebben nyúl az íjhoz. Nemcsak ők maguk vannak vértézve, de az előkelők lova is elől vassal van fedve. Nagy gondot és munkát fordítanak a lóhátról való nyilazásra. Követi őket a lovak és barmok sokasága, részint élelem és tej nyerése végett, részint, hogy nagy sokaságnak képzeljék őket. Nem táboroznak sáncok között, mint a rómaiak, hanem a háború napjáig törzsek és nemzetségek szerint külön vannak válva. Lovaik takarmányáról télen-nyáron gondoskodnak. Háború idején visszatartják a szükséges lovakat és sátraik mellett békóban őrzik a csatarendbeállítás éjjeléig. Előőrseiket messzire küldik előre, de oly közel egymáshoz, hogy ne könnyen érhesse őket hirtelen megrohanás. Csatában nem állanak három rendben, mint a rómaiak, hanem különböző csapatokban hadosztályonként állanak egymás mellé és az egyes osztályok közt oly csekély a köz, hogy egy rendnek látszanak. Van még a csatarenden kívül is hadierejük, melyet vagy cselvetésre használnak a hanyag ellenség ellen, vagy pedig a csatában veszélyben forgó rész támogatására küldenek. Podgyászukat közelben tartják a harc vonal mögött, vagy attól jobbra vagy balra, 1—2000 lépésnyire, csekély őrizetet rendelve melléje. Vezetéklovaikat gyakran a hadsor mögé

állítják annak védelmére. Kedvükre van a távolból való csata, a les, cselvetés, álnok hátrálás és a visszafordulás s a szét-szórt csatarend. Ha megfutamították az ellenséget, minden egyebet mellőzve, serényen üldözik, nem is gondolva másra. Nem követik a rómaiak és más népek példáját, hogy mérsékeltlen üldözzenek és nem is elégszenek meg a zsákmánnyal, hanem mindenképen azon vannak, hogy az ellenséget egészen tönkretegyék.«

Elmondja aztán Bölcs Leó császár azt is, hogy a háborúban nagyon ellenére van a magyaroknak a legelőhiány, mivel-hogy mindig sok barmot visznek magukkal. Ellenőkre van az erős gyaloghad, mert ők nem szívesen szállanak le lovaikról s nem is igen bírják sokáig a gyaloglást, annyira megszokták a lovaglást. A sík, egyenes tért sem szeretik, mert ez megnehezíti a cselvetést, a meglepetést. Végezetül tanácsot ad, hogy miként lehet győzedelmeskedni a magyarok felett. »Ha szerencsés volt az ütközet kimenetele, ne üldözd őket se túlságos sóváran, se hanyagul. *Meri ők nem olyanok, mint a többi nemzetek, melyek egy vereség után mindjárt le vannak győzve, hanem azután is minden módon igyekeznek megrohanásokkal nyugtalanítani és lehetőleg kezükbe keríteni az ellenséget.*«

Bölcs Leó császár e leírása a magyar hadsereg rendkívüli fegyelmeztségéről tanúskodik s nyilvánvaló, hogy Árpád a különböző törzsek csapatait egységes, egy célra törő hadsereggé tömörítette. Egységes hadsereggé, melynek természetesen megvoltak a külön vezérei a törzsek kiválóbb embe-reiben. Ezeknek a főembereknek a fegyverzete is más, mint a közembereké. Amazok talpig vasban harcoltak, fényes forgós sisak védi fejüket, a lovuk is vértezett, emezek bőrpáncélt viselnek, van kardjuk is, lándzsájuk is, de főfegyverük a nyíl. Ennek a hadseregnek a fővezetése egy kézben van, de ez a kéz nem uralkodik zsarnoki hatalommal: a nemzet dol-

gait béke és háború idején együtt beszélnek, vitatják meg a nemzet elei. Ám ennek példáját megtaláljuk más hódító népeknél is.

A magyarság különleges ereje abban állott, hogy magába tudta olvasztani a különböző fajokat s míg egyrészt a maga javára átvette e fajoktól az átvenni valót, másrészt megőrizte faji kiváló erényeit és nem feledkezett meg a maga elé tűzött célról, melyet csak egységének megtartásával, folyton való erősítésével érhetett el. Ennek a földnek békés úton megszerzéséről szó sem lehetett, tehát legfőbb gondjuk a hadviselés tökéletesítése volt. Ezt a célt szolgálta a vallás, ezt a családi élet, ezt a különféle szokások, melyeknek a nyomai még ma is megvannak. A meghalt vitézt lovával, fegyvereivel együtt temetik el, még szolgálói is elkísérik a túlvilágra s a legyőzött ellenség a győzőnek szolgálója lesz a túlvilágon. Ez a hit lelkesíti a vitézeket a harcban s óvja meg a gyávaság gyalázatától. Béke idején vadásznak, versenyeznek, betanítják lovaikat, kovácsolják a fegyvereket. A gyermek ló hátán serdül ifjúvá. A máig is fenmaradt lakodalmi szokások bizonyítják, hogy még a házasságnál is háborúsdt játszanak. Lakomáikon elmaradhatatlan a hegedős, aki a nagy hősök dicsőségét zengi. Egy cél, egy gondolat uralkodik e nép lelkén: megmutatni erejét az idegen népeknek, tiszteletre, meghajlásra kényszeríteni a magyar faj államalkotó, honalapító képességei előtt. S míg egyfelől meghajlanak a különféle népek az ő karjának ereje előtt, másfelől örömet simulnak hozzá a meghódoltak, elismervén e faj kiváló erényeit, megbecsülván a védelmet, amit Árpád népe nyújtott nekik.

A honalapító Árpád nem irtotta ki az új hazában talált népeket, hanem felhasználta a maga államalkotó céljainak előbbvitelére. A földet felosztotta az egyes törzsek között s az itt talált népek e törzsekhez szegődve végezték rendes munkájukat, ki földműves, ki iparos, ki cselédsorban. A magyar

urak türelmesebben bántak az alsó néposztállyal, mint a morva és német urak, sorsuk jobbra fordult s a magyar uralom megkönnyebbülés volt részükre a régihez képest.

Árpád nemzetsége, a Magyar nemzetség, mely nevet adott a nemzetnek, a mai Fejér- és Pestmegyében ütötte fel sátrát s Árpád hol Székesfejérvárott, hol Csepelszigeten tartotta udvarát. Itt Csepelszigeten volt Árpád palotája, itt tartotta kincseit; itt volt a ménese, itt töltötte családjával az esztendő nagy részét. Észak, kelet és dél felől semmi veszedelem nem fenyegette az új hazát: Árpád nyugodtan végezhetette nagy munkáját, népének állandó megtelepítését. Ám a nép hadakozó részét nem lehetett mindjárt a röghöz kötni: a harc volt az élete. Szilaj vére nem engedé pihenni. Egyes csapatok nyugat felé menve elkalandoznak, beütnek Itáliába, 899 tavaszán feldőlják Lombardia síkságait, tönkreverik Berengár király roppant seregét. Ez a győzelem további kalandozásokra bátorítja s néhány száz főnyi csapatok óriási területeket kalandoznak be. Amerre csak járnak, rémület s iszonyat fogja el a népek lelkét. Ez az igazán maroknyi nép rettegésben tartja Nyugat-Európát, ennek szárazföldi részét s mert szervezett haderóval alig találkoznak, jóformán ellenállás nélkül pusztítanak, rabolnak s kincsekkel megrakodva térnek vissza-vissza az új hazába. Kincsekkel és rabszolgákkal.

Legtöbbet a szomszéd bajor hercegség szenvedett a portyázó magyaroktól, mígnem a bajorok német segítséggel maguk is támadólag lépnek fel: 907-ben hatalmas sereg nyomult be az új hazába. Árpád, ki személyesen nem vett részt a külsőországi kalandozásokban, összegyűjtötte hadait s Bánhidánál (Komárommegye) tönkreverte a bajorok és németek óriási hadseregét. Sok ezer ember vére festette a harc mezejét s a magyarok nem elégedtek meg a győzelemmel, kiűzték az ország területéről a bajor és német haderőt, üzték, hajtották a Lech vizéig s amerre gyorslábú lovaikon száguldottak, kő

kövön nem maradt. Ezzel a fényes győzelemmel fejeződött be voltaképen a honfoglalás nagy műve. Ebben a véres csatában mutatta meg *nyugat felé* is Árpád az ő népének igazi erejét. Itt mutatta meg, hogy a nép, mely e hazát elfoglalta, nem az a kóbor nép, mely ideig-óráig vert szállást a Duna-Tisza közén: örök időkre foglalta el e földet s azt többé más népnek át nem engedi.

Mózes megmutatta népének az Ígéret földjét, Árpád nemcsak megmutatta, de el is foglalta az új hazát s úgy tért meg őseihez. A nagy, a fényes győzelem esztendejében, mely győzelem becsületet szerzett a magyar névnek a nyugati népek szemében; mely tanúságot tett arról, hogy ez a nép nem közönséges portyázó csapat, de nagy dolgokra elhivatott nemzet: e dicsőséges tanúságtétel után meghalt a honfoglaló Árpád. Hány esztendőt élt, nem tudjuk. Hogy akkor már élemedett korú ember volt, az bizonyos. A mai Óbuda, a romokban heverő Aquincum közelében, egy patak mellett ástak sírt a honfoglalónak. Később a keresztény magyarok díszes templomot emeltek sírja helyén. Ennek a templomnak ma nyoma sincs. Sírját hiába keressük. De nevét és emlékét felejtheti-e a magyar, melynek annyi bujdosás, vándorlás után állandó hazát adott.

Kalandozások a külső országokban.

Árpád halála után nagy veszedelmek fenyegetik a honfoglalás nagy művét. A bánhidai nagy győzelem elkapatja a, harcvágyó magyarságot s már-már attól lehet tartani, hogy a külsőországi kalandozásokban, a harci vágy telhetetlenségében elzüllődik az amúgy is maroknyi nép. A síró gyermeket a magyarokkal ijesztgetik a német anyák s amint ma a magyar nép tréfás imádságba foglalja az út mellett való földet,

a vékonylábú ökröt, a vastaglábú lovat (ments meg, Uram, ezektől!) azonképen mindennapos komoly imádságba foglalja a magyarok nyilát: »Uram, oltalmaz minket a magyarok nyilaitól!« A német király, gyermek Lajos, általános felkelést hirdetett a magyarok ellen, de a magyarok két csatában verik le az összetoborzott német és bajor hadakat: a Lech mezején, Augsburg közelében s az Isar vidékén. Történt pedig ez 910-ben. Esztendő múlik esztendő után s nem fogy a magyarok hadakozó kedve. Végigdúlják Nyugyt-Európa országait. Közben hol ez, hol az a király hívja segítségül. Kilenc esztendő békére és adófizetésre kényszerítik Henrik német királyt. Elvetődtek Svájcba, a szentgalleni kolostorhoz (a kincseket rejtő kolostorok pusztításában különös nagy kedvük telt) s örülhetünk e »látogatásnak«, mert erről érdekes feljegyzés maradt meg, mely némi világot vet eleink természetére, viselkedésére. Jöttük hírére a szerzetesek elmenekültek, de ott maradt egy Heribald nevű együgyű barát s az ő elbeszélése nyomán írta meg később egy másik barát, mit műveltek ott a magyarok. Heribald, »az igen együgyű és buta testvér«, nem menekül a többivel. »Fusson, aki akar, — mondja — én nem, mert a kamarás még nem adott az idén sarura«. Nyugodtan sétálgatott, mikor a magyarok megérkeztek. Ezek csodálkoznak s a vezetők nem engedik, hogy megöljék, míg tolmáccsal ki nem kérdezik. A feleletekből látják, hogy afféle félkótya ember, nevetnek rajta és nem bántják. Vallatják, hol a kincs. Heribald oda is vezet a rejtek ajtóhoz, de nem találnak kincset. Ekkor egy párszor arcul legyintik. A pincében találtak két hordó bort s mikor az egyik feszegetni kezdte a dárdájával, Heribald, ki már egész bizalmasan járt-kelt közöttük, így szólt: »Hadd el, jó ember, hát mi mit ígyunk, ha ti elmentek?« A hordófeszegető vitéz kacagva kérte a társait, hogy ne bántásák a bolond barát borait. Nem bántották, hisz különben is volt boruk bőven. Leheveredtek a gyepe s lakmározásba

fogtak. Félig nyersen, kés nélkül, fogukkal marcangolták el a húst a csontról s tréfából egymásra hajigálták a csontokat. (Akár csak ma a kenyérgalacsinokat!) Középen tele kupákban állott a bor, mindenki annyit ivott, amennyi csak tetszett. Mikor a bortól nekimelegedtek, mindannyian rémesen elkezdtek kiabálni isteneikhez s a barátot, meg a papot (volt egy fogoly pap is) kényszerítették, hogy ezt tegyék. A pap, ki jól tudott nyelvükön, aminek köszönhető életbenmaradását, erősen kiabált velük együtt és miután nyelvükön eleget lármázott, könnyezve rákezdé az éneket a szent keresztről, melynek megtalálását másnap ünneplék. Heribald, bár rekedt hangon, vele énekelt. A foglyok szokatlan dalára összegyűltek mind és csapongó jókedvvel dalolnak, táncolnak és birkóznak a vezérek előtt. Mások meg fegyveresen összezsapva, megmutatták, mit tudnak a katonáskodáshoz. Közben hírül hozzák, hogy van a közelben egy katonasággal megrakott vár. Erre a papot és Heribaldot ott hagyják a klastrombán, gyorsan kirohannak és *szokásuk szerint* egy pillanat alatt csatarendben állanak. Másnap már tovább vonultak a magyarok, de Heribald később is sóhajtozott utánuk, mert — mint mondá — vígabb embereket sohasem látott. Igaz, hogy nagyon bárdolatlanok, de ha meg is verték, legalább étellel-itallal jól tartották . . .

Hogy hol, merre kalandoztak szilaj vérű eleink, korántsem érdekelhet minket annyira, mint ez a szentgalleni jelenet. Ha nyersebb, bárdolatlanabb formában is, magunkra ismerünk a barát feljegyzéseiben. Amint felismerik, hogy félkótya emberrel van dolguk, tréfára veszik a dolgot s miután egypárszor nyakon legyintik, énekeltetik s úgy jól tartják étellel-itallal, hogy az együgyű barát halálig emlegeti ezt a jó napot. A közel múlt idők szegénylegényeit juttatják eszünkbe, kik a csárdába tévedt diákokat egész éjjel énekeltetik, még pedig úgy, hogy egy nótát sem szabad ismételni, aztán megtraktálják és pénzzel gazdagon ellátva eresztik útjukra. De kitűnik e fel-

jegyzésből az is, hogy ezekben a duhajkodó csapatokban nagy volt a fegyelem. Amint ellenség hírére hallják, vége a duhaj kódnak: harci rendbe állanak!

Félszáz esztendőnél tovább tartottak e kalandozások s valóban áldanunk kell a Gondviselést, hogy egy pár súlyosabb vereség érte eleinket. Ha ez nem történik, ezekben a kalandozásokban elzüllődik Árpád népe: ez kétségtelen. Ám a vereségek igazi hivatásának tudatára ébresztik a népet: megtartani a földet, melyet Árpád bölcsessége, vitézsége megszerzett a magyarnak. Henrik német király a kilenc évi békét, mely a 932. év végén járt le, nem újítja meg. A kilenc esztendőtt hadikészülődésre használja fel. Népének elejét lóra ülteti magyar módra: a lovas magyarral szemben lovasságot állít ő is. A népet, mely nehezen viselte a magyarnak fizetett adót, könnyű volt feltüzelnie. Merzeburgból hatalmas erősséget csinál. A magyarok kettéoszlott seregét (8—10.000 főnyi lehetett az egész sereg) Gotha környékénél és Riadénél, valahol Thuringia keleti részében megverték a németek.

Még ez a két súlyos vereség sem lohasztotta le a magyarok kalandozó kedvét. Olasz-, Francia- és Spanyolországba is elkalandoztak, sőt közben becsaptak a Balkánra is s meg sem állottak Konstantinápolyig, melynek érckapuját a hagyomány szerint betörte bárdjával a kistermetű, de annál erősebb Botond vezér. Mindez Zsoltnak, Árpád legifjabb fiának idejében történt, kiről magáról alig tudunk valamit, de annál többet az ő idejében történekről. Már a Zsolt után következő Taksony, az alig tizenhat éves fejedelem, maga vezeti a magyar sereget 943 táján Olaszországba s nagy zsákmánnyal tér vissza. Többet nem vett részt ugyan efféle külső kalandozásban, az ország belső szervezésének munkájához lát, de annál sűrűbben kalandoztak a vezérek. Ám a Lech mezején, hol egykor fényes diadal kísérte a magyar fegyvereket, döntő csapást mért a magyarokra Ottó német király hatalmas hadereje.

Bulcsu, Lehel, Sur és Bolond voltak akkor a magyarok vezérei Ostromolni kezdik Augsburg várát, de közben hírül viszik hogy Ottó király nagy sereggel közeledik. Félbehagyják az ostromot s a Lech mezején megütköznek Ottó seregével. Már rég távol voltak a magyarok a hazájuktól, fáradtan, hadiszerekben megfogyatkozottan ütköznek meg a jól fegyverzett néemetséggel. Így is sokáig eldöntetlen marad a harc, de végre is a kimerült magyarság megfutamodik, a lovak kidőlnek s a gyalogláshoz nem szokott, kiéhezett magyar sereg könnyű prédája lesz az üldözőknek s az útközben mindenütt talpra állott népnek. A vezérek közül Bulcsút, Lehelt, Surt elfogják. Midőn a fogoly vezéreket Ottó elé vezették, ez megkérdezte tőlük, hogy miért oly kegyetlenek a keresztények iránt? — »Mi az Isten ostorai vagyunk«, — felelték büszkén a vezérek. — »Ha nem üldözünk, hatalmatokba jutunk«. — »Válasszatok, — szólott Ottó — mely halállal akartok meghalni«. Mondá ekkor a kürtös lehel: »Hozzátok ide a kürtömet, ha belefújtam, megfelelek«. Hozták a kürtöt s Lehel úgy fejbevágtta vele Ottót, hogy menten szörnyet halt. — »Most már a más világon nekem fogsz szolgálni!« — kiáltott Lehel.

Így beszélnek ezt a krónikák. A krónikák beszélnek azt is, hogy a lechmezei ütközetből csak hét magyar került vissza magyar földre — megcsonkított füllel. Gyászmagyaroknak nevezték őket, jószágukat elvették tőlük, családjukkal nem élhettek, mezítláb járták be az országot: így vezekeltek gyáva-ságukért, mígnem Szent István király megkönyörült rajtuk s befogadta az esztergomi Szent Lázár-klastrom szegényei közé. Hogy csak hét magyar került volna vissza a lechmezei ütközetből, ez alig hihető. Bizonyára hazakerült egy töredéke a megvert seregnak. Hogy Lehel Ottót maga előtt küldötte volna a halálba, a történelem nem igazolja. Lehelt és társait Ottó Regensburgban felakasztatta. S a lechmezei ütközet után Ottó nem pihent meg: az Enns vidékén erős örgrófságot ala-

pított a magyarok további beütésének megakadályozására s lévén nemcsak Német-, de Olaszországnak is a királya, császárrá koronáztatta magát Rómában. Ezzel aztán körülbelül vége is szakadt a nyugat felé való kalandozásoknak. Néha még egy-egy csapat elkalandozott a Balkánra, de 972 körül véget értek a kalandozások. Belátták, be kellett látniok, hogy nem állhatnak hadilábon az egész világgal. Véget kellett vetni az oktalan, nemzetfogyasztó kalandozásoknak, különben a húnok és az avarok sorsára jutnak ők is. Taksony fia, Géza fővezér volt az, ki a nemzetet válságos helyzetének tudatára ébreszté. Ő volt az, ki még idejében igazi rendeltetésének útjára visszatértte az útról félrekalandozó, egységében, erejében gyengülni kezdő nemzetet. Ő az, ki megveti alapját a magyar királyságnak s a húnok és avarok szomorú sorsától megmenti népét, övé az első kapavágás, az első alapkövő letételének érdeme: méltó arra, hogy nevét, emlékét hálával őrizzük meg szívünkben. A pogány magyarok közt megjelenik a kereszt: új világ, új élet kezdete ez.

Erről szól a következő fejezet.

KERESZTÉNNYÉ LESZ A POGÁNY MAGYAR.

Nem szabad azt hinnünk, hogy Árpád halála után, Zsolt és Taksony idejében a magyar nép lelkét csupán a külső országokban való kalandozás foglalta le. Míg egyes csapatok szerzetét kalandoztak, a nép zöme itthon élt az új hazában s lélekszámban is folyton szaporodott részben jövevényekkel, részben a kalandozó csapatok által hozott rabszolgánéppel. A honfoglaló magyarság nagy ménesekkel, gulyákkal jött az új hazába, sátorát ott ütötte fel, hol nyájának legjobb legelőt talált. Nomád, pásztoréletet élt a nép zöme, ezenkívül a vadászat és halászat volt a foglalkozása, s mert maga a szántáshoz-vetéshez még nem értett, ezt a munkát részint az itt-ott szerzett rabszolgák végezték. Minthogy sem Zsolt, sem Taksony személy szerint nem vettek részt a külső kalandozásokban (mindössze egy csatát vezetett Taksony), nyilvánvaló, hogy ők nem éltek itthon tétlenül, hanem folytatták Árpád ország-

szervező munkáját. Nevezetesen Taksonynak különös nagy gondja volt az ország határainak védelmére, s ahol nem volt meg a természetes védelem, gyepükkel látta el mindenütt a végeket s a gyepük mellé katonákat rendelt. Nem feledkezett meg a vándorlás közben itt-ott elmaradott magyarokról, ezeket értesítette az itteni magyarság helyzetéről s csakugyan jöttek kisebb-nagyobb csapatokban nemcsak a magyarok, de az egykor ellenséges bessenyők is, keresztény és mohamedán bolgárok s más a magyarokkal atyafi népek. Így gyarapodott a magyar nemzet számban és erőben már a honfoglalás első száz esztendejében.

A honfoglaló magyar nagyobbra keresztény népeket talált az új hazában, de hitükben, vallásukban nem háborgatta ezeket. Már az őshazában sem volt előtte ismeretlen a keresztény vallás, s valamint a kozárok békén túrték maguk mellett a különböző vallású népeket, azonképen a magyarok sem bántották a meghódított népeket a maguk hitében. Lassanként, szinte észrevétlenül kezdette hatalmába keríteni a pogányhitű magyarok lelkét a keresztény vallás, mint ahogy ráng ragad a nyelve, szokása az idegen környezetnek. Egy pár előkelőbb ember már Taksony idejében fölvette a keresztény hitet, nevezetesen Árpád egyik unokája, Tormács, s Bulcsu, a lechmezei csatában gyászos véget ért vezér, kik megfordultak Konstantinápolyban, a görög császár udvarában s ott megkeresztelkedének. Ezek ugyan, amint visszatértek, ismét pogány módra éltek, de már az erdélyi törzs feje, hivatalos nevén a gyula, nemcsak megkeresztelkedett Konstantinápolyban, hanem hozott magával egy papot is, kit a konstantinápolyi pátriárka »Turkia (Magyarország) püspökévé« szentelt: az első magyar püspök ez.

Géza, a keresztény hit úttörője.

A magyar nép keresztény hitre való térítése tehát keletről indult meg, ám e térítés nagy veszedelmet rejtett magában.' Géza, Taksony fia hamar felismerte a veszedelmet: a görög császárság térítő munkájának végső célja Magyarország önállóságának porbadöntése volt. Az élesszemű Géza elhárította népe fejéről a veszedelmet: jó barátságban maradt ugyan a görög császársággal, de szorosabb viszonyba a német-római császársággal lépett. Békét kötött I. Ottó német császárral s megnyitotta az ország kapuit a német hittérítőknek. Pilgrim passzai püspök vezette a térítés munkáját, mely váratlanul könnyen haladott: 974-ben már ötezeren keresztelkedtek meg, a papok szabadon járhattak-kelhetek az országban, nem bántották a pogány magyarok. Géza, kinek felesége (az erdélyi gyula leánya: Sarolta) már keresztény asszony volt, maga is megkeresztelkedett az Árpádok egész családjával. Példáját több előkelő magyar követte s terjedett a keresztény vallás szépen, csendesén, aminthogy Géza erőszakhoz nem is folyamodott. Nem erőszakolta a térítést, mert újabb veszedelmet pillantott meg éles szeme: a német egyház abbeli törekvését, hogy a fiatal magyar keresztény egyházat hatalmába, gyámsága alá kerítse s ezen a nyomon tovább haladva, a magyar állam önállóságát megsemmisítse. A cél világos volt: bekebelezni a fiatal, a kereszténnyé lett Magyarországot a német császárságba! Ügyesen, simán védekezett e nagy veszedelem ellen. Megnyitotta az utat az olasz papoknak s fiának, Istvánnak nevelését olasz papokra bízta. Gyarapítja, erősíti a fejedelmi hatalmat a törzsszervezet gyengítésével, felosztván a törzsszállásokat a törzsek egyes tagjai közt s a birtoktalanoknak vagy kisebb birtokúaknak maga juttatván földet a várak közelében, ez úton szervezi, erősíti a fejedelmi haderőt. Mindazok a várak,

melyeket a honfoglaló magyarok itt találtak s azok, melyeket később maguk építettek: a nemzet közvagyonra volt. Ezeket a törzsek fejei nem mondhatták magukénak, csupán felügyeletükre, védelmükre bízta a nemzet. Nemzeti vagyon volt a várakhoz tartozó föld is. Ezt a vagyont, mely inkább csak névszerint volt nemzeti, valójában a törzsfők érdekeit szolgálta, Géza s különösen utána István királyi vagyonná változtatja s így a várak földje és népe a királyi hatalom erősítője lesz.

A fejedelmi hatalom megerősítése volt tehát Géza legfőbb célja, csak ez úton volt remélhető, hogy a hatalmas törzsfők lassanként keresztvíz alá hajtsák fejüket. Ő maga ugyan lelkében nem volt igaz keresztény, de jól látta, hogy a keletre és nyugatra keresztény államokkal szomszédos Magyarország csak úgy maradhat fenn, ha maga is kereszténnyé válik. Ám mihelyt észreveszi a németiség beolvasztó szándékát, mindjárt Olaszország felé szegeződik figyelme. Nemcsak hogy utat nyit az olasz hittérítőknek, de három leánya közül a másodikat Orsoleo Ottóhoz, a későbbi velencei herceghez adja feleségül s egyetlen fiának, Vajknak, ki a keresztységben István nevet nyert, a világi nevelését egy olasz lovagra bízta.

Az első magyar király.

Ha Gézának szemére vethették a papok, hogy nem igaz keresztény (mire ő azt válaszolta: elég gazdag vagyok, hogy két Istennek is áldozzak!) — fia, István, teljesen a keresztény vallás szellemében nevelődött. Egyházi és világi férfiak vették körül Istvánt s ami akkor ritkaság volt, nemcsak a kardforgatást tanulta meg, hanem az írás-olvasást is. Az olasz nevelés hatása nyilvánult meg abbéli cselekedetében, hogy amint apja örökébe lépett (997), megkezdte Rómával az érintkezést. Házassága révén atyafiságba került Ottó német császárral, amennyiben II. Henrik bajor herceg leányát,

Gizellát vette feleségül. De Henrik herceg több ízben folytatótt háborút Ottó császárral s így ez a házasság azt jelentette, hogy István, ha maga békességben is kíván élni a német császárral, országa függetlenségét nem áldozza fel. A nászajándékkul küldött lándzsát Ottótól szívesen fogadta, hanem koronáért már nem fordult sem a német, sem a görög császárhoz: fordult egyenesen a római pápához. Már Géza királyi hatalommal uralkodott, István formázerint is fölvette a királyi címet. De míg a királyi hatalmat önként vagy kénytelen-kelletlen elismerték mindazok a törzsfők, kik a királyi székhelyhez közelebb eső területeken laktak, nem ismerték el a távolabb eső területen élők. Ezek kis királyokként viselkedtek a maguk területén. Nevezetesen három törzsfő: a drávamelléki Kupa, Keán, az erdélyi gyula s a marosmelléki Ajtony nyíltan fellázadtak a korlátlan, az egész ország területére kiterjeszkedő királyi hatalom ellen. Kupa nemcsak a királyi hatalom ellen lázadt fel, de az új hit ellen is, mivelhogy voltaképpen ebben látta saját függetlenségének veszedelmét. A másik kettő keresztény volt s bár a keleti keresztény egyházhoz tartoztak, nem a nyugati egyház terjeszkedése nyugtalanítá őket, hanem az új állami rend, mely kiskirálykodásukat halálos csapással fenyegette.'

Kupa volt az első, ki zászlót bontott a mai Somogyban. Innen indul meg népével s amerre elvonul, fellázítja a népet s pusztít kegyetlenül, ahol melléje nem szegődnek. Szomorú kötelességet kell teljesíteni a királynak: saját népe, a véreből való vér ellen kell harcba szállania. Az első eset történetünkben, hogy a magyar magyarnak ontja a véréet. Mielőtt hadba indul, lovaggá ütteti magát s zászlajára turulmadár helyett az ő védszentjének, Szent Mártonnak képét hímezteti. A király seregét egy német lovag: Wenzellin vezeti s Veszprém alatt ütközik meg a pogány s a keresztény magyar sereg. Kupa elesik a csatában (Wenzellin lovag ejti el) s a keresztény magyaraké

a diadal. A pogány vezér holttestét négy darabba vágják, négy városnak a kapujára szegezik ki, vitézeinek egy része vagy keresztényé lett, vagy rabszolgaságra jutott.

A szent korona.

A pogány had leveretése után István (1000—1038) hivatalosan is fölvette a királyi címet. Az ezredik évben történt ez, s a rákövetkező év tavaszán Asztrikot, a későbbi bácsi érseket követségbe küldötte II. Szilveszter pápához. Azért küldötte, hogy megkapja a pápától az egyházi törvények értelmében nélkülözhetetlen felhatalmazást az egyház szervezésére. Ezt a felhatalmazást megadta a pápa, sőt koronát is küldött neki. Koronát, melyért nem kellett feláldozni az ország függetlenségét. A pápának az egyházi ügyekben való szellemi felsőbbségét elismerte István a korona elfogadásával, de az ő királyi hatalma, országának függetlensége hajszálnyit sem változott. Az 1001-ik év augusztus 17-ike az a nevezetes, nemzetünk életében nagyjelentőségű nap, midőn az esztergomi érsek nagy ünnepélyességek közt István fejére tette a szent koronát. Ezzel Magyarország belépett a keresztény országok közé. Magyarország keresztény ország, koronás királya nem függ idegen országok koronás uralkodóitól, függetlenül intézi országának dolgát, folytatja az állami és egyházi szervezés hatalmas munkáját. Esztergomot, kedves szülővárosát teszi meg érseki székhellyé, azt a várost, mely királyi székhely is egyben. Bácsban is alapít egy második érsekséget, de az esztergomi érsek az egész magyar egyház feje. És sorban alapít püspökségeket, kolostorokat, plébániákat. Épülnek a templomok városokban és falvakban: törvény rendeli, hogy minden tíz falunak egy temploma legyen. A pápától függetlenül intézi az egyház dolgait, ő maga válogatja nemcsak a magasabb egyházi méltóságokra, de a kisebb papi állásokra is a leg-

alkalmasabb embereket. De nem végezheti ebbeli munkáját zavartalan: előbb még le kell számolnia az erdélyi gyulával kinek a krónikások szerint Keán a neve s ki Istvánnak sógora volt; s le kell számolnia legveszedelmesebb ellenfelével: Ajtonnyal, a marosvidéki törzs hatalmas fejével.

A királyi hatalom s nem a keresztény hit ellen lázadt fel az erdélyi gyula, bár pogányok is vettek részt a lázadásban. Úgy látszik, nagyobb vérontás nélkül esett meg e lázadás leverése. A lázadók vezére, Keán (némelyek szerint Mihály, István édes testvére) lengyel földre menekült, családjá fogóságba esett, de István szabadon bocsátotta csakhamar. Szigorúbb eljárás nélkül is elérte célját: megszüntette Erdélyben is a törzsszerkezetet, megalapította itt is a vármegyei intézményt s ezzel Erdély is Kolozsvárig közvetlen királyi hatalma alá került.

Sokkal nehezebb feladat volt az Ajtonnyal való leszámolás. Ez az Ajtony »igen hatalmas fejedelem« volt s bár felvette a görög hitet, kereszténynek sem volt igaz keresztény: hét feleséget tartott. A Maros várában lakott s a Tisza mentén »számtalan vadon legelő lova volt, azokon kívül, melyeket csikósok őriztek, gulyásai végtelen sok marháját őrizték, voltak azonkívül majorjai és udvarházai«. Királyként viselkedett a királlyal szemben s azt is megcselekedte, hogy a király sóját megállította a Maroson s vámot szedett. Övé volt a Körös folyótól az erdélyi bércekig s egész Bodrogig és Szörényig mind a föld s a legenda szerint több fegyverese volt, mint magának a királynak. Veszedelmességét növelte az a körülmény, hogy háta mögött állott a görög császár, ki a bolgárok leverésével közvetlen szomszédja lett Magyarországnak s így méltán lehetett attól tartani, hogy a görög császár Ajtony segítségével lábát a magyar földön megveti. István király a görög hit terjedését azzal akarta megakasztani, hogy Gellértet, a később vértanúhalált halt s szentté

avatott velencei szerzetest nevezte ki a Marosvidék katolikus püspökévé, de Gellért sokáig nem foglalhatta el a püspöki széket, mivelhogy Ajtony nem engedte meg azt. Végre is karddal kellett megtörni Ajtony veszedelmes hatalmát. A seregnek, mely Ajtony ellen indult, az Ajtonytól Istvánhoz pártolt Csanád volt a vezére. Éjnek idején lepte meg Csanád Ajtonyt, Törökkanizsa mellett átkelven a Tiszán s a vitézül harcoló Ajtonynak egy lett a sorsa Kupával: elesett a csatában. Népe meghódolt, Marosvárból a győztes vezér nevére Csanádvár lett s Gellért püspök most már nyugodtan folytathatta működését. A legenda szerint Csanád vezér elküldi győzelme jeléül Istvánnak Ajtony fejét, de egy Gyula nevű vitéz azzal dicsekszik, hogy ő ölte meg Ajtonyt. Mikor aztán Csanád visszatért a király udvarába, István megdicsérte ugyan, de különösen Gyulát tüntette ki, mivelhogy Ajtonyt ő ölte meg. Csanád mosolyogva hallgatta ezt s aztán megkérdezé: hát ha elhozta a fejét, miért nem hozta el a nyelvét is? És elővette Ajtony nyelvét. A király erre Gyulát kikergette udvarából, Csanádot pedig a maga és Ajtony udvara ispánjának tette meg. {íme, akárcsak a népmesét olvasnók! A királyfi (vagy szegény legény) megöli a hétfejű sárkányt, de a viadalban kifárad, ledől, elalszik, azalatt meg az ármányos »vörös vitéz« megöli az alvó vitézt s elhiteti a királlyal, hogy a sárkányt ő ölte meg. De jönnek a hős hű állatai, forrasztófüvekkel életre keltik s a hős a sárkány fogaival bizonyítja a maga igazát.) Ajtony legyőzése nemcsak azt jelenti, hogy az ő földje is Magyarországhoz csatolódott s most már István egész Magyarország királyának nevezheté magát, de jelenti a nyugati egyháznak a keleti egyházon való győzelmét is a magyar állam területén. Valószínűleg az 1029-ik esztendőben történhetett Ajtony leverése, tehát szinte harminc esztendeje viselte már István a szent koronát, mikor valóságban is egész Magyarország királya lett. Ezek a belső forrongások,

ha zavarták is, de nem akasztották meg az állam és egyház szervezésének dicsőséges munkájában. Egész lelkét lefoglalta az új rend megszilárdítása. Nem gondolt külső terjeszkedésre de viszont országa épségét, függetlenségét féltékeny gonddal őrizte s védte meg. És csakhamar alkalom nyílt arra is, hogy *kifelé* is megmutassa erejét. A német császárságban csak szendergett a vágy, de nem halt meg: hűbéressé tenni Magyarországot s II. Konrád német császár azzal az ürüggyel, hogy István az ő követeit nem engedte át az országán Konstantinápolyba (nem engedte pedig azért, mert Konrád a görög. császárral akart szövetkezni Magyarország ellen), személyesen vezetett hadat a magyar földre.

Az 1030-ik év közepe táján tört be a magyar földre Konrád, nevezetesebb ellenállás nélkül jutott a Rábáig, de onnan meg is fordult: mire a Rábáig vergődött, kimerült a serege a sok éhezésben. Természetesen, itt-ott zavarták is a magyar csapatok a németek előbbrenyomulását. Amint Konrád megfordult, a magyar hadak hátba fogták, kiverték az országból s ezzel nem elégedtek meg: megszállták Bécset és vidékét. A császár, ki még nemrég Magyarország meghódításáról ábrándozott, megalázó békére kényszerül: fiát küldi Istvánhoz békekövetségbe. Ennek a békének nagy ára volt: 30—40 négyszögmérföld területet engedett át a hatalmas német császár Istvánnak, aki tehát nemcsak hogy megvédte országa határát és függetlenségét, de még növelte is országa területét.

István, a magyarok első királya így írja be a maga és nemzete nevét a világtörténelem nagy könyvébe. Országában megtöri a királyi hatalom, az új rend, az országnak, a nemzetnek boldogságát célzó, jövőendő nagyságát megalapító alkotások ellen lázadókat. Beiktatja országát a keresztény országok rendjébe. Meggyökereztetni a ma is fennálló vármegyei intézményt, mely később oly megbecsülhetetlen szolgálásokat

tesz az ország meg-megtámadott függetlenségének védelmében. Az addig nagyobbára nomád életet élő magyarság megkedveli a mezei munkát: az idegen szerzetesek nemcsak az új vallásnak hirdetői, de a szántás-vetésnek is mesterei. A személy-, a vagyonbiztosság mind jobban erősödik s az idegen kézművesek, kereskedők, iparosok bátorsággal vándorolnak be s vegyülnek el a faj magyarság közt. S míg így erősödik, fejlődik az ország, gyarapodik a nép, kifelé is megmutatja erejét: ne bánts a magyart! Ez már nem kalandozó, szerteszét portyázó nép, mely villámként cikázik át a népek tengere fölött s aztán el is tűnik nyomtalan: ez a nép marandandó munkát végez, nemcsak magának, de a jövődönök is dolgozik!

Kétszeresen korszakalkotó István uralkodása: szilárd alapjait veti meg a keresztény egyháznak s ezzel biztosítja a magyar nép megmaradását a keresztény népek tengerében, és ugyanakkor igazi hazája lesz a népnek e föld, mely a munkás kéznek *kenyeret* ad.

Első tekintetre feltűnik, hogy a keresztény egyház buzgó-apostola nem szünteti meg a rabszolgaságot, ám ezt nem is tehette. A mezőgazdaság akkori kezdetleges állapotában oly fontos szerepe volt a szolganépnek, hogy István kétségkívül maga ellen zúditja az összes szabadokat, ha a munkás nép nagy tömegének személyes szabadságot ad. De nemes szíve megnyilatkozik törvényeiben, rendelvén, hogy azt a szolgát, kit ura szabaddá tesz, többé szolgává tenni nem szabad. Maga a papság is a szolganéppel mívelteti a rengeteg nagy uradalmakat, melyekkel István megajándékozta s bizonyára emberségesen bánt vele. Egyébként szabad és szolga közt rettentő nagy az elválasztó szakadék. Ha a szabad ember megöli más ember szolgáját, a büntetés ez: adjon más szolgát és bőjtöljön. Az Isten házában illetlenül viselkedő szabadot megdorgálják, a szolgát megkötözik s megvesszőzik. Szabad

ember szabadságát veszti, ha szolgálót vesz feleségül. A tolvaj szolgálja első esetben 5 tinóval váltja meg az orrát, második esetben szintén 5 tinóval a fülét, harmadszor ha lop, életével lakol. És így tovább.

A papságot feltűnő nagy anyagi kedvezésekben részérsíti István király, de meg is okolja ezt törvényeiben azzal, hogy a papság terhes munkát végez. Minden téren első sorba állítja Istennek szolgálóit. A püspökökre bízza az özvegyek és árvák oltalmát s az igazságszolgáltatásban a főpapokkal való egyértelemre inti a világiakat. Pap ellen világi ember tanuzását nem lehet elfogadni s papot csak az egyházban vonhat kérdőre a világi ember, közhelyen nem. Megtiltja a vasárnapi munkát, szigorú büntetést mér az ez ellen vétőkre. Elrendeli a templomba járást. A családnak csak egy tagja maradhat otthon: a háztűz-őrző. Ez a törvény mint szokás ma is megvan. Rendszerint a család egy tagja otthon marad s midőn a családtagok hazajönnek, a háztűz-őrzőt ezzel üdvözlük: Adjon Isten részt a könyörgésben. Amellett, hogy bőkezűen gondoskodik az általa alapított püspökségekről és apátságokról, elrendeli, hogy minden tíz helység egy templomot építsen s Istennek szolgálóját lássa el házzal, két cseléddel, lóval, szekérrel, hat ökörrel, két tehénnel s harminc aprójószággal. És tizedet kell adni minden terményből.

Hogy mily bőkezűen látta el István a püspökségeket, apátságokat, mutatja a pécsváradi monostor példája, melyről fel van jegyezve, hogy ahhoz 41 faluban 1107 családfő tartozott s a kolostor szolgálatára rendelt népből 156 ember lóval, 409 ember lóval és szekérrel dolgozott. Volt 110 szőlőmívelő, 13 juhász és 3 kondás. És volt tömérdek mesterember: 10 kovács, 6 kádár, 12 faragó, 9 sütő, 10 szakács, 3 fazekas, 6 tímár, 5 ötvös, 8 kerékgyártó. S voltak belső szolgálók: harangozó, betegápoló, fürdőszolga.

Ennyi ember s ennyiféle foglalkozás nagy és eleven

gazdasági élet mellett tanúskodik. S a pécsváradai monostor csak egy a sok közül. Ilyen gazdasági élet folyt nyilván az esztergomi érsekség, a veszprémi, egri, váradi, nyitrai, gyulafehérvári, bácsi és Csanádi püspökség, a bakonybéli, zalavári, tihanyi, szekszárdi, zirci stb. apátságok körül.

Ha oly sok belső és külső szolgája volt egy főpapi udvartartásnak, képzelhető, mily nagy és fényes lehetett a király udvara. István király sokat adott a fényes, ünnepélyes megjelenésre, mivelhogy a királyi hatalom és tekintély megőrzésének ez is egyik fontos eszköze. Külön udvartartása volt a királynak, külön a királynénak. S azok az előkelő állású emberek, kik udvarában körülvették, nemcsak az udvartartás, de az ország dolgait is intézték. A nádorispán volt a király helyettese a honvédelem és igazságszolgáltatás dolgaiban; a tárnokmester igazgatta az ország pénzügyeit. A nagyobb és kisebb állású tisztviselőknek s a mindenféle cselédeknek nagy serege élt az udvarban. Az akkori közlekedési viszonyok lehetetlenné tették, hogy az udvar állandóan egy helyben maradjon: az udvartartás szükségleteit nem hordhatták az udvarba az ország távolabbi részeiből. Főlfölkerekedett tehát a király egész udvarnépével s most ebben, majd abban a királyi uradalomban volt az udvar. Az udvarnak ez az ide-odavándorlása nagy terheket rótt az egyes vidékekre s később törvénnyel szüntették meg ezt a vándorlást. Legtöbbet Esztergomban és Székesfehérvárt időzött István király, Veszprémben a királyné. Esztergomban is, Székesfehérvárt is palotája volt a királynak. Székesfehérvárt nagy-szerű templomot is épített a Boldogságos Szűz tiszteletére. Ez a templom a római Szent Pál-templom mintájára épült. Ennek a fényes berendezésű templomnak ajándékozta azt a miseruhát, melyből később a magyar királyok koronázó-palástja lett s mely ma is e célra szolgál. Itt, e templom közepén helyezték örök nyugalomra István királyt fehér márvány-

koporsóban s csak később, 1083-ban tették földalatti sírboltba a nemzet nagy halottját.

Az 1038-ik év augusztus 20-án halt meg István király. Életének utolsó ideje annyira szomorú volt, hogy neki megváltás volt a jötevő halál. Neki megváltás, az országnak gyász és siralom. Öt fia volt s ezek közül csak Imre ért férfikort. Szemefénye, büszkesége, magának és országának gazdag reménysége volt ez a fiú, ki a leendő magyar király minden jelességét mutogatá. A huszonötéves, művelt lelkű, daliás ifjút vadászat közben vadkan ölte meg. Gyászba borul a király s gyászba borul az egész ország. Az apa lelkét megrendíti a szörnyű csapás. Nemcsak fiát, a véreből való vért veszítette el, hanem méltó utódját, nagy műveinek folytatóját is. Ki lesz István halála után a magyarok királya? Az Árpád-háznak több férfitagja volt ez időben. Nevezetesen István nagybátyjának két fia: Vazul és Kopasz László és egyiknek három fia: Endre, Béla és Levente. István Vazulnak szánta a koronát, de a királyné s vele az udvar idegen része a velencei Péter mellett buzgólkodott. Ez a Péter fia volt István nővérének. Ott élt a király udvarában. Megnyerő külsejű és modorú ifjú volt s István kegyébe is befészkelődött. Két párt dolgozott az udvarban: magyar és idegen párt; szótték-fonták a cselt, keserítették István amúgy is szomorú életét. Az idegen párt, hogy biztos célhoz jusson, Vazul szemét kitolatta s a három fiatal herceg — a krónika szerint — István tanácsára menekül lengyel földre. Magának a királynak fölkent személyét sem kímélik. Az alvó királyt orgyilkos lepi meg, de nem hajthatja végre gyalázatos szándékát: a tett pillanatában kiesik reszkető kezéből a tör s a felébredt király elé borulva kér kegyelmet. A nagylelkű, a szentéletű király megbocsát. . .

Kopasz László nyomtalanul tűnik el, bár nem lehetetlen, hogy egy személy volt ő a megvakított Vazullal, mert a szláv

Vazul név magyarul Lászlót jelent. Most már semmi akadály nem volt annak, hogy a női ágon különben is Árpád-házi Péter legyen a trón örököse. A magyarok megnyugszanak a király akaratában. Így jut Péter István király örökébe. Péter, aki nemcsak idegen a magyarnak, de aki gyűlöli is a magyart.

Péter és Aba Sámuel.

Azzal kezdi uralkodását Péter, hogy olaszokkal és németekkel veszi körül magát. A magyar embernek nincs maradása a király udvarában. István király korlátlan hatalommal uralkodott, de ez a korlátlan hatalom az országnak s népének javát szolgálta. A léhalelkű Péter zsarnok volt, üldözte, megálázta a magyart, nem tisztelte a nemzet jogait s mikor a nemzet feltámad a túrhetetlen zsarnokság ellen, gyáván megszökik s idegen segítséggel próbálja levérni a nemzeti fölkelést. Henrik német császárhoz szalad s a segítség fejében felajánlja neki hűségét, felajánlja Magyarországot: hűbéres viszonyra alázza a függetlenségére féltékeny magyart. A nemzet egyszerűen tudomásul vette Péter megszökését s hamarosan Aba Sámuelét ültették a királyi székbe. Ez az Aba Sámuel is tagja volt az Árpád-háznak: fia István legfiatalabb nővérének.

Amint a trónra lépett, a főpapoknak visszaadta a Péter által elvett uradalmakat, eleresztette az idegen várispánokat. Nagy volt a népszerűsége nemcsak az alsóbb néposztály körében, mint azt a krónikások állítják, de az előkelőbb magyarok körében is. Az egész nemzet föllélekzett abban a hitben, hogy megszabadult az idegen királytól. Ám ez az öröm korai volt. Péter elmenekült ugyan, de a német császár védőszárnya alatt csakhamar visszatért. Ez időben Endre herceg is a német császár udvarában tartózkodott s ő is jött a német

hadsereggel. A Garam vizéig el is jutott a német hadsereg néhány várát, köztük Pozsonyt, el is foglalt, de tovább nem juthatott: vissza kellett fordulnia. Egyelőre Endre gondjára bízta az elfoglalt várakat, de ő sem maradhatott meg sokáig: Aba Sámuel az országból őt is kiverte. Mint-hogy egymagában fegyverrel nem hódíthatta meg Magyarországot, más eszközöz is folyamodott a német császár: kieszközölte az akkori pápánál, hogy egyházi átokkal sújtsa Aba Sámuelt. Habár csak lassan juthatott el a kiátkozás híre, hatása nem maradt el, miből nyilvánvaló, hogy az új hit a magyarság lelkében már mély gyökereket verhetett. Henrik császár a kiátkozás hatására számítva, egyidejűleg újra betört az országba, előrenyomult a Rábcáig s bár a békekötésben elismerte Magyarország függetlenségét, viszont Sámuel király visszaadta az István király által elfoglalt 30—40 négyszög-mérföldnyi területet s még hadisarcot is fizetett. Megalázó volt ez a békekötés s Aba Sámuel sorsát meg is pecsétel. Megrendült benne a magyarság egy részének bizodalma. A pápai parancsnak engedelmeskedő főpapok nyíltan állást foglaltak ellene. Gellért püspök még »ki is prédikálta« a templomban jelenlevő királyt. Szemébe mondta, hogy nem érdemel bűnbocsánatot, mert »a negyvennapos szent böjtöt kardjával beszennyezted Sámuel királynak, ki latinul nem tudott, istentisztelet után magyarálták meg, hogy mit beszélt a püspök. Úgy látszik, a kipredikálást nem vette nagyon a szívére. Gellért püspöknek hajaszála sem görbült meg emiatt.' De ha ő nem vette komolyan, annál komolyabban vették a főbb emberek s többen közülök azon melegeben Péterhez pártoltak. A nép zöme azonban nem pártolt el a népszerű királytól, »a nép atyjától. Nagy sereg élén szállt hadba 1044-ben a német sereg ellen Ménfőnél, a Rába mellett. És le is győzi a német haderőt, ha harc közben a főbb emberek közül többen át nem szegődnek a németekhez.

Győzött a német hadsereg, a királyt elfogják s Péter, ki nemrég gyáván megszökött az országból, most még gyávább cselekedetre aljasul: a német császár védőszárnya alatt fejét véteti Aba Sámuelnek, a magyar nemzeti függetlenség dicsőséges bajnokának. Mivelhogy egyházi átok alatt halt meg, titkon temették el az általa alapított sápi monostorban. Később azonban, mikor újra szabad lett a nemzet, holttestét kiásták s íme, ép volt a test, sebnek nyoma sem volt rajta! Ez a csoda még inkább fokozta a nép tiszteletét Aba Sámuel iránt. Lám, Isten is szerette őt, hiába átkozta ki a pápa!

Magyar emberek árulása segítette győzelemre a német császárt s az egész nemzet bűnhődött ez árulás miatt. Magyarország a német császár hűbéres országa lett. A magyar király épúgy hűbérese a német császárnak, mint a többi apró fejedelmek. A német császár nagyszámú katonaságot hagy az országban, hogy védje, őrizze hűbéresét. Forrott a harag, a gyűlölet a magyar szívekben. Vádolni kezdték a főpapságot: ez szabadította az országra az idegen uralmat. Most egyszerre az új hitben keresték s látták minden bajnak az okozóját. Nemcsak nagy terhet ró a népre, de íme, még szabadságát is elveszti miatta. Megmozdul a nép s végig zúg az országban a fenyegető kiáltás: »Le kell vágni Pétert olaszaival, németjeivel, papjaival, tizedszedőivel együtt. Nem kell dézsma, nem kell adó, térjünk vissza őseink hitéhez!« Aba Sámuel ha megölték is, nem pusztult ki vele az Árpádok vére. Él még idegen földön három herceg: Endre, Béla, Levente. Követiséget küldenek értük, Endre és Levente haza is jön lengyel hadakkal s Péter ismét — szökni készül. De elfogják, szemét kitolják, megölik. Terjed a lázadás, mint a száraz avar tüze. Leölik az idegen ispánokat, tizedszedőket, égetik, rombolják a templomokat, mintha újra feltámadna a pogány világ. Vata nevű vezér fehér lovat áldoz a magyarok istenének s pogány mód szerint nyírja haját. A Székesfehérvárra igyekvő Gellért

püspököt a róla nevezett Gellérthegyen kiragadják a kocsijából, ledobják s holttestét darabokra vágják Vata emberei.

Endre lesz a magyarok királya.

Eközben ért haza Endre (1047—1060), a legidősebb herceg, kit 1047 elején Székesfehérvárt megkoronáztak. Ismét magyar királya van a magyarnak s íme, a lelkek háborgása lecsendesül. Pedig Endre nyíltan kereszténynek vallotta magát. Sőt el is rendelte a lerombolt templomok felépítését. S végrehajtotta ezt minden ellenállás nélkül. Mit jelentsen ez? Azt jelenti, hogy a magyarok lelkében ekkor már gyökeret vert az új hit s ebben csak az idegen uralomtól való félelem ingathatta meg. Függetlenségét, szabadságát semmi kincsért fel nem áldozá.

Endre királyságra termett ember volt s tisztában volt, azzal, hogy a belső rend helyreállításával munkáját nem, fejezte be. Neki még le kellett számolnia a német császárral. Büszke magyar szíve nem tűrhette a hűbéres viszonyt. Maga mellé vette öccsét, Bélát, a hadvezetésre termett herceget; Bélát, ki már Lengyelországban legyőzte számos viadalban a pornerániai óriást s kinek vitéz híre megelőzte hazajövetelét. Endre volt a király, Béla a hadvezér. S mert Endrének akkor még nem volt gyermeke, Bélát szemelte ki trónjának örököséül. Szláv szokás szerint át is adta öccsének az ország harmadát. Es a két. testvér közt az áldatlan versengésnek, féltékenykedésnek nyoma sincs. Az ország békén, zavartalanul készülődhetik a német császárral való nagy leszámolásra. Sem a pápa, sem a német császár nem ismerte el Endre királyságát, viszont Endre sem Magyarország hűbéri voltát. De a magyar most egy volt a függetlenség visszavívásának erős vágyában s két fényes diadalban mutatta meg a világnak, hogy az ország függetlensége csak addig van veszedelemben, míg fiai nem értenek

egyed. Béla dicsőségesen igazolta a hadvezéri talentumához fűzött reményeket. Kétszer tör be a német császár rengeteg haderővel (1051 és 1052) s mind a két ízben csúfosan megverve takarodik ki hazánk földjéről. Első Ízben Fehérvárnak tartott a császár, vívta is a várat, de félbe kellett hagynia. A kezdetben csendes visszavonulás eszeveszett futássá fajult: leggyorsabban futott maga a császár. Felégette maga mögött a hidakat, hogy megmentse életét, de a maga mentésével feláldozta a seregét. A futó seregnek nem maradtak hidak s kedvük szerint kaszabolhatták le a magyar vitézek. Másodízben Pozsonyt kezdte ostromolni a császár, de sikertelenül. Az élelmiszereket szállító német hajók fenekét egy Zotmund nevű bűvár éjnek idején kifúrta, a hajók elsüllyedtek, a németek élelem nélkül maradtak, éheztek, sanyarogtak s a gögös császár most a pápa segedelmével próbál kimenekülni szegyenletes helyzetéből. Épen látogatóban volt a pápa Henriknél s kiközösítéssel fenyegeti meg Endrét, ha nem köt békét Henrikkel. Békét, még pedig Henrik kedve, érdeke szerint való! Ám Endre nem ijedt meg a pápa fenyegetésétől s a német császárnak megszegyenülten kellett hazatakarodni.

Harcok a koronáért.

Most már hosszú időre békében maradhatott Magyarország, a német császár újabb próbálkozásától nem kellett tartania. De mintha átok ült volna a magyaron: mikor a külső ellenségekkel dicsőségesen leszámolt, megszállja a király lelkét a gyanakodás ördöge. Időközben Isten két fiúval s egy leánygyermekkel áldotta meg Endrét. Salamon volt az egyik fiú, Dávid a másik, Adelhaid a leány. Ki csodálja, ha Endre lelkében megbánta, hogy halála esetére Bélának ígérte a koronát. Béla természetesnek találta, hogy Endre a véréből való vért szeretné örökében tudni. Egy szava sem volt az

ellen, hogy az ötéves Salamont megkoronázta s IV. Henrik német császár Judit nevű leányával el is jegyeztette. A legenda szerint Endre próbára is tette Bélát: koronát és kardot tett le a szoba közepére s szólt neki: válasszon, melyik kell a kettő közül? Kard-e vagy korona? Béla, kit egy hű embere előre figyelmeztetett, hogy ne válassza a koronát, mert ez esetben életével lakol, a kardot választotta. Egy bizonyos, hogy semmi hiteles adat nem maradt fenn arról, mintha Béla királyságra vágyakozott volna. De hiába, az udvarbeliek súgtak-búgtak, telebeszélték Endre fejét, a gyanakodás ördöge fészket vert lelkében, s Béla, híveinek tanácsára, lengyel földre menekült. Vitte, természetesen, három szép fiát is: Gézát, Lászlót és Lambertet. Szívében keserűséggel hagyta el hazáját. Fájt a méltatlan gyanú. Hogy még az élete sincs biztonságban azon a földön, abban az országban, melynek függetlenségét az ő kardja szerezte vissza! Az egykor példászerű cselekedetekben nyilatkozott testvéri szeretetnek vége. Lengyel haddal jön vissza s a magyarság zöme lelkesülten tódul zászlaja alá. Megrendült a bizalom Endrében, ki a német császárral barátkozott. Német és cseh haderő segíti Endrét, de hiába segíti: Béla mellett a magyar nemzet ereje harcol, övé ' a diadal. Maga Endre is elesik, saját lovasai tapossák agyon, felesége, fia hazamenekül a német császár udvarába. Történt pedig ez az 1060-ik esztendőben s abban az esztendőben Bélát (1060—1063) Székesfejérvárt meg is koronázták.

Azzal kezdette az uralkodást Béla király, hogy 1061-ben népgyűlést hívott Fehérvárra. Az első népgyűlés ez hazánk történetében. Minden faluból két-két ember jelenhetett meg e gyűlésen. Összehívta pedig Béla e gyűlést azért, hogy meghallgassa a panaszokat, a kívánságokat s királyi hatalmával orvosolja a sérelmeket. Hanem a népgyűlés szinte balul ütött ki. Az összeverődött tömeg minden baját, nyomorúságát a papi tized fizetésében látta, az volt tehát legfőbb kívánsága,

hogy a király állítsa vissza a pogány világot. Nemcsak kívánta, de követelte a felbujtatott tömeg s a király kénytelen volt szétverni a maga hívta gyűlést. A pogány hit utolsó fellobbanása volt ez. Itt-ott háborgott ugyan a nép, de a háborgás hamar lecsendesült s bizvást mondhatjuk, hogy Béla alatt végleges, teljes diadalát vívta ki a kereszt. Hogy később jöttek a hazába pogány kánok és bessenyők, ez már nem gyengítette a kereszt diadalát. Ami pogány hitű nép nagyobb rajokban ideköltözött, mind kereszténnyé lett, másként nem volt itt maradása.

Magyarország keresztény ország. Királyában, Bélában megvan minden kellék, hogy országát erőssé, népét boldoggá tegye. És munkálkodik is országának, népének javára lelkes igyekezettel. Jó ezüstből vert pénzzel könnyíti a forgalmat, az adás-vevést s hogy a tudatlan népet meg ne károsíthassák az élelmes kufárok, megszabja az árucikkek árait. S hogy a nép ne kerülhesse Isten házáat, a vásár napját vasárnapról szombatra teszi át. De munkájában megzavarja a soha el nem alvó német törekvés: Magyarországnak a német császárságba való bekebelezése. Most már megvan erre az elfogadható ürügy: Salamonnak, a megkoronázott királynak trónjára való visszahelyezése. Béla az ország javáért kész a trónról lemondani, de a német udvar nem hisz a becsületes ajánlatnak, hatalmas sereg tör be az országba s míg a magyar hadak vívják az élet-halálharcot az ország függetlenségéért, Béla királyt nagy szerencsétlenség éri: leszakad alatta a trónszék. Félhalottan viteti magát a táborba, hogy jelenléte újabb erőt öntsön a magyar szívekbe, de mielőtt a döntő ütközetre került vala sor, nemes lelkét 1063 szeptember 11-én kilehelte. Halála megnyitotta az utat Salamon előtt: harc nélkül vonult be Székesfehérvárra. Géza herceg, Béla legidősebb fia megnyugodott abban, hogy Salamon legyen a király, ő csupán apjának hercegi örökségét követelte. Evégből hozott

segítséget Lengyelországból. Nem került sor csatára: Salamon átengedte a hercegi részt Gézának és testvéreinek. Úgy tetszett, hogy ismét helyreáll a béke, a nyugalom hazánkban, de az idegen befolyásoktól féltő magyar lelkek nyugtalansága nem szűnt meg. Idegenek vették körül Salamont s bár az ország függetlenségét nem áldozta fel, lépten-nyomon mutatkozott az idegen befolyás. A magyarok szíve a három testvérért hevült s így nem volt nehéz az idegen tanácsadóknak Salamon lelkében az átkos féltékenykedést, irigykedést fölkelteni. Sorban szerzik a testvérek: Géza, László és Lambert a harci babért. Megállítják délen hódító útjában a görög császárt; kiverik nyugaton a betörő cseheket; megvédik a horvát királyt lázadó alattvalói ellen; visszaverik 1068-ban az Erdélybe betört kúnokat. A Szamos völgyében, a később Cserhalomnak nevezett téren fényes diadalt arattak a kánokon. Ebben a csatában tűnt ki a daliás, hatalmas természetű László herceg, kinek neve, vitézsége egyszerre országos hírűvé lett. Szájról-szájra megy vitézi tettének a híre: mint szabadította meg egy püspöknek a leányát, kit egy kún vitéz nyergébe kapott s elvágatott vele. Híres Szög paripáján úzóbe veszi a leányrablót s páros viadalban megöli.

Ebben a csatában Salamon is részt vett, magyar hős módjára harcolt, de a vitézsége, daliássága László hercegé mellett elhomályosult s ennek tudata lánggra lobbantotta szívében a lappangó irigykedést. Majd a görög császáron arat fényes diadalt a magyar sereg, kitűzik a magyar zászlót-Nándorfehérvár ormán (1071) s ez a diadal is mérget cseppent Salamon szívébe, mivelhogy Géza volt a győztes had vezére s ő is kötötte meg a békét Nándorfehérvár parancsnokával. Most már nyíltan tört ki a viszálykodás Salamon és Géza közt. Különösen Vid bácsi ispán folyton bujtogatta a királyt a hercegek ellen s végre is a harc elkerülhetetlen lett. Cinkota közelében, a mogyoródi hegynél történt meg az ütközet.

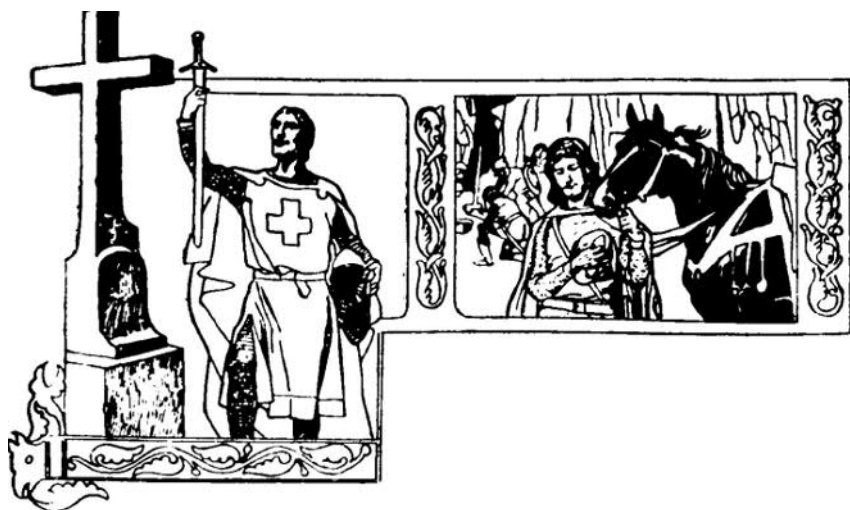
Salamon maga vezette seregét, vitézül is harcolt, de Géza és László egyesült hadereje teljesen leverte Salamon seregét. Az ármányos Vid is elesett e csatában, Salamon pedig Németországba menekült.

Az 1074-ik esztendő március 14-én volt a mogyoródi ütközet s Gézát, mivelhogy Salamon itthagya az országot, még ez esztendőben megkoronázták (1074—1077) Székesfehérvárt. Megkoronázták a görög császár küldötte koronával, mivelhogy Szent István koronája a német császár kezében volt. (Később a két koronát összeforrasztották s e kettő teszi a mai szentkoronát.) Ám alighogy megkoronázták Gézát, Salamon visszajött. Vele tartott a sógora is, IV. Henrik német császár. A krónikások följegyezték, hogy volt a Salamon seregében egy Bátor Opus nevű vitéz, kinek erejét, vitézségét a német császár nem győzte csodálni. Azt kérdezte Salamontól a császár: — Van-e sok ily vitéze Magyarországnak? — Van, — mondá Salamon — sőt vannak különbek is. — Bizony, ha vannak — mondá a császár — sohasem is nyered vissza a királyságot.

A császár jövendölése teljesült. Nem kezdett harcot a magyar sereggel, Vácnál megfordult, hazament s a szegény Salamon most a hatalmas VII. Gergely pápához fordult segedelemért. A pápa, ki egész erejével azon munkált, hogy a pápaságot felszabadítsa a német császár gyámkodása alól, elutasította Salamont, az ő ellenségének sógorát, de viszont Géza királyságát is csak azzal a feltétellel volt hajlandó elismerni, ha a szentszéknek hűbérese lesz. Hogy Magyarország a szentszéknek hűbérese legyen? Erre a kívánságra Géza nem is felelt. De a pápa sem bolygatta a dolgot, sőt csakhamar ő szorult a magyar király segítségére a német császár ellenében. És Géza még most is hajlandó volt átengedni a királyságot Salamonnak, jóllehet egyfelől a pápa volt a szövetségese, másfelől második felesége, egy görög

hercegnő révén, a görög császárral is békességes viszonyban élt. Am hívei hallani sem akartak erről s Salomonnak ki Pozsony várában húzta meg magát, túrnie kell, hogy a hirtelen, férfikora virágában (1076) meghalt Géza örökébe László herceg lépjen. László herceg (1077—1095), kire ájtatos csodálattal tekintett a magyar nép. Kinek nevéhez tetteinek nyomán valóságos legendakor fűződik. Aki »Magyarország édes oltalma. Szent királyok közt drágalátos gyöngy. Csillagok közt fényes csillag.«

Neki szenteljük a következő fejezetet.

SZENT LÁSZLÓ

Akár a történet könyvét, akár a legendákat, mondákat olvassuk: Szent László személyében nagy hős és egy nagy király képe rajzolódik elénk. Dicsőséges neve s emléke megmaradóit a nevéről nevezett számtalan magyar község nevében; megmaradott a régi templomok bomladozó vakolata alól előtűnő falfestményekben, melyek László vitézi tetteit hirdetik nekünk. Míg a népszerű Mátyás király tetteiről tréfás, elmés mesék és mondák maradtak fenn, Lászlóról csodaszerű dolgokat hirdetnek a mondák és regék. Az ő hősi alakjához nem illik a tréfás mese. Az erdő rengetegéből kiemelkedő hatalmas szálfa ő, mely megállítja s csodálatra készíti a vándort. Istennek különös kegyeltje László: hatalmas testében hatalmas lélek lakozik. Szentéletű bajnok ő, a keresztény lovagok példaképe, kinek kedvéért csodákat művel a keresztények Istene. Midőn egy ízben a kunok elől megfutamodni kénytelen, fohászára kettéhasad a tordai hegy s üldözői nem érhetik utói. Máskor meg a szaladó kúnok által elszórt arany és ezüst az ő imádságára kővé változik s a gyalázatos halált így kerüli el a pénzsóvár sereg. Majd végtelen pusztá-

ságon bolyong seregével, nem találnak sem ételt, sem italt; éhségtől, szomjúságtól százával hullnak el a vitézek. De László az egek urához fordul segedelemért s íme, vadállatok serege húzódik át a pusztaságon, üdítő források fakadnak. A vitézek lenyilazzák a vadakat: nem kell éhen halniok. Isznak a források vizéből: nem kell szomjan pusztulniok.

László törvényéből kitetszik, hogy bár a kereszténység már mély gyökeret vert a nemzet lelkében, még itt-ott, különösen a pásztoemberek áldoztak a pogány isteneknek. »Ki a pogány szokás szerint kerteknél vagy fák, fonások kövek mellett áldozik. bűnét ökörrrel váltsa meg.« így szól László törvényének egy pontja. A büntetés csekélysége mutatja, hogy a pogány vallás az új hitre többé már nem veszedelmes. Már a legenda komoly megtántorodásról regél nekünk. Gyönyörű legenda ez, a legszebb mindazok közt, melyek Lászlóról fennmaradtak.

A kúnokon győzedelmeskedő magyarok napokig vigadnak a holttestek közt, de egyszerre csak vége szakad a vigadozásnak: a holttestek rettentő szaga megrontotta a levegőt s mindenféle fertelmes, ragadós betegségek pusztították a vitézek seregét. Terjed a vész, siralom völgye lesz a magyarok földje. És zúgni-búgni kezdett a nép: lássátok, büntet a magyarok istene, mert igaz hitünket elhagyók. Nem használ a király imádkozása.

És összeverődtek minden rendű emberek, mentek a király sátorába. A szent király akkor is imádkozott. Mondá a szószóló: »Hiába imádkozol, felséges király, úgy sem hallgatja meg imádságodat a magyarok istene. Térjünk vissza mind a pogány hitre, meglásd, megszűnik a pestis.«

A szent király megbotránkozással nézett a hitetlenekre, arca elborult, szeméből megeredt a könny s mondá nekik: eredjetek haza békességgel, ti megtévelyedtetek. Ne háborogassatok imádkozásomban. Én hiszek az egy Istenben, Min-

denható Atyában. Meg-meglátogat, próbára tesz, de nem hagy el, letörli könnyeinket.

A hitetlenek megzavarodva indultak kifelé, de e pillanatban, mintha földbe gyökeredzett volna a lábuk, állottak, mint megannyi bálvány. Vakító világosság támadt a sátorban és hallották a mennyei szózatot: Ne csüggedj, László. Isten meghallgatta sűrű imádságaidat s leküldött engem tehozád az angyalok seregéből, hogy megmondjam neked, mitévő légy. Öltsd fel királyi ruhádat, tedd fejedre koronádat, s kimenvén a táborból, lödd el a nyiladat a virágos réten. És menj a nyíl után: a hol leesik, találsz egy füvet, mely meggyógyítja a te népedet.

Ezt mondván az angyal, felszállott az égre. Akkor föl-kelt László, magára ölté királyi ruháját, fejére tévé a koronát, kezébe vévé a nyilát s a sátorból kilépett. Utána a hitetlenek, csöndesen, levett kalappal. És felnézett a szent király még egyszer az égre, aztán ellötte nyilát. És ment az ellőtt nyíl irányában, a nép meg nyomában. — Ihol a nyílvevő! — kiáltott László. — Nézzetek ide! S fölvette a nyílvevőt, mely egy széleslevelű növényben akadt meg, keresztülhasítván azt. — Olyan, mint a kereszt! — kiálták a népek s térdre borultak.

És találtak ehhez a fűhöz hasonlatost még sokat, sokat a népek s ennek csodaereje meggyógyítja őket . . .

László, kinek alakját csodás fénnel övezi a legenda, a történet tanúsága szerint is egyike legnagyobb királyainknak. Mikor ő trónra lépett, valóban nagy erős szükség volt egy bölcs elméjű, fenkölt lelkű s erős kezű királyra. Az országot az örökös harcok szörnyen megviselték. A személy- és vagyonbiztosság megrendült: eléggé bizonyítják ezt László szigorú törvényei. Nehéz feladat nézett Lászlóra, s hogy e feladatot sikerrel oldja meg: mindenek előtt Salamonnal kellett leszámolnia. Salamonnal, ki a trónhoz való jogáról most sem mon-

dott le s német segítséggel a harcot újra fölvevé. Nem sikerül a kísérlet, lemond a koronáról, de nem tud sorsában megnyugodni, bár László rangjához illően látja el. Végre is László 1083-ban elzáratja Salamont Visegrád várában. De még abban az esztendőben, augusztus 20-án, István király szentté avatása napján, szabadon bocsátja. Még most sem tud lecsöndesülni Salamon nyugtalankodó lelke: elmegy a pogány besenyők közé s azokkal tör be Magyarországba. László szétveri a pogány hadat, Salamon a besenyők földjére menekül. A monda szerint remeteként élt ezután s valahol Pola vidékén halt meg. A valóság ez: a besenyőkkel többször betört görög földre s egy ilyen betörés alkalmával esett el.

Salamon halála után nagyobb erővel foghat a király az ország javát célzó munkába, bár közben még le kell számolni a Moldvából minduntalan betörő kúnokkal is. Az ő, idejében Erdélynek Kolozsváron túl eső része nagyobbára lakatlan volt s a kúnok jóformán ellentállás nélkül törhettek be a keleti határon. Nagy valószínűség szerint ez időben települtek meg mai földjükön a székelyek, kiket a régi krónikások s a mondái hagyományok a húnok ivadékaiknak mondanak, akikről azonban a legújabb történetírás bebizonyította, hogy a nvolcadik nemzetségnek, a kozárkabarnak az ivadékaik. Máí- a honfoglalás idején háborúban előőrsi, békében hatáőrsi szolgálatokat teljesítettek s e foglalkozásról kapták a nevüket is, amennyiben a »székely« hatáőrszót jelent. Tehát: László telepítette volna a mai, székelyek őseit a keleti határra, annak védelmére. Egy bizonyos, hogy László leverte a betörő kúnokat s az ország szívében, a színmagyarság közé telepítette le, ugyanakkor benépesíté Erdély lakatlan részeit, gypükkel s megfelelő őrizettel látta el a keleti határszélét.

Nemcsak kelet felé, de az északnyugoti részen is pontosan megállapítja az ország határát s ereje, hatalma növe-

kedtével még terjeszkedik is: elfoglalja s országához csatolja Horvátországot is a Kapella-hegységig. Tudnunk kell, hogy László nővére, Ilona, felesége volt Zolomérnek, a horvát királynak, s mert ennek halála után rosszul bántak az özvegy királynéval az ország nagyjai, László nagy sereggel lépte át a horvát határt s véres harcok után leverte a királyné ellenégeit. A horvátok meghódoltak neki, elismerték királyuknak s később, Kálmán király alatt, meghódoltak a dalmát városok és szigetek is s ezzel Magyarország határa eljutott az adriai tengerig. Minthogy az özvegy királynénak nem volt fia, László a horvát terület kormányzását Álmos hercegre, Géza egyik fiára bízta. A magyar királyság az európai nagyhatalmak sorába emelkedett s Lászlót, midőn IV. Henrik császár a pápával harcba keveredik, a német fejedelmek meghívják uralkodójuknak, de ő a magyar koronán kívül nem vágyakozik más koronára, az ő lelke, szíve a magyar népé: ennek javára, üdvére szenteli egész erejét.

László törvényei.

Mindenekfölött helyre kellett állítania a trónért való versengések, a meg-megújult pogány lázadások következtében megbomlott társadalmi rendet. A rabszolgák felhasználták az állandó zavarok kedvező alkalmát, elhagyták gazdáikat s szerteszét csatangoltak az országban, a közbiztosság nagy veszedelmére. Közönségessé lett a rablás, lopás, gyilkosság, erőszakoskodás. A király küldöttjei sorba járták a lopásról híres falukat, tízenként felosztják a népet s minden tizediknek tűz- vagy vízpróbát kell kiállani a kilenc helyett s ha nem állotta ki a próbát, mind a tíznek bűnhődnie kell. Súlyos büntetést mér azokra, kik a szökevény rabszolgákat maguknál tartják, eltitkolják. A tolvaj férjes asszony orrát s vagyonát vesztí, hogy többet férjhez ne mehessen s amellet rab-

szolga sorsba jut. Tíz dénár értékű vagyonnak az ellopása a szabad ember minden vagyonába és félszemébe kerül. A tyúk a legkisebb érték, mit László törvénye a lopás büntetésének mértékéül szab. A tolvaj szabad embert felakasztják, a szolganak orrát vágják le, vagyis a szabad embernek súlyosabb a büntetése. Mert illő, hogy a szabad ember féltékenyebben őrizze a becsületét.

Különös nagy gondja van a vallásosságra, az erkölcsi élet tisztaságára. Míg a többi keresztény országokban a papi nőtlenség törvény volt, ő a már házaspapokat meghagyja ugyan a házaspap életben, de már a másodszori házasságot nem tűri. Kereszténytől és nem kereszténytől szigorúan megköveteli az ünnepnapok megtartását.

A királyi hatalom nagysága, korlátlansága mellett tanúskodnak László törvényei. Urak és papok, parasztok és szolgák, mind közvetve, vagy közvetlenül a királyi törvény alatt állanak; a nép élete, vagyona a király kezében van. A nemzet szabad tagjai, papok és urak, közvetlenül állanak királyi hatalom alatt; a királyi várak birtokain lakó várjobbágyok és várnépek szintén királyi hatalom alatt, de már közvetve a várispánok útján. A szolgák s más, személyes szabadságot nem élvező népek, kik az urak és papok birtokain laktak, földesúri hatóság alatt állanak ugyan, de pénz- és tizedüggekben ők is, uraik is, a közvetett királyi hatalom alá vannak rendelve.

Az ősi törzsszerkezet felbomlása után mindazzal a földdel, mely nem a nemzetségeké, egyedül a király rendelkezett. A várak területén kívül és a nagyterjedelmű földekből osztogatott István király s osztogattak utódjai a püspökségeknek, apátságoknak s mindazoknak, kik a királyhoz való hűségben kitűntek. Így támadt a *királyi jog* s egyesek, hogy jobban biztosíthassák tulajdonjogukat, még az öröklött, az ősi birtokra is királyi adományt szereztek. László idejében

már mind határozottabban kiformalódott a nagy- és kisbirtok. A nomád élet mind szűkebb területre szorult, a sátrakat állandó lakások váltják fel s a honfoglaláskor itt talált községek mellett újabb községek támadnak. Már I. Béla király a községek előjáróit hívta a fejevári országos gyűlésre, László idejében meg sorra járták a király küldöttei a községeket, hadd lássák, hol vannak tolvajok. De nemcsak a király küldöttei járnak községről-községre, föl-fölkerekedik a király is udvarával. Itt a saját birtokát tekinti meg, ott igazságot tesz s a merre jár, őt és nagyszámú kíséretét a *föld népe* látja el élelemmel. Nyilván ily módon jutott a király jó nagy részéhez a tizednek, mi a nem szabadok földjének terméséből megillette. A várakhoz tartozó birtokok jövedelmét felémésztette a katonaság, a király és az urak birtokán lakó népek termésének tizedét, illetőleg kilencedét (mert az igazi tized a papságé volt) a királyi udvar. Csak később lett ez a királyi tized a földesuraké.

E kötelezettségek teljesítéséből már rendesebb gazdasági életet kell föltételeznünk. Rendesebb gazdasági életet, mellyel okvetetlen együtt járt a községi élet fejlődése is. A még hadi jellegű, az ország védelmét szolgáló várszerkezetekben megvan a mai vármegye csirája. Már István idejében 45—50 várszerkezet, illetőleg vármegye van az országban s ezeknek száma jelentékenyen szaporodik László idejében. Ezeknek a váraknak az ispánjai nemcsak a várak birtokain élő népek fölött gyakorolnak hatalmat, de pénz- és tizedügyekben a földesúri birtokokra is kiterjed hatalmuk, szabadokra és nem szabadokra egyaránt.

A gazdasági s ipari élet sem áll már a kezdet legkezdetén. Nem valószínűtlen, hogy László törvénye a gazdaság érdekeire is gondolt, midőn szigorú büntetéssel sújtja azokat, kik lovat és ökröt az országból kivisznek. A nagyon jó részét az állatok tették. Ökör, ló, tehén, juh és sertés.

Lóra volt a legnagyobb szükség; a nagyobb birtokosok jószágain lovas jobbágyok is voltak, kik csak lóval szolgáltak a földesurat. A ló után következett a szarvasmarha. Fontos gazdasági tényező a juh, meg a sertés. A juhnyájak pásztorai külön rendet alkotnak, külön bíráik vannak, sőt a kanászok is, kik itt-ott külön községben is laktak. Így Veszprémmegyében Szentgál községe eredetileg kanászok községe volt. Nem ismeretlen a baromfitenyésztés: tyúkból, libából tizedet ad a nép. És űzik a méhtenyésztést is; mézből, viaszból szintén tizedet adnak. A honfoglalás idején még durva, faragatlan fatönkkel döröszölik fel a földet: ez volt az eke. Majd a gerendélybe fakampót illesztenek. László idejében már vas-kampó hasítja a földet. A kasza és a sarló már megvolt a mai formájában. Volt fa- és vasvilla s volt csép is. Volt száraz-, vízi- és kézimalom. Már Szent Gellért püspök megemlíti, hogy utaztában megszállván egy háznál, hallotta, hogy a kézimalmot hajtó rabszolgaleány dalol, tehát nem lehet rossz a sorsa. Gellért e feljegyzése nemcsak mint az akkori gazdasági élet egyik adata érdekes, de még érdekesebb azért, mert ez az első feljegyzés, az első megemlékezés a magyar népdalról. Nyilvánvaló, hogy a magyar népnek akkor is voltak dalai, de, fájdalom, nem volt, aki azokat megbecsülje s följegyezvén, örökölni hagyja nekünk! A kereszténység dalnak, mesének nem kedvezett, az akkori papság meg épen ellensége volt a néplélek minden olyan megnyilatkozásának, mely az új hit terjedését nehezíthetné.

Íme, nagy vonásokban dicsőséges Szent László király országának képe. Nagy, hatalmas és boldog volt az ő uralkodása alatt hazánk. Nemcsak saját népe, az idegen is tisztelettel hajolt meg kiváló nagy erényei előtt. A keresztény vitézség, lovagiasság példaképe volt nemcsak hazájában, de hazája határain messze túl is. Midőn Európaszerte megmozdul a keresztény világ, hogy a Szentföldet elvegye a hitetlen

mohamedánoktól, a közbizalom Lászlót szemeli ki az európai hadak vezérévé. László vállalkozik a nagy feladatra, de ím, leszáll hozzá a halál angyala: a nagy király megér Istenéhez.

Az 1095-ik esztendő július 24-ike az a nap, melyen gyászba borult az ország. Ettől a naptól kezdve »három esztendeig az országban szép öltözet, táncjárás, semmi vigasságtétel sem láttaték, sem hallaték.«

Így gyászolta, így siratta a magyar nemzet az ő nagy királyát. Nagyváradon, az általa alapított székesegyházban temették el. Búcsújáró helyé avatódott ezáltal ez a templom. Csaknem száz év múlva, 1192-beh III. Béla király kivette sírjából, ezüstkoporsóba fektette és ékes síremlékbe helyezte el a drága hamvakat. A hálás nemzet szentjévé avatta, kegyelettel zarándokolt sírjához s peres ügyekben a szent király sírja felett tettek esküt a pörlekedő felek. Majd később lovas szobor hirdeté dicsőséges emlékezetét. És a nép lelkében apáról fiúra szállt a hit, hogy valahányszor ellenség tör a magyarra, akár csak a hún monda Csaba vitéze, fölkel sírjából s rettenetes kardjával szétveri a magyar nemzet ellenségeit. . .

KÖNYVES KÁLMÁN KIRÁLY.

Az isteni gondviselés különös kegyelmében részeltető a magyar nemzetet: a honfoglalást követő első száz esztendőnek során három nagy királya volt: Szent István, Szent László és Könyves Kálmán. Nyomról-nyomra követhetjük, miként nő az ország hatalma, tekintélye kifelé és zsugorodnak hiú reménykedésekké a német császárság beolvasztó törekvései. A legendás hős, »a csillagok közt fényességes csillag« után a »könyves« Kálmán következik s a bölcs, a maga korában ritka műveltségű király, kit püspöknek szánt elődje, oly emléket hagy maga után, mely őt legnagyobb királyaink közé avatja.

Úgy látszik, Szent László Kálmánban a királyságra termettséget nem ismerte fel. Miután ő magának nem volt fiúgyermek, testvérének, Gézának két fia közül Álmost, a fia-

talabbikat szemlélte ki utódjául. Míg Almost megbízta Horvátország kormányzásával, a könyvkedvelő Kálmánt zárdába adja, püspöknek neveli. Később élt krónikások ezt azzal magyarázták, hogy Kálmánnak valami testi gyengesége volt, sőt valóságos testi szörnyetegnek rajzolták: púposnak, sántánának, kancsalnak, selypnek, dadogónak. De nem igen hihetünk a krónikásoknak, kik, könnyen meglehet, ezzel Álmos utódainak hízelkedtek, mert azok az idegenek, kik Kálmán udvarában megfordultak, sok szépet írtak az ő kiváló tulajdonságairól, de testi hibáiról egyetlenegy sem tett említést.

László halála oly váratlanul következett be, hogy a trónöröklés dolgát nem intézhette el s Kálmán élt az idősebb jogával: örökébe lépett László királynak. Nyilvánvaló ebből, hogy bármennyire szerette a könyvet, ő maga nem gondolt püspökségre: királynak készült ő a zárda csöndjében. Kész, megfontolt tervvel kezdette az uralkodást: szakított a német szövetséggel, nyíltan a pápa hívének vallotta magát s ezt házasságával is megpecsételte. Roger szicíliai hercegnek, a pápa legerősebb szövetségesének leányát vette feleségül. Kihívta ezzel maga ellen a német császár haragját, de az országra nem volt veszedelmes következése a haragnak, jóllehet Álmos herceg újra, meg újra szerencsét próbált a királyságért a német császár segédelmével. Több ízben megszegyenyítette Kálmán a trónkövetelő Álmot, ez mindannyiszor megalázkodott és Kálmán mindannyiszor megbocsátott; békét kötött a német császárral is, de azért a pápával kötött szövetségben megmaradói. Majd rokonságba lépett a görög császárral: fiához, Jánoshoz feleségül adta Szent László egyik leányát, Ilonát. Visszahódította 1097-ben Horvátországot, mely időközben, valószínűen Álmos herceg hibájából, kikerült a magyar uralom alól; később elfoglalta a tengeremelléki városokat s ezzel Magyarország határát közvetlen az adriai-

teneerig terjeszté. Mindebben a pápa készséggel támogatta az hű szövetségesét, a katolikus vallás buzgó terjesztőjét, de viszont Kálmánnak is kellett áldozatot hoznia: ha nem is mondott le a magyar király püspök-kinevező jogáról, elismerte a pápa megerősítő jogát s ő is törvénybe foglalta a papi nősülés tilalmát, mire elődje, László király tudvalévőén nem volt rábírható. Nem gyöngeségnek, hanem az ország akkori súlyos helyzetével való bölcs számolásnak a jele ez. Nem szabad felednünk, hogy már uralkodása kezdetén nagy veszedelem fenyegette az országot. Akkor, 1096-ban, indult útnak az első nagy kereszties hadjárat a Szentföldre. Ennek a rengeteg hadnak útja Magyarországon vezetett kérészül. Ám az első had túlnyomó része mindenféle csöcseléknép volt, megkezdte a rablást már Németországban s folytatta a magyar határon. Közönséges rablóhad volt az, amely betört hazánkba s Kálmán első dicsőséges tette, hogy ezt a pusztító hadat visszaverte. De amint a Szentföldre komoly szándékkal igyekvő sereg ért a határra, személyesen ment elébe s támogatta készséggel az országon való átkelésben. Most már gondoljuk végig Almossal és pártfogójával, a német császárral való újabb, meg újabb hadakozásait, a küzdelmet, mit a német császárság újra fellobbant hódító törekvése ellen folytatott: megértjük a pápával való benső szövetséget s a pápai hatalomnak, befolyásnak tett engedményeket. Ám tekintsünk csak végig hadicselekedetein, melyeknek eredménye egyfelől a német császár hódító politikájának visszaverése, másfelől az ország területének megnagyobbítása és tekintsünk végig alkotásain, melyekről törvényei tesznek tanúságot: a szörnyetegnek rajzolt Kálmán személyében mindenképen egy nagy király képe áll előttünk.

A felvilágosodottság e mai korában, midőn a nép alsó rétegeiben is mind kevesbedik az írni és olvasni nem tudók száma, megmosolyogjuk az együgyű lelkeket, kik hisznek a

boszorkányokban, lidércekben, de nem meglepő-e, ha csaknem ezer esztendővel ezelőtt azzal üzen hadat egy király a boszorkányoknak, hogy egyszerűen nem ismeri el létezésüket. Még László király is üldözi a boszorkányokat, de íme, jön a nagyműveltségű, a felvilágosodott elméjű Kálmán s törvénybe iktatja, hogy »a boszorkányok ellen pedig, akik nincsenek, semminemű kereset ne legyen«. A királyi hatalom az ő idejében addig nem állott magasságra emelkedik a köznek sérelme nélkül, egyeseknek pedig sohasem igazságtalan, sohasem jogtalan sérelmével. Első a királyaink közt, ki kezét igazán a nép szívére teszi, látja a nép terheit s amennyire a viszonyok engedik, kevesbíti a terheket. István törvénye — mondja Kálmán — a hitetlenek lerombolója volt, ez (az ő törvénye) az igazságra nézve helyes társalkodás előmozdítója. Amaz a népet a hitnek páncéljába öltöztette, ez a fölösleg való *földi kevélységeket az igazság övével* övedzette.« És ő csakugyan »az igazság övével övedzette a földi kevélységeket«, amennyiben visszavette mindazokat a birtokokat a mind erősebben elhatalmasodó uraktól, melyeket nem Szent István adományozott. S míg a Szent István adományozta birtok mindenféle örökösöt illetett, a többi királyok adományozta birtokban való örökösödés jogát szűkebb korlátok közé szorította. Apáról fiúra szállott a birtok, s ha fiú nem volt, az apa testvéreire, majd ezeknek a fiaira, de ha sem fia, sem testvére nem volt az elhúnytak, az adományos birtok visszaszállott a királyra. Védelmébe veszi a népet a hatalmaskodó urak ellenében s egyenesen elrendeli, hogy a földjükről »kivetett« földművesek, kiknek máshol nincs, azokra visszamenjenek.

Már nemcsak az ingóságoknak, a földnek is becse van s aki a más földjét igazságtalanul bitorolja, ugyanannyit veszít a saját földjéből s ráadásul még tíz pénzt is fizet. Az adományos birtokkal kötelelességek járnak. Az ispánok-

nak a jószágok jövedelme szerint páncélos vagy könnyű fegyverzetű lovast kell kiállítaniok. Szabályozta az adófizetést is. Az ő idejében van szó először a *füstpénzről*, az első rendes adóról, mely nyolc dénárban volt megállapítva s mely a mai értékben körülbelül egy korona 44 fillérnek felel meg. Méltányosan igyekszik megosztani az adózás terhét a nép különböző osztályai között. A vendég és idegen népek, kik a várnépek földjén telepednek le, vagy fele vagyonuk értékéhez képest viselik a katonáskodás terhét, vagy nyolc dénárt fizetnek, de a törzsökös szabad emberek (a várjobbágyok) nem fizetik a nyolc dénárt; fizetik azonban az urak földjén lakó szabadosok, másként hetes szolgálak, kik hetenként fölvaltva dolgoztak a földesúr birtokán. Am ezeket is felmentette az adó felerésze alól, ha a királynak, midőn határukon utazott, lóval, szekérrel szolgáltak. Ez a szolgálat is adó volt; abba számította Kálmán király. A mások földjén dolgozó szabad vendégek, idegen népek csak a szabadságukért fizettek adót, de sem munkára, sem a munka megváltására nem lehetett őket kényszeríteni. Csupán a várakhoz tartozó szolganépek kötelesek fizetni a szabadságukért is, a munka megváltásáért is.

Kegyetlen szigorúság jellemzi László törvényeit, szelídség, kíméletesség Kálmánét. Lopásnak, gyilkosságnak s mindenféle bűnös cselekedetnek enyhébb a büntetése. Most már a gyilkosság a legnagyobb bűn s nem a lopás. A tolvajság miatt nem jár halálbüntetés s nem tyúk a legkisebb érték, ahol a büntetés kezdődik, hanem négy lábú állat, annak az ára vagy húsz dénárt érő ruha. Megszorítja az istenítéletet s nem kell az egész falunak istenítéletet állania, ha a faluban egy embert tolvajsággal vádolnak s nem szabad többé akárhol istenítéletet tartani, csupán a püspöki székhelyeken és a nagyobb prépostságoknál. A hamis esküvőnek tüzes vassal keresztet sütnék a homlokára, hogy többé sehol el ne fogad-

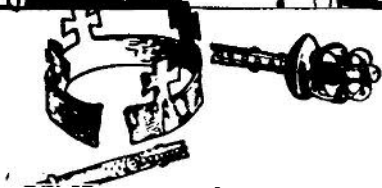
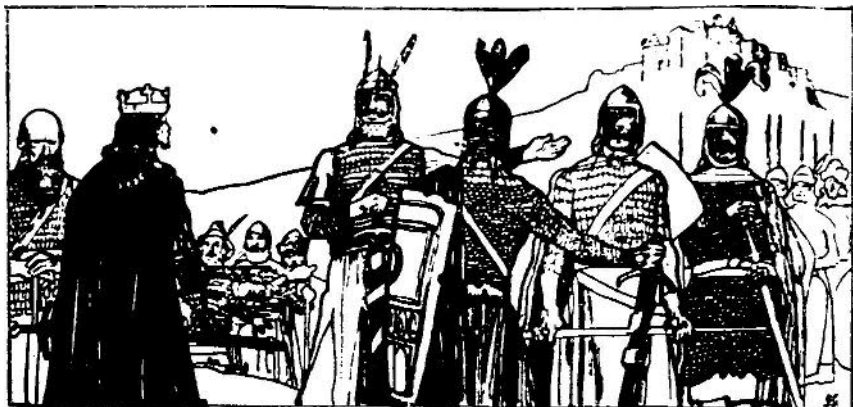
ják a tanúságát. Papok jelenlétében történik az istenítélet s emberölésben, gyilkosságban a püspök mond ítéletet s nem világi tisztviselő. A püspöki gyűlések elé járulnak a pörös-ködő emberek. A püspök vagy érsek pecsétjével megidézheti a bűnös embert, világi bíró nem. A király után az egyház a legnagyobb hatalom. Ám ezt a nagy hatalmat nem egy jöttment papságnak adja Kálmán: válogatott, kipróbált emberek Istennek szolgálói. Idegen papot ajánló levél nélkül nem lehet befogadni s a rosszhírút kiutasítják az országból. Szigorú fegyelem van a papi rendben, tilos a világi, cifra ruhának viseletté, a korcsmábajárás, az uzsoráskodás s aki bűnét meg nem tudja váltani, még szolgaságba is sülyeszтик. Kálmán nem engedi meg, hogy a magyar földön született rabszolgát idegen földre eladják, amivel nemcsak gazdasági és nemzeti érdeket is szolgál, de egyben emberies dolgot művelt; ám viszont annyira félti a papság erkölceit az alsóbb osztálytól, hogy szolgarendű ember csak úgy lehet pappá, ha ura megengedi. Természetesen, nagyon kevés szolgarendű ember emelkedhetett fel a papi rendbe, mert maga a gazdasági érdek is az ellenkezőjét követelte ennek.

Amily szigorú volt a fegyelem az egyház kebelében, oly nagy volt annak a hatalma kifelé. Nagy hatalom és nagy vagyon az egyház kezén. Míg a világi uraktól visszaszed Kálmán a nem Szent István adományozta birtokot, a papságtól nem. Nem csoda, ha a hatalmaskodó urak nem szerették Kálmánt s ha nagy pártja volt a trónkövetelő Álmosnak. De bármennyire zokon vették az urak Kálmántól, hogy »a fölösleg való földi kevélységeket az igazság övével övedzette«, Kálmán bölcsessége, férfiasága diadalmaskodott belső és külső ellenein egyaránt: alatta az ország erősebb, hatalmasabb volt, mint valaha, a nép jóléte szemlátomást gyarapodott, amire nézvést elég tanúnak szólítanunk a korabeli cseh krónikást, aki azt írja: »A magyar nemzet erős, gazdag,

fegyverben kitűnő s szembe mer szállani a világ bármelyik királyával.

És ennek a bölcs, nagyeszű, nagylelkű, igazságos királynak szomorúságokkal teljes volt az élete. Karddal kell kivívnia királyi jogát, karddal kell megvédenie testvére ellen. Felesége korán halt meg, két fia, István és László közül, kik ikertestvérek voltak, korán meghalt László is. Újra házasodott, feleségül vette Eufémia rutén hercegnőt, de ez a házassága nagyon boldogtalan volt. Kénytelen volt elkergetni feleségét — erkölcstelen élete miatt s a fiút, Boris herceget, ki idegen földön született, nem ismerte el fiának. Testét-lelkét megtörte a sok csapás s emésztette az aggodalom, hogy amint behúnyja a szemét, Álmos herceg megfosztja a tróntól az ő kiskorú fiát. Ebbéli nagy aggodalmában nemcsak hogy elfogatta Álmost és kilencéves fiát, Bélát, de ki is tolatta a szemét mind a kettőnek. A vérből való vérért, saját fiáért követteté el kevéssel halála előtt — mely 1116. február 3-án következett be — a szörnyű tettet: ebben van mentsége a nagy királynak, kinek nagyságát még e szomorú emlék sem tudja elhomályosítani.

Nemzetünk történetének további folyamán meglátjuk s mind jobban megerősödünk abbéli hitünkben, hogy mindent egybevetve, Kálmán nemcsak egyike volt legnagyobb királyainknak, de tán a legnagyobb is valamennyi között . . . Az a Kálmán, kit a botor krónikások kancsalnak, púposnak, „selypnek, dadogónak tartottak!

A KIRÁLYI HATALOM GYENGÜLÉSE.

Korlátlan hatalommal uralkodott Könyves Kálmán király, de nem volt zsarnok. Az ő kezében a korlátlan királyi hatalom áldás volt az országra. Ám, amint ő behunyta szemét, megkezdődik a királyi hatalom gyengülése. A trónöröklés rendszertlensége örökös forrása a viszálykodásnak, a testvérharcnak s mert a trónért versengők rá vannak utalva a hatalmasabb urak támogatására, szemlátomást nő a főurak hatalma, befolyása s ugyanakkor gyengül a királyi hatalom.

Kiskorú, alig tizenöt éves ifjú volt II. István (1114—1137), Kálmán fia, mikor apja örökébe lépett. Ha férfikorban kerül fejére a szent korona, talán méltó utóda lesz apjának. De apa nélkül, anya nélkül, jó tanácsadók nélkül korán belemerült az élvezetekbe s ezt megcsínylette ő maga is, az ország is. Hízlekedők vették körül a tapasztalatlan ifjút s elhitették vele, hogy

»oly bölcs, mint Salamon; oly erős, mint Sámson; oly bátor, mint Dávid«. Pedig nem volt — jegyzi meg a krónikás. A kánokkal cimboráit, azokkal tivornyázott, a magyarokat nem kedvelte. Akár volt rá szükség, akár nem, háborúba keveredett. Nem csoda, ha elhültek tőle a magyarok s ha nagy pártja volt a megvakított Álmos hercegnek, ki a görög császár udvarába menekült, míg fiát, a vak Béla herceget a pécsváradi monostorban rejtegették. Hogy Kálmán halála után mekkorát esett a királyi hatalom, igen jellemző példa erre a galíciai eset. Ide vitte seregét a fiatal király s már ostromolni is kezdte Ladomér városát, de egyszerre csak a vezérei összesúgtak s megtagadták az engedelmisséget. A Pázmán-nemzet-ségből való Kozma egyenesen megmondta a királynak; Mit művelsz, uram? Ha számos vitézed halála árán elfoglalod a várat, kit teszel oda hercegnek? Közülünk senki sem akarja itt hagyni az országot a hercegség miatt. Mi jobbágyok nem ostromoljuk a várat. Ha akarod, ostromold magad, mi hazamegyünk és más királyt választunk!« így beszéltek a magyar királlyal az ő »jobbágyai«, az urak. Erre még eddig eset nem volt a magyar nemzet történetében. Az ostromot félbe kellett hagyni.

Természetes, hogy a királyi hatalom e hirtelen való legyengülését siettek felhasználni a szomszédok. A német császár békén hagyja ugyan hazánkat, mert egyebütt van elfoglalva, de betörnek az osztrákok, a csehek. Délen Velence elfoglalta a dalmát városokat s bár Záránál a magyarok megverték a velenceieket, a végső eredmény mégis ez: Velence kezében maradtak a dalmát városok.

Mind ennél sokkal nagyobb veszedelem fenyegette az országot Görögország felől. János görög császár felesége Szent László leánya, Piroska volt. Kálmán király e házasság által az ország érdekét vélte szolgálni, de csakhamar kitűnt, hogy ez a házasság nagy veszedelmek forrása lett, A szép Piroska

császárné szívesen fogadta udvarába a megvakított Álmost, apjának kedveltjét, a császárnak pedig igen jó ürügy volt Álmos trónkövetelése arra, hogy Magyarország dolgába beavatkozzék ír alkalmas pillanatban elfoglalja az országot — magának. Jól látta II. István e veszedelmet s tehetsége szerint védekezett is ellene. Növelte, erősítette nemzetét bessenyők és kúnok betelepítésével. Szervezte a hadierőt. Kereste a szövetséget mindenütt a görög császárság ellenségeivel. Feleségül vette Róbert normann herceg leányát, mivelhogy a normannok örökös hadilábon állottak a görögökkel. Szövetséget kötött az akkor a Balkánon lakó rácokkal. Ekként megerősítve a maga hadierejét, tört be 1127-ben a görög birodalomba s több várat el is foglalt. De a következő évben a görög császár mindent visszafoglalt, sőt Zimonyt is megszállotta. Aztán ismét a magyar fegyvereknek kedvezett a szerencse és a Sors. A görög császárnak egyebüttl akadtt dolga, közben meghalt a trónkövetelő Álmos is. De az utolsó háborúból nagybetegen tért haza István. A beteg ember lelkére nagy gond nehezedett. Nem volt gyermeke. Ki lesz az utóda?

Vak Béla és fiai.

E nagy tépelődésében tudta meg, hogy él a vak Béla herceg. A halálát érző király lelke megkönnyebbül, siet jóvátenni a hibát, amit apja ő érette követett el! Betegségét enyhíti, bánatát örömmre váltja a gondolat, hogy az Árpádok vére nem halt ki! Udvarába hozatja a zárdában rejtegetett vak herceget, örökösének nyilvánítja s meg is házassítja. Uros rác főzsupán leányát, Ilonát véteti feleségül, azzal a bölcs előreszámítással, hogy a rácokban hatalmas szövetségest kap majd utóda a görög császárság ellen. E házasság után csakhamar (1131) meghal István, a vak

Béla lép örökébe (1131—1141), de asszonykézbe kerül a hatalom. Férfilélek lakozott ebben az asszonyban. Az ő vállaira nehezül a kormányzás minden gondja, terhe s íme, a gyöngé asszonyi vállak nem roskadnak össze alatta. Nem nevelték királynak Bélát, elég volt, hogy életben tartották s nagy szerencse volt ez, máskülönben az Árpádok nemzetsége kihál ő vele. De Isten öt fiúval és egy leánygyermekkel áldotta meg e frigyet s újra szebb napok virradhatnak a hazára, ha elő nem bukkan a homályból Boris herceg, Kálmán király törvénytelen fia. A görög császárságnak épen elég jó ürügy a trónkövetelő herceg, hogy régi tervét megvalósítani próbálja. És ott vannak azok a főurak is, kiknek részük volt Béla megvakíttatásában s kik most reszketnek a bosszútól. De a nemzet zöme felháborodással utasította vissza a trónkövetelő Borist, lelkesen szállottak hadba, hogy kikergessék az országból a görög pénzen s lengyel és rutén segítséggel betört fattyút. Ott voltak a király seregében az összeesküvő főurak is, de a nagy felháborodás láttára abban maradtak, hogy majd harc közben pártolnak Boris mellé. Ám Ilona királyné tudott az összeesküvésről s az ungmegyei Aradon lemészároltatta az összeesküvőket. Hatvannyolc előkelő magyar úr lakolt életével az árulásért, a kevés, ki életben maradt, Abaújban Boris seregéhez menekült, innen nagy vereség után (1132.) Borissal együtt lengyel földre.

Így menekült meg az ország Boris hercegtől, így állott helyre ismét a rend az országban, ha rövid időre is. Ebben nagy érdeme volt a rác Bélnek, a királyné atyjafiának, aki kardjával, eszével nagy szolgálatot tett hazánknak e zavaros időkben.

A vak Béla azzal a megnyugtató tudattal halhatott meg (1141-ben), hogy országának területe még növekedett is Boszniában tett foglalásokkal s biztosította a német császár

barátságát azzal, hogy Zsófia leányát a császár egyetlen fiával, Henrik herceggel jegyezte el.

Négy fia közül (Géza, László, István és Álmos) a tizenegy éves Géza (1141—1161) lépett örökébe. Anyja és nagybátyja, Bél bán állottak a kiskorú király mellett, ők nevelték nagy gondal, szeretettel. De egy szép remény csakhamar füstbe megy. A német császár, aki a fiát eljegyezte Zsófia hercegnővel s a gyermekleányt akkori szokás szerint udvarába vitte volt, időközben mást gondolt, mivelhogy ez a házasság már nem szolgálta a német császárság érdekeit. Oly mostohán bántak a magyar hercegnővel, mint egy szolgálóval. A hercegnő apácakolostorba menekült egy szál ruhában s apáca maradt haláláig, mivelhogy — mint maga írta — »az elveszett helyett új királyságot s új hazát talált«. Okozta pedig a német császár változását Boris herceg, ki még mindig nem mondott le a reményről, hogy fejére kerül a magyar korona. A trónkövetelő fattyú most a német császárhoz fordult s kapott is ettől, meg Henrik osztrák örgróftól segítséget. Ezzel a segítséggel Pozsonyt el is foglalta. Ám Géza csakhamar kiverte az országból Borist s ráadásul hadat üzent Henriknek, átkelt a Lajtán hatalmas seregével (székelyek, bessenyők és kúnok tették a sereg javát) s úgy megverte az osztrák, meg a bajor hadat, hogy a német írók évek múltán is szégyenkezve emlegették a nagy kudarcot.

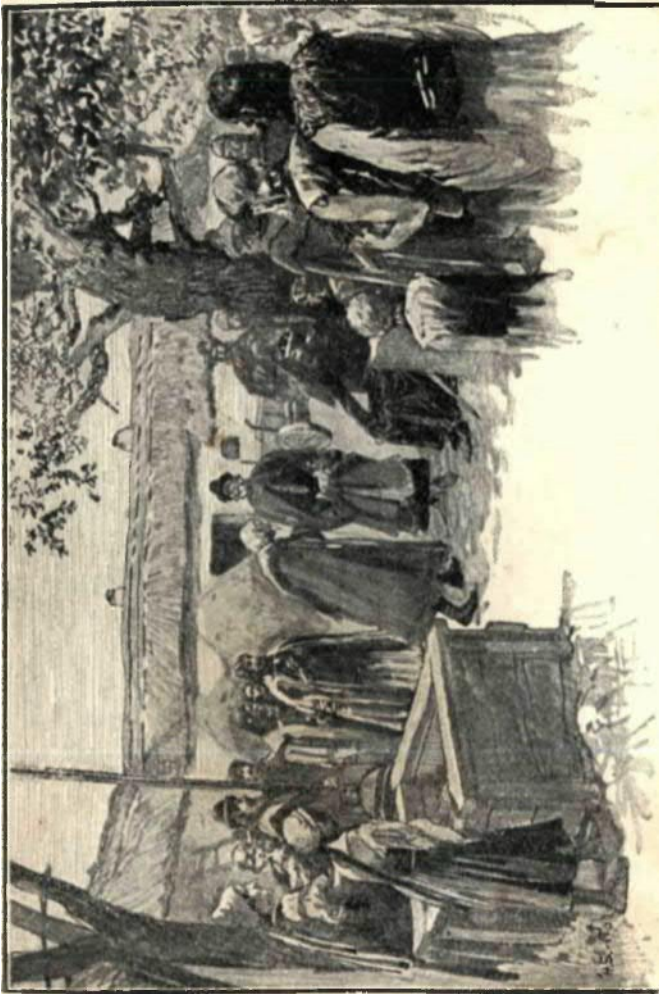
Egyidőre aztán szünetelt a háborúskodás: német, majd francia keresztes hadak vonultak át az országon s a keresztes háborúk miatt sem a német, sem a görög császár nem zaklatta hazánkat. Pihent mind a két részen a törekvés: Magyarország meghódítása. Pihent, szunnyadott, de nem aludott el.

Szent László unokája.

Csaknem egyidőben Gézával lépett trónra Mánuel görög császár, Szent László leányának, Piroskának a fia. Még külsejében is hasonlított nagyatyjához, dicsőséges Szent László királyhoz. Hatalmas termetű, daliás hős, nagyeszű, nagyratörő, szertelen becsvágyó ember. Királynak és hadvezérnek termett, épen mint Szent László király. Ez a Mánuel, mihelyt a keresztes háború nem kötötte le erejét, leverte a rácokat, a magyarok szövetségését; aztán szövetkezett a németek új császárával, a rötszakállú I. Friggyessel. Arra szövetkeztek, hogy közös erővel meghódítják Magyarországot s megosztoznak rajta. Mánuel hadában volt Boiis, a trónkövetelő is, ki a francia keresztes hadakkal titokban sompolygott át magyar földön a görög földre. A magyarok fölfedezték ugyan kilétét, követelték is kiadatását, de a lovgias francia király megtagadta ezt s azzal nyugtatta meg a magyar királyt, hogy magával viszi a keresztes . háborúba. Ám Boris Görögországban maradt s Mánuel védőszárnyai alatt újra betört az országba. A magyarok újra kiverték a trónkövetelőt s békére kényszerítették Mánuel, kit a német császár cserbenhagyott, mivelhogy császár ő felségének a német apró fejedelmek nem segítettek. De hiába a magyar fegyverek győzelme, hiába a megújított béke, nyivánvaló volt, hogy Mánuel csak újabb kedvező alkalomra vár s a görög császárok régi tervét: Magyarország elfoglalását újra megpróbálja. És íme, csakhamar megvolt a kedvező alkalom. A király és testvére, István herceg közt viszály tör ki s a herceg Mánuelhez menekül a híveivel. Kedves vendég volt a menekülő magyar herceg Mánuel udvarában. Hogyne lett volna, mikor közben meghalt Boris, van hát helyette más trónkövetelő, akinek nem lobbanthatják a szemére, hogy fattyú.

Most már Géza nem várta meg, hogy Mánuel betörjön magyar földre, ő maga tört be 1155 tavaszán görög földre s Mánuel seregét, melyben ott volt István herceg is egy kis magyar csapattal, megverte hatalmasan. Újra békét kötöttek, még pedig ötesztendőre. Ez a béke pedig arra volt jó, hogy Mánuel összeszedje az erejét s erősebbre kösse a szövetséget a német császárral, de — országunk szerencséjére — a két hódító már eleve nem tudott megegyezni a prédán, az ellenünk szövetezők háborúja elmaradt, sőt megesett, hogy a német császár a magyar király segedelmére szorult. Annak a királynak a segedelmére, kinek országán már osztozkodott Mánuelle! Időközben a magyar királynak egy másik testvére, László herceg is Mánuelhez pártolt, az ő udvarába menekült, mindazonáltal a hódító szándék pihent s Gézának többé nem kellett összemérni fegyverét veszedelmes ellenségével.

Az 1162-ik esztendőben halt meg a derék király, ki nemcsak hogy megvédte az országot két hatalmas ellenséggel szemben, de közben egész lélekkel munkált országa javán. Német munkásokat telepített meg a Szepességben s Erdélyben; a Mátra vidékén törzsökösítette meg a kún palócokat. De mintha átok ült volna a nemzeten, a trónért való viszálykodások nem akartak elpihenni. A görög udvarban két magyar herceg leste II. Géza halálát, ki férfikora virágában halt meg s kinek négy fia közt (István, Béla, Árpád és Géza) egy sem volt nagykorú. A legidősebb is, ki III. István (1161—1172) néven lépett örökébe, 15 éves volt. És a trónöröklés dolga még mindig rendezetlen. Mánuel császár kapva kap az alkalmon, hogy az udvarában lakó két idősebb herceg valamelyikének követelje a magyar trónt, most már azzal a szándékkal, hogy ha ő maga nem lehet Magyarország királya, legalább a magyar király az ő hűbéresévé aljasuljon.

KIHALLGATÁS A TÖLGYFA ALATT

KÉP A TATÁRJÁRÁSBÓL.

Két király egyidőben.

Nehéz idők következnek ismét a magyarra. A trónkövetelő hercegek mögött most már az országnak egy tekintélyes része áll: a Délvidék, melynek népe elszakadt a római katolikus hittől s a görög katolikus hithez szegődött, mint-hogy ennek papjai a hívektől nem kértek tizedet. Mánuel nagy sereggel tör be az országba, vele a két magyar herceg s amerre haladnak, hozzájuk szegődik a görög hitre tért népek nagy tömege. A főpapok közül is többen Mánuelhez szegődnek. De az esztergomi érsek, Bánffy Lukács, ez a hatalmas, erős jellemű ember, szilárdan kitart III. István mellett. Megkoronázza a gyermekkirályt, s bár ez Ausztriába menekül, nem bírható rá, hogy Mánuel kedveltjét, Lászlóherceget megkoronázza. De László mégis elfoglalja a trónt 1162-ben s bátyjának, Istvánnak odaadja az ország harmadrészét. Ebben a nagy kavarodásban, összevisszaságban tűnik ki csak igazán Lukács érsek jellemének hajthatatlansága. Egész ember volt ez az érsek. Ősi szokás ellenére Mikó kalocsai érsek megkoronázta László herceget. Lukács erre egyházi büntetéssel sújtotta Mikót. Az új király erre azzal válszolt, hogy Lukácsot elfogatta. De Lukács a pápa közbenjárására • kiszabadul s azzal ünnepli meg a szabadulását, hogy elmegy a királyi kápolnába s az épen miséző királyt egyházi átok alá vetette. Újra fogságra vetik a megtörhetetlen, jellemű érseket, de László hirtelen meghal (1163) s az érseki előtt ismét megnyílik a börtön ajtaja.

Most már István herceg kerül sorra, de őneki is meg kell elégednie a kalocsai érsek koronázásával: Lukács érsek ennek sem teszi a fejére a magyar szent koronát, melyet ő III. István fejére tett. Egyszerre két király van az országnak, mindakettő István: III. és IV. István. Amaz hazajön Ausztriá-

ból, megveri IV. Istvánt, el is fogják a csatatéren, kitiltják az országból. Természetesen IV. István Mánuelhez menekül, s a kisebb-nagyobb háborúknak egész sora lett következése a szelíd büntetésnek: az országból való kitiltásnak. III. István az ország megcsönkítésével kénytelen békét vásárolni, öccsét, Bélát átengedte a görög udvarba s vele a horvát-dalmát hercegséget s még ezen a súlyos áron sem áll helyre az ország békessége, jóllehet IV. István váratlanul meghal Zimony várában 1165-ben.

Meghalt tehát IV. István s megesett a példátlan eset, hogy IV. István után III. István néven uralkodik Magyarország királya. Jóformán haláláig, amely 1172-ben következett be, háborúval feküdt, háborúra kelt: nem engedett pihenést, békességet, munkálkodást az országnak Mánuel császár. Csoda-e, ha az örökös háborúk a trónért egyfelől, az ország épségéért másfelől erősen kikezdték a királyi hatalmat. Mindazok, kik a trónért versengettek, úgyszólván üzték egymást a főurak és főpapok kedvének keresésében. A nagy adományok fogyasztották a királyi vagyont, növelték a főurak erejét, hatalmát. Az egyház hatalma alá került a király, midőn a főpapok kinevezésének jogát teljesen a pápára ruházta át III. István s legerősebb híve, Lukács érsek volt az, ki egyházi átokkal sújtotta s fel sem is oldotta az alól, míg az egyházi törvények szigorú megtartására nem kötelezte magát.

Váratlan volt III. István halála. Őneki nem volt fia. De volt még két herceg Árpád véréből: II. Géza fiai, Béla és Géza. A görög udvarban nevelkedett Béla, itthon a magyar udvarban Géza. Ha valaki nemzetünk történetéből csupán az eddig eltelt idők eseményeit ismerné, önkéntelen arra gondolna az első pillanatban: két herceg van életben? Tehát ismét megindul a versengés a trónért! Valóban, az alig múlt tapasztalatait után magától érthető ez a következtetés. Anélkül,

hogy ismernők a következőket, bátran folytathatnék: Géza, az itthon nevelkedett Géza lép III. István örökébe, de Béla ott él Mánuel udvarában s így nyilvánvaló, hogy hazajön Béla is a magyar koronáért.

III. Béla uralkodása.

Mikor Mánuel az udvarába vette Bélát, nem volt fiúgyermek. Eljegyezte a leányával, neki szánta a görög trónt s nagy öröme telt kiszemelt utódjában: eszes, bátor, vitéz, daliás ifjú volt a fiatal herceg, hasonlatos őhozzá. De Bélából nem lett görög császár. Isten fiúgyermekkel áldotta meg Mánuel s nemcsak hogy a görög császári koronától esett el Béla, de a jegyesség is felbomlott Mánuel leányával. Ám azért Mánuel nem vette le a kezét Béláról: összeházasította egy francia hercegnővel, feleségének rokonával s amint meghalt III. István, vitte haza Bélát nagy hadsereg élén. Két pártra szakadt az ország: a római katolikusok Géza herceg mellé, a görög katolikusok Béla mellé állottak. Béla visszatért a római katolikus hitre, megnyerte a pápa barátságát, s mert Lukács érsek őt sem akarta megkoronázni, a pápa engedelmével a kalocsai érsek tette fejére a koronát 1173-ban. öccsét, ki német segítséggel próbált Magyarország királya lenni, két ízben is fogságra vetette s hogy az örökös trónviszálynak véget vessen, Imrét, legidősebb fiát már 1182-ben megkoronáztatta. Imre fejére már Lukács érsek tette a koronát végre megpuhult e derék főpap is, miután meggyőződött arról, hogy Béla igaz római katolikus. De nemcsak igaz római katolikus volt III. Béla, de mindenképen királynak termett ember is. Nagy műveltségével, igaz magyarságával, melyet nem rontott meg az idegen levegő, országa, népe javára való lelkes munkásságával meghódította a nemzet

szeretetét. Amint a hatalmas Mánuel császár meghalt (1180), visszafoglalta Dalmáciát s a tengerparti városokat, melyeknek népe szívesen üdvözölte a magyar uralmat; Rácországot önállósághoz segítette; majd északra fordult s elfoglalta a szomszéd Halics fejedelemséget, melynek kormányzatát kisebbik fiára, Endre hercegre bízta. Ezt a foglalást nem tarthatta meg sokáig, mivelhogy nem volt fölöslege a magyar népnek, mit odatelepiítsen, ott hagyta hát Halicsot 1189-ben. Ebben az esztendőben százezer főnyi haddal vonult át a német császár Magyarországon a Szentföldre s ez magában elég gondot adott a királynak. Ekkor bocsátotta szabadon fogoly öccsét, Gézá, ki a keresztes hadhoz szegődött s aki valószínűleg görög földön halt meg. Béla maga is szeretett volna résztvenni a keresztes hadjáratban, de ebben megakadályozta részint az ország dolga, részint betegeskedése, ám halálos ágyán fogadalmat tétetett kisebbik fiával, Endrével, hogy nagyobb hadat vezet a Szentföldre, mit később Endre teljesített is. Az ő halála (1196) méltán ejtette gyászba Magyarországot. Huszonhárom évi uralkodása az ország fejlődésének, erősödésének, a nép anyagi gyarapodásának áldott ideje volt. Az erkölcsi tőkéjében megfogyatkozott királyi hatalmat »a hatalmas termetű, szép ábrázatú« Béla állítja helyre. Fölelevenedni látjuk alatta a »régi jó idöket«, mikor még a király a néppel, a legszegényebbel is szóba áll; midön még a közrendű ember is a királyhoz megy panaszával. Megyérőlmegyére utazik a király s útközben meghallgatja a nép ügyesbajos dolgait, panaszait. Rendszeresen megtartja Fehérvárt, Szent István napja körül, a királyi törvényszéket. Körötte ülnek a főurak s azokkal együtt tesz igazságot. De már *írásban* is be kell adni a panaszt s e célra megalapítja a magyar kancelláriát. Mellette még a nádor Ítélezik peres ügyekben, miután egy-maga nem tehet mindenben igazságot. De aki igaztalannak találja a király embereinek ítéletét, fellebbezhet a királyhoz.

IMRE KIRÁLY ÉS ENDRE HERCEG.

Igazi magyar népies vonás, amit följegyeznek róla, hogy t. i saját kezével mérte meg azt a nagy köblöt, mellyel a bakonybéli apátság népe a gabonát adta. S nem kevésbé magyar és patriárkális vonás, midőn utaztában egy tölgyfa alatt ült kíséretével, Széna ispán udvarában s úgy hallgatja meg Kuba urat, kit Farkas nádorispán hozott eléje.

A király jövedelme.

A királyi hatalom régi fényében való tündökléséről tanúskodik a jövedelmeiről fennmaradt kimutatás is. A pénz veréséből van a legnagyobb jövedelem: 60 ezer márka, melyből — mellesleg megjegyezzük — az esztergomi érsek tizedet kap. Vámból, révből, híd- és vásárpénzből, ami mind egyedül a királyé, 30 ezer márka. A sóból 16 ezer márka. Az erdélyi vendégnépektől 15 ezer; a 72 ispántól az ő jövedelmük harmada: 25 ezer. Ezenkívül a 72 ispán mindenike köteles évenként egyszer ellátni a királyt és kíséretét, ha arra jár, s mielőtt a király fölkel az asztaltól, ad neki 100—200 márkát. Ez is kitesz 10 ezer márkát. Ugyanannyit kap Szlavónia hercegétől összesen tehát 166 ezer márka a király évi jövedelme, vagyis körülbelül 8 millió korona a mai értékben. »Ehhez járulnak még — a kimutatás szerint — a királynénak és a hercegeknek járó nagy ajándékok ezüstben, posztóban, selyemben, lovakban. Meg a harmincad. Azonfelül a föld népe teljesen ellátja a királyt élelemmel.«

Tehát nem a fentebb elősorolt pénzbeli jövedelem szolgál az udvartartásra, a királyi ménesnek és az udvari népnek élelemmel való ellátására, hanem az a természetbeli adó, mit a nép fizet: vagy úgy, hogy egyenesen az udvarhoz szállítja a terményeket, vagy úgy, hogy az átutazó királynak és kíséretének szolgáltatja be tartozását s aztán beszámítják

köteles adójába. Ha később, a 13. század derekán, mikor ezt a királyi jogot korlátozzák, egy királyi ebédre átlag 12 ökröt, 1000 kenyeret és 4 hordó bort számítottak; képzelhető, mily rengeteg nagy lehetett az udvartartás, mily nagy lehetett a nép terhe.

De mutat ez egyebet is: a gazdasági élet nagy fellendülését. És nem szabad felednünk, hogy nemcsak a király élhetett az ellátás jogával. A nádor, a vajda, a bán, a főbb tisztek, a várispánok és kisebb tisztviselők, az udvari ispánok, várnagyok, századosok, a dézsmaszedők, a pénzbeváltók: mind a nép nyakán éltek, ha hivatalos ügyekben jártak. De bármily nagy terheket viselt a nép, mindig tűrhetőbb volt a nép helyzete azokban az időkben, mikor egy kézben, egy igazságos király kezében volt a főhatalom s nem osztozkodtak abban részint királyi hercegek, részint az udvarhoz, időnként udvarokhoz közelebb álló emberek. A királyok és királyi hercegek adományozása nemcsak a királyi család birtokának fogyását jelentette, ez adományozások következtében a király egyesek támogatására mindjobban rászorult. Az adományokkal *jogok* is jártak. Valóságos és képzelt jogok. A király mellett kiskirályok támadtak s a nép mind jobban eltávolodott a királytól.

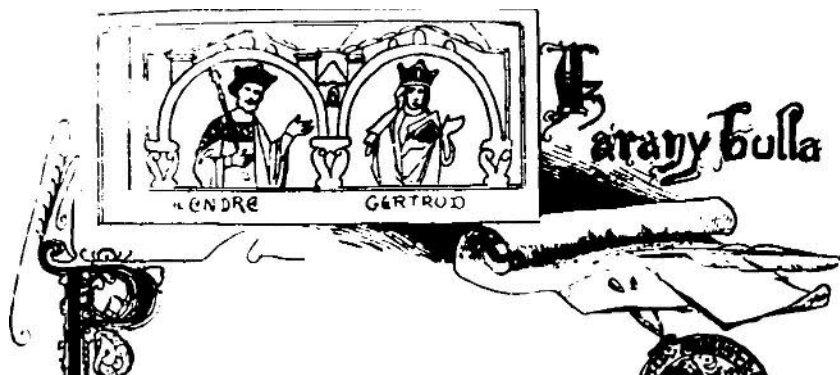
Imre király és Endre herceg.

III. Béla is adományozott, de keveset. Ám az ő halála után közönségesse válik az adományozás. Hiába tétette idősebb fia fejére a koronát, halála után kiűt a versengés két fia között s mind a kettő adományokkal szerzi a híveket. S a trónért versengő Endre hercegnek több a híve, mint Imre királynak (1196—1205), mert Endre könnyelmű, pazar természet: ötöle tehát többet remélnek és kapnak is a főurak. Mikor a testvérek közt háborúra kerül a dolog, a királynak oly kicsiny

a serege, hogy nem ütközhetik meg Endre herceg seregével. De végre is a király — király! Imre egy szál pálcával a kezében, minden kíséret nélkül sétál át Endre táborába s büszkén kiáltja: meglátom, ki meri fölemelni kezét királyára! Endrét karon ragadja s a pártütő testvér követi megalázkodva királyi bátyját. És megszegyenülnek Endre hívei s térdre borulva kérnek bocsánatot a királytól. Így mondják ezt el a régi krónikások. Ám a valóság mégis csak az, hogy Imre uralkodása a testvérével való örökös viszálykodásban, a mindjobban elhatalmasodó egyházi és világi főurakkal való nehéz küzdelemben telik el. Endre, bár e célra tömérdek kincset hagyott rá az apja, nem indult el a Szentföldre, hanem a főurakra pazarolta a pénzt s ha nem is tudta megszerezni a koronát pénzen szerzett híveinek segedelmével, mély sebeket ütött a királyi tekintélyen. Egész vármegyék kerültek egyes urak kezére, mivelhogy a király kénytelen volt maga is adományokkal s mindenféle kedvezésekkel szerezni híveket. A királyi hatalom e gyengülésének következtében Dalmácia fővárosának, Zárának elvesztése is, melyet Velence kereszties vitézek segítségével könnyűszerrel foglalt el. És hogy a Mánuel halála után legyengült görög császárság hatalma alól felszabadult Szerbia és Bolgárország nem került magyar'felsőbbség alá, szintén a királyi hatalom és hadierő gyengülésének tulajdonítható. A nagy országos károk egész sora támad a könnyelmű Endre féktelen becsvágya nyomán s a szegény földnépének különös nagy oka volt siratni a királyi hatalom hanyatlását: nagy urak közvetlen hatalma alá került s. panasza már nem jutott el a királyhoz, mint még III. Béla idejében.

Imre király és Endre herceg körülbelül egyidőben házasodtak meg, 1200 táján. A király házasságát Isten fiúgyermekkel áldotta meg s hogy végét vesse a viszálykodásnak, meg akarta koronáztatni a csecsemő László herceget. De Endre

pártot ütött újra s ekkor történt volna az a nevezetes jelenet, mikor a király egy szál pálcával ment át Endre táborába. Tény az, hogy Imre 1203-ban Endrét elfogatta, de az a következő évben megszökött s Imre azután, 1204-ben koronáztatta meg fiát. Még egy hónap sem telt el a koronázás után, az alig huszonötéves király meghalt 1204 szeptember havában. Testét-lelkét megviselte a szüntelen való küzdelem. Egy ízben, vadászat közben, lebukott a lováról, súlyosan megsérült s ez is siettette halálát. Az özvegy királyné a kis fiúval Bécsbe menekült. Vitte a szent koronát is. De alig egy félév múlva (1205-ben) meghalt a csecsemő király, aki III. László néven volt Magyarország királya . . . Végre célhoz jutott a türelmetlen trónkövetelő Kibékült az özvegy királynéval, visszakapta a koronát, fejére tették a hatalom annyira sóvárgott jelét. (1205—1235.) Fejére tették a koronát, de nem ő viselte, hanem a felesége, az átkos emlékű meráni Gertrud. Az alapjaiban megrendült királyi hatalom összedől. Szomorú, gyászos idő következik: II. Endre királyságának gyászos ideje.

éldátlan volt II. Endre könnyelmű-
sége, példátlan az ő oktalan ada-
kozó kedve. Amit dicstelenül kez-
dett mint királyi herceg, még

dicstelenebbül folytatta mint király. Most már ész nélkül ajándékozta a királyi jószágokat. Annyira ész nélkül, hogy ugyanegy jószágot egyszerre két-három úrnak is elajándékozott. S mert volta - képen a királyné kezében volt a gyeplő, többnyire idegen uraknak ajándékozták azokat. Mint a szomorú emlékű Péter korában, most is idegenek lepték el a király udvarát, a magyar urakat mellőzték, megalázták, vérig sértették s bár közülök is többen kaptak adománybirtokot, a java idegeneknek jutott. A magyar urak szívében rettentő gyűlölet tombolt az élősdiegenek s különösképen a királyné iránt. Az adományos birtoknak nincs igazi bece, mert nem lehet tudni, hogy holnap nem másnak ajándékozta-e a király. A föld népét kénye-kedve szerint sanyargathatja a földesúr s nincs kihez forduljon szomorú sorsában. A királyné három testvérét telepítette be az országba s nem átalotta Berthold nevű öccsét kalocsai érsekké kinevezetni, jóllehet ez a léhalelkű, tivornyázó ifjú még olvasni sem

tudott. Magamagának és testvéreinek rengeteg jószágokat adományoztatott, halomra gyűjtötte a kincseket, míg a nép elhagyottan sanyargott.

A királynét megölik, a király a Szentföldre megy.

Nem csoda, ha forrongott a magyarok lelke s ennek a példátlan állapotnak a magyar természettel meg nem egyező összeesküvés lett a következése. Míg a király újra, meg újra Halicsban járt, hogy trónra segítse a kiskorú Daniló herceget, itthon fenekestül felfordult a rend s midőn 1213-ban ismétlen Halics felé indult, a határról szólította vissza felesége halála. Nem szép halállal halt meg a királyné. Az 1213. év szeptember 23-án a pilisi erdőben mulatott testvérével, Bertholddal és kedves földijeivel s amikor sátrába pihenni tért, meglepték és megölték az összeesküvők: Péter ispán, Simon, Bánknak, a nádornak veje s egy szintén Simon nevű úr. A kíséretből is többeket lekaszaboltak az összeesküvők, de Bertholdnak sikerült elmenekülnie. A király hazasiet a szörnyű hírre, de az összeesküvők közül csak Péter ispánon áll bosszút. Ezt karóba húzatta, a többinek hajszála sem görbült meg. Oly mértéktelen nagy volt a gyűlölet a királyné s az élősdiegeenek iránt, hogy a királynak nincs bátorsága a gyilkosságot példásan megtorolni. Nem is gyászolta sokáig a feleségét. Két év múlva másodszer is megházasodott: Jolánta francia hercegnőt vette feleségül.

Apjának halálos ágya mellett fogadta meg, hogy hadat visz a Szentföldre, ám az e célra nyert pénzt elpredálta s csak évek múltán, a pápa ismételt sürgetésére indul 1217-ben a Szentföldre tizenötezer főnyi, többnyire lovas vitézzel. Magának az ügynek nem nagy hasznára vált, bár az ő serege volt a többi nemzetek seregei közt a legkiválóbb. Annál

több kárt okozott ezzel is az országnak. Üres volt a kincstár s úgy szerzett pénzt a keresztes hadjáratra, ahogy tehetette. Még Gizellának, az első magyar királynénak a koronáját is elvitte. Velencének tenger pénzt fizetett a magyar hadat szállító hajókért s ez nem volt elég: a szállítás fejében lemondott Záráról Velence javára.

Távollétében János esztergomi érsek lett volna a király helyettesítője, de mire a király hazakerült, a magyar urak az érseket az országból kikergették s önkényesen foglalták el a királyi jószágokat, amelyeket még az adakozó kedvű király el nem ajándékozott.. Három fia volt az első házasságból: Béla, Kálmán és Endre. Bélának a keresztes hadjáratból mátkát hozott, a niceai görög császár leányát, Máriát. Második fiát, Kálmánt, már régebben eljegyezte volt László lengyel herceg leányává, Belonával. Hatéves volt a vőlegény, hároméves a menyasszony. Hozományul Halicsot adta nekik. Mikor a Szentföldről hazatért, azzal a hírral fogadták, hogy a gyermekpárt a felkelők-elfogták. Ki kellett váltania a fogságból a gyermekeket, ami nehezére eshetett, mert fenéig üres volt a kincstár s a keresztes hadjárat miatt is súlyos adósságokba keveredett.

Pénz kellett a föld fenekéből is. A királyi jószágok az egyházi és világi főuraknak jövedelmeztek. Ez a forrás tehát bedugult. Megpróbált visszaszedni az elajándékozott jószágokból, de ebben a kísérletben több volt a kár, mint a haszon. Részint a fej nélkül való, könnyelmű össze-vissza adományozások, részint a visszakövetelések következtében szere-száma nincs a birtokpereknél. S ha vissza is kerül egyik-másik birtok, megint csak más kezére kerül, mert a gyöngye király kénytelen folytatni az adakozást. S bár folyton kevesebb a jövedelem, az udvartartás fényesebb, pazarabb, mint valaha. Oly eszközökhöz kénytelen nyúlni a király, melyek ország-szerte elégedetlenséget szülnek. Ha eddig a föld népe élelem-

mel látta el a királyt, ennek megvolt a jogi alapja: a király a maga birtokának terméséből vette az őt ülető részt. De most a király nem törődik azzal, hogy elajándékozott földeken utazik át: megköveteli, hogy őt és udvarát ellássák élelemmel. A nép tehát fizet a királynak is, a földesúrnak is. De a kincstár még mindig üres s a király úgy segít magán, hogy folyton rosszabb és rosszabb pénzeket veret s a pénzbevéltással minduntalan zaklatják a népet a pénzbevéltók. Ott veszi a kölcsönt, ahol találja, gyakran erőszakkal, királyhoz nem illő módon s a megfogyatkozott királyi javak jövedelmét kölcsönök fejében leköti az izmaelitáknak és zsidóknak, ők hajtják be az adót. Védik a vámot, a révpenzt, ők a sójövedelem bérlői s a királynak adott kölcsönöket s azoknak uzsorakamatait voltaképen a népen hajtják be.

Mi szülte az aranybullát?

Nemcsak a föld népének helyzete siralmas, de az a középosztályé is, azé az osztályé, mely akkor *királyi szolgák* néven szerepelt s melyből később a *középnemesség* alakult ki.

Voltaképen ennek az osztálynak túrhetetlen helyzete, nyugtalankodása szülte az *aranybullát*, a nemesség e *szabadságlevelét*, melyet a rajta függő aranypecsétről neveztek aranybullának. Az 1222-iki esztendőben készült az aranybulla, még pedig két példányban. Megtudjuk belőle, hogy a király szolgák, vagyis a középnemesség jogain is súlyos sérelmek estek. Hogy a király már a »szabad« emberektől is szedte az adót, a füstpenzt. Hogy a »hatalmasak«, a főurak önkényesen Ítélték nemes emberek dolgában. Hogy szabad embereket tönkretettek egyes főurak kedvéért. Hogy a király és kísérete nemcsak a föld népét tünteti ki látogatásával, hanem a nemességet is. Sőt a nagyobb urak is követték a király példáját

s amerre jártak csatlósaiikkal, cselédeikkel, a nép megemlegette vendégjárásukat. Nemcsak jóllaktak, de prédáltak is. Ugyanígy cselekedtek a királyi cselédek is, a »lovászok pecérek és solymárok«. A várispánok, a király képviselői önkényesen elvették a nép földjét, zsarolták, fosztogatták. Megnyirbálták a nép legelőkelőbb rendjének, a várjobbágyoknak is a szabadságát, kiket az aranybulla visszahelyez Szent Istvántól nyert szabadságukba. Elrendeli, hogy a nép újra természetben fizethesse a papságnak a dézsmát s ne pénzben. Kiveszi a pénzváltást, a sóárulást, az adószedést a zsidók és izmaeliták kezéből s a nemesekre bizza azt. A nép terhein is könnyíteni akar tehát az aranybulla, bár valójában ez a nemesség szabadséglevele, mely utolsó pontjával, a híres *ellentállási* záradékkal szabadságot ad a nemességnek, hogy a király és utódai törvényszegésének ellentmondhasson és ellentállhasson.

Ezt a törvényt megnyugvással lehetne fogadni, ha csakugyan végre is hajtanák. De nem hajtják végre. A király, idősebbik fia, Béla, erélyesen hozzálát ugyan a könnyelműen elajándékozott s önkényesen elfoglalt birtokok visszaszerzéséhez, de ezzel csak ellenségei számát szaporítja a főurak körében, s ha visszaszerez is valamit, az apja folytatja a könnyelmű ajándékozást, folytatja a pazar életet s a törvény tilalma ellenére ismét csak a zsidókat és izmaelitákat használja fel pénzszerzésre. A nép helyzetén tehát a törvény nem javított. Sem a nép, sem a köznemesség helyzetén. A főpapság, melynek amúgy is kezében volt a hatalom, kapva kap a neki kedvező alkalmon, hogy hatalmát még erősebben megtámogassa. Maga a pápa, IX. Gergely, felháborodással írja az esztergomi érseknek, hogy szerencsenek és zsidók uralkodnak a keresztényeken, és sok keresztény, lerokadván az elviselhetetlen teher alatt s látván, hogy a szerencsenek jólétnek és nagyobb szabadságnak örvendenek, hoz-

zájuk szegődnek és *felveszik* hitüket. Még az is felháborítja a pápát, amit Könyves Kálmán törvénye *nemzeti* érdekből szigorúan elrendelt, hogy t. i. az izmaeliták (a pápa szerint szerezsenek) csak keresztény nővel léphetnek házasságra »A szerezsenek — háborog a pápa — keresztény rabszolgákat vásárolnak s nem engedik, hogy gyermekeiket megkereszteljék. A szegény keresztény a sok teher és adó miatt eladja gyermekeit a szerezseneknek. Így lesz a szabadból szolga, a keresztényből szerezsen. Összevásárolják a megtérőben levő kúnokat (ezeknek a megtérítésén Béla, az ifjabb király buzgólkodott) és azokat vagy hitükre szorítják, vagy eltérítik a kereszteléstől.«

A király s az ország kiátkozása.

A gyöngye Endre nem mer szembe szállni a vagyonos, a hatalmas főpappal s kénytelen újra szerkeszteni az aranybullát, még pedig a papságra igen kedvezően. Valóságos elégtételt ad a felháborodott pápának. A papi rendet s általában az egyházi ügyeket teljesen kiveszi a világi bíróság alól. Az első bullának az izmaelitákra és zsidókra vonatkozó pontjait újra megerősíti. De minden eltörpül ama nagy hatalom mellett, amit az egyház kezébe ad, midőn az aranybulla utolsó pontját akként módosítja, hogy ha a király nem tartja meg a törvényeket, az esztergomi érseknek jogában áll »előzetes törvényes megintés után a királyt és utódait a *kiátkozás* bilincseivel megkötözni«.

Ez a kiátkozás be is következett csakhamar. Már a következő esztendőben, 1232-ben, az esztergomi érsek egyházi átok alá vetette nemcsak a királyt, de az országot is, jóllehet ez utóbbira nem adott neki jogot a törvény. Egyházi átok alá került a király tanácsosa, Dénes nádorispán, mivelhogy

sok papi embert kifosztott. János pozsonyi prépostot föl-pofoztatta és — szerecseneket tartott a jószágain. Ugyanígy Sámuel kamarai ispán is, akit eretnekséggel gyanúsítottak Nyilvánvaló volt, hogy nem a nemzeti szabadságon, nem a népen elkövetett sérelmek tüzelték az érseket a megtorlásra: az egyház nagy hatalmának érzetése volt a főcél. És bezártak a templomok ajtai, elnémultak a harangok, megszentetlen földbe temették a halottakat, nem áldotta meg a házasulókat a pap — megrendítő büntetés ez oly népre, mely lelkében vallásos; mely sanyarú sorsában egyedül Isten házában talált enyhületet. Ez a szörnyű helyzet nem tarthatott sokáig. A király kezdetben méltatlankodik, kesereg, de csakhamar teljesen megtörik s 1232-ben kelt oklevelével teljesen kiszolgáltatja az egyháznak a királyi hatalmat. Egyedül csak az egyház érdekeivel törődik ez az oklevél. A megtévelyedett, elvakult főpapság előtt nem lebegnek magasabb nemzeti célok, nem gondol a jövődével, nem a bekövetkehető nagy megpróbáltatásokkal: porig alázza a királyt, megtöri a királyi hatalmat. Az izmaelitákban látja a papság a legnagyobb veszedelmet, de hogy ezeket beolvassza a kereszténységbe, szóval folytassa Kálmán király nemzeti politikáját, arra nem is gondol. Az Endrétől kicsikart oklevél alig egyéb, mint »egy gondosan megszerkesztett adósságlevél«, mely azt sorolja fel, hogy mivel tartozik a király az egyháznak.

Nagy hatalom és vagyon került a főpapság kezébe, ám annál siralmasabb volt az alsóbb papság helyzete. A püspökök és esperesek az alsóbb papság dézsmáját is megdezsmálták s amiatt úgy megfogyatkozott a papok száma, hogy most már a szolgarendből valókat is felvették a papi rendbe. Csak a főpapság elégedett, egyébként országos az elégedetlenség. Elégedetlen a főnemesség is, mert senki sem tudhatja, mit mondhat igazán magáénak. Előre nyugtalanította az az idő, midőn Béla lép trónra, ki már apja életében több rend-

ben megmutatta, hogy nem követi apja példáját a könnyelmű adakozásban s visszaállítani igyekszik a királyi hatalom régi fényét és erejét.

Az egyháznak szóló adóslevelet aláírta a király is, alá Béla is, az ifjabb király, de a végrehajtás már nem ment oly könnyen. Honnan vegye az ország védelmére szükséges haderőt a király, ha üres a kincstára s az egyház teljesen kivonja magát az adózás alól? A késedelmezés miatt újra egyházi átok alá vetik Endrét, de végre is a pápa feloldja 1235-ben, ugyanabban az esztendőben, melyben lányát, Erzsébetet szentté avatta. Még első házasságából született Endrének Erzsébet nevű leánya, kit már négyéves korában eljegyzett Hermann thüringiai herceg fiával. A kis hercegnőt mindjárt Thüringiába vitték, de húszéves korában már özvegyiségre is jutott s ettől kezdve életét a szegények gyámolításának szentelé. Neve és emléke maiglan áldott magyarországi Szent Erzsébetnek.

II. Endre utolsó cselekedete.

Már javakorbeli ember volt Endre, midőn harmadszor is megházasodott. Beatrix estei grófnőt vette feleségül 1234-ben. Következő esztendőben férjhez adta második lányát, Jolántát Jakab arragoniai királyhoz s ugyanezen esztendőben mintha érezte volna közeledő halálát, minden erejét összeszedve indul hadba Frigyes osztrák herceg ellen, aki ismétlően betört az országba, hogy II. Frigyes német császárnak megszerezze a magyar koronát. A magyar urak közt is többen akadtak, kik a hazaáruló terv szolgálatába szegődtek. De íme, a »könnyelmű, a pazar, az oktalanul nagylelkű« király összeszedi minden erejét s nemcsak hogy kiverte az országból az osztrák herceget, de Bécsig dúlták hadai az

IV. BÉLA BEFOGADJA A KUNOKAT.

A TATÁRJÁRÁS.

Rendkívül nehéz feladat várt IV. Béla királyra: az elhatalmasodott főurak megfékezése. Ő már apja életében nem nézhette a rettenetes gazdálkodást, az állami javak elprédálását s mint »ifjabb király« vissza is szerzett néhány birtokot. Az országnak jó, a maga személyére nézvést háladatlan, népszerűtlen munka volt ez: minden visszaszedett birtokkal szaporodott ellenségeinek száma. Vissza akarta állítani a korlátlan királyi hatalmat s hogy megtörje az urak gögjét, még azt sem engedte meg, hogy az ő jelenlétében leüljenek. Csupán a főpapokkal tett kivételt, azok leülhettek az ő jelenlétében, de köztük is akadt több ellensége, mivelhogy egymásik főpaptól szintén vett vissza birtokot. Őszinte híve volt a pápának, segítette is a német császár ellenében, de viszont fel is oldatta magát az 1232-ben kelt hírhedett adósságlevél«

súlyosabb pontjainak teljesítése alól. Elvégre is lehetetlen állapot volt az, hogy a főpapság teljesen félreálljon a közterhek viselése mellől s ugyanakkor még meg is akadályozza az ország pénzügyi helyzetének javítását. Ezt a pápa be is látta s megengedte a királynak, hogy zsidónak és szerencsének is bérbe adhassa a közjövedelmeket, ha nem akad rá keresztény vállalkozó. És íme, a király pár év alatt rendezte az ország siralmas pénzügyi állapotát. Már-már kezdett visszashállani a királyi hatalom régi ereje, fénye; kezdett újrameggyökeresedni a rend az országban s mutatkoztak az általános gyarapodás, jólét jelei. Isten megáldotta IV. Bélát egy fiú- és hat leánygyermekkel s ő házasságok útján szerez jó szomszédokat az országnak: Kunigunda nevű leányát már ötéves korában eljegyezte Boleszló lengyel herceggel, két leányt pedig két rutén herceggel jegyzett el.

Minden jel arra mutatott, hogy új élet kezdődik ebben az országban; új élet, mely feledteti a közelmúlt szenvedéseit. De a végzet könyvében másként volt megírva. Szörnyű megpróbáltatás várt a nemzetre. Szörnyű megpróbáltatás, nagy nemzeti szerencsétlenség. Ha gyöngye királya van ekkor a magyarnak, ma talán nem magyar emberek írnák meg a nemzet történetét, hanem idegenek s ez a történet megszakadna a tatárjárással: élt egy nemzet négyszáz esztendőn ezen a földön, akkor jött a mongol-tatár áradat s elseperte. Úgy elseperte, hogy nyoma sem maradt . . .

Utazás az őshazába.

Új áradat indult Ázsia belsejéből, a húnok szörnyű áradatához hasonló. Mongolok és tatárok s egyéb ázsiai népek ijesztő nagy serege mozdult meg, melynek egy ember a földi istené: Dsingisz kán. Mint egykoron Attila, úgy töri hatalma

alá a különböző népeket; hadai végig pusztítják Ázsia nagy részét közeledésük hírére leírhatatlan rémület szállja meg mindenfelé a lelkeket: ellentállás nélkül törnek át Európába. A rettenetes csapás nem érte váratlanul Magyarországot. Már a XIII. század elején megindult a vészes áradat. Az áradat indítója, Dsingisz kán már nem is élt, amikor IV. Béla trónra lépett. De Dsingisz kán 1227-ben történt halála nem állítja meg útjában a hömpölygő áradatot. Még II. Endre idejében négy szerzetest küldöttek Ázsiába, hogy keressék fel az őshazát, hívják *haza* az ott maradt testvéreket s egyben nézzenek körül, mi igaz a rémítő népvándorlás híréből. A szerzetesek közül csak egy, Ottó szerzetes tért vissza. Ottó szerzetes megtalálta a magyarok testvéreit Nagymagyarországban s megerősítette a közeledő veszedelem hírét is. Most már IV. Béla küldött újra négy szerzetest az őshazába, de ezek közül is csak egy, Julián jutott el odáig. Kettőt visszatérített a tatároktól való rémület, egy meghalt útközben. Gellért volt a hőslélek szerzetes neve. Mire Julián az őshazába ért, a magyar testvérek már harcoltak ott a tatárokkal s utóbb bizonyára elvegyültek köztük. A derék Julián sietett vissza s 1236 vagy 1237 karácsony ünnepén ért haza a szörnyű hírrel: jön a tatár! Akkor már be is tört Batu kán a mai Oroszország területére. A Deneper és Don vize közt megállítják a kúnok egy pillanatra, de nem bírnak a tenger néppel s királyuk, Kuten, egyenest Magyarországnak tart: itt keres és kér menedéket maga és népe számára. Béla szívesen fogadja a menekülő népet. Személyesen megy elébük s a nagy Alföldre vezeti a vad, nomád népet, ott telepíti le. Nem ment könnyűszerrel ez a telepítés. A 40.000 főnyi nép átvezetése az országon tömérdek bajjal járt. Mint afféle nomád nép, rengeteg állattal jött a kún s amerre áthúzódtak, sok kárt tettek a vetésekben. Bosszúságot okoz az átvonulásuk, bosszúságot a letelepedésük, mert a törvényt nem ismerő,

tulajdonjogot nem tisztelő nép mások földjén legelteti a nyáját, lopnak, rabolnak, erőszakoskodnak s a családi tűzhely sincs tőlük biztosságban. Szüntelen panaszkodnak rájuk a királynál, az urak is, a parasztok is s zokon veszik, hogy a király pártjukat fogja. Ám lassanként mégis csak elhelyeződtek volna a kúnok s vége szakad a békétlenkedésnek is, amennyiben a király különböző vármegyékben szállásolta el őket, Kuten királynak meg épen Pesten adott szállást — ha közbe nem jön a nagy nemzeti veszedelem: a tatárjárás. De közeledtek a tatárok, rettentő rémület szállotta meg a lelkeket s a rémület mellett még az az oktalán gyanú is, hogy a kúnok voltaképen a tatárok kémei. Előre jöttek, hogy kikémleljék az országot s ha betörnek a tatárok, hozzájuk szegődnek.

Jön a tatár!

És jött, csakugyan jött a tatár. Hirdették jövetelüket a menekülők: a rutén hercegek. A király 1241 február havában Budára hívta az egyházi és világi főurakat s magát Rutént is tanácskozáásra, de ekkor már oly nyíltan vádolták a kánokat a tatárokkal való titkos egyetértéssel, oly fenyegető módon viselkedett a nép, hogy Kuten ki sem mert mozdulni pesti szállásáról s a királynak őrséget kellett rendelni melléje. A tanácskozások közben érkezett meg Dénes nádor, akit a király a vereckei szoroshoz rendelt volt, azzal az izgalmas hírrrel, hogy Batu kán serege betört, az ő csapatját tönkverte s ő maga alig tudott megmenekülni néhányadmagával. Ugyanakkor tört be az országba a borgói és törcsvári szoroson másik két tatár sereg. A vereckei szorosnál 1241 március 12-én tette tönkre Batu kán serege Dénes nádor hadát s már március 15-én a tatár sereg előcsapatai Pest határán voltak.

Égő faluk jelezték érkezésüket. Hamuvá égett Vác városa is s a váci püspök, Ugrin érsek, megütközvén egy tatár csapattal, harmad-negyedmagával menekült Pestre. És most a főurak, ahelyett, hogy a kunok vitézségét felhasználnák a tatár sorda ellen, felbószítik a népet ellenük, s amint a tatárok feltűnnek Pest határán, megrohanják Kuten házát, őt és embereit felkoncolják. Amidőn ez történt, a kunok már útban voltak Buda felé. A király parancsára jöttek, növelni a magyar hadat. De útközben meghallották, hogy királyuk minő véget ért, vad haraggal fordulnak vissza s most már csakugyan szövetségesei lesznek a tatároknak, ők is égetnek, rabolnak, gyilkolják, ölik a magyar népet s úgy vonulnak ki Bulgáriába! Közben csak lassan gyülekezik a magyar sereg Budára, jöllehet a király idejében körülhordatta a véres kardot. A főurak, ahelyett, hogy a haza védelmére gondoltak volna, örültek, hogy a kevély király most majd megalázkodik. A köznemesek is, a parasztok is azt kiabálták: Védje meg magát a király az ő kedves kánjaival! Mintha csupán a királyról lett volna szó s nem az országról is és nem az országról elsősorban! Szegény király fűhöz-fához fordult segítségért. Feleségét Ausztriába küldte s segítséget kért Harcos Frigyes-től. Ez nem adott. Segítséget kért a pápától. Ez sem adott.

Ütközet a Sajó mellett.

Nincs segítség sem égen, sem földön. Magán, elhagyottan áll az ország s ha legalább a magyar volna egy. Ha tudnák feledni a személyi sérelmeket s minden magyar egyesülne a haza védelmére! Nagynehezen sikerült mégis összeszedni a királynak 50—60.000 főnyi hadat, mely a mohi pusztán, a Sajó egyik partján ütött tábor. A Sajó másik partján táborzott Batu kán 100.000 főnyi táborával. A magyar

tábor szekérvárral vette körül magát s mikor ezt Batu kán meglátta, ezzel bízta táborát: »Ne féljete, nem menekülhetek. Be vannak zárva, mint birkák az akolban!« A király öccse, Kálmán és Ugrin érsek a vezérek. Tekintélyes számú a magyar sereg is, s ha fegyelmezett, ha vannak alkalmas vezérei, ha a főurak részben nem szoktak vala el a hadakozástól, részben meg igaz lélekkel sereglenek a király köré: a magyarok javára dőlhet el a harc. Az első összeütközés csakugyan a magyar fegyvernek szerez dicsőséget, de leszállt az éj s a magyar urak nagy áldomást csaptak és — mély álomba merültek. Csupán a jó Ugrin érsek és Kálmán herceg örködtek. Ők nem hunyták le a szemüket. Ők tudták, hogy a tatár sereg az első kudarcra nem szalad ki az országból. És csakugyan az alvó sereg édes hajnali álmát a Sajón átkelt tatárok eget-földet megrengető harci riadója zavarta meg. Még ha mindjárt kardjához is kap az álmából fölvert sereg, félig már elvesztette a csatát; de a fiatal uraknak csak az álmot verte ki szemükből a csataordítás, kényelmes szokásaikban nem zavarta meg: nagygondosan mosakodtak, fésülködtek, szépen, módosán felöltöztek. Mire lóra ültek, azt a három csapatot, mely Ugrin érsek, Kálmán királyi herceg és Montreali Jakab, a templomos vitézek mesterének vezérsége alatt szembeszállott a tatár sereggel, elsodorta a tatárok rettentő áradata.

Az 1241-ik esztendő április havának 11-ike volt a szörnyű nap, melyen a magyar sereg teljesen megsemmisült. A tatárok körülfozták a szekértábort s beteljesedett Batu kán mondása: nem menekülhettek. Be voltak zárva, mint a birkák az akolban. Isten különös kegyelme s néhány magyar vitéz csodálatos hősiessége mentette meg a király életét, ki a Bükk-hegység felé menekült maroknyi csapatával. A tatárok mindenütt nyomában a menekülő királynak, sorban hullanak el oldala mellől a legjobb vitézek. Most már csak egy a cél:

megmenteni a magyar király életét. A haláltmegvető elszántság csodát művel s a nagy nemzeti katasztrófából megmarad egy drága kincs: a király élete. A király élete s vele, a reménység: feltámad még Magyarország!

Mert az ország egy nagy temetővé vált. Egyházi és világi főuraknak, köznemeseknek, közrendűeknek holtteste borítja a csatatért s most szabadon söpörhet végig az országon a tatár sereg. Az erdélyi részeket elborítja Kadán serege, az ország északkeleti részeit Batu kán serege, egy harmadik sereg a Felvidéket. Még csak a Dunántúl nem látott tatárt: a Duna befagyására vár a rettentő sereg, hogy siralom völgyévé pusztítsa azt is. Szörnyű küzdelmek közt ér a király az osztrák határig: ott fogadja Harcos Frigyes osztrák herceg. A »derék rokon« menedéket ad a királynak, de bandita módra bánik vele. Ami készpénze volt, mind elvette tőle régi adósságok címén s ráadásul Sopron és Moson megyét, meg a locsmándi uradalmat. A kifosztott király Zágrábra menekül, onnan fordul segítségért a pápához, Frigyes német császárhoz. De a pápának kisebb gondja is nagyobb annál, hogy az elpusztult ország királyát segítse. Kétségbeesésében hűbérül ajánlja fel Frigyes császárnak az országot Béla a segedelem fejében s a jó császár a hűbérességet el is fogadja, de segedelmet nem ad. Nemcsak hogy elfogadja a hűbérességet, de számon is tartja később is, jóllehet egy szál katonával sem segíti!

Közben befagy a Duna s a tatár sereg áradata most már ellepi túl a Dunát is. Egyik-másik vár ellentáll, de a végeredmény rettentő pusztulás e területen is. És nyomul tovább a tatár sereg, keresi, hajszolja a királyt. Már készülődnek is Trau vár ostromára, hol a király s hívei meghúzódtak, mikor híre jön, hogy meghalt Ogotár kán, a nagy Dsingisz utóda s e hírre megfordul a tatár sereg, kitakarodik az országból, elhagyja e földet, mely véges-végig egy nagy temető.

Rogerus esperes a tatárjárásról.

A tatárjárásnál csak egy nagyobb csapás érte a nemzetet ezeréves életében: a mohácsi vész. Az országot úgyszólván ellentállás nélkül söpörte végig a tatár áradat. A nép fejevesztetten menekül az erdők rengetegébe, a mocsarak ingoványai közé. De az éhség szörnyű kínjai ki-kicsalják a népet, hátha talál valami harapnivalót a füstölgő romok között. És ott áll a tatár lesben mindenütt s megöli az éhségtől elkényszeredettet. Majd ők maguk csalják elő a népet rejtekhelyeikből. Ki szánt, ki vet, ki arat, ki tartja el élelemmel őket, ha elpusztítják a földműves népet? Az írástudó papokat rákényszerítik, hogy levelet írjanak a király nevében a néphez. Fölbiztatják e levelekben, hogy csak jöjjenek elő bátran, nemsokára visszatér a király is s kiűzi a tatárt.. És sokan lépre mennek. Szántanak, vetnek, aratnak, szüretelnek — a tatárnak.

Rogerus nagyvárad esperes, ki végigszenvedte a tatárjárást, ma is megindító hangon sírja el a szerencsétlen magyar nép ezidőbeli állapotát. »Aratás ideje volt — írja Rogerus — behordták a gabonát, a szénát és a szalmát a csűrbe. Ott állott mellettük a kún és a tatár s mulatott azon, hogy az apa leánya, a férj felesége, a legény szép húga árán váltja meg életét. Aratásra, szüretre felhasználták a népet, de azt már nem akarták, hogy annak elfogyasztásában is része legyen.«

Látta Rogerus egyszer azt is, hogy nagyszámú tatár és kún rengeteg nyáját hajtott s temérdek megrakott szekér ment velük. Megtudta, hogy legyilkolták több falu népét s csak a házakat hagyták meg, miből Rogerus azt következteti, hogy télre is ott akarnak maradni. Úgy is történt. A tatárok Magyarországon teleltek, itt érte őket a tavasz

s csak a nyár kezdetén takarodtak ki. Az ország nagy részében sem 1241 őszén, sem 1242 tavaszán nem vetették be a földeket s midőn végre kitakarodtak az országból a tatárok, a nép akkor is csak nagy félelmek közt vánszorgott elő, bátortalanul fogta meg az ekeszarvát: hátha megint csak a tatárnak szánt?

Leírhatatlan ínség, nyomorúság emészte mindazokat, kiket a tatár meg nem ölt vagy fogolyként ki nem hurcolt az országból. Magát Rogerius esperest is Moldováig hurcolták, ott szökött meg nagynehezen. Ha nem sikerül a szökése, a többi fogoly sorsára jut, akiknek a tatárok, amint az országból kiértek, marhák belét, fejét és lábait adták, miből azt következtették, hogy nemsokára lemészárolják őket, miután nem tudják ellátni élelemmel. Másodmagával, a szolgájával szökött meg Rogerius s egy vízmosásban feküdt két teljes napig, ágakkal, levelekkel fedve be magát. Hallották a tatárok rettenetes hangját, amint az erdőben bujkáló foglyokra kiabáltak. Két napi fekvés után az éhség felköltötte, kígyó módjára kúsztak s így találkoztak egy szökevényvel. »A halálos félelem és az éhség kettős kínzása zaklatott — írja Rogerius, — úgy hogy alig láttunk. Nem bírtuk már lenyelni az erdei növények nedvét, sem a fűvön rágódni, mint a barom!« Az erdő szélére jutván, felmásztak egy fára s onnét nézték a tatárok által elpusztított földet. A pusztá, lakatlan földön a tornyok voltak útmutatók. Az utakat és ösvényeket fű és bokor lepte el. »Boldog voltam, ha a parasztok kertjében paréjt, vörös- vagy fokhagymát találtam, a másik kettő mályvával és bürökkel töltötte a hasát.« Nyolc nap múlva érték Gyulafehérvárra, hol nem lehetett egyebet látni, csak a megölték koponyáit és csontjait, a templomok és paloták lerombolt falát. Innét Fratafálvára mentek, egy erdő mellett fekvő faluba. Az erdőben, magas sziklahegy tetején tartózkodott a menekült nép. Ezek lisztből és összezúzott cserehéjből süttöt

fekete kenyérrel kínálták, melyet Ő édesebbnek talált minden süteménynél. Teljes egy hónapig maradtak itt, folyton kémlelvén, hogy elment-e a tatár.

A tatár csakugyan elment, de abban az esztendőben az ország jó nagy részében nem volt aratás. S hogy az ínség rettenetesebb legyen, ami kevés termett, azt a sáskák pusztították el. Még a tatárnál is nagyobb pusztítást tett a népben az éhínség. Kezdetben fagyökéren rágódott a nép, az éhség szörnyű kínjában megette a földet is s elkövetkezett a legborzasztóbb: az emberevés is! Az anyák megölték gyermekeiket s húsát megették! Árulták az emberhúst! Egy ember, mint később megvallotta, nyolc szerzetest és hatvan gyermeket vágott le. S még ez sem elég. A vadállatoktól sem volt biztosságban az elcsigázott, legyengült emberek élete. A farkasok bementek a házakba s a bölcsőkből kiragadták a csecsemőt. Egy esztendőn át emberhús volt a táplálékuk, szabadon falhatták a holttesteket, senki el nem riasztotta: nem félték a fagyveres embertől sem.

A második honalapítás.

Ezzel a végső ínségre jutott, ezzel az elerőtlenedett néppel kellett IV. Bélának újra megalapítani Magyarországot! Itt-ott egy-egy város, falu kikerülte a pusztulást, de ezek is megsínylették, mert az árvíz hajtotta nép ösztönszerűleg oda menekül, hol még talál egy talpalatnyi száraz földet. Az Alföldi egy nagy pusztaság: vadak tanyáznak s élőködnek a hulladékokon, a holtak csontjain. Tizenöt napi járó földön — írja egy krónikás — nem lehetett élő embert találni. »Krisztus ideje óta nem volt ily csapás és nyomorúság egy országon sem, mint akkor Magyarországon!« — jajdul fel a krónikás. Valóban, az ország »siralom völgye« lett. Nem csoda, ha mind e mai napig kitörülhetetlen nyomot hagytak a nép

lelkében a tatárjárás viszontagságai. A magyar nép ezeréves történetében egyetlen esemény sincs, mely oly bőséges anyagot szolgáltatott volna a népnek monda- és meseköltésre, mint a tatárjárás, mely azután is, hogy elmúlt, évekig félelemben tartotta a lelkét, mint a nehéz, rossz álom, hátha ismétlődik.

Ezt az országot csakugyan újra kellett alapítani. Ezt az országot fel kellett támasztani. Erre a nagyszerű feladatra vállalkozott IV. Béla, midőn néhány hívével visszatért a haza szent földjére. És ezt a nagy feladatot végre is hajtotta 6, áldassék érette neve és emléke.

A király visszatértére előszállingóznak az emberek az erdők rengetegéből, a nádasok, mocsarak ingoványaiból és megkezdődik a nagyszerű munka: a második honalapítás. Király és nagyúr, köznemes és paraszt: egyek a nyomorúságban, egy célt szolgál most valamennyi. A király szakított régi politikájával: most már nem visszavesz, de ajándékoz földeket. Volt miből: temérdek birtok maradt gazdátlanul. Várak építésére buzdítja a tehetősebbeket s ezek építik is a várakat serényen. Épülnek a falvak, a városok. Van elegendő hely a kunok letelepítésére is. Letelepítik őket mai földjükre, a Kunság földjére. Jönnek nagy számmal az idegenek, kik nagyobbára a városokban telepednek le s ezeket különös kedvezésekben részesíti a király. Nyilvánvaló volt, hogy a főurak kezébe ismét nagy hatalom kerül a királyi hatalom rovására s az ország kárára, de az ország felett ott feketélt az újabb tatárjárás veszedelme s ott ólalkodott Harcos Frigyes osztrák herceg, nemkülönbén Frigyes német császár hódító törekvése: íme, a nagy nemzeti katasztrófa után a halálos veszedelmek egész sora fenyegette a magyar nemzetet, mely a tatárjárás okozta bódultságból jóformán magához sem tért. Be kellett népesíteni az országot várakkal s ez nem történhetett másként, mint nagy kedvezések, birtok-

adományozások árán. S ha ezzel eljövendő nagy veszedelmek magvát hintette is el a király, akkor, abban a válságos pillanatban bölcs cselekedet volt. Egész Európa azt hitte, hogy vége Magyarországnak. Megsemmisült Árpád nemzete. De ím a meghaltak vélt nemzet kiveri az országból Harcos Frigyes, visszafoglalja az elfoglalt megyéket s nem elégszik meg ezzel: saját földjén, a Lajta mellett veri tönkre a betörő herceg seregét. Maga Harcos Frigyes is elesett. Saját lovasai taposták agyon. Történt pedig ez alig öt évvel a tatárjárás után, 1246-ban!

És Frigyes császár! A derék, a jó császár, bár egy száz katonával sem segítette a magyart a tatár ellen, követeli, hogy Magyarország hűbérese legyen, mivelhogy Béla erre *mege esküdött*. Való igaz, csakhogy Béla feltételesen esküdött meg s a pápa fel is oldotta a királyt esküje alól. Közben jöttek a vész hírek folytonosan, hogy jön a tatár, újra betör. És a király, mint első alkalommal, mindenfelé fordul segedelemért, a pápához is, a francia királyhoz is, de bármerre fordult, mindenütt jó szóval fizették ki. Teljesen a maga erejére hagyták az elerőtlenedett országot. Kárörömmel nézték pusztulását, nem gondolva meg, hogy ha a tatár áradat végigsöpör Magyarországon, vészes útjában nem áll meg itt!

De a király nem csüggedett. Fájt szívének a részvétlenség, de folytatta a nagy munkát csüggedetlenül. A várak egész sora épült, különösen az Aldunán, Bulgária és Kúnország felé, hol a tatárok újabb betörésétől leginkább lehetett tartani. A kúnokat nemcsak letelepítette, de a személyéhez való hűséget meg is erősítette azzal, hogy István fiát a kún király leányával, Erzsébettel háziasította össze. Az ország zsidó lakosságának a vendégnépekével egyenlő jogot adott. Erdély lakatlan területeire oláhok költöztek a Balkán déli tartományából. És különös nagy gondja van Bélának a városokra. Ezeket népesíti, erősíti, sőt új város is alakul: *Buda*,

mely ő neki köszöni léteket. S mert látja a főurak elhatalmasodásában rejlő veszedelmet, nagy figyelemmel fordul a középosztály felé: sok alsóbb rendűt emel fel a királyi szolgák, vagyis a köznemesek sorába s a királyi várak területén, ott, ahol elegendő számú nemesség lakott, megteremtődött a *nemesi vármegye*, mely maga választotta a tisztviselőit. De a várak s birtokok nagy része most már a főurak kezén van s ezeken a területeken a földesúr a legfőbb hatalmasság. Csakhamar tapasztalnia kell a királynak, hogy a hatalom az egyházi és világi főurak kezébe került. Egy-egy hatalmas főúr egész vidék népét sanyargatja s a király kezében nincs akkora hatalom, hogy a garázdálkodókat megzabolázza. Növeli az áldatlan helyzetet még a meghasonlás is, mely a király és fia, István közt kitört. Apa és fia egymás ellen viselnek háborút s mint rendesen: az urak két táborra oszlanak. Kiki ahhoz szegődik, akitől többet remél.

Apának és fiának nyílt viszálykodását megelőzte egy nevezetes körülmény, mely nehéz gondot adott a királynak Harcos Frigyes halálával kihalt a Babenbergeknél nemzetsége s az örökségre I. Ottokár cseh király akart kezét tenni. Magyarországnak életérdeke volt, hogy ez a terv megghiúsuljon. Méltán tartott attól a király, hogy a cseh király amúgy is nagy hatalma veszedelmessé növekedik a foglalással. A beavatkozásra volt elegendő ok, mert az osztrák főurak minduntalan betörték hazánkba. Mikor I. Ottokár halálával fia, II. Ottokár lépett a trónra, kitört a háború a magyar és a cseh király közt, de csakhamar békét is kötöttek s Ottokár Stíria déli részét IV. Bélának engedte át. A király a fiatal István hercegre bízta Stíria kormányzását, de a nyugtalankodás nem szűnt meg, Ottokár folyton bujtogatta a stíriai urakat a magyar uralom ellen. A bujtogatásnak az lett az eredménye, hogy Stíria meghódolt a cseh királynak. Most már elkerülhetetlen volt a háború, mely azonban a magyar

sereg súlyos vereségével végződött. Már-már azon forgatta a fejét Ottokár, hogy nemcsak Stíriát, de egész Magyarországot kezére kapja. Ezt a veszedelmet házassággal háritotta el az országról IV. Béla király. Volt egy Margit nevű 18 éves leánya, ezt szánta Ottokár feleségül. Ám Margitot a tatárjárástól való szerencsés megszabadulás emlékére apácának nevelték s a király a mai Margitszigeten (akkor Nyulak szigetének hívták) kolostort is épített: itt tölté szép ifjúságát a szép királykisasszony csöndes ájtatosságban. Ezt a leányt kérte feleségül Ottokár, ám Margit nem szegte meg fogadalmát: megmaradt egész életére Isten szolgálatában. Így aztán a király egyik unokája, Kunigunda, a macsói bán leánya lett Ottokár felesége s merthogy egyéb gondja is volt, Ottokár egyelőre elaltatta Magyarország elfoglalásáról szőtt merész ábrándjait.

Fiú az apja ellen.

Az ország nyugalmat; épségét fenyegető minden veszedelem aludni látszott s már-már úgy tetszett, hogy IV. Béla nyugodtan fejezheti be dicsőséges életét. Már huszonöt éve uralkodott Béla s ez a huszonötévi uralkodás testet-lelket sorvasztó, nehéz gondokkal vala teljes. Ha valaki, ő igazán megérdemelte a csendes, nehezebb gondoktól ment életet, s megérdemelte a sokat szenvedett nemzet is, hogy békés munkásságban pihenje ki a megmérhetetlen küzdelmek fáradalmait. De íme, saját fia támad fel a jó öreg király ellen! Nem elégszik meg azzal, hogy atyja teljesen rábízza Erdélyt (kisebb fiának, Bélának a Dráván túli részeket adta át), külön fejedelemséget követelt magának: országot az országban. Az öreg király, hogy elkerülje a harcot, huszonkilenc vármegyét ad át a fiának, azonkívül a kúnok s jászok földjét. Valóságos királyi hatalmat nyer a türelmetlen fiú s az ország

a szó igaz értelmében két részre darabolódik. Mindez nem elég Istvánnak, újabb meg újabb területekre vágyik, háborút folytat apja ellen, miközben a cseh király nyugodtan terjeszkedik a szomszédos osztrák területen, egész az Adriáig. Szeretelen becsvágya, a hatalomban való telhetetlensége még arra is elragadta Istvánt, hogy atyja ellenére szövetséget kötött Anjou (olv. Anzsú) Károllyal, a francia király testvérével, ki akkoriban lett Nápoly-Szicília királya. Ezt a szövetséget kettős házassággal erősítette meg: leányát, Máriát eljegyezte Anjou Károly hasonnevű fiával s ugyanennek leányát Erzsébetet László nevű fiával jegyezte el, aki akkor még csecsemő volt.

Apának és fiúnak ez átkos viszálkodása roppant mértékben megingatta a királyi hatalmat és tekintélyt s sokkal erősebben, mint valaha lépett előtérbe a főnemesség hatalma. A köznemesség is nemcsak számban, de hatalomban is növekedett: kitűnik ez az 1267-ben kelt kiváltságlevélből, melyet a királyon kívül két fia, István és Béla is aláírtak. Az aranybulla megújítása ez a királyi kiváltságlevél, mely már három rendet ismer el: a főpapi, főnemesi és a köznemesi rendet. Mind a három rend egyformán részesül az *adónemfizetés* kiváltságában, sőt a kiváltságosak munkásaitól sem követelhet adót a király. A nemes ember nem köteles külső országba háborúba követni a királyt, hacsak önként zsoldjába nem lépett. A király az udvarával nem szállhat be többé sem a nemesekhez, sem azok népéhez. Nemes embert csak bírói eljárás útján lehet fogságra vetni. Évenként törvénytartó tart a király Fejérvárt s azon minden vármegye 2—3 nemesel képviselteti magát. Ha a nemes ember örökös nélkül hal meg, addig nem szabad eladományozni a birtokot, míg a király az elhunytak összes atyafiságát meg nem hallgatta s ekkor csak a »bárok« (a főnemesek) jelenlétében dönthet a birtok sorsa felett. Végezetül a kiváltságlevél feljogosítja az

esztergomi érseket, hogy egyházi fenyítéssel büntethesse a királyt, ha a nemesség kiváltságait megsérti.

A királyi tekintély valóságos megalázásáról tanúskodik e kiváltságlevél. Arról tanúskodik az apa és fia közt kötött béke is. Csak látszatra egy az ország, valójában ketté szakadt s a békekötés után is mind a két király azon igyekszik, hogy mennél több hívet szerezzen magának. Az okatlan versengés újabb meg újabb adományozásokra kényszeríti őket s a főurak nemcsak nagy uradalmakat, egész vármegyéket kapnak, de az adományos birtokkal örökös méltóságokat is. S míg a Szent István-féle alkotmány szerint a birtok nagysága nem tesz különbséget nemes és nemes ember között jogok és kiváltságok dolgában, az örökös címek és méltóságok adományozásával a főurak rendje teljesen kiválik a köznemesek rendjéből. A »báró« és »comes« (gróf) címek mellett sokan kapnak báni, vajdai, sőt nádori címeket is, anélkül, hogy a címeknek megfelelő tiszteket viseltek volna. Az igazságszolgáltatás a főurak kezébe kerül s mert ők rendelkeznek a haderő nagy részével, büntetlenül nyomhatják el a nemzet szabad tagjait, a náluknál gyengébbeket, megátolják a törvények, a reájuk kedvezőtlen ítéletek végrehajtását. Erőszakkal veszik el a köznemesek birtokait, vagy kényszerítik a birtok eladására s ugyanakkor a birtokától megfosztott köznemest letaszítják a várjobbágyok vagy várnépek sorába, hogy így szolgálkává tehesék. Az eredetileg királyi, illetőleg várispáni hatóságot *úri hatósággá* változtatják, aminthogy némelyek valósággal is kaptak kiváltságlevelet, melynek értelmében a birtokaikon lakó, személyükben szabad emberek fölött, milyenek a szabad parasztok és vendégnépek, törvénykezési joguk van. Törvénykezési joguk, melybe sem a várispánnak, sem a nádornak nincs beleszólása.

Midőn IV. Béla meghal s utána fia, V. István (1270—1272) lép örökébe, már szertelen nagy a főnemesség hatalma. Való-

ságos *birtokarisztokrácia* fejlődött ki, mely nyakára ült nemcsak a parasztnak, de a köznemesnek is.

Igazi megváltás volt az öreg Béla királyra a jótevő halál. Kedves fia, Béla meghalt 1269-ben s István fiában annyira nem bízott, hogy, érezvén halálát, nejét és özvegy leányát, Anna hercegnőt a cseh király oltalmába ajánlotta. Megtört szívvel, keseredett lélekkel halt meg Margitszigeten 1270 május 3-án, leányának, a később szentté avatott Margitnak karjai között.

AZ ÁRPÁD-HÁZ KIHALÁSA.

Mindössze két esztendeig viselte a magyar szent koronát István, ki e néven ötödik királyaink sorában. Tanulságokban gazdag volt e két esztendő: mindazért, mit apja s országa ellen vétett, keservesen meglakolt. A türelmetlenül várt korona fejére került, de érezte, hogy csak névszerint király: a főurak kezén az igazi hatalom. Ama főurak kezén, kiket ő maga tüzelt a jó, öreg király ellen. Most már szerette volna meggyöngíteni ezt a magára és az országra egyaránt káros hatalmat, de nem volt meg a hozzá való ereje. Pedig kívülről nagy veszedelem fenyegette az országot II. Ottokár, a hatalmas cseh király személyében. A főurak közül néhányan, köztük Németujvári Henrik bán, a leghatalmasabb, meghódoltak a cseh királynak, váraikat átadták neki. Ez a hazaárulás báto-

rította fel a cseh királyt, hogy régi tervét, Magyarország nyugati részének elfoglalását megvalósítani próbálja. Betört az országba, sorba foglalta el a várakat, — kit fegyverrel, kit árulással — s a merre elvonultak a cseh hadak, égő városok és faluk, lerombolt templomok és házak hirdették a szörnyű pusztulást. A vad ellenség a gyermekeket sem kímélte. Azokat is lemészárolták. S ebben a gyalázatosságban főszerepet játszanak a nyugatmagyarországi főurak, kik azonban többnyire *idegen* eredetűek valának. A magyar király seregének zömét a kunok tették. Ezekkel kerekedik fel a király a betörők ellen, de vele tart több magyar főúr is, kik közt különösen a Csák-testvérek, Péter és Máté váltak ki. A Rábca és Moson között ütközött meg a magyar sereg a betörők és árulók hadával s nemcsak hogy alaposan megverték, de Bécsig kergették s a büszke Ottokárt békére kényszerítők. Lemondott hódításairól, visszaadta a várakat Ottokár, s a magyar király az árulóknak — megkegyelmezett. Csupán Németujvári Henrik bán nem kért kegyelmet, ő Ottokár szárnyai alá menekült.

Nyilvánvaló volt, hogy a cseh király e kudarc miatt még nem mond le nagyzó ábrándjairól. Olyan eszközöz folya-
modott, melyre aligha gondolt a magyar király. Merthogy főképen a kánoknak köszönhető István a diadalt, Ottokár Európaszerte meggyanúsította a magyar királyt, hogy különösen kedvez a kánoknak, holott azok vad pogányok s rava-
szul elhintette a hitvány rágalmat, hogy Magyarország vissza-
esett a pogányságba. Közben folyton bujtogatta a főurakat István ellen s midőn a király a Dráván túl járt, hová magával vitte László nevű tíz éves fiát is, hallatlan dolog történt: a királyfit Pektáry Joakim szlavón bán elrabolta. A kaproncai várba vitték a királyfit s a király hiába ostromolta a várat, nem tudta bevenni. Kénytelen hazamenni, hogy nagyobb haddal jöjjön a gyermekekrablók ellen. De alig ér haza, ágyba

fekteti a nagy lelki felindulás s meghal 1272 augusztusban azzal a szörnyű tudattal, hogy koronájának örököse rablók kezén van!

Az özvegy királyné, a kún Erzsébet ragadja kezébe a kormány gyeplőjét s mindenekelőtt kiszabadítja kis fiát, kit apja halála után egy hónappal meg is koronáztak (1272—1290) Fehérvárott. Gyermeke a király, még csak most lesz igazán »szabad a vásár« az országban! Olyan nagy a zűrzavar, az össze-visszaság, hogy erről számot adni szinte lehetetlen. Ma a király mellett, holnap ellene van ez a főúr, meg az a főúr. Egy pillanatig sem lehet biztosságban a király híveinek hűsége felől. A hatalmasabbak hol szövetkeznek egymással a király ellen, hol egymásra törnek, nem tudván megosztotni a hatalomban, meg a — zsákmányban. Irtózatos egy idő ez.

A gyermekrabló Joakimnak egy hajszála sem görbült meg: gyöngé volt erre az özvegy királyné. A gögös Nemetujvári Henrik bán, mit gondolt, mit nem, fölcsap a kis László király hívének, de ebben nincs köszönet. Szövetkezik Joakimmal és Egyed pozsonyi ispánnal: ez a három ember uralkodik s nem a király. De természetesen, nem sokáig tart a barátság, melynek semmi nemesebb tartalma nem volt. Mennél több vagyont harácsolni össze: ez volt a célja a jó uraknak. Folyton marakodnak, egyszer Joakimot dobja ki a nyeregből Henrik és Egyed, másszor Joakim és: Henrik — Egyedet! És most a két jóbarát, Henrik és Joakim. arra szövetkezett, hogy László helyett öccsét, a még csak nyolc éves Endrét ültetik trónra. Ha ez sikerül, még szabadabban garázdálkodhatnak. Egyszerűen elrabolták a kicsi királyfit. Az özvegy királyné hadat küldött a rablók után, maga a kis László király is ment a haddal, jöllehet még csak tizenkét éves volt. A rablók hadát levették. Henrik bán is elesett, de nem pusztult ki a magja, — gyalázatos garázdái-

kodásait folytatták a fiai. És életben maradt a hírhedett Joakim, ki megint csak visszakerült a királyi udvarba s folytatja tovább az — uralkodást.

Kún László szekere.

Képzeltető, hogy a kis király minő nevelésben részesült. Pedig bátor, eszes, vallásos, uralkodásra, hadra termett fiú volt, de megrontotta a levegő, melyben élt. Mint serdülő ifjú korához nem illő, testet-lelket rontó élvezetekbe merült. Még gyermekkorában összeházasították Erzsébettel, a nápolyi királykisasszonnyal, ott nőtt fel a magyar udvarban a gyermekleányka, de ez a frigy boldogtalan, áldatlan volt, nem tudta megvédeni Lászlót a királyhoz nem illő élettől. Alig lépett a trónra, nevezetes fordulat állott be a nyugati szomszédságban is. A német korona Habsburgi Rudolf gróf fejére került s mert Ottokár cseh király még most sem mondott le hódító ábrándjairól, László szövetségelt Rudolffal s hogy e szövetség még erősebb legyen, a kis Endre herceget eljegyezték Rudolf leányával. Viszont a nápolyi király, László apósa a csehekkel való szövetséget pártolta s egyszerre két párt támadt az országban, voltaképen a főurak körében: ki-ki az érdekei szerint a Rudolffal vagy az Ottokárral való szövetségést támogatta. Lángbaborult a Dunántúl, kegyetlenül pusztították, rabolták egymás jószágát a hatalmas főurak. Valóságos rablóhadjárat volt ez, mely legrettenetesebben a szegény föld népét viselte meg. Az igavonó állatokból annyira kifogyott a nép, hogy maga húzta kétkerekű taligáját. »A kétkerekű taligát — írja a krónikás — László király szekereinek nevezte a nép, mivel a folytonos rablás miatt nem volt igavonó marhája és a taliga elé fogott emberek pótolták a barmokat.« Bármerre nézünk, mindenütt felfordult a rend. Míg

a Dunántúlt a pártoskodó főurak pusztítják, Erdélyrészben a szászok lázonganak az egyházi tized miatt s felgyújtják Gyulafehérvárt. Délen, a tenger mellékén a Zrínyiek őse, Brebiri Pál támadt fel a király ellen. Az ország északkeleti részében is lázadás ütött ki. A hírhedett Joakim bán meghalt, de élt és garázdálkodott tovább Németujvári Iván, ki László helyett Endre herceget akarta trónra ültetni. De Endre időközben meghalt s a hatalmas ember most a másik Endrét: II. Endre királynak olasz földön nevelkedett unokáját próbálta a királyi székbe ültetni. Hogy ebbeli tervét végrehajthassa, elpártolt Habsburgi Rudolftól s ismét a cseh király mellé szegődött.

A morvamezei háború.

Kún László király e kétségbeejtő állapotok közt derekasan megállotta a helyét. Találóan mondja róla Marczali Henrik nagynevű történetírónk, hogy csak »véletlenül király, valójában korhely«, de az is igaz, hogy minden korhelysége mellett is ereiben az Árpádok vére folyt s egy-egy erős neki-buzdulással a nagyokra emlékeztető cselekedetekkel enyhítette királyhoz nem illő életmódját, a kúnok körében folytatott vad tivornyázásait. A hatalmas Ottokár menthetetlenül leveri Habsburgi Rudolfot, ha Kún László király 20 ezer vitézzel nem siet segedelmére. Magyar fegyvernek köszönhető a morvamezei nevezetes diadal (1278 augusztus 26), melyben Habsburgi Rudolfnak csak kétezer katonája volt Ottokár 30 ezer főnyi hadserege ellen. A magyarok vitézségéről csodálattal írnak az akkorbéli német krónikások s a morvamezei ütközet, mely a csehek teljes vereségével végződött s melyben maga Ottokár is elesett, megvetette alapját a Habsburg-ház uralmának az ausztriai tartományokban.

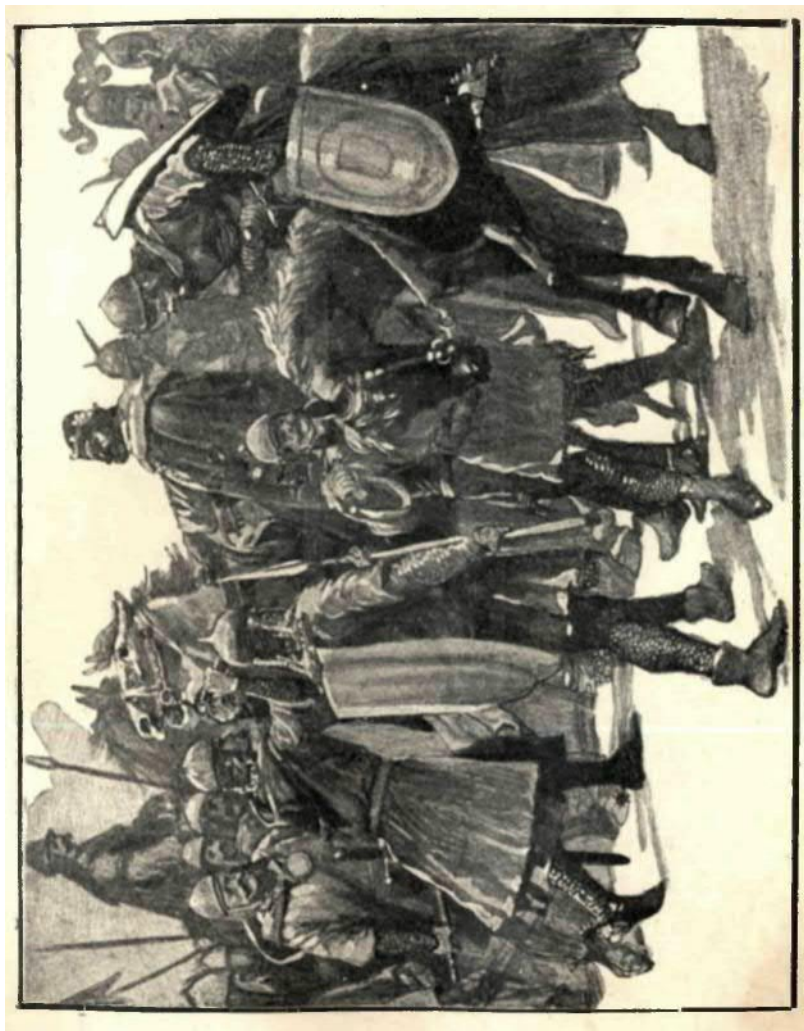
És ismét helyreállott Magyarország területi épsége is. Az ország megszabadult attól a nagy veszedelemtől, mellyel Ottokár hódító törekvései fenyegették, de hajh! nem szabadult meg belső ellenségeitől, kik a morvamezei dicsőséges diadal után tovább folytatták a féktelenkedést: raboltak, égettek, gyilkoltak s egyben újra izgatni kezdték a pápát a király ellen, aki a feleségét elhanyagolja s csak a kún hölgyek közt érzi jól magát; aki fölvette a kúnok viseletét, nemcsak ő, de vele a magyarok is nagy számmal. Elhitették a pápával, hogy a kúnok még mindig pogány módra élnek, példájukat követik a magyarok is, tehát nagy veszedelem fenyegeti a magyar katolikus egyházat. A pápa csakugyan küldött is az országba egy rendkívüli követet Fülöp palermói püspök személyében. Nem azért küldte csupán, hogy a pogányokat megtérítse s a királyt a feleségéhez visszatérítse, de azért is, — s legfőképen azért — hogy behajtsa a magyar katolikus egyháznál az általános nagy szegénység miatt rég nem fizetett pápai adókat. A maga nemében a tatárjárásra emlékeztető rémület szállotta meg a lelkeket a pápai követ jöttének hírére. Nagy és fényes kísérettel jött országunkba a követ, hogy »rendet csináljon«, de ami rend volt, még azt is felforgatta, a papságot kegyetlenül megsarcolta s mert háta mögött állott a hatalmas Német-újvári Iván, királyi hatalommal intézkedett az ország mindenféle dolgában. Habár a külföldön is meglehetősen elterjedt az ősmagyarra emlékeztető kún viselet, a jó Fülöp, mikor látta, hogy a magyarság nagy tömege borotvált fején pogány módra üstököt visel, azt hitte, hogy a magyarság vissza-sülyedett a pogányságba. A királynak meg kellett esküdnie, hogy visszatér a keresztény viselethez, aztán gyűlést hirdetett (1279) Téténybe, melyre megjelentek a kúnok is, ottan határozatokat hoztak, azokat a kúnok képviselői el is fogadták, nevezetesen: a kúnok ott maradnak, ahová IV. Béla telepítette: a Duna-Tisza közt, a Körös mellett, a Körös-Maros és

a Maros és Temes közt; házat építenek és keresztény módra élnek, de *ruházatukat, hajviseletüket megtarthatják*. Nemesek mind s a nemesek jogait élvezik, a nemesekre háruló kötelességek fejében. E határozatokat a türelmetlen, okvetetlenkedő pápai követ mindjárt azon melegében végre is akarta hajtani. Nem adott időt a csöndes átalakulásra s ezzel temérdek veszedelmet zúdított az országra. Egyházi átok alá vetette a királyt, ki elkeseredésében elfogatta kánjaival a követet. Erre meg azzal válaszoltak a féktelenkedő főurak, hogy ők meg a királyt fogták el. A kunok fegyvert fogtak a király mellett, mire a király is, a követ is kiszabadult a fogságból s megbékültek egy pillanatra. De a követ, bár fogságában jól bántak vele a kúnok, tovább szítja a gyűlöletet a kúnok ellen, a kúnok haragja lázadásban tör ki s ezt a lázadást maga a félrevezetett király veri le Hódmezővásárhely mellett 1282-ben. A megvert kúnok nagy része kitakarodott az országból s csak kevesen tértek vissza a király hívására, aki maga sietett utánuk, midőn észrevette, hogy ő a pápai követ oktalan eszköze volt. Most még szabadabban garázdálkodnak a főurak s hatalmukat megtörni a király, kevésbé képes, mint valaha.

S e nagy fölfordulásban újra átsüvölt az országban a rettenetes hír: jön a tatár! És jött is a tatár, Halics felől 1285-ben betört az országba. A nép eszeveszetten szalad az új áradat elől. A király segítségre szólítja a keresztény világot és sehonnét semmi segítség. Oláh zsoldosok jöttek a Balkánról, ezek csatlakoznak a magyar sereghez. A természet is segítségére jön a magyarnak. Fergeteges esős idők, árvizek megakasztják útjában a tatárokat, több helyen megverik s kiűzik az országból. Most már nem ők vittek magukkal magyar foglyokat, de közülök esnek sokan fogságba. Ezeket a király befogadja a maga seregébe. Az oláh zsoldosokat letelepíti Máramarosban. '

Rudolf hálája, László halála.

Az ország tehát nem szenvedte át ezúttal a tatárjárás iszonyatosságait, de a régi bajok megmaradtak, a régi sebek újra kibomlottak, a Németujváriak és társaik nem változtak. A nagy tatárjárás után az ország védelmére épült várak valóságos rablófészekké lettek, s ha száz keze van a királynak, akkor sem lesz vala képes megfékezni a hazaárulók féktelenkedéseit. És nem elégedtek meg ezek az urak az ország romlásával, szövetkeztek Habsburgi Rudolf fiával, Albert herceggel, ki a hazaárulók segédelmével el is foglalta az ország nyugati részét. Így hálálta meg, hogy Kún László a morvamezei ütközetben Habsburgi Rudolfot győzelemre segítette s e győzelemmel megszilárdította a Habsburgok hatalmát! Most már nyilvánvaló volt, hogy Habsburgi Albert a magyar koronára áhitozik. Lászlónak nem volt gyermeke. Az Árpád-házból csupán egy férfi élt, II. Endre unokája, de őt az Árpád-házbeli királyok nem ismerték el a trón törvényes örökösének. László nővérének, a nápolyi király feleségének volt egy fia, Martell Károly s a pápa, hogy általa hűbéresévé tegye Magyarországot, Martell Károlyt szemelte ki Magyarország királyává. Érdekében keresztes háborút is hirdetett. Volt tehát két királyjelölt: Endre és Martell Károly. Sőt harmadik is, mert Habsburgi Albert is settenkedett a magyar korona körül. Megindult a pártoskodás s lángba borult az ország. A főurak egy része behozta Endre herceget, de őt elfogták s Habsburgi Albert herceghez került fogságba. A király csak a köznemességre támaszkodhatik meg a kánokra. Hívására jönnek is a nemesek, a kúnok, összegyűlnek a körösszegi táborban, de Kopasz Jakab, Lorántnak, a lázadó erdélyi vajdának testvére, három kún vitézt fölbérel, s ezek, névszerint: Árboc, Törtel és Kemencse, éjnek idején belopóznak a király sátrába s megölik. Történt pedig ez 1290 július 10-én éjjel.

Az utolsó Árpád.

Mindössze 28 éves volt Kún László, midőn ily szomorú véget ért. A gyalázatos gyilkosság mélyen megdöbentette a jobb érzésű emberek lelkét, de az eredménytől megdöbentek azok az urak is, akik eddig nem ismertek a magukénál egyéb érdeket. A gondolat, hogy idegen uralkodó teszi fejére a magyar koronát, egyszerre megváltoztatta ez emberek gondolkozását. Ha nem is élt királyhoz illő életet László, mégis csak magyar volt s nehéz, válságos helyzetekben magyar királyhoz méltóan viselkedett. Hallani sem akartak hát sem Martell Károlyról, sem Habsburgi Albertről s egyházi és világi főurak, köznemesek egy értelemmel kívánták, hogy az Árpád véreből való vér: Endre foglalja el Kún László örökét. És hazahozták II. Endre unokáját, III. Endrét, estei István fiát, kinek anyja Morosini Tomasina volt, egy előkelő velencei család csodaszép leánya. Álruhában szökött meg Endre Habsburgi Albert várából s nagy volt az öröm, midőn átlépte az ország határát. Szebb jövő reménye szállotta meg a szíveket. Maguk az urak is, mintha megelégték volna a nyers erő uralmát. A hatalmasnál mindig van hatalmasabb, senki sem érezte magát biztosságban s nem tudhatá, hogy ami az övé ma, nem lesz-e a másé, nálánál hatalmasabbé holnap. A nép, a sokat sanyargatott nép is mintha föllélekzenék. Látja a királyt, amint utazik országában, törvényt lát, igazságot tesz, s midőn hadat üzen Albert hercegnek, készséggel indul hadba minden fegyverfogható. Mert alig egy éve uralkodott még III. Endre (1290—1301), fegyverrel kellett visszaszereznie Albert hercegtől az elfoglalt magyar vármegyéket. Vissza is szerzi, de a kötött békének az volt az egyik föltétele, hogy Endre leromboltatja a Németujváriak várait, honnét ezek az urak többször beütöttek Ausztriába is.

»Németujvári Iván és nemzetsége oly gazdag és hatalmas

volt, hogy senki sem lehetett volna király, ha ők nem szolgálják.« Ezt írja róluk a krónikás, midőn Endrét megkoronázzák. Mikor aztán Endre le akarja romboltatni a hatalmas nemzetség várait, a gögös Iván fegyvert ragad koronás királya ellen, összeszedi népeit túl a Dunán, kiüt a lázadás, sőt arról volt szó, hogy bejő az országba a trónkövetelő Martell Károly is. Ez nem történt meg ugyan s Endre le is verte a lázadást, a pártütő Iván is meghódolt, de csak azért, hogy kelepcebe csalja a királyt: midőn hazatérőben volt, elfogták, fogságba vetették! Három hónapig volt a magyar király Németujvári Iván foglya s midőn szabadon bocsátották, nem merete megbüntetni a vakmerőt. Nem merete megbüntetni, mert nem volt meg a hozzá való ereje. Igaz, hogy a Németujváriak hatalmas ellenfélre találtak a Csák nemzetségben, mely gyűlölte az idegen eredetű Németujvári nemzetséget, de a két család harcát az ország sínylette meg, s nevezetesen Csák Máté, aki III. Endre idejében a leghatalmasabb főúr volt, valóságos rabló módjára pusztított, gyilkolt s amerre elvonult rabló hadaival, az a vidék a siralom völgye lett.

Megsemmisült tehát a nemzetnek egy szebb jövőbe vetett reménye. Ismét a kiskirályok uralkodtak s nem a király. És közben folyton ott lebegett az ország felett az idegen uralom veszedelme. A trónkövetelő Martell Károly, aki magát már Magyarország királyának címezteté, meghalt (1295) ugyan, de kiskorú fia, Róbert Károly, aki később csakugyan királya is lett Magyarországnak, jogot formált a magyar koronához. Tetézte a bajt, hogy III. Endre neje, Fennena királyné, a kujáviai herceg leánya, kit mindjárt trónralépte után vett feleségül, szintén 1295-ben meghalt. E boldog házasságból csak egy leánygyermek született s eszerint Endre halála esetén a magyar trónnak nem volt Árpád vérbeli férfi-örököse. Másodszor is megházasodott hát III. Endre s Albert herceg leányát, Ágnest vette feleségül. Ezzel a házassággal

Endre a Habsburg-család barátságát akarta megszerezni, de számítása mindenképen balul ütött ki. A hercegnőt apácának nevelték, az maradt asszony korában is. Nem felesége, de testvére volt a királynak. A sors könyvében úgy volt megírva, hogy az Árpádok dicső nemzetsége kihaljjon. Fenekestől felfordult a rend az országban, a főurak körében alig van megbízható embere az utolsó Árpádnak. A nemesség s a nép mellett csupán a papság az, mely hű marad a királyhoz. Most már a főpapok is látják, hogy a királyi hatalom gyengülése nagy veszedelem az egyházra is. Midőn VIII. Bonifác megkezdi a harcot III. Endre ellen Róbert Károly érdekében, a főpapság Gergely érsek, a pápa emberének kivételével a király pártjára áll s nyíltan állást foglal a pápával szemben. Közös nemzeti és egyházi érdek volt a királyi hatalom megerősítése, a nagy urak féktelenkedése ellen való védekezés. Mert nem szabad felednünk, hogy a tatárjárás pusztításait erősen megsínylette az egyház is s a tatárjárást követő zűrzavaros időkben a papság épúgy kénytelen túrni a főurak erőszakoskodásait, mint a köznemesség és a nép. Oly nagy és általános volt az elkeseredés Gergely érsek s a pártütő főurak ellen, hogy a pesti országgyűlés (1298) kizárta őket, mint a külső és belső bajok okozóit. De az országgyűlés határozhatott akármit, az elbizakodott főurak nem törődtek ilyesmivel. Csak Máté, az ország nádora volt a legnagyobb rabló s a király parancsait egyszerűen kinevette. S a »nemes« példát követték a többi hatalmasok.

Letörik az „aranyág“.

Csoda-e, ha ez a rettenetes élet megtörte az utolsó Árpádot, ereje kimerült, teste-lelke kívánta a jötevő halált. És »letört a Szent István első magyar király nemzetségéből

és véréből nőtt fának utolsó aranyága« — zokog föl a krónikás — az 1301-ik esztendő január 14-én éjjel meghalt az utolsó Árpád Budán! Csak egy leány maradt utána: Erzsébet s ez mint apáca halt meg Svájcban, a lössi zárdában, 1338-ban . . .

Az »aranyág« letört. A honfoglaló Árpád nemzetsége kihalt. Az országban nagy a bánat, szomorúság. Most tán azok is feltámasztanák, akik elvakultan, az ország érdekével nem törődve, lelketlenül, botorul harcoltak ellene. Késő bánat, késő megbánás: az aranyág letört. Annak a fának az ága, mely az egész világ csodájára nőtt, növekedett az ég felé s rettenetes viharok ellen védte meg nemcsak Magyarországot, de Európát is.

A népek rémülettel vegyes gyűlölete fogadta a honfoglaló magyart s ez a gyűlölet a lelkekben sohasem aludt el teljesen. Kereszténnyé lesz a pogány magyar, de a gyanú, a bizalmatlanság mindig ott ólálkodik körülötte. Egymást váltják fel nagy, hatalmas királyok: Szent István, Szent László, Könyves Kálmán, nő az ország hatalma, tekintélye, de a magyarnak alig van ideje § békés munkára, folyton veszedelem fenyegeti az ország függetlenségét, területi épségét. Német császárok, görög császárok külön és együtt lesve-lesik a pillanatot, midőn rátehetik kezüket Árpád országára. Alig múlik el esztendő háború nélkül s Árpád nemzetsége nemcsak hogy megtartja a honfoglaló Árpád földjét, de messzire kiterjeszti határait. Mikor a tatárjárás végigseper az országon, bár egész Európát fenyegeti az áradat, egymaga küzd a magyar, senki nem segíti. Kárörömmel nézik az ország pusztulását s ujjongva hirdetik a prédára leleskedők: meghalt a magyar! De a magyar nem halt meg. IV. Béla újra megalapítja az országot s csakhamar megmutatja a világnak, hogy él a magyar s kiveri az országból a prédára jött rossz szomszédokat.

A magyar faj beolvasztó képessége csodákat művelt: kúnok, besenyők s más idegen népek beolvadtak népünkbe szaporították, erősítették a véres háborúkban meg-megfogyatkozott magyart. »A vér nem válik vízzé« s a leggyengébb is az Árpádok közt szerette a fáját, szerette a népét s kardjuk erején megtört az idegen fejedelmek hódító próbálkozása.

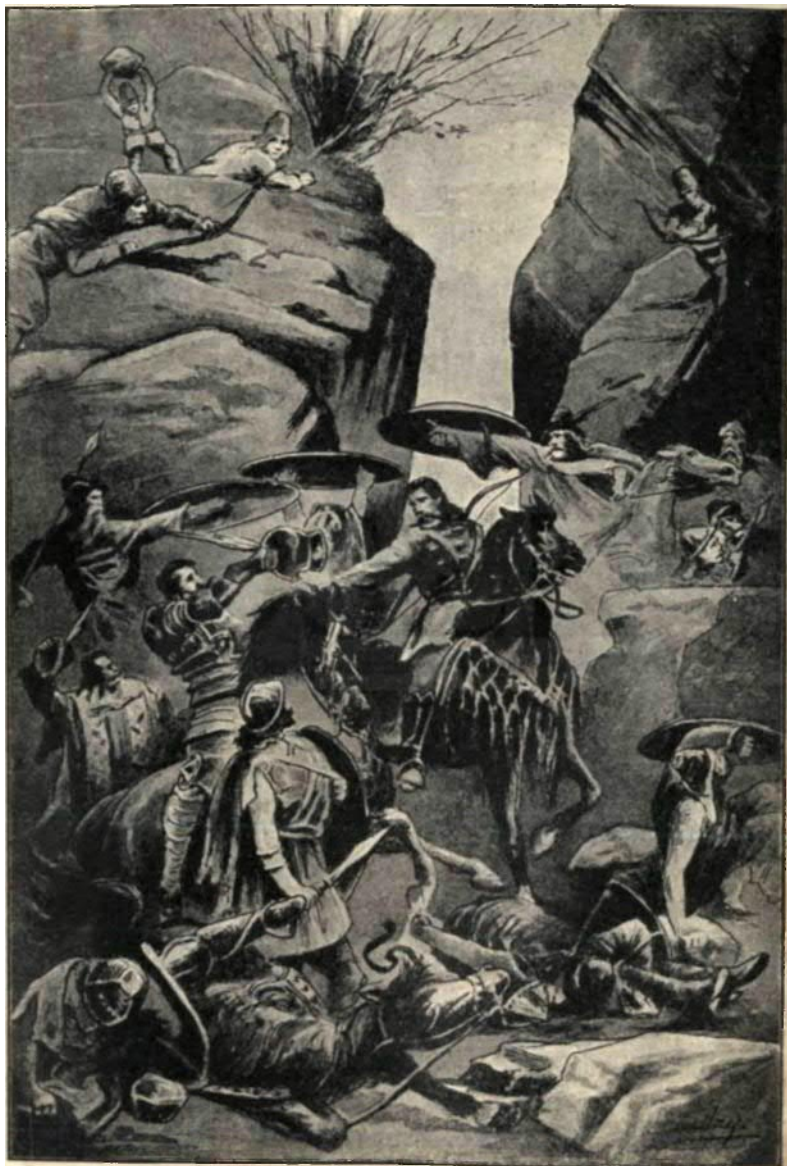
Négyszáz esztendő viharainak állott ellen az Árpádok fája, de ím, letört »az utolsó aranyág is« s ezzel a büszke terebélyes fa kiszáradott. Lelki szemünk elé egy nagy temető-kertet varázsol a bánatos képzelet: az Árpádok nemzetsége alussza örök álmát ebben a temetőkertben. A magyar lélek borongva jár-kei a sírok közt s meg-megállapodván egy-egy sírhant felett, megilletődve teszi le a hálás emlékezés koszorúját.

A fa kiszáradott, de tövéből kisarjadzott a nemzeti öntudat büszke fája. Hisszük erős hittel: ez a fa nem szárad ki soha.

A VEGYESHÁZBELI KIRÁLYOK.

Midőn III. Endrével kihalt az Árpád-ház férfiága, a nemzet zömének figyelme Vencel cseh és lengyel király felé fordult, ki unokája volt IV. Bélának. Árpád-ivadék volt leányágon az akkor még gyermek Anjou Károly is, ki még Endre életében magyar földre lépett, de a nemzet hallani sem akart róla, mivelhogy a pápa támogatta. Hiába hozták Esztergomba[^] Károlyt, hol az érsek meg is koronázta (de nem a szent koronával), a nemzet Károlyt nem ismerte el királyának. Az érsek kivételével egyházi és világi főurak, köznemesek és parasztok egyek voltak most egy gondolatban: nem áldozzák fel az ország függetlenségét. Már pedig a pápa hűbéresi viszonyra akarta alázní Magyarországot. E veszedelem elhárítására fordultak Vencelhez s kínálták meg a magyar szent koronával. De Vencel nem fogadta el a koronát. Nem vállalkozott a magyar királyságra, mivelhogy *nem tudott magyarul!* Maga helyett a fiát ajánlotta, aki csak tizenkétéves fiú volt ugyan, de *magyarul jól tudott.* A magyar urak behozták a kis Vencelt, Fehérvárt megkoronázták (1301 augusztus 27-én), de

SZÉCHY DEZSŐ ÖNFELÁLDOZÁSA.

pütkösi királyság volt a gyermek-ifjú királysága. A pápa követe példátlanul izgatott Károly mellett és Vencel ellen, s három év múlva a kis király atyja személyesen jött Budára, hogy hazavigye a fiát. Többé nem is jött vissza Vencel. A következő esztendőben, 1305-ben lemondott s a koronát átadta Ottó bajor hercegnek, ki szintén unokája volt IV. Bélának. Áruhában jött be Ottó, mivelhogy a Habsburgok nem jó szemmel nézték az ő királyságát. A szent koronát egy fatokban, lova nyergéhez erősítve hozta s a magyar határon vette észre, hogy valahol az úton elveszett a korona. Nosza, utána! És megtalálták a koronát az úton, a sárban. De csak-hogy megvolt.

Ám Ottónak már nem volt oly nagy és lelkes pártja, mint volt Vencelnek. Mire ő magyar földre lépett, a pápai követ sok hatalmas főurat megnyert Anjou Károlynak. Csak azért tették fejére a szent koronát, hogy elrabolják tőle. Rábeszélték, hogy vegye feleségül a hatalmas erdélyi vajda, László leányát. Gyanútlanul ment Dévára, vitte a koronát is. Farkas verembe jutott: a vajda elvette a koronát, a királyt fogságra vetette s évekig fogságban is tartotta. Mikor a szegény király kiszabadult a fogságból, meg sem állapodott magyar földön, Lengyelországon keresztül hazament (1309) s többet vissza sem jött.

Voltaképen tehát nem volt királya az országnak a lefolyt kilenc év alatt. A főurak voltak a királyok. Egyik-másik kezén egy-egy ország rész volt. Trencsényi Csák Máté egymaga bírta az északnyugati földet egész Visegrádig. Ez a kiskirály pénzt veretett, hadsereget tartott s még háborút is viselt a cseh királlyal. Túl a Dunán a Németújvári grófok voltak a kiskirályok s ezek meg az osztrák sereggel hadakoztak — a maguk szakállára. A tenger mellékét a Frangepánok, Horvátországot és Dalmáciát a brebiri grófok, a Zrínyiek ősei bírták; Erdélyben Apor László volt a »király«, az ország észak-

keleti részén pedig Amadé nádor és fiai garázdálkodtak. íme, egy sereg nagy úr, akinek mind volt országa, csak a királynak nem. A jó hazafiak méltán aggódhattak az ország jövődjén: szétdarabolódik, elzúllik ez az ország, ha idejében erős kezű ember nem ül a trónra.

Róbert Károly lett a magyarok királya.

Róbert Károly, aki időközben érett ifjúvá serdült, ékeskedett mindama jeles tulajdonságokkal, melyekre a király személyében az országnak ez időben nagy szüksége volt. Állandóan az országban tartózkodott 1300 óta, egyéniségének kiválóságával számos hívet szerzett magának, de a nemzet idegenkedett tőle, mivelhogy a pápa akarta ráerőszakolni. Növelte ezt az idegenkedést a pápai követ, Gentilis bíbornok, kit a pápa korlátlan hatalommal küldött az országba. Gentilis nevezte ki a püspököket, szörnyen megadóztatta a pap-ságot. Nagy és fényes udvart tartott s hogy ennek költségeit fedezhesse, valósággal zsarolta a szegény papokat. Feneketlen gyűlölet s félelem fogadta ezt az embert mindenütt. Sorba kiátkozta mindazokat, kik Károly mellé nem szegődtek. Végre is az erőszakos ember célhoz ért: 1308 november 27-én összegyűltek Pesten a főurak és nemesek királyválasztó gyűlésre. A gyűlésen Gentilis bíbornok elnökölt. Ő nyitotta meg a gyűlést. De elszólta magát. Azt mondta, hogy a pápának joga van rendelkezni a magyar koronával. A gyűlés zajos felháborodása szakította félbe a beszédet. »Ne adjon nekünk királyt a pápa! Ősi szokás szerint magunk választjuk a királyt!« kiabálták az összegyűltek. A bíbornok beadta a derekát. Kénytelen volt elismerni a nemzet királyválasztó jogát. És meg is választották Róbert Károlyt a gyűlésen, »mint az első szent királyok hamisítatlan törzséből sarjadó fejedelmet«.

Meg is koronázták kétszer is egymásután. De nem a szent koronával. Ez a László vajda kezében volt. Hosszas alkudozások után adta ki a vajda a koronát s végre 1310 augusztus 20-án a szent korona is fejére került a királynak. (1310—1342.) Ismét volt hát királya Magyarországnak, királya, kinek fején a szent korona ragyogott. És megszabadult hamarosan Gentilis bíbornoktól is, ki valóságos réme volt. Megszabadult Gentilistől, de nem szabadult meg a kiskirályoktól. Az ország sorsa is, a király sorsa is most attól függött, hogy le tudja-e verni a király a kiskirályokat. Úgyszólván sorba kell venni a Csák Mátékat, hogy egyenként megtörje szörnyű hatalmukat. Ha ez neki nem sikerül, az ország prédája lesz a főuraknak, a királyi tekintéllyel együtt végkép elzüllődik az ország, földönfutóvá lesz a nép. Róbert Károly a köznemességre és a népre vetette a szemét: ebben látta azt az erőt, melynek segedelmével, ha ügyesen kihasználja, megdöntheti a nagy urak féktelen hatalmát.

Régi és új főnemesek.

Mit tett a király? *Új főnemességet* teremtett a vagyonosabb, megbízhatóbb köznemesi osztályból. Ezeknek a segítségével veri le az Amadékat, kiknek seregével a rozgonyi síkon ütközik meg. Ezeknek a segítségével veri le Kopasz nádor lázadását, akinek az önkényesen elfoglalt királyi javak visszavevése fájtnak erősen. Megtöri, megpuhítja a Német-újváriakat is *tíz esztendei* küzdelem után s midőn a havasalföldi hadjáratról visszatérőben az áruló oláhok kelepcebe ejtik őt és seregét s a sziklafalak mögé bujt oláhok kövel és nyíllal pusztítják a védtelen vitézeket: egy új főnemes, Szécsi Dezső menti meg a király életét, ruhát cserélvén vele. A magyar vitézségnek és hűségnek nem egy megható péld-

dáját tapasztalja a király s nincs oka megbánni, hogy a köznemességet s a népet különös kegyelmében részesíti. Azokban a főnemésekben, kik nyíltan dacoltak vele, nem lehetett bizodalma, még ha megtértek is. Ilyen »megtért« volt a híres Zách Felicián is, ez a büszke, gögös úr ki egy hajszállal sem volt különb a Csákok, Németujváriak és társaiknál. Csak látszólag lett a király híve s midőn a király kegyébe fogadja és szabad bejárása van az udvarba, ép olyan önkényesen foglalja el mások javait, mint annak előtte. A király megsokallotta Felicián úr garázdálkodásait s Felicián szörnyű cselekedetre aljasodik: ebéd idején betör az épen asztalnál ülő királyi családhoz, egyenesen a királynak ront s kettészeli koponyáját, ha a királyné hirtelen férje kezére nem teszi a kezét. A királynénak négy ujját vágta le Felicián kardja s a dühöngő ember azt hitte, hogy végzett a királlyal is. A kis királyfik, Lajos és Endre életét a nevelők mentették meg s az eszeveszetten vagdalkozó Feliciánt Cselényi János szúrta le tőrrel.

Kegyetlenül megtorolta a király a merényletet. Felicián testét darabokra vágták, fejét Budán, kezét, lábát más-más városokban szegezték ki elrettentő példának. És szörnyű ítéletet hajtottak végre a merénylő nemzetségén is. Egyetlen fiát s szolgáját, kik a merénylet alatt az udvaron várakoztak, ló farkához kötve hurcolták halálra. Klárát, a merénylő szép leányát kivonszolták a palotából, orrát, ajkát megcsonkították, úgy hogy a foga kilátszott, úgy kötik lóra s viszik végig sok város utcáján s félholtan is mind ezt kell kiáltania: »így lakoljon mindenkor, ki hűtlen a királyához!« Volt Feliciánnak egy férjes leánya is. Ezt lefejezték. És kivégezték vagy számkivetették nemzetségének többi tagját is.

Nem csoda, ha a nép képzelődésére erős hatással volt a kegyetlen ítélet s mese sarjadt a szörnyű esetből. E szerint a mese szerint Zách Klárát a királyné testvére, Kázmér

lengyel herceg meggyalázta s ez a meggyalázás adta az apa kezébe a kardot. Am újabban a történetírók bebizonyították, hogy Zách Klára esete egy szépen szótt mese: a királyné testvére nem gyalázta meg Klárát.

A visegrádi várban 1330 április 17-én történt Zách Felicián merénylete, tehát akkor már húsz éve volt Róbert Károly Magyarország királya. Felesége, Erzsébet, Ulászló lengyel király leánya, a harmadik felesége volt. Első és második felesége ifjan halt meg, egyik után sem maradt gyermek. Harmadik házassága mindenképen boldog volt. Öt fiúgyermekkel ajándékozta meg Erzsébet Róbert Károlyt s a merénylet idején kettő élt: a négyéves Lajos s a hároméves Endre. (Két gyermek korán meghalt s az ötödik: István a merénylet után két évvel született.) A régi főnemesség hatalma már ekkor nem volt oly félelmetes. Mikor Zách Feliciánon és nemzetiségén a kegyetlen ítéletet végrehajtották, már az új főnemesség állott a király oldalán. Az országos törvényszék az ítéletet a király iránt való szeretettel s hálával is indokolja, elismervén, hogy Károly király volt az, aki »a nyomorúságba döntött, uratlan hazát a zsarnokok hatalmából kiragadta, szabadságában megtartotta«.

Nemesség és jobbágyság.

Róbert Károly nagy adományokkal és kiváltságokkal ajándékozta meg az új főnemességet, de ennek fejében kötelességeket is rótt rájuk. Egyházi és világi főuraknak a maguk költségén szervezett és fenntartott *bandériumokkal* kellett megjelenni a király seregében. Emellett nagy gondja volt a középnemesség erősítésére, számbeli növelésére. Már az utolsó Árpádok a főnemesség káros hatalmát akként igyekeztek -gyengíteni, hogy a várjobbágyokat felemelték a neme-

sek rendjébe. Robert Károly folytatta a várjobbágyok nemesítését s egyben arra törekedett, hogy a köznemességet mennél függetlenebbé tegye. E célból megcsinálta az *ősiséget*, vagyis megkötötte a nemesi birtokot, ami annyit jelentett, hogy a 'nemes ember a birtokát sem el nem adhatta, sem idegenre nem hagyhatta. Apáról fiúra szállt a birtok, ha fiú nincs, a testvérekre s ha az sincs, az atyafiságra, szóval a birtok a nemesség kezén marad. Később a birtok e megkötöttsége nagy gazdasági bajok okozója lett, de abban az időben életkérdés volt ez a köznemességre. Csak így maradhatott meg a birtok a nemesség kezén; csak így lehetett biztosságban, hogy egyik-másik főnemes nem veszi el a birtokát, ha más-ként nem, úgy, hogy eladásra kényszeríti, amire abban az időben számtalan példa volt.

Míg a vezérek idejében a *nemzettől* kapta minden ember a birtokát, később, Szent Istvántól az Árpád-ház kihalásáig, magától a *királytól*, — az *ősiségi* törvény megalkotásával király és nemzet, vagyis e kettőt egybefoglaló *korona* lett a gyökere minden birtoknak: kis- és nagybirtok ebből a gyökérből eredett s kis- és nagybirtokú nemes jogilag egyenlő tagja lett ismét a koronának. A koronára szállott vissza a birtok, kis- és nagybirtokú nemessé egyaránt, ha az illetők vérbeli örökösök nélkül haltak el. Ez azonban egyebet is jelentett. Azt nevezetesen, hogy a jobbágy, ki a földjét nem közvetlen a koronától, hanem a földesúrtól kapta, nem volt tagja a szent koronának, s nem a koronának, hanem annak a földesúrnak lett *közvetlen alattvalója*, akitől mívelésre földet kapott. Róbert Károly idejében már egy névben foglalódik össze az összes nem szabad emberek tömege: a *jobbágy* névben. A név, melyet addig az előkelők viseltek, a népre ruházódik. Nincs többé különbség várjobbágy, várnép, szabad paraszt, udvarnok, rabszolga közt: mind *úri hatóság* alá kerülnek, jobbágyok mind, a földesurak jobbá-

gyai. Vannak egyházi és világi főurak, vannak köznemesek, városi polgárok és vannak — jobbágyok. Ez utóbbi nevezet alatt elfér mind a köznép.

Ami azelőtt egyesek kiváltsága volt, most az egész nemeség joga lett: a földesúr maga bíraskodott a birtokán lakó jobbágy felett. Ezzel szemben Róbert Károly megadta a jobbágnak a *szabad költözködés* jogát. Ha a jobbágnak tűrhetetlenné vált a helyzete a földesúrnál, más földesúr birtokára költözött, ahol jobb sorsot remélt. Maguk a földesurak is elősegítették ezt a költözködést. A Csák Máté garázdálkodása következtében erősen megfogyatkozott a munkáskéz (sokan még az országot is elhagyták) s ha nem akarták, hogy a föld parlagon heverjen, egymástól kellett elcsalogatni a földművelőnépet. Voltak földesurak, akik kihirdették, hogy a *szabad embereket* szívesen látják birtokukon s megvédelmezik, mint saját jobbágyukat. A munkáskéz hiányára vall a föld értékének ezidőbeli nagy csökkenése. Nevezetesen Róbert Károly idejében egy *ekényi földnek*, mely körülbelül 156 holdnak felelt meg (egy hold hosszában 72, szélességében 12, tehát összesen 840 négyszögöl volt), 3 márka volt az ára, vagyis a mai pénzben 126 korona.

Károly király, hogy a föld értékét emelje s általában a gazdasági viszonyokat javítsa, megpróbálta benépesíteni a néptelenebb vidékeket. Az Alföldön a kúnok már elhelyezkedtek volt, meggyökeresedtek, itt nem volt szükség telepítésre. Annál nagyobb az ország északi részében s Erdélyben. Ezek az idegen földről jött telepítvényesek, németek, szászok, rutének stb. teljesen új községeket alapítottak. Szerződtek az illető földesúrral s mert rendszerint nem kész mivelhető földet kaptak, hanem erdősegeket kellett kiirtani, azután építeni lakóházat s mivelhetővé tenni a földet, kezdetben nem fizettek haszonbért a földesúrnak. Minden család 40-50 holdat kapott művelésre, a vezetőjük és bírójuk pedig, kinek

soltész volt a neve, kétannyit és örök időkre tehermentesen. A *soltész* el is adhatta a földet, de a többi telepítvényes nem. A fiú örökölhette ugyan apja földjét, de a tulajdonjog a földesúré maradt.

A jobbágyság szabad költözködése, a telepítések erélyes támogatása mellett nagy érdeme Róbert Károlynak, hogy a népet súlyos nagy teher alól szabadította meg a *pénzverés* rendezésével. Ő előtte csaknem évről-évre változott a pénz s a beváltásnál lehető alacsonyan számították a régit s lehető magasan az újat. A pénzbeváltásból származott úgynevezett *kamarai nyereség* egyik fő jövedelmi forrása volt addig királyainknak s rettentő adó a népen. Károly lemondott erről a jövedelmi forrásról, megszüntette a kamarai nyereséget s helyette adót vetett ki, még pedig portánként 18 dénárt, vagyis egy nyolcad márkát, mai értékben 5 koronát. Ezt a 18 dénárt minden kapu után, melyen egy szénás szekér befért, fizetni kellett, akár egy, akár több család lakott a portán, hacsak az e célra kiküldött bizottság eskü alatt nem erősíté, hogy az illető képtelen a fizetésre. Ennek az adónak a fizetése alól kivette a törvény a király, a királyné, az egyházak cselédeit, a földesurak fegyveres szolgáit, az egyházakat, városokat és várakat.

Nagyot lendített Károly király a *bányászat* ügyén is. Akinek a földjén valami nemes ércet találtak, nem vette el attól a területet, meghagyta a kezén s a jövedelem egyharmada a birtokost illette meg. Ő alatta szűnt meg a tűz- és vízpróbával való igazságszolgáltatás (?) is. A tüzes vassal s forró vízzel való oktalan próbát esküvel helyettesítette, de nemcsak a pereskedő feleknek, hanem a tanúknak is le kellett tenni az esküt. De megmaradt a *perdöntő* párbaj. A hazaárulással, felségsértéssel vádolt egyének egy szál ingben, egy szál karddal voltak kénytelenek megverekedni a királynak jól fölpáncélozott és fegyverzett vitézével! De bajvívással

intézték el a nemes urak egymással a becsületbeli ügyeket is. Külön udvari bíróság ítélezett, ez a bíróság rendelte el a bajvívást s amelyik fél arra meg nem jelent, elvesztette a becsületét.

Fényes udvart tartott Visegrádon Károly király s minden valamire való nemes ifjú arra törekedett, hogy bejusson a király udvarába, résztvehessen a lovagi játékokon, melyeknek híre volt messze földön s melyekre nagy számmal sereglettek idegen országok lovagjai is. Az ifjú nemesnek az volt legfőbb becsvágya, hogy lovaggá üssék. Akit karddal lovaggá ütöttek, többé meg nem tűrhetett maga és családja becsületén, tisztességén semmi foltot. Midőn karddal lovaggá ütötték, ez volt az utolsó ütés, mit ő megtorlatlanul elviselt. A lovagok sorába való emelés nemesebbé tette a nemes: tisztultak, szelídültek az erkölcsök, finomodott a beszéd, az egymással való érintkezés. Idegen uralkodók, hercegek, lovagok szívesen időztek a király fényes udvarában, vettek részt a lovagi tornajátékokban. Új fényben ragyogott a magyar király udvara s a magyar urak büszkék voltak királyukra, kiben Árpád vére csörgedezett s ki nemcsak a magyar király hatalmának szerzett tiszteletet, de országát is felemelte, abban rendet teremtett s a népet, a sokat szenvedett népet a boldogulás útjára vezette.

Negyvenkét esztendeig viselte fején Róbert Károly a szent koronát. Ez idő alatt nemcsak megtörte a Csák Máték elviselhetetlen hatalmát, de nagy és hatalmas Magyarország alapját vetette meg. Nem fegyverrel. Hiszen külső hadakozásaiban nem kísérte szerencse a fegyverét. Nagy sereggel indult 1330-ban Bazarád Mihály havasalföldi oláh vajda ellen s a pártütő vajda már meg is hódolt újra, de hazatérőben kelepcébe csalta a királyt. A vajda kalauzai a rengeteg erdőben egy völgykatlanba vezették a magyar sereget s a sziklás hegyekről, a szakadékok mögül kő- és nyíl-

záppal tették tönkre Károly hadának színét-javát. Ekkor történt, hogy Szécsi Dezső ruhát cserélt a királlyal: saját élete árán váltotta meg a királyét. De ha a hadakozásban nem volt szerencsés, annál több szerencsével végezte családja és országa dolgát. Sógorával, Kázmér lengyel királlyal szerződött, hogy ennek halála után idősebb fiára, Lajosra szálljon a lengyel korona. Második fiának, Endrének a nápolyi trónt szerezte meg házasság útján.

Valóban, nyugodt lélekkel szállhatott koporsajába. Négyvenkétéves uralkodása egy szebb kor hajnala volt hazánk történetében s méltán gyászolta a nemzet, midőn nemes lelkét kilehelte. Az 1342-ik esztendő július 16-án halt meg Károly király Visegrádon. Székesfehérvárt temették el, az Árpádok sírboltjában.

Megérdemelte, hogy az Árpádok mellé temessék.

NAGY LAJOS.

Három fia maradt a dicső emlékezetű Róbert Károlynak s Lajos, a legidősebb tizenhatéves volt, midőn fejére tették a szent koronát. (1342—1382.) Daliás természetű, szép arcú, művelt lelkű, bátor szívű volt az ifjú király s azok az urak, kik azt hitték, hogy ismét »szabad a vásár«, keservesen csalódtak. Férfi volt ez a növendék ifjú, igazi király, akit a királyi hatalom nem szédített el, de nem is tűrte a csorbát azon. Apja példájára fényes udvart tartott, szere-száma nem volt a lovagi játékoknak, melyekben ő maga is résztvett, s ha hadba kellett szállani s (pedig sokszor kellett!), mindenütt ott látjuk a királyt, még pedig a had élén s vitézeivel versenyre kelve osztja kardjával a halált.

Alighogy trónra lépett, felemelték fejüket itt is, ott is az elbizakodott főurak, de csakhamar megjuhászodtak: emberükre találtak az ifjú királyban. Személyesen ment Erdélybe, hogy megleckéztesse Szécsi Endre püspököt, ki a népet erősen

sanyargatta s végezvén vele, hódolatra kényszeríté a havasalföldi vajdát is, ki az országtól elpártolt vala. S mert Moldován át gyakran betörték Erdélybe a tatárok, leszámolt velük is: tönkreverte a tatárok hadát.

Történt mindez uralkodásának második esztendejében. Jóformán meg sem pihent, a Dráván túli részekben termett, hol a Németujváriak, a Brebiriek s más főurak garázdálkodtak, nyíltan szövetkezve az ország régi ellenségével: Velencével. Az urak egy része meg is hódolt, de teljesen nem tudta helyreállítani a rendet, nem tudta megtörni Velence uralmát a tengerparti városokon, mert hirtelen — Nápolyba kellett sietnie.

A nápolyi hadjárat.

Ott, Nápolyban volt az öccse, Endre, kit összeházasítottak a nápolyi király leányával, Johannával, de ezen a házasságon nem volt áldás. Johanna nem szerette Endrét s hallani sem akart arról, hogy férjét megkoronázzák. Ő maga akart a király lenni s Endrének a lenézett férj szánalmas szerepe jutott. Az udvarban nem volt Endrének egyetlen barátja, számba sem vették. Tolakodó jövevénynek nézték a gyenge, bátortalan ifjút s aszerint bántak el vele. Nem mondhatnám, hogy Magyarországnak érdeke lett volna vért ontani a nápolyi koronáért, de viszont az is igaz, hogy Lajos király nem nézhette tétlenül öccsének megaláztatását. A magyar király testvére volt az, akit méltatlanul megaláztak s ezt sem a király, sem a nemzet nem hagyhatta megtorlatlanul. Erzsébet, az anyakirályné már 1343-ban járt Nápolyban s haza is akarta hozni a fiát, de az álnok szívű Johanna megnyugtatta a fia életéért aggódó anyát. Megnyugtatta a pápa is. De mindez kétszínű játék volt. Maga Lajos király mai értékben egy pár millió koronát áldozott arra, hogy ne csak Johannát, de Endrét

is koronázza meg a pápa, de végül is kijátszották. Johanna még abba sem nyugodott bele, hogy az ura címzetes király legyen s hogy ezt megakadályozza, gyalázatos módon megfojtatta Endrét Aversa várában, hová a szegény ifjút vadászat ürügyével csalták. Történt pedig ez 1345 szeptember 19-én éjjel. Ezzel aztán csordultig telt a pohár. A pápa Lajos király követelésére megindította ugyan a vizsgálatot, de sohasem tudódott ki, hogy ki volt a gyilkos. Ellenben Johanna ártatlansága »napnál fényesebben« kiderült s a vidám özvegy hamarosan férjhez ment Tarentói Lajos herceghez. Lajos királyt kettős cél vitte most Nápolyba: megtorolni öccse gyalázatos halálát s követelni maga vagy másik öccse, István részére Nápolyt, mivelhogy ez a még Johanna apjával kötött szerződés értelmében megillette őt. Nagy haderővel érkezett 1347 telén olasz földre; ahol átvonult, mindenütt szívesen fogadták és a zsoldos csapatok nagy tömegei szegődtek a magyar sereghez. Hatalmasan megverte a tarentói herceg, az új férj seregét, törvényt ült azok felett, kiknek valami része volt Endre meggyilkolásában s többek közt lefejeztette Durazzói Károly herceget. Johanna s férje francia földre menekült a megtorlás elől. S bár a pápa hallani sem akart arról, hogy Lajost megkoronázza, nyilván kivívja jogát, ha közbe nem csap a pestis, »a fekete halál«, mely akkor végigsöpört egész Európán s mely Lajost is hazatérésre kényszeríté. Hagyott ugyan ott magyar hadat, sőt másodízben is visszatért Nápolyba nagy sereggel, de csak addig tartott a magyar uralom Nápolyban, míg ő ott tartózkodott: mihelyt eljött, újra Johanna hívei kerekedtek felül. Végre is lemondott Nápolyról s a magyar hadak 1352-ben hazajöttek onnan. A hosszas huza-vonának, háborúskodásnak az lett a vége, hogy a Lajos által kivégeztetett Durazzói Károly herceg hasonnevű fia lett nápolyi király. Ez az ifjú Lajos király udvarában nevelkedett, az ő hadai segédelmével szerezte meg a nápolyi trónt. Johannát

elfogatta s egyben megesküdt Lajos királynak, hogy leányait (mert Lajosnak nem volt fiúgyermek) sohasem háborítja meg Magyar- és Lengyelország birtokában. Nemsokára meglátjuk, mint tartotta meg esküjét.

Három tenger mossa Magyarországot határát.

Huszonhét éves volt Lajos király, midőn megházasodott. Szíve tanácsát követte a házasságban. Felesége, a gyönyörű szép Erzsébet, a bosnyák király leánya, a magyar udvarban nevelkedett, itt szerették meg egymást igaz szerelemmel. A szép frigyét Isten három leánygyermekkel áldotta meg s bár nehéz gond ült Lajos lelkén, hogy nem volt fiúgyermek, felesége iránt érzett gyöngéd szerelme meg nem változott. Megható példáját adta ennek a király, midőn Erzsébet önként akart zárdába vonulni, hogy férje újra megházasodhassék. El is mentek Zárába, ott egy szép klostrot építettek, de mikor arra került volna a sor, hogy a királyné belépjen a zárdába s fölvegye a fátyolt, »a királyon erőt vett szerelme« s visszatért nejével Budára!

Három leánya volt s ezek közül Katalin, kit Durazzói Károlynak szánt volt, meghalt, mielőtt a frigy létesülhet vala. Mária nevű leányának, a lengyel Hedvignek a magyar koronát szánta. Egy nagy és hatalmas birodalom képe lebegett a király szeme előtt, s midőn Kázmér lengyel király halála után (1370) Lengyelországnak is királya lett, három tenger mosta a magyarbirodalom határát: a Keleti-, Adriai- és a Fekete-tenger. De sok magyar vér folyt, míglen három tengerig terjeszkedett ki az ország határa. Még Kázmér király életében hadakozott a lengyelek legnagyobb ellenségeivel, a litvánokkal s leverte azokat. Haddal segítette a »bölcs« II. Albert osztrák herceget. Mindössze 400 íjászt küldött ugyan a herceg

segedelmére, de maguk a németek elismerték, hogy az a 400 magyar vitéz döntötte el a harcot, melyet 5000 osztrák éveken át hiába vívott a svájciakkal. Bizony kár volt az itt folyt magyar vérért, mert Albert fia, Rudolf rávetette a szemét Magyarországra s ármánykodásával összevesztette Lajos királyt IV. Károly császárral és cseh királlyal. Szerencsére, kisült az ármánykodás, a régi jó barátság újra megerősödött s meg is pecsételődött azzal, hogy a császár fiával, a gyermek Zsigmonddal eljegyezték (1372) Máriát, Lajos egyik leányát. Ám ezt megelőzően még nagy leszámolása volt Lajosnak: Velencével kellett leszámolnia. Ezt a leszámolást félbeszakította volt a nápolyi hadjárat, de Lajos csak alkalmas időre várt, hogy a büszke Velencét megalázza. Ahány ellensége volt Velencének, azzal mind szövetségzett, így indult hadba 1356-ban. A tengerparti városok készséggel hódoltak meg neki, örültek, hogy megszabadulnak Velence zsarnoksága alól. Csatát csatára nyert Lajos s a velencei köztársaság megalázkodva mondott le 1358-ban Dalmáciáról. Legyőzven Velencét, egy nagyszerű feladat várt Lajosra: meggyökereztetni a Balkán-félszigeten a magyar uralmat. Ha ez sikerül neki, nagy, századokra kiható veszedelemtől menti meg az országot: a törökök gyászos emlékü pusztításaitól. Mert a török ebben az időben jelent meg Európában. Kis-Ázsiából özönlött át a török s I. Murád szultán vezetése alatt kezdte meg hódító útját. Egyedül a magyar erő küzdhetett volna meg a rokonfaj őseréjével, föltéve természetesen, hogy a Balkán-félsziget népeit egy közös feladatra, a törökök visszaverésére egyesíteni tudja magyar vezetés alatt. Lajos király buzgó katolikus létére a Balkán összes népeit az egyedül üdvözítő katolikus hitre akarta téríteni s ezzel a térítő munkával akaratlanul is a török terjeszkedés útját egyengeté. A Balkán népei a görög hitet vallották s a túlbuzgó térítés egyre jobban elidegenítette a népeket a magyar ura-

lomtól. Aki áttért is a római katolikus hitre, csak névszerint volt katolikus, lelkében nem az. Havasalföld, Moldva már uralkodása kezdetén hűbéresei voltak Lajosnak. Azzá lett Szerbia, Bulgária, Bosznia is. A Fekete-tengertől az Adriáig a hűbéres országok egész sora volt, melyeknek azonban hűségében bízni nem lehetett: maga Lajos király tette kétségesse a hűséget, a megbízhatóságot a katolikus vallás erőszakos terjesztésével. Sokkal inkább vonzódtak a Balkán népei a törökhöz, mint a magyarhoz, mert a török nem törődött mások vallásával, aminthogy később is, mikor ráült Magyarországra, nem törődött azzal, hogy a magyar nép miféle vallást követ, csak fizesse az adót.

De nemcsak hogy a Balkán népeit nem lehetett egyesíteni, Európa katolikus népei sem tudtak kezét fogni a török terjeszkedés ellen. A pápa ugyan keresztes hadjáratot hirdetett ellenük, gyűjtöttek is e célra tengerpénzt, csakhogy ezt egyéb célra költötték el. Egyelőre tehát szó sem lehetett arról, hogy a magyar király nagyobb haderőt állítson ki s meg kellett elégednie néhány kisebb csatában nyert diadallal. Az a reménye, hogy a lengyel korona megnyerésével hadi ereje nagyot növekszik s visszaverheti a mind előbbre nyomuló törököt, nem teljesült. Midőn Kázmér lengyel király halála után 1370-ben Krakóban fejére tették a lengyel koronát, nagy volt Lajos öröme, mert valóban ez időtájt egyetlen európai uralkodónak sem volt oly nagy és hatalmas birodalma, mint neki. Ám nem volt tiszta az öröme. Lengyelország népe a keleti vallás híve volt s bizalmatlanul fogadta a katolikus hitű magyar királyt. Kedvetlenül hagyta ott Lengyelországot, maga helyett anyját, az özvegy Erzsébet királynét küldötte oda. De bár az özvegy királyné nővére volt a néhai lengyel királynak s különben is okos, kedves öregasszony, ő sem volt képes a lengyelek bizalmatlanságát eloszlatni. A hiába való munka elkedvetlenítette Erzsébetet is s ő is, mint

a fia, otthagya az országot. Szóval: Lajosé volt Lengyelország, de kevés örömet s temérdek bosszúságot szerzett ez az örökség s igazi hasznát sem ő, sem az ország nem látta. De a világ előtt nagy volt a tekintélye a magyar királynak s midőn Velence újra mozgolódni kezdett, nemcsak hogy Dalmáciáról való örökös lemondásra kényszerítette Velencét, de 7000 magyar arany évi adó fizetésére is kötelezte.

Ez volt utolsó nagy cselekedete Lajos királynak, ki sokszorosan megérdemelte a »nagy« jelzőt neve elé. Teljes negyven esztendeig volt ő Magyarország királya s ez a negyven esztendő egyik legfényesebb kora a magyar történelemnek. Nem csupán azért nagy ő, hogy a magyar birodalom területét fegyverrel és okos számítással három tenger széléig terjesztette ki, hanem nagy volt azért is, mert szeretettel gondozta országának, népének érdekeit s nagy királyi hatalmát népe javára használta ki. Mint később egyik halhatatlan utóda, az igazságos Mátyás, ő is gyakran megfordult álruhában a nép között, meghallgatta a nép panaszát s tehetsége szerint orvosolta. Törvényben védte meg a középnemesség birtokát az elzüllődéstől. Az 1351-iki országgyűlés alkotta e törvényt, mely voltaképen az aranybulla megerősítése, egy pont kivételével. Az aranybulla e pontja korlátlan hatalmat adott a nemesembernek, kedve szerint hagyhatta birtokát bárkire. Lajos törvénye eltörülte ezt a pontot: a nemesember birtoka, ha fiúörökös nélkül halt meg, a rokonokra szállott, idegen kézre nem kerülhetett. Ugyancsak törvénnyel kötelezte a jobbgyságot, hogy terményéből kilencedrészt fizessen a földesúrnak. Ez a kilenced voltaképen tized volt. A termény egy tizede a papot, a másik tizede a földesurat illette. A nemeségen nagy teher volt a honvédelem s hogy ebbeli kötelességét teljesíthesse, volt szükség a jobbgý által fizetendő tizedre. Nagy teher volt ez a népen és kezdetben a nemesség sem szívesen élt e jogával. Kitűnik ez abból, hogy a törvény

súlyos büntetéssel kényszeríti a földesurat a tized pontos behajtására. Az pedig ennek a magyarázata, hogy a földesúrnak nem állhatott érdekében a földművesnép megterhelése. Nem voltak bővében a munkáskéznek s ha a jobbágy a nagy terhek súlya alatt elnyomódik, ki szántja-veti a földesúr földjét? Ugyanez a törvény megadta a jobbágynek a szabad költözködés jogát. Elrendeli, hogy egyik földesúr a másik jobbágját nem hurcolhatja el erőszakkal a maga földjére; hogy a költözködni akaró jobbágyot régebbi vétkéért visszatartani nem szabad csak az esetben, ha ép akkoriban követett el valami kihágást, gyilkosságot, gyújtogatást vagy egyéb iszonyatosságot«. Ám a földesuraknak volt rá gondjuk, hogy a költözködést megnehezítsék: ezt kívánta saját érdekük.

Hogy a jobbágy mit fizessen a tizeden felül a földesúrnak, ezt a törvény nem állapította meg. Régi szokásjogon alapultak e tartozások s ha nagyjában meg is egyeztek, ahány úrbéri szerződés, annyiféle volt. Maga Lajos király is kötött ilyen úrbéri szerződést a németujvári vendégnépekkel, akik a szerződés értelmében minden telek után fizetnek évenként tíz dénárt, husvét ünnepére 12 tojást és két dénárt, pünkösdi ünnepére 2 sajtot (négy dénár érőt) s ugyancsak két dénárt. Minden telek után két ember köteles szénagyűjtés idején egy boglya szénát naponként összerakni, saját szeke-rével s lovával a várhoz szállítani. Tavasszal, nyáron és ősszel, a rendes időben, minden telek után egy ember szánt és vet egy-egy napot, két arató arat s a gabonát köteles a várhoz szállítani saját szeke-rén. Ezenkívül hegyvámot fizetnek minden szőlő után, mégpedig, a régi szokás szerint, két hiteles mértékű csöbör bort, továbbá egy negyed köből zabot s a szokásos négy dénárt. Egyben a szerződés meghagyja a várnagynak, hogy igazságosan járjon el a jobbágyokkal szemben s ne sanyargassa őket.

Tehát törvényben és szerződésben védelmébe vette a jobbágyot s nagy terhét enyhítette azzal, hogy a teher mellé jogot is adott neki. És nemes szándék vezérelte abban is, hogy a földesúrra ruházta a bíraskodást a jobbágy dolgában. Később sok földesúr visszaélt ezzel a hatalommal, de akkoriban célirányosnak mutatkozott ez: ki védje meg az igaztalanul megtámadott jobbágyot, ha nem a földesura?

Nagy Lajos király sűrű hadakozásai temérdek pénzt emésztettek föl, de ő teljes erejével a mezőgazdaság, ipar és a kereskedelem virágzásán munkált s az ő uralkodása idejében minden téren nagyot haladott az ország. Haladott, fejlődött anyagi és szellemi javakban egyaránt. Nemcsak ő látott és tanult sokat olaszországi hadakozásaiban, de sokat láttak s tanultak a magyar vitézek is, s hazajöve, hasznosították itthon az idegen földön tanultakat. Az ország nevezetesebb városait mindenképen támogatta előbbrehaladásukban; a közlekedést, a külső országokkal való kereskedést megkönnyítette jó utakkal és — jó pénzekkel. Ő előtte idegen országba volt kénytelen menni a tanulni vágyó ifjúság: főiskolát alapított Pécsen, hol évenként ezernyi magyar ifjú gyűlt össze az ország minden részéből. Visegrádról Budára költözött át az udvar, palotát épített itt, melyet Attila várának neveztek. Ezzel Buda az ország székvárosává, az ország központjává lett. És sorba emelkedtek a nagyobb városokban a szebbnél-szebb középületek, templomok, magánházak; fejlődött a műipar, különösen az ötvösség; voltak már festők, szobrászok s két e korbeli magyar szobrász: Márton és Miklós mester műve volt Szent László híres lovas szobra, mely több száz eszten-deig állott fenn Nagyváradon.

A magyar nép igaz lélekkel szerette Nagy Lajos királyt: szerette benne a nép atyját s csodálta benne a bátor szívű hőst, ki résztvett jóformán minden hadakozásban s ki nem a hadsereg mögé húzódva biztatta vitézeit: előre! — hanem

csatasorba állott s úgy kiáltotta: utánam! Vitézi és nagy lélekre valló tetteinek egész sorát jegyezte fel a krónika.

Canossa nápolyi vár ostrománál történt (1351-ben), hogy Lajos vitézeivel vetekedve mászta meg a vár falát, hogy elsőnek jusson fel. Ám egyszerre csak egy kő esett a kezére s oly súlyosan megsebesítette, hogy el kellett engednie a létra fokát: hanyatthomlok zuhant le a vár árkába. Az ostromolt vár parancsnoka, mikor látta, hogy maga a király a szerencsétlenül járt vitéz, megtiltotta katonáinak, hogy bántsák. És megszólította a királyt:

— Csodálom, hogy felséged az első sorban harcol. Ajánlom, távozzék el innét.

Felelt a király:

— Köszönöm a jóakarodat, de nem távozhatom. Nekem vitézeim élén kell hadakoznom!

Ugyancsak az olasz földön történt, hogy egyik katonának megparancsolta a király: keressen gázlót a megáradt Silaro folyón. A katona habozott, de mégis csak beleugratott. Az ár egyszeribe elsodorta a katonát s már fuldokolt, mikor a király utána ugratott s kihúzta a forгатagból a félholt katonát.

Íme egy király, aki egy vitézért is kockára teszi életét! Aversa ostrománál is ő járt elől s a vár védői valóságos nyílzáport zúdítottak rá. Egy nyíl bele is fűródött a bal lábába. Alig tudták kivenni. Azt hitték, belehal a szörnyű nagy fájdalomba. Vele volt az Isten, nem halt bele. Megmaradt drága élete Magyarországnak.

A litván-lengyel háborúban a fejére kapott súlyos sebet. Itt is egy vár ostroma közben.

Nem rajta múlt, hogy nem volt párbaja Tarentói Lajos herceggel, Johanna második urával. A herceg hívta páros viaskodásra a királyt s Lajos el is fogadta a kihívást. Csak azt kötötte ki, hogy semleges területen, az angol király jelenlétében mérjék össze kardjukat. Ám a hős herceg meggon-

dolta a dolgot s a párbajtól elállott. A nápolyi Szent Antal-templomban vettek fel írást a herceg meghátrálásáról Lajos király segédei.

Íme, nemcsak hadserege által, de ő maga a saját személyében is terjesztette hírét a magyar vitézségnek, a magyar lovagiasságnak. Mily kár, hogy e nagy embernek nem volt fia! Ennek a gondja s folytonos betegeskedés bántotta, emésztette életének utolsó idejét. A deli ifjúkorban csatákban kapott sebektől sínylődött öreg korában a nagy király — hány koronás főről lehet ezt még feljegyezni?

Egyik lányát, Máriát Zsigmonddal eljegyezvén, nehéz küzdelmek után a lengyeleket rábírta, hogy Máriát királynőjüknek s leendő férjét, Zsigmondot királyuknak elismerjék. Másik leányát, Hedviget Habsburg Lipót osztrák herceg fiával, Vilmossal jegyezte el. Aztán — gyönyörű kápolnát épített a fehérvári Boldogságos Szűz templomának egyik oldalán. Az volt a kívánsága, hogy ide temessék. És leszállott a halál angyala: ott találta a nagy királyt Nagyszombatban. 1382 szeptember 10-én éjjel hunyta örök álmra szemét. A ház, melyben meghalt, ma is megvan. A kápolnának, ahová temették, nyoma sincs . . .

ERZSÉBET ÉS MÁRIA.

Gyöngé asszonyi kézre maradt az ország Nagy Lajos halála után. Az özvegy királyné maga akart kormányozni mind a két országban: Magyar- és Lengyelországban is. Megmászította férje akaratát s a gyöngé Máriát koronáztatta meg Magyarország királynőjévé is. A lengyelek hallani sem akartak arról, hogy Magyarországból kormányozzák őket. Elfogadták királyokul Zsigmondot, Mária vőlegényét, de csak azzal a feltétellel, ha Máriával együtt Lengyelországban laknak s a magyar trónról lemondanak. Hosszas huza-vona után engedett csak az özvegy királyné s végre is Hedvig lett lengyel királynő. Ezzel a nagy király tervei füstbe mentek. Ő ugyanis arra számított, hogy ha Mária lesz Lengyelország királynője,

leendő férjének, Zsigmondnak a birtoka, Brandenburg Lengyelországba kebeleződik; a magyar királynőnek szánt Hedvig házassága útján meg arra számított, hogy ezzel Vilmos osztrák herceg birtokai magyar fenhatóság alá kerülnek. E bölcsen kigondolt tervet hiúsította meg az özvegy királyné nagyra-vágyása, sőt egyéb következése is lett ennek: a lengyelek nem engedték meg, hogy Hedvig Vilmos herceg felesége legyen. Szíve ellenére a pogány Jagelló Ulászló litván herceggel házasították össze a bájos, feltűnő szépségű Hedviget. Ezzel a házassággal Lengyelország végképen elszakadt Magyarországtól, elszakadt Halics és Lodomér is. Sőt, amint később meglátjuk, egyéb bajok is származtak ebből.

A bajok, a zavarok egész sorát szülte az özvegy királyné oktalan politikája. Mikor Mária helyett Hedviget kényszerült átengedni Lengyelországnak, kiadta az utat Zsigmondnak s helyette egy francia Anjou-herceggel jegyezte el Máriát, hogy ezen az úton a nápolyi koronát megszerezze. Az a korona pedig akkor a kis Durrazzoí Károlyé volt, azé, akit trónra maga Nagy Lajos király segített.

„Kis“ Károly.

A kicsiny természetért Kis Károlynak nevezett királynak, jóllehet megesküdtött volt Nagy Lajosnak, hogy sohasem háborgatja birtokukban a leányait, kapóra jött az özvegy királyné oktalan terve s viszonzásul ő meg a magyar koronára vetette a szemét. Könnyű volt pártot szereznie az országban. Amint Nagy Lajos lehunyta szemét s ideoda kapkodó asszonykézre került az ország, egyszerre megmozdultak a zavarosban halászni szerető főurak, nevezetesen a Horváthyak, a Laczkfyak, a Hédervári Kontok és mások. Többnyire oly emberek, kik Nagy Lajos idejében let-

tek nagy és hatalmas urakká. A drávántúli részeken uralkodtak e kis királyok s midőn kellőképen előkészítették a forradalmat, behívták Kis Károlyt s ez 1385-ben meg is jelent a hívásra, jöllehet a felesége mindent elkövetett, hogy szándékáról letérítse. Egyenesen Budára jött Kis Károly a híveivel s az özvegy királyné oly szívesen fogadta, mintha csak rokoni látogatóba jött volna. De közben felbontotta leányának a francia herceggel való eljegyzését, újra eljegyezte Zsigmonddal s küldötte egyben Csehországba — segítségért. Kis Károlyt ugyan egyelőre csak kormányzónak kiáltották ki Budán, de csakhamar lemondásra bírta Máriát s megkoronázta magát Székesfehérvárt 1385 december 31-én. Ott volt az özvegy királyné is, ott Mária is a koronázáson. Ott aludta örök álmát a maga építette kápolnában Nagy Lajos király s Erzsébet és Mária zokogva borultak a nagy király koporsajára. Az urakra mély hatást tett az asszonyok keserves sírása s mikor a koronázásnál elhangzott a szokásos kérdés: akarjátok-e királyul Károly urat? — néma csönd volt a válasz . . . Megkoronázták Kis Károlyt, de csak néhány hétig viselhette a magyar szent koronát. Az özvegy királyné bámulatos ügyességgel szötte-fonta a hálót. Csupa méz volt a királyhoz s alattomban, észrevétlen szervezte a pártját. A budai palotában, egy fődél alatt lakott a király, az özvegy királyné s Mária. Színleg a legnagyobb egyetértés, a legszívesebb barátság köztük. A királynak sejtelve sem volt arról, hogy merénylet készül élete ellen. Pedig már ki is volt szemelve a gyilkos, a nagyerejű Forgács Balázs személyében, sőt Garay Miklós, a királyné hű embere, megrakta a várat saját embereivel. Mikor a terv elkészült, az özvegy királyné áthivatta a királyt azzal az ürüggyel, hogy fontos levele érkezett. Gyanútlanul ment át a király Erzsébet lakosztályába. Nagy társaság fogadta ott: hölgyek és urak. Az udvarias Károly javában nevetett a hölgyekkel, mikor Forgács Balázs hirtelen

előrántotta mentéje alól csákányát s fejbe vágta a királyt. Az ütéstől elszédült, de nem esett el Károly: kardot rántott, szörnyű viadalra kél támadó és támadott, miközben az özvegy királyné felindultan biztatja Forgácsot: Vágd, fiam, vágd, Forgács! Tiéd leszen Gimes és Gács! Hát ő vágta is. Betört a király koponyáját s szegénynek kifolyt a félszeme. Nem halt meg ugyan azonnal, de sebektől borítva vitték Visegrádra, hol kiszenvedett 1386 február végén. Február 7-én volt a merénylet s ugyanakkor Garay Miklós kiverte a várból a király zsoldosait.

Megölik az özvegy királynét.

Az özvegy királyné kezére került hát ismét a hatalom s szertelen elbizakodottságában csekély kísérettel indult a drávántúli részekre, hogy ott a forradalmat elfojtsa. Azt hitte: elég, ha megmutatja magát, a lázongó Horváthyak és társaik megalázkodva borulnak térdre előtte. Híveinek egy kis társasága, hölgyek és urak kísérték ez útjában Erzsébetet és Máriát — meg a szükséges cselédség. Épen Garay Miklós várának, Garának tartott az úri társaság, hintón a hölgyek, lóháton az urak, fegyveres kíséret nélkül, midőn egyszerre csak meglepte Horváthy János, még pedig jó nagy sereggel. Az urak kétségbeesetten védték a királynét, de természetesen, nem bírtak a nagy erővel, sorban hullottak el a királyné védelmében. A nagyerejű Forgács Balázsnak levágták a fejét, Erzsébetet és Máriát bilincsre verték s úgy vitték Novigrád várába, a főúri hölgyeket, köztük Forgácsnét, durván bántalmazták s vitték Nápolyba, hadd álljon bosszút rajtuk az özvegy nápolyi királyné. Halálos veszedelemben forgott a két királyné élete is s bármily nagy volt a felháborodás az országban, ha nem akarták, hogy a lázadók megöljék Erzsébetet és

Máriát, csínján kellett bánni velük. Az országgyűlés megkegyelmezett hát a lázadóknak, ha a két királynét szabadon eresztik, ám ezek visszautasították az ajánlatot s most még nagyobb erővel folytatták a forradalmat. Nem volt más mód: haddal kellett törni a lázadókra. Maga Zsigmond vezette a hadat, de alig indult el, a lázadók az özvegy királynét leánya szeme láttára megölték. Ha Zsigmond meg nem áll útjában, bizonyára így bánnak el Máriával is. Velencét kérték fel közvetítőnek s közben Zsigmondot (1387 márc. 31) megkoronázták királynak. Első dolga volt természetesen, hogy kiszabadítsa a fogságból Máriát. Nagynehezen, de sikerült talpra állítani a lázadás leverésére szükséges haderőt. Garay Miklós vezette a hadat, leverte a lázadókat s végre is június 4-én szabadon bocsátották Máriát. A király maga hozta haza hitvesét Budavára. Most tehát ismét férfi kezébe került a királyi pálca. Mert Mária nem vett részt az uralkodás gondjaiban. A különben is gyöngé nőt szörnyen megviselte a fogság. Vadászattal, olvasással, utazgatással töltötte idejét. Nyolc esztendeig volt a felesége Zsigmondnak, de vajmi kevés időt töltöttek együtt: az ország sokféle dolga gyakran szólította el hazulról a királyt. A nyolcadik esztendőben halva találták a királynőt a budai hegyek közt. Kilovagolt egymagában a hegyek közé, paripája megbokrosodott, levetette s szörnyet halt a szegény asszony, ki ekkor épen áldott állapotban volt ...

ZSIGMOND FÉLSZÁZ ESZTENDŐS URALKODÁSA.

Zsigmond személyében (1387—1437) új uralkodócsalád került a magyar trónra: a Luxenburg-család. Második fia volt ő IV. Károly német császár és királynak. Gyermeekifjú éveit a magyar, majd a lengyel udvarban töltötte mint Mária jegyese és Lengyelország jövődóbeli királya. Vidám kedélyű, eleven eszű, kedves, megnyerő viselkedésű, nagyműveltségű ifjú volt s a lengyel urakkal hamar megkedveltette magát. Mikor azonban Magyarországra visszajött, az özvegy királyné megváltozott politikája következtében, itt tartózkodással fogadták, mivelhogy közelebről nem ismerték. A bizalmatlanságot a komolyabb magyar urak szemében könnyelmű híre is növelte. Tizenkilenc éves volt, mikor megkoronázták s nem valami kecsegtető körülmények közt kezdte meg az uralkodást. Alig hozta haza feleségét Budára, a Délvidéken újra kitört a forradalom. Másodízben is leverte a lázadókat, közülök többen fogságba kerültek, vagy Boszniába menekültek. Megkegyelmezett a foglyoknak, szabadon bocsátotta, de ezek

amint kiszabadultak a fogságból, újra szítani kezdték a lázadás tüzét, szövetségre léptek a bosnyák bánnal, majd meg László nápolyi királyt, a szomorú véget ért Kis Károly fiát hívták meg királynak. Nemcsak a délvidéki lázadó urak pártolták Nápolyi Lászlót, de támogatta a pápa is, sőt hogy annál bizonyosabban célt érjenek: össze akarták házasítani Lászlót Bajazid török szultán leányával. Tehát mikor az volt a legfőbb érdek, hogy az egész kereszténység szembeszálljon a törökkel, keresztények próbálnak szövetkezni a kereszténység veszedelmes ellenségével — a magyar király ellen I De a terv balul ütött ki. A fegyver visszafelé sült el. Mikor kitudódott László házassági terve, általános lett a felháborodás. Még a bosnyák bán is Zsigmond királyhoz szegődött.

A harminckét nemes.

Hosszas küzdelem után sikerült levérni a lázadó urakat, kik közül sokan elesetek a különböző csatákban. A hős Héderváry Kont, a legmakacsabb lázadók egyike, a Szerémség rengetegekben bujdosott, itt lepte meg alvás közben Laczkfy György, (kit a krónikás Yajdafynak nevez, mert atyja András erdélyi vajda volt) s rábeszélte őket, hogy jöjjenek Budára: bizton számíthatnak a király kegyelmére. Kont csakugyan harmincketted magával követte Laczkfyt, de mikor Buda közelébe értek, ott elszedték tőlük a fegyverüket s bilincsre verve vitték a király elé. A büszke magyarok azonban összebeszéltek, hogy sem szóval, sem térdhajlással nem hódolnak Zsigmondnak. A király szörnyű haragra gerjed e tiszteletlenségen s a Szent György-téren mind a harminckettőt lefejezték. »Kont — írja a krónikás — akkor is szembe nézett a hóhérral, úgy fogadta a halálos csapást. Midőn kardhordója, Csóka, keservesen sírt ura halálán, a király meg akarta vigasztalni azzal, hogy ő, ki

többet adhat mint a halott, fogadja majd a szolgálatába. De Csóka azt válaszolta: »Én neked, cseh disznó, sohasem szolgállok!« Őt is halálra vitték.

Így a krónikás. Így is történhetett. Költőink a krónikások nyomán a harminckét nemest nemzeti hősöknek és vértanuknak, Zsigmond királyt pedig zsarnoknak tették meg, de a valóság az, hogy ezek az urak hősök voltak bár, nem a nemzeti ügyért szenvedtek vértanú halált. Lázadók voltak, kik az ország igaz érdekei ellen harcoltak, közben rettentően pusztítottak, raboltak, gyilkoltak, különösen ott, hol a nép nem akart hozzájuk szegődni. Évek során tartó lázadásukkal meggyengítették a magyar uralmat a Délvidéken s egyengették a török hódító útját: ím, ezt köszönhetjük a »szabad, halálra kész« uraknak. Szabadok voltak, halálra is készek voltak, hősök is voltak, hisz a legtöbbször magyar vér csergendezett, de az országnak sok kárt tettek s a róluk írt dicsőítő költeményeket nem érdemelték meg. Ám a király egy nagy' hibát követett el ez alkalommal: anélkül, hogy törvényt ült volna felettük, végeztette ki őket pillanatnyi haragjában.

Az első nagy háború a törökkel.

De forduljunk el e szomorú képtől: nézzük a nagy veszedelmet, mely a török hódítás képében fenyegeti az országot. Ez a veszedelem nem volt ismeretlen Zsigmond előtt s épen a délvidéki lázadás volt az, mely folyton akadályozta abban, hogy megfelelő haderővel induljon a törökre. Az pedig folyton nyomult előre s 1392-ben már a magyar határig jutott. És Zsigmond hiába kísérleté meg a keresztény hatalmasságok szövetkezését, ebbeli törekvése meghiúsult. Bármerre fordul, mindenütt ellenségre talál. Ellensége Nápolyi László. Ellensége Ulászló lengyel király, ki Moldovában és

a Havasalföldön izgatott a magyar uralom ellen. Ellenségei a Habsburgok, kik néhány elégedetlen magyar úrral szövetségbe, állandóan szítják a pártütést. Bent az országban állandó a zűrzavar s a királynak jóformán semmi jövedelme. Maga is alig él, nemhogy erős, megbízható haderőt teremtsen. Ott szerzi a pénzt, ahol találja, s mert fiatakorának egyik fő jellemvonása a könnyelműség, meggondolatlanul zálogosít el mindent, amivel csak rendelkezhetik. Elzálogosította nemcsak családi vagyonát (ami különben vajmi keveset érő volt), de el a harmincadhivatalokat is, sőt az országnak is egyes részeit. Egypárszor megütközött a törökkel, de döntő ütközetre nem került a sor. Félbe kellett szakítania a hadakozást felesége halála miatt, de meg azért is, mert Hedvig lengyel királyné, nővére halála után, jogot formált a magyar koronára. Hedvig szándéka nem sikerült ugyan, de a török felhasználta a kedvező alkalmat, elfoglalta a Havasalföldet s betört az országba is. Erre már a keresztény hatalmasságok is megmozdultak: most már nyilvánvaló volt, hogy Magyarország segítése nem csupán Magyarország érdeke. A pápa keresztes háborút hirdetett. Magában az országban hatalmas magyar sereg verődött össze s jött a segítség mindenfelől: Velence, Anglia, Vencel német és cseh király (Zsigmond testvére), a Habsburgok, a görög császár, Fülöp burgundi herceg, mindezek pénzzel és haddal támogatták a magyar királyt. Kilencvenezer főre becsülték a szövetséges hadat, 140 ezerre a törököt: ez a két rengeteg haderő ütközött össze bolgár területen, Nagy-Nikápoly közelében, 1396 szeptember havában. Zsigmond király maga vezette a szövetséges hadat, mely azonban nemcsak számban, de fegyelem dolgában sem mérkőzhetett a török sereggel. A mindenfelől összeverődött seregben szörnyű nagy volt a fegyelmetlenség, míg a török seregnek épen a szigorú fegyelem volt legfőbb erőssége. Nagy volt a lelkeség, az elszántság, sőt az elbizakodottság is a

szövetséges hadakban. — Még ha az ég boltja ledőlne, azt is fenntartanák lándzsáikkal! — dicsekedtek a francia vitézek. Való igaz, hogy válogatott vitézekből állott a francia sereg. A magyarságnak is a színe-java jelent meg az élet-halálharcra. Szörnyű egy harc volt ez, a legjobb vitézek ezreinek holtteste borítá a csatatért s a harc vége: a törökök fényes győzelme. Maga a király egy dunai hajón menekült Konstantinápolyba. Egy esztendei bolyongás után került haza. Már-már azt hitték, hogy elpusztult valahol. Már jelentkezett is Nápolyi László királynak, jelentkezett Hedvig is, mikor egyszerre csak megérkezett Zsigmond s a trónkövetelők visszahúzódtak egyelőre.

Szerencsére, a török nem aknázhatta ki a nikápolyi diadalt, meg kellett elégednie kisebb betörésekkel, mert Timur kán vad mongoljaival valósággal elborította Kisázsziát s a szó teljes értelmében halálos csapást mért ott a török uralomra. Most lett volna itt a kedvező alkalom, hogy kiverjék a törököt, ám erre nem volt Zsigmondnak sem ereje, sem szerencséje. A pápa nemhogy segítette volna a török ellen, de nyíltan támogatta Nápolyi Lászlót a magyar korona megszerzésében. Valósággal felizgatta a magyar papságot Zsigmond ellen s megparancsolta a főpapságnak, hogy fosszák meg Zsigmondot a koronától. Ám a nemesség nagy tömege hű maradt koronás királyához s a főpapságnak cselhez kellett folyamodnia.

A királyt fogságra vetik.

A király épen házasságra készült (1401) s leghívebb emberét, Stibor vajdát küldötte mátkájáért, Margit briegi hercegnőért. Itt volt a kedvező alkalom, hogy a királyt elfogják s lemondásra kényszerítsék. Gyűlést hirdettek Óbudára

a főpapok s erre a gyűlésre nagy fegyveres erővel jelentek meg. A mitsem sejtő királyt meglepték a palotában s felszólították, hogy mondjon le. A király — királyhoz illően viselkedett e válságos pillanatban: elfogták ugyan s fogságra vetették Visegrádon, de a koronáról nem mondott le. Hiába nyilvánította a főpapság trónvesztettnek, hiába kiáltotta ki Nápolyi Lászlót királynak, a nemzet visszautasította a pápa emberét. De rajta kívül akadt még trónkövetelő, még pedig szép számmal. Elsőnek jelentkezett Ulászló. És jelentkezett Vilmos osztrák herceg. Sőt Jodok morva őrgróf is, a király atyafla. Szóval volt pályázó elég a magyar koronára. De már erre a nemzet eszmélni kezdett. Hisz van neki koronás királya — mit akarnak? Fegyvert fogott a nemzet, az őrgróf urat kiverték az országból s bizonyára Nápolyi Lászlót is kiverik, de ő sohasem mutatta magát, csak messziről követte a koronát.

A koronás király tizennyolc hónapi fogság után szabad lett s fogadta a megtért bűnösök hódolatát. A Margit hercegnővel tervezett házasság abbamaradt. A király Cilley Ulrik Borbála nevű 9 éves leánykáját jegyezte el. Eljegyezte Cilley iránt való hálából. Cilley Ulrik, mint a neve is mutatja, idegen ember. Stíriából jött Magyarországra s nagy szolgálatokat tett Zsigmondnak már a nikápolyi csatában s később is a király iránt való hűségének számos jelét adta. Sok hű embere volt ezenkívül még Zsigmondnak a főurak seregében, nevezetesen Stibor vajda, a Garayak, a Forgáchok, Maróthyak, vele volt a köznemesség zöme, ám a rend és béke mégsem állhatott helyre az országban, mert Bonifác pápa tovább izgatott Nápolyi László érdekében. A főpapság nagy része most Nagyváradon, Szent László sírjánál szőtt összeesküvést Zsigmond ellen, újra trónvesztettnek nyilvánították, a népet az alsó papság útján bujtogatták, de vajmi csekély sikerrel. A nép nem mozdult meg s a

főpapok forradalmát hamarosan leverték a király hívei. De a pápa még mindig makacsul ragaszkodott Nápolyi Lászlóhoz s íme, László csakugyan elszánta magát a nagy lépésre: magyar földre lépett! El is jött egész Záraig. De már a székesfehérvári koronázásra nem merészkedett eljönni. Hívei keservesen tapasztalták, hogy »csizmadiát« fogtak benne s nem királyt. Megkoronázták ugyan Zárában, de nem a szent koronával s László úr végre is bölcslet gondolt és visszavitorlázott Nápolyba. A hívei még szerencsét próbáltak Vilmos osztrák herceggel is, de ez sem volt Lászlónál különb férfiú. Végre is a pártütők nagy része — megvezekelt. Zsigmond pedig, mint rendesen, a megtérőknek megbocsátott.

Ekkor már (1404) húsz esztendő óta volt Zsigmond Magyarország királya. Húsz esztendei izgalmas küzdelem után mondhatta el: a pártütésnek, a forradalmaknak vége. Temérdek kárt okoztak az országnak ezek a forradalmak, de volt egy hasznuk: komoly férfivá edzették a királyt, s ha rettentő küzdelmek árán tarthatta meg a koronát, meg is becsülte, sőt mindig többre becsülte a német császári koronánál is, mely később szintén fejére került.

Húsz esztendei állandó belső zavar tette lehetetlenné, hogy Zsigmond megakadályozza a török előrenyomulását. És ennek a belső zavarnak főokozója Bonifác pápa volt, ki Nápolyi László érdekében nem szűnt meg izgatni. Méltán keseredett el Zsigmond és az ország is a pápa ellen s az 1404-iki országgyűlés egyakarattal fosztotta meg a pápát a magyar ügyekbe való avatkozás s nevezetesen a papi állások betöltésétiök jogától. Ezt a jogot a törvény visszaruházta a királyra. Mihelyt Zsigmond némiképp megerősödött a királyi székekben, őszinte akarattal munkált a rend helyreállításán. A köznemesség, a polgárság és jobbágyság: ez a három osztály az, melyben az ország igazi erejét látja, e három osztály megerősítésével próbálja ellensúlyozni a főuraknak a királyi

tekintélyt és az ország érdekeit veszélyeztető túlságos nagy hatalmát. E törekvései mellett bizonyítanak az 1405-iki törvények, melyek a városi polgárok és jobbágyok jogviszonyait szabályozzák. A városi polgárok a városbírák által hozott ítéleteket megfellebbezhetik a tárnokmesterhez s a város mint város a nemesi rendbe emelkedik, vagyis joga van egy képviselője által résztvenni a törvényhozásban. Ha a panaszos jobbágy nem talál igazságot a földesúrnál, mehet a megyei ispánhoz s ettől fellebbezhet a királyhoz. A köznemesség nagy szerepet kezd játszani a megyei közgyűléseken. Az országgyűlés elé kerülő ügyeket a megyei gyűléseken vitatják meg előbb s az itt hozott határozatok szolgálnak utasításul az országgyűlésre küldött követeknek. Már az 1405-iki törvényt is előbb a megyei gyűléseken tárgyalták. Nemcsak a megyei, de a városi gyűléseken is. A vármegye élén álló főispánt a király nevezi ki ugyan, de a megye ügyeit voltaképpen a nemesség által választott tisztviselők intézik: az alispán, a szolgabírák és esküdtek.

A belső rend helyreállításával itt lett volna az alkalom, hogy Zsigmond kihasználja a törökök pillanatnyi gyengülését, de akire leginkább számíthatott a törökök kiűzésében: Velencével került ellenségeskedésbe. Amint Nápolyi László kitakarodott Magyarországból s nem lehetett attól tartani, hogy a nápolyi és a magyar korona egy fejre kerüljön, Velence egyszeribe Nápolyi Lászlóhoz pártolt. László százezer aranyért eladta Velencének a dalmát városokat, Velence meg' e vásár alapján megtagadta a Nagy Lajos korában kikötött hétezer arany fizetését. A háború ezzel elkerülhetlenné vált Magyarország és a velencei köztársaság közt. Két magyar had indult Velence ellen: az egyik Dalmáciába, a másik a velencei szárazföldre. Emiit diadal kísérte a magyar fegyvereket, amott vereség. A háború sikeres folytatására nem volt pénz. Annyira nem volt, hogy Zsigmond a 24 szepesi város

közül tizenháromat elzalogosított Ulászló lengyel királynak nyolcvannyolcezer forintért. De még így is kénytelen volt békét kötni (1413) Velencével, későbbi jobb időkre tartogatván a megtorlást.

A tizenhárom szepesi város elzalogosítását megelőzően történt, hogy családi birtokát, a brandenburgi örgrófságot is elzalogosította százezer forintért Hohenzollern Frigyes grófnak, a mai német császári család ősének. Jutalom volt ez az elzalogosítás: Hohenzollern gróf volt az, ki Zsigmondot a német koronához segítette. Az 1411-ik esztendőben ugyanis megkoronázták Zsigmondot német királynak (testvére, Vencel megelégedett a címmel) s mert a német király egyben római császár is volt, Zsigmond király most már császár is, Európa legelső, legtekintélyesebb uralkodója.

A huszita forradalom.

A tekintély megvolt, de nem volt meg a hozzávaló erő s a német császárság szaporította Zsigmond gondjait, de nem a hadseregét, holott a török időközben kiheverte a mongoldúlást s fenyegetően közeledett az idő, amikor újra megkezdődik az élet-halálharc. Amikor Zsigmond császárrá lett, általános volt a felfordulás az egész katolikus világban. Egyszerre *három pápa* volt, még pedig XII. Gergely Rómában, XIII. Benedek Avignonban és XIII. János Pisában. Zsigmondra, mint a katolikus világ első uralkodójára nézett a nehéz feladat, hogy rendet teremtsen ez áldatlan állapotban. A nagy egyházi szakadás szülte azt az új felekezetet is, melynek a cseh Húsz János volt a megalapítója s mely nemcsak a katolikus egyháznak, hanem a régi társadalmi rendnek is hadat üzent. A szabadság és egyenlőség ígéit hirdette az új felekezet egyházi lobogó alatt, sőt hirdette a vagyonközösséget is,

s természetesen, az elnyomott néposztályok tömegeiben futótűzként terjedtek a szebb jövővel kecsegtető jelszavak. Hatesztendőt (1413—19) töltött külső országokban Zsigmond, hogy elejét vegye az egyház-szakadásnak. Sorba járta a pápákat, hogy lemondásra bírja őket egyenként, aztán új pápát válasszanak s újra egyesítvén a katolikus világot, teljes erővel léphessen fel a kereszténység a török ellen és egyben elfojtsa a huszita-mozgalmat is. Rettenő nagy küzdelmek után sikerült a pápák lemondása s a konstanzi zsinaton 1465-ben új pápát választottak V. Márton személyében. Ismét egy volt a katolikus egyház, ám időközben nemcsak hogy nem csendesült a Húsz János indította mozgalom, de mind veszedelmesebb arányúvá lett. Húsz János tanításai termékeny talajra találtak. Mert Húsz nemcsak azt hirdette, hogy a szentírás a hit egyedüli kútfeje, hanem azt is, hogy: »az egyháznak nincs szüksége világi javakra, el kell tehát venni azokat«. Zsigmond maga is elismerte, hogy az egyház rászorul némi újításokra s ép ezért Húsz Jánost meghívta a konstanzi zsinatra: döntsön a zsinat az újítások dolgában. Húsz meg is jelent a zsinaton s bár Zsigmond védőlevéllel látta el, a zsinat tömlőcbe vetette az elveihez makacsul ragaszkodó eretneket«. Közben Zsigmond francia földre utazott s mire visszatért a zsinatra, Huszt máglyára ítélték s a kegyetlen ítéletet végre is hajtották rajta 1416 május 16-án.

Amint Húsz János halálának híre elterjedett, kitört a forradalom Csehországban. A félszemű Ziska János állott a forradalom élére s kitűnően szervezte seregét, mely szörnyű pusztítással söpört végig Csehországon. Lerombolták s felgyújtották a templomokat, zárdákat, raboltak, gyilkoltak kegyetlenül. A rettenő hadjáratban nemcsak a legalsó néposztály vett részt, de hozzácsatlakoztak mind a szegényebb sorsú, elégedetlen emberek, sőt voltak köztük főurak s gazdag polgárok is nagy számmal. Szabadság, egyenlőség! Ember és

ember közt nincs különbség! E jelszavak megmozdították a lelkeket s Európa minden részéből sereglettek a harcosok a husziták táborába. S bár a módosabb polgárok és előkelőbb nemesek főként csak az egyházi életben követeltek újítást, nevezetesen, hogy az úrvacsora-osztásnál ne csak kenyeret, hanem bort is szolgáltatassanak a híveknek, egyébként megelégedtek a törvény előtti egyenlőséggel s nem követték az alsóbbrendű huszitákat túlzó követeléseikben: a közös ellenséggel szemben mégis összetartottak és egymásután verték le az ellenük vezetett hadakat. Zsigmondot nem ismerték el Csehország királyának, mivelhogy őt okolták Husz János kivégeztéseért s mikor Csehországból kiverték az ellenséget, betörték Magyarországra is. A félszemű Ziska másik félszemét is elvesztette ugyan egy csatában, de a vezérséget átvette egy Prokop nevű volt szerzetes: az ő vezetése alatt rontott Magyarországra 1428-ban a huszita sereg, mely rabolva, gyűjtogatva pusztított végig a Vág völgyén. Bár általános keresztes háborút hirdettek ellenük, fegyverrel nem tudtak győzedelmeskedni rajtuk, mert maga a magyar nép is a Felvidéken seregestől csatlakozott hozzájuk. Végre is egyezkedni kellett a huszitákkal s 1436-ban megkötötték a bázeli zsinaton az egyességet, mely teljesítette legfőbb követelésüket, nevezetesen, hogy ne csak kenyeret, hanem bort is szolgáltatassanak nekik az úrvacsora-osztásnál.

A husziták ellen való küzdelem csaknem teljesen felémésztette Zsigmond hadierjét s bár folyton szemmel tartotta a török mozgolódást, döntő háborúba nem kezdhetett. A velencei köztársaság is kihasználta a huszita-mozgalmat: amint 1418-ban lejárt a fegyverszünet, hadat üzent Zsigmond ellen, csaknem egész Dalmáciát elvette tőle, sőt barátkozott a törökkel is, a helyett, hogy a kereszténység közös ellensége ellen fordult volna. A török pedig, amint kiheverte a kiszábsiai mongoldúlást, újra kezdte a terjeszkedést Magyar-

ország felé. A magyar Duna partján Galambóc várát egy rác ember árulása török kézre juttatta, ami beláthatatlan nagy veszedelmet jelentett. Galambóc várában és környékén nagy szárazföldi és vízi török haderő tanyázott (csak naszád volt kétszáz) s ez a haderő folyton becsapott a magyar földre. Zsigmond, hogy e fenyegető veszedelmet elhárítsa, Galambóccal átellenben várát építtetett: Szent László várát. Innen próbálta visszahódítani Galambóc várát 1428-ban. Ő maga személyesen részt vett az ütközetben. Itt ebben az ütközetben vívta ki magának a halhatatlan nevet egy magyar asszony: Rozgonyi Cicelle, kinek nevét és emlékét nemcsak történetíróink, de költőink is megörökítik. A hős asszony, ki Rozgonyi István temesi gróf felesége és Szentgyörgyi Péter gróf leánya volt, maga vezetett hadat egy gályán Galambóc ellen, segítve királyát és férje urát. A gályáról lövette a galambóci várát, mely már-már magyar kézre jut, ám az őrség segítségére óriási török had érkezik s Zsigmond fegyverszünetet köt a szultánnal. De a szultán nem tartotta meg a fegyverszünetet s mialatt a magyar sereg a szerb partról a magyar partra húzódott át, orozva rajtaütött a török s a király is alig tudott megmenekülni. Súlyos veszteség érte ezzel a magyar sereget, nemkülönben az országot is. Szerbia és Bosznia nagyrésze török kézre jutott, nemkülönben Havasalföldön is még erősebben megvetette a lábát a török. S bár 1431-ben Zsigmond békét kötött a szultánnal, a fegyvercsörgezés nem némult el: a törökök minduntalan betörtek az országba. Itt volt a török veszedelem s már csak rövid idő kérdése volt, hogy megkezdődjék az igazi élet-halálharc a két rokonnemzet: a magyar és a török közt!

Ez a nagy veszedelem indítja Zsigmondot a hadsereg újonnan való szervezésére. Hiába volt ő német császár, cseh király — Magyarország a maga erejére volt utalva. De a főnemeseik immel-ámmal állították elő bandériumaikat, a sze-

gényebb nemesek meg fegyver hiányában bottal jelentek meg a megyei zászló alá. Ily körülmények között született az 1435-iki törvény a pozsonyi országgyűlésen, mely törvény a honvédelmet újra szabályozta. E törvény jzerint a fő- és köznemesek, akiknek jobbágyuk van, általános fölkelés esetén minden 33 jobbágy után egy jól fölfegyverzett lovast tartoznak előállítani; azok a nemesek pedig, kiknek nincs 33 jobbágyuk, együttesen állítanak egy lovas katonát minden 33 jobbágy után. Ez volt az úgynevezett *telekkatonaság*, amennyiben a jobbágytelkeket vették alapul az összeállításnál. Ugyanez az országgyűlés újra rendezte a földesúr és a jobbágy viszonyát is s bírsággal sújtja azokat a földesurakat, kik a más jobbágyát a szabad költözködésben megakadályozzák.

Az erdélyi parasztlázadás.

Midőn Zsigmond újra szervezte a haderőt, akkor már véget értek volt ugyan a huszita-betörések, de a máglyahalált szenvedett Húsz János híveinek tanításai nemcsak az egyház egységét, de a társadalmi rendet is felbomlással fenyegető módon terjedtek el Magyarországon is. A magyar jobbágnak, mely mint katona harcolt a husziták ellen, itthon és Csehországban is már e háborúk alatt alkalma nyílt megismerkedni az egyenlőséget hirdető jelszavakkal. Ez időtájt a prágai egyetemen magyar ifjak is tanultak s ezek az ifjak, haza kerülvén, mind megannyi terjesztőivé lettek a nép között az új tanoknak. A Felvidéken már magával a huszitákkal való sűrű érintkezés eléggé segítségére volt a vallás-újító és egyenlőséget hirdető tanoknak; de terjedt a huszitaság az ország déli és délkeleti részén is, hol különben is az óhitű lakosság már tagadta az egyház egységét. És jöttek

Csehországból nagyszámmal hittérítők, kik latinul, magyarul, németül és csehül magyarították az új vallás előnyeit s különösen a Felvidéken és Erdélyben egész falvak fogadták el az új hitet a papjukkal együtt. Valamint a népet, a papokat is, kik az új hit híveivé lettek, elsősorban az elnyomatás, a helyzetükkel való elégedetlenség vitte az egyháztól való elszakadásra s az új hit hirdetésére, melynek hazánkban is mind több és több követője lett.

Nemcsak az egyház, a király is, a nemesség is megijedt az új hittől, az eretnekség terjedésétől. Királynak, egyházi és világi főuraknak, birtokos nemeseknek közös érdekük, hogy a nép szabadságra való törekvését csirájában elfojtsák. A ferencrendi szerzetesek már addig is buzgón dolgoztak az óhitűek megtérítésén, most meg, hogy a huszita tanok valószínűs szakadással fenyegették az egyházat, felbomlással a társadalmi rendet, egész erővel léptek fel a magyar husziták ellen. Az eretnekek térítésében különösen Marchia Jakabnak, a boszniai és magyarországi ferencrendiek főnökének volt nagy híre, ki nemcsak térítő, de inkvizitor is volt egy személyben. Ez a Marchia a király felhatalmazásával s a püspökök támogatásával, kik még a bandériumaikat is rendelkezésére adták, a Szerémségben kezdette meg térítői és inkvizitori működését, hol még a főpapok közt is voltak az új hitnek hívei. Marchia Jakab sok embert megtérített szónoklatának hatalmával, de még többet fegyveres erővel. Sokan haltak meg az új hitért máglyán s Marchia, elrettentő példa okáért, még a halottakat is kiásatta sírjukból, már t. i. azokat, kik husziták voltak s csontjaikat megégette. Így járt megyéről-megyére Marchia Jakab a főpapok hívására, de néhol maga a papság kergette ki a kegyetlen embert. A népnek az a része, mely ragaszkodott az új hithez, Moldovába menekült a kegyetlen üldözések elől, de bár az új hitet sikerült kiirtani, az otthon maradt nép lelkéből már nem lehe-

tett kitörülni a szebb jövővel kecsegtető elveket: a nagy terhek alatt roskadozó, a földesúr által elnyomott nép öntudatra ébredett. Ugyanabban az évben, melyben tetőpontra hágott az új hit üldözése, 1437-ben kitört Erdélyben a parasztlázadás. Nem az új hitért fogott fegyvert a nép, de kétségtelen, hogy az új hit tanításai nagy befolyással voltak a lázadás kitörésére. Ezek a tanítások felnyitották a nép szemét, emberi voltának tudatára ébredett s az egyszerű paraszt lelkében visszhangra talált ez a kérdés: miért nincs egyenlőség az emberek közt, mikor Isten egyenlőnek teremtett minden embert.

Való igaz, hogy Zsigmond sok jó törvényt hozott a nép védelmére, de ezek a törvények papíron maradtak. Hiszen az 1405-iki törvény biztosította a jobbágyok szabad költözködését, de lám 1435-ben meg kell újítani a törvényt, vagyis harminc év alatt nem hajtották végre. Amit végrehajtottak, az mind csak a nép terhét szaporította. A kilencedet, a tizedet bizony nem engedték el, a 30 dénárra emelt adót sem s ehhez járult még a telekkatonaság nagy terhe is.

Az erdélyi parasztlázadás 1437-ben tört ki, de már régebb készülődött, forrongott a nép. Azonfelül, hogy a földesurak önkényesen megakadályozták a szabad költözködésben, volt még egy jóval nagyobb sérelmük az erdélyi jobbágyoknak. Nevezetesen: Lépes György erdélyi püspök pénzben követelte a tizedet, terményben nem fogadta el, jóllehet a törvény is terménybeli tizedet állapított meg. Sőt, hogy csordultig teljen a pohár, három évig szándékosan nem hajtotta be a tizedet s egyszerre követelte azt, még pedig a réginél nagyobb értékű új pénzben. Nemcsak a jobbágyok, de a szegényebb rendű nemesek is megtagadták a fizetést. A püspök erre egyházi átokkal felelt, de a nép így sem fizetett. Az Erdélyben kitört lázadás átsapott a Nyírségre és a Szamosközre is. Eleinte kisebb csapatokban pusztították a nemesi kúriákat, égettek,

raboltak, a nemesi családokat legyilkolták, de mind nagyobb és nagyobb sereggé verődtek s Alparét borsosolnokmegyei falu határában, Bábolna hegyén ütöttek tábor. Itt történt meg az első ütközet, miután a lázadók által felajánlott egyezkedést Csáki László erdélyi vajda nemcsak visszautasította, de a hozzá küldött követeket le is nyakasztatta. A vajda a nemesség, két székely ispán, a székely csapatok élén támadt meg a lázadók seregét s habár egyik fél sem győzött, a nemességnek jóval nagyobb lehetett a vesztesége, mert most a vajda szólította fel a lázadók vezéreit az alkudozásra. Az egyesség meg is történt a kolozsmonostori konvent előtt 1437 július 6-án. Kitérnek az egyességlevélből, hogy a tized, az egyházi átok és a szabad költözködés önkényes megakadályozása voltak a lázadás legfőbb okozói. A nemesség kötelezte magát a sérelmek orvoslására, aláírta a szerződést, de nyilván azzal a hátsó gondolattal, hogy nem tartja meg. Már szeptember 16-ikára gyűlést hívott össze a nemesség Kápolnára s erre a gyűlésre meghívta a székelyeket és a szászokat is. Ezen a gyűlésen a nemesség, a székelység és a szász nép egyesült — a jobbágyság ellen. Az itt kötött szerződés, mely a parasztlázadás hatása alatt született s mely később Erdély külön alkotmányának alapjául szolgált, újabb lázadásnak lett okozója. Amint a jobbágyok hírül vették e »három nemzet unióját«, nyomban kitört a lázadás, annak tüze átcsapott az erdélyi határra, fellázadtak a nyírségi és szamosközi parasztok is.

A nemesség Csáki vajda vezetése alatt leverte a lázadókat, de nem volt teljes a parasztok leverése, mert a nemesség újabb egyességet kötött velük Apátiban 1437 október 6-án. Ez a szerződés felhatalmazza a földesurat, hogy jobbágyát erőszakkal is visszaköltöztethesse s a jobbágynak annyi jogot ad csupán, hogy ügyét más faluban, más földesúrnál fellebbezhesse meg. A mindkét fél által aláírt szerződést

követek útján elküldötték a királynak megtekintés végett s azzal a kéréssel, hogy a király végkép szabályozza a földesurak és jobbágyok viszonyát. A követek el is indultak, de a szerződést már nem adhatták át a királynak: félszáz éves uralkodás után meghalt Zsigmond király 1437 december 9-én a morvaországi Znaimban. Idegen földön halt meg, de az volt végső akarata, hogy Nagyváradon temessék el, a Szent László templomában. Abban a városban, ahol már 1390 óta állott Szent László lovas szobra, Márton és György mesterek alkotása.

Mikor holttestét Szent László templomában örök nyugalomra helyezték, már rég megváltozott a nemzet véleménye arról a királyról, kit kezdetben nagy bizalmatlansággal fogadtak s kinek húsz esztendei keserves munkába került a belső rend helyreállítása. Isten nem áldotta meg fiúgyermekkel. Egyetlen leánygyermek született a Cilley Borbálával való házasságból: Erzsébet, kit már 1422-ben összeházasított Habsburg Albert osztrák herceggel. Magyarország erejének emelése volt a főcél a házasság megkötésében s nevezetesen arra számított, hogy a török ellen való védekezésben kitűnő utóda lesz Albert, a vitéz katona. Ám erre a nagy feladatra egy más férfiút jelölt ki a sors: Hunyady Jánost, a köznevest, ki Zsigmond uralkodásának utolsó idejében tűnik fel a névtelenség homályából. Zsigmond volt az, ki észrevette a nagy feladatra hivatott ifjút. Ott látjuk az udvarában, ott látjuk a kíséretében, midőn 1433-ban bevonul Rómába, hogy sok huza-vona után fejére tétesse a római császári koronát. De akkor még ismeretlen volt az országban e név, mely csakhamar messzeföldön ismerőssé, ünnepeltté lett.

HUNYADI JÁNOS.

Mikor az első Habsburg, Albert, Magyarország trónjára lépett, már tizenöt éve volt a férje Erzsébetnek, Zsigmond leányának. Minden nehézség nélkül lépett Zsigmond örökébe az osztrák herceg. Kötelezte magát, hogy állandóan Magyarországon lakik, idegennek sem hivatalt, sem jószágot nem adományoz s midőn 1438-ban német királlyá is választotta magát, ez is csak a magyar országgyűlés beleegyezésével történhetett meg. Hadra termett, vitéz katona volt Albert. Már Zsigmond idejében kitüntette magát a husziták elleni küzdelemben, s most, hogy magyar királlyá lett, új, sokkal nehezebb feladat várt rá: a mind előbbre nyomuló törökök visszaverése. Alig hogy trónra lépett, a török 1438-ban betört Erdélybe s vagy 70 ezer foglyot hurcolt magával mialatt

Albert Csehországban járt, hogy biztosítsa magának a cseh koronát. A következő évben a török Szendrő várát vette be s megmozdult Albert is, de vajmi csekély haderővel. Ám ütközetre sor nem kerülhetett: a magyar táborban ragályos betegség ütött ki, ő maga is súlyos betegen tért vissza s útközben, Neszmélyen meghalt 1439 október 27-én.

Alig két évig volt tehát az első Habsburg Magyarország királya. S ahogy meghalt, fenekestől felfordult a rend az országban. Két leány maradt utána, fiú nem. Halálakor a felesége áldott állapotban volt s a haldokló király abban a reményben, hogy a harmadik gyermek fiú lesz, annak a részére hagyta Magyarországot, Csehországot és Ausztriát. De a magyar urak nem akarták király nélkül hagyni az országot s az akkor tizenöt éves Ulászló lengyel herceget kínálták meg a koronával, még pedig olyformán, hogy vegye feleségül a 31 éves özvegy királynét. Sem az özvegynek, sem az ifjú hercegnek nem volt ínyére ez a házasság, de azért mindakettő elfogadta az ajánlatot. Ám míg a magyar urak Ulászlóval egyezkedtek, az özvegy királynének fia született s most már hallani sem akart a természetellenes házasságról. Egyik leányának a dajkájával, Kottauner Ilonával ellopatta a Visegrádon őrzött koronát s a tizenkét hetes csecsemőt Székesfehérvárt megkoronáztatta 1440 pünkösdi ünnepén. De bejött Ulászló is a magyar urakkal, Szent István sírjából vettek egy másik koronát s azzal őt is megkoronázták.

Egy helyett két királya volt tehát szegény Magyarországnak: serdülő ifjú az egyik, csecsemő a másik. Az ország két részre szakadt, ki az egyiket, ki a másikat ismerte el királynak. És kiütött a polgárháború az országban, mikor a nemzetnek egy szívvel-lélekkel egyesülni kellett volna a török ellen. Abban az időben III. Frigyes császár volt a Habsburg-család feje, kapzsi, nagyralátó ember s az özvegy királyné ennél az embernél helyezte el a magyar koronát, hogy Ulászló

fejére ne kerülhessen s nála zálogosította el ékszereit is, hogy zsoldosokat gyűjtsön Ulászló ellen. És gyűltek is a cseh zsoldosok, ellepték az ország felső vidékeit: kő kövön nem maradt, ahol ez a zsebrák had elvonult. Ismét előtérbe léptek a hatalmaskodó főurak, kedvük szerint halásztak a zavarosban, országszerte garázdálkodtak »a kiskirályok.« Közben (1443) meghalt az özvegy királyné, de hívei tovább folytatták a harcot Ulászló ellen, sőt Széchy Dénes, az esztergomi prímás elkövette azt a végzetes ballépést, hogy III. Frigyes császárhoz, a kis László király gyámjához fordult segítségért. Ez épen elég volt a nagyralátó császárnak, hogy gyámfia nevében magának követelje a hatalmat. Országgyűlést hívott össze Pozsonyba s Ulászlónak megüzente, hogy az országból takarodjék ki.

A magyar urak csak most kezdték látni, hogy mily nagy veszedelem fenyegeti az országot Frigyes császár gyámkodásában. S már-már nyakára ül az országnak Frigyes, ha nemcsak Magyarországot, de Ausztriát is nem fenyegeti a 'török hódítás veszedelme. Ulászló nem takarodott ki az országból, hanem fegyverszünetet kötött Frigyessel s neki látott a török ellen való készülődésnek. Maga a római pápa is megmozdult a kereszténységet fenyegető veszedelem láttára s elküldötte Julián bíbornokot Magyarországba, hogy Ulászlót a török ellen való küzdelemre biztassa.

Hunyadi János eredete, föllépése.

Valóban, itt volt az ideje, hogy a kereszténység megmozduljon. Az ország déli részén, míg bent az országban dúlt a testvérharc, egy köznemes ember egymaga vívta az élet-halálharcot a törökkel. Ez a köznemes Hunyadi János volt, eredetére oláh, lelkében-szívében igaz magyar, a legszebb vitézi erények-

kel ékeskedő férfiú. Már Zsigmond király udvarában találkozunk vele. Atyja, Vojk, udvari ember, jómódú birtokos volt, anyja Mozsina Erzsébet — oláh nemes leány. Mesebeszéd, hogy a nagy Hunyady János Zsigmond király természetes fia volt. Házasságok útján elmagyarosodott, katolikussá lett oláh család sarjadéka a törökverő Hunyadi János s nemhogy szégyellenünk kellene oláh eredetét, de büszkén kell gondolnunk a magyar faj, a magyar szellem hódító, olvasztó erejére, mely ezeréves történetünk folyamán oly sok jeles idegen származású embert tett szívvel-lélekkel magyarrá. A magyar szellem elvitázhatatlan dicsősége ez s botorság volna tőlünk Hunyadi János magyar eredetét bizonyíthatnunk. Hunyadi János atya már mint magyar köznemes szerepelt, leányait magyar nemesek vették feleségül s mint magyar nemes kapta adományul a hunyadi uradalmat és Vajdahunyad várát Zsig-i mond királytól.

Mint egyszerű köznemes lép tehát az oláh eredetű Hunyadi János a történelem színpadára s midőn a főnemesesség a legválságosabb időben húzódozik a török ellen vall hadviseléstől, Albert királynak ebben az egyszerű köznemesben van a legnagyobb bizodalma. A vitéz és nagy vezéri talentummal megáldott Hunyadit a legnehezebb feladattal: a Szörényi bánság védelmével bízza meg. Ulászlónak is benne van a legnagyobb bizodalma: megbízza Nándorfehérvár, majd Erdély védelmével. Szörényi bán, Nándorfehérvár főkapitánya, Erdély vajdája egyszerre az addig alig ismert köznemes, ki különben akkor már előkelő magyar családba házasodott volt: feleségül vette horogszegi Szilágyi László Erzsébet nevű leányát.

Nándorfehérvárnál aratta első nagyobb győzedelmét a törökön. Kitért a várból s Szendrőig űzte az ostromló hadat. Nándorfehérvárról egyenest Erdélybe siet s Maros-Szent-Imrénél megütközik Mesid bég roppant hadával 1442-ben.

Ekkor már rettegett híre volt a török hadseregben s Mesid bég a legjobb vitézeit válogatta össze, hogy Hunyadit közre fogják s megöljék. De a tervet megneszelte Kemény Simon, ruhát, fegyvert cserélt Hunyadival s a székelyek élén halál-mégvető hősiességgel vágat a török sereg legsűrűbb sorai közé. Határtalan a török diadal-öröme, mert imé, elesett csakugyan a vezér! A törökverő Hunyadi! De örömük kevés ideig tart. Most csáp az elbizakodott seregre a halottnak vélt vezér s vad futásban szalad a török. Maga Mesid bég is elesett fiával együtt s a roppant török seregből csak kevesen menekülhetének meg. A maroknyi sereg fényes diadalt arat s a magyar foglyok ezreit menti meg!

Hunyadi kihasználta a győzelmet, bevonult Havasföldre, az elpártolt oláh és moldvai vajdákat visszakényszerítette a magyar uralom alá. A következő évben, 1443-ban Szerbiába vezette hadát a nagy vezér, onnét Bulgáriába, bevette Nis várát, megszállotta Szófiát, átkelt a Balkánon s a merre járt, mindenütt dicsőség kísérte a magyar fegyvereket. A dicsőséges hadjáratnak a tél vetett véget. Visszajött Budára s 1444 tavaszán az országgyűlés nagyobb pénzsegélyt szavazott meg a hadjárat folytatására. Hunyadi nevéből, dicsőségéből visszhangzott az ország, ő benne volt a nemzetnek s az egész keresztény világnak legnagyobb bizodalma. Elérkezettnek hitték az időt, amikor végkép kiverik a törököt Európából. Nagy volt a bizodalom a keresztény világban s nagy a csüggettség a törökben. Murád szultán a sok szégyenletes kudarc után maga ajánlott békét. Visszakínálta Szerbiát az összes várakkal a magyar király hűbéresének, Brankovics Györgynek; elismerte a magyar korona fennhatóságát Havasföldön; váltság nélkül akarta visszaadni az összes magyar foglyokat, míg ő maga roppant váltságot ígért egy előkelő török fogolyért. Mindezt tíz esztendei béke fejében ígérte a szultán. A magyar nemzet hajlandó volt a békére, de a pápa követe, Julián bíbor-

A NÁNDORFEHÉRVÁRI CSATA 1456-BAN

nok folyton a háború folytatására tüzelte a királyt. És csakugyan a király hívására fegyverre kelt a nemzet, holott az idegen segítségben nem nagyon lehetett bizakodni. Szegeden ütött tábornok a magyar hadsereg s itt újra megjelentek a szultán követői a már tett ajánlatokkal. Ulászló elfogadta az ajánlatot s magát a béke megtartására esküvel kötelezte. Ám amikor éppen oszlófélben volt a magyar tábor, jött a hír, hogy a pápa elindított egy hajóhadat a török ellen s most már Julián bíbornok, aki maga is hozzájárult a békéhez, hevesen ösztökélte a királyt, hogy szegje meg a pogányoknak tett esküjét. S mert Ulászló előzetesen megesküdött volt arra is, hogy amint a keresztények szövetsége hadba indul, teljes erejével megkezdji a harcot a török ellen, a bíbornok szerint a keresztényeknek tett eskü volt a királyra kötelező, — a pogányoknak tett eskü alól majd feloldja a pápa!

És a királyt rábírták az esküszegésre. A szultánnak tett eskü megszegésére. A magyarok többsége is a hadjárat folytatása mellett kardoskodott. Az öreg Murád szultán, mint aki jól végezte dolgát, már vissza is vonult Kis-Ázsiába — pihenni; az uralkodás gondját fiára, Mohamedre ruházta; ímé, itt a kedvező alkalom kiverni a törököt Európából!

A várnai csata.

A számítás szörnyű balul ütött ki. Ulászló jelentéktelen haderővel kelt át a Dunán, Orsovánál. Mindössze 4000 lengyel volt az idegen segítség. Ugyanennyi katonát adott az oláh vajda. Brankovics, a szerb vajda, ki a békét közvetítette, felháborodott az esküszegésen s visszapártolt a törökhöz. Az öreg Murád szultán pihenni tért ugyan Kis-Ázsiába, de amint az esküszegés hírére hallotta, a pihenő oroszlán fölkelt fektéből s 40 ezer vitézzel indult vissza Európába. A keresztény

szövetségesek hajóhadának kellett volna elzárni az öreg szultán útját, de az a hajóhad meg sem mert moccani s a török sereg *keresztényektől bérelt hajókon* vitorlázott át a szárazföldre, hogy az esküszegést megtorolja. Eközben a magyar sereg Hunyadi vezetése alatt Várnáig nyomult. Itt már várta a rettentő nagy török sereg: ötször akkora, mint a magyar. Visszavonulásról szó sem lehetett. Élet vagy halál: meg kellett küzdeni a félelmetesen nagy török haderővel. Gyászos emlékű nap a várnai csata napja: 1443 november 10-ike. Már-már diadal mosolyog a magyar fegyverekre. Hunyadi vezeti a jobbszárnyat s meg is futamítja a törököt. De a diadalból részt kíván a király is, nekiront a török derékhadnak nagy oktanul. A szultán sátra elé tűzi, ott lobogtatja a ketté tépett békelevelet s úgy buzdítja, biztatja vitézeit, kik rettentő dühvel vetik magukat a magyar sereg ama szárnyára, melyet az esküszegő király vezet. Irtózatos tusa kerekedik a király személye körül. A kétségbeesett viadalban elbukik a király lova, egy janicsár vitéz levágja a király fejét, lándzsára tűzik s úgy mutogatják a véres fejet. Rémület szállja meg a magyar hadat a véres fej láttára, Isten verését látja mindenki a szörnyű végben s eszeveszetten bomlik szét a sereg. A legjobb vitézek holttesteit borítják a csatatér. Elest Julían bíbornok is, az esküszegésre készítő.

A megmaradt sereg király nélkül és vezér nélkül került haza. Nem akarták hinni, hogy a csatában elesett a király. Hát Hunyadival mi lett? Elest-e, életben maradt-e? A magyar nemzet nagy szerencséjére, Hunyadi nem esett el, de bolyongása közben fogságba esett. Az oláh vajda vetette fogságra, ki ismét a törökhöz pártolt, de bántani nem merte s végre is szabadon eresztette. Ám a király hazajövetelét hiába várta a nemzet. Mikor 1445-ben Székesfehérvárt országgyűlést tartottak, még sokan bizakodtak abban, hogy él a király. Egyelőre tehát hét főkapitányt választottak az ország kor-

mányzására, vegyesen az Ulászló és az V. László híveiből. Hét főkapitányt, akik közt a becsületes, tiszta kezű Hunyadi János mellett ott volt Giskra, a cseh zsoldosok vezére, a felvidéki nép e réme is!

Kormányzónak választják Hunyadit.

A nyers erőszak lett az úr az országban, nem volt aki megbabolazza a féktelenkedő nagy urakat, fenekestől felfordult a rend az országban s igazi szerencséje volt az országnak, hogy a török nem használta ki a várnai diadalt. E fejtelenségnek akart véget vetni az 1445-iki országgyűlés azzal, hogy a gyermek Lászlót megválasztotta királynak, feltételesen: ha ugyanis Ulászló május 30-ikáig vissza nem tér s Frigyes császár kiadja a gyermek-királyt és a — koronát. Frigyes császárnak pedig eszeágában sem volt, hogy a magyar országgyűlés kérését teljesítse. Sem a gyermek-királyt, sem a koronát nem adta ki a kezéből. Új országgyűlést hívtak egybe 1446-ban s ezen az országgyűlésen már nagyszámban jelent meg a középnemesség is. Ez az országgyűlés határozta el, hogy a király kiskorúsága idejére kormányzót választ s mindjárt meg is választotta Hunyadi János személyében. Melléje választottak egy tizenkét tagú országtanácsot s ennek a tanácsnak fele köznemesekből állott.

Nyilvánvaló, hogy az egész köznemesség egy emberként állott Hunyadi mögött, csak így volt lehetséges, hogy a királyi hatalommal felruházott kormányzói állást azzal a férfiúval töltsék be, ki, ha legnagyobb embere is volt ez idő szerint az országnak, még tíz év előtt egyszerű köznemes volt. Féltékenyen, irigyen nézték a főurak az egyszerű köznemes fényes pályáját, a kezére bízott nagy hatalmat, de meg kellett elégedniük az alattomos áskálódással, nyíltan nem igen

mertek fellépni ellene. A féltékeny urak titokban Frigyes császár kezére dolgoztak s csak évek múltán sikerült rákényszeríteni a császárt, hogy a gyermek-királyt és a koronát kiadja, ám az ország egyrészt akkor is magának tartotta. Giskra, Cilley s más főurak szabadon garázdálkodtak, Hunyadi sem volt képes megfékezni őket s mikor a törökkel újra felveszi a küzdelmet: csekély had követi a Rigómezőre 1448-ban. A rigómezei ütközet balul ütött ki, az oláhok harc közben a törökhöz pártolnak, maga Hunyadi is csodálatos módon menti meg életét. A nagy hős életben marad, de Brankovics György despota, kinél menedéket talál, fogságba veti s roppant nagy váltságdíjért adja ki.

A Cilley- és Giskra-féle urakon kívül az egész nemzet örült Hunyadi megszabadulásán. Egyedül benne remélt, benne bízott a nemzet: tőle várta a török hódítás visszaverését. Ugyanabban az évben (1453), melyben a gyermekifjú Y. Lászlót megkoronázták, vette be II. Mohamed szultán Konstantinápolyi s vetett véget a görög császárságnak. Világtörténeti jelentőségű esemény volt ez: Konstantinápoly elfoglalásával megvetette lábát Európában a török s most már csakugyan nagy oka volt a nyugtalankodásra, a félelemre a keresztény világnak. Ha valaha, most volt szükség oly kipróbált becsületessége vitéz s bölcs hadvezérre, minő Hunyadi János vala. De a kicsi király, a németnek nevelt, léha V. László nem tudta megbecsülni a magyar embert. Mikor a magyar urak Bécsbe mentek érte, nagy hangon hirdette s fogadta, hogy »magyar vagyok s Magyarországon fogok lakni«, de magyarnak nem volt magyar s mihelyt bajba került az ország, elinalt Bécsbe.

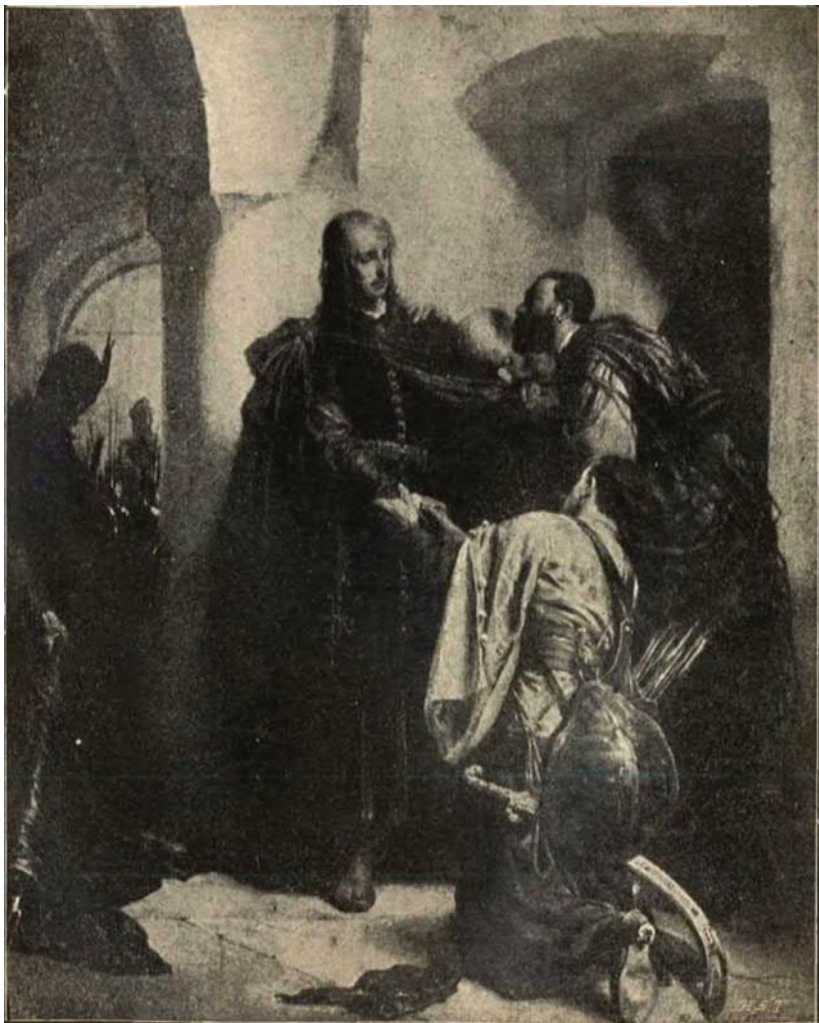
A nándorfehérvári diadal.

A szultán elfoglalván Konstantinápolyt, nem pihent; hanem folytatta a hódítás munkáját. Brankovics despota magyar földre menekült a török elől, a szultán meg egyenest Nándorfehérvárnak indult. Hunyadi ekkor már nem volt Magyarország kormányzója. A király elhidegült tőle: volt rá gondja a nagybátyjának, az ármányos Cilleynek, hogy elhidegítse. A nagy ember lemondott a kormányzóságról s kifizették egy címmel: a beszercei grófsággal. De mikor egész Európát rémület töltötte el a török közeledtére, ismét csak Hunyadi felé fordult a közfigyelem s az 1454-iki országgyűlés őt bízta meg a fővezérséggel, elrendelvén az általános fölkelést. Ez az országgyűlés fej- és jószágvesztéssel fenyegette meg azokat, kik szükség esetén hadba nem állanak, ám a főurak, köztük elsősorban Cilley és Garay, nem a töröktől féltek, hanem Hunyadi hatalmától. Alattomos fondorkodásokkal, cselszövésekkel igyekeztek félrelökni korának legnagyobb hősét s Cilley az általa léhán nevelt kiskorú királlyal könnyen tudta elhíttetni, hogy Hunyadi a maga fejére akarja tenni a koronát. Egyízben szinte törbe ejtik, kész a terv, hogy eltegyék láb alól, eltegyék a legválságosabb időkben. És ekkor mutatta az igazi honszerelem legragyogóbb példáját az egykori oláh kenéz ivadéka. Az ármánykodásokra azzal felelt, hogy a török fenyegető közeledésére elfeledte a méltatlan bántalmakat. Mikor Cilley a kis királlyal Bécsbe szalad s a főnemesség, követvén a király példáját, összedugott kézzel várja a törököt: Hunyadi kibékül legnagyobb ellenéseivel, László fiát eljegyzi Garay Máriával, Mátyás fiát Cilley Erzsébettel s ő egymaga tízezer zsoldost ajánl fel a hon védelmére. Mind hiába! Az ő kibékülése őszinte volt, az ő honszerelme igaz volt, önzetlen volt, annál kevésbé voltak őszinték az ellenségei.

A tiszta valóság ez: midőn II. Mohamed 1456 július első napjaiban 150 ezernyi sereggel, 300 ágyúval Nándorfehérvár alá érkezett s ostrom alá fogta a várat, alig néhány főúr áll ki Hunyadi mellett. Az igazi segítség az a lelkes sereg, melyet Kapisztrán János, a lánglelkű, ékes szavú ferencrendi barát toborzott össze, parasztokból, diákokból és barátokból, kik többnyire vasvillákkal, botokkal, szekercékkal, kaszákkal voltak fölfegyverkezve. Tanulatlan, fegyelmezetlen sereggel, melyet közben tanítania kell, aratja utolsó és legfényesebb győzelmét Hunyadi a törökön. Utolsó győzelmét, mert a táborban kiütött ragályos betegségnek áldozatául esett: Kapisztrán János karjai közt lehelte ki lelkét, megáldván elébb fiait s utolsó szavaival is lelkesítvén a halálos ágya köré sereglett urakat a török ellen való hadakozásra.

A magyar nép diadala volt a nándorfehérvári diadal. Idegen segítség jóformán semmi. A gazdagabb főurak nemcsak hogy részt nem vettek e harcban, de még akadályozták is Hunyadit a készülődésben. A kisenemesség és jobbágyág: ez volt a törökhöz képest maroknyi sereg zöme, ez a had követte Hunyadit határtalan lelkesedéssel, tette tönkre a 200 naszádból álló török hajóhadat. A vár védői csodás hősiességgel verték vissza a törököt s mikor egy török vitéz már feljutott a vár fokára, egy Dugovics Titusz nevű hős, más-ként nem tudván lelökni a törököt, átölelte s vele együtt zuhant a mélységbe. A hősi tetten föllelkesült sereg csodát művei. Vad összevisszaságban szalad a török, a magyar mindenütt nyomában, maga a szultán is megsebesül s az éjszaka sötétjében menti meg életét.

Nemcsak az országban, az egész keresztény világban végtelen nagy volt az öröm. Megszólaltak a harangok mindenütt, hirdetvén a nagy diadal örömét. Segíteni nem segített, de ünnepelni ünnepelt a keresztény világ, sőt a pápa még fejedelmi koronát is akart küldeni a törökverő hősnek.

HUNYADY LÁSZLÓ BÚCSÚJA.

De elkésett vele: a törökverő Hunyadi csakhamar a nándorfehérvári diadal után, 1456 augusztus 11-én, Zimonyban jobblétre szenderült. Innen vitték holttestét a gyulafehérvári családi sírboltba.

Hunyadi János fiai.

Meghalt Hunyadi s csakhamar követte hűséges társa, az ékesszavú Kapisztrán is s nem volt, aki a fényes nándorfehérvári diadalt kihasználja, a török meggyengült erejét végkép megsemmisítse. A király visszajött Bécsből, hogy a veszedelem elmúlt, akart is kezdeni valamit, toborzott is sereget, melynek fővezérévé Cilley Ulrikot tette meg! Ennek az álnok embernek pedig kisebb gondja is nagyobb volt, hogy komoly háborút kezdjen a törökkel: a Hunyadi-ház hatalmát akarta megsemmisíteni s ezzel együtt a család vagyonát elrabolni. Hunyadi László kezén volt Nándorfehérvár s elsőbbit is ezt akarta megszerezni. Felszólította Lászlót, hogy miután atyja, mint kormányzó, nem számolt el a közjavadalmakkal, adjon számot ő azokról s ha netalán hiány mutatkoznék, térítse meg. Ez az aljas kísérlet azonban balul ütött ki Cilleyre, mert a király még sem mert kikötni a Hunyadi-családdal. Levelet adott Hunyadi Lászlónak, melyben elismerte, hogy a kormányzó hűségesen kezelte a jövedelmeket. Viszont László esküvel fogadta, hogy kiadja a végvárat. Színleg kibékült Cilley is s újra megállapodtak abban, hogy Hunyadi Mátyás feleségül veszi a vén ármánykodó leányát: Erzsébetet. E »békekötés« után indult a király, hogy meglátogassa Nándorfehérvárát. Vele ment természetesen Cilley is. Hunyadi László és nagybátyja, Szilágyi Mihály, őszinte hódolattal fogadták a királyt, tisztelettel Cilleyt. Másnap reggel Cilley és Hunyadi László az egyik teremben tanácskoztak s tanácskozás közben

oly szenvedelmes haragra lobbant Cilley, hogy kardot rántott Hunyadi Lászlóra. Kardot rántott az ifjú vitéz is, a zajra. emberei berohantak s Cilleyt holtra vagdalták. Természetesen, sem a királyt, sem a kíséretét nem bántották László emberei, de a király szívében gyökeret vert a félelem. Megerősödött benne a hosszú időn át táplált gyanú, hogy a Hunyadi-család az ő életére tör. Színleg megbocsátott ugyan Hunyadi Lászlónak, sőt ki is nevezte az ország főkapitányává. Aztán elment Temesvárra, ott Hunyadi özvegyét is megnyugtatta, hogy Cilley halálát nem torolja meg. Meg is esküdött erre a templomban. Ám amint Budára ért s biztosságban érezte magát, kész volt a terve: ártalmatlanná tenni a két Hunyadi-fiút. Következő év (1457) tavaszán Budára hívta mind a kettőt. És azok jöttek bátran, gyanútlanul, hisz a király megesküdött, hogy nem bántja őket. Fölment a két ifjú a palotába (március 14-én volt ez) s a király, amint színe előtt megjelentek, katonák kezére adta, fogságba vetette a törökverő nagy Hunyadi János-fiait!

Szörnyű izgalom szállotta meg a magyarok lelkét az elfogatás hírére Pesten és Budán. A harangokat félreverték, Pestről rohantak át a Hunyadi névért rajongó vitézek, hogy kiszabadítsák a fiúkat. De már akkor megszállotta Budát Giskra a cseh zsoldosokkal, ezek visszaverték a magyar vitézeket, a király meg nagy hirtelen valami bíróságot állított össze s ez a bíróság halálra ítélte mind a két Hunyadit. Gyalázatos vádakkal illették őket. Hogy a király életére törnek; hogy el akarják foglalni a trónt. Március 14-én érkezett Budára a két ifjú s 16-án már végre is hajtották Hunyadi Lászlón a halálos ítéletet: a Szent György-téren hóhér pallosa szelte le a daliás ifjú szép fejét! Ezt a gyalázatosságot még nagyobb tetézte a király. Március 21-én nyílt levelet adott ki, melyben bepiszkolta a nagy Hunyadi János emlékét is, felsorolván »a haza és trón ellen elkövetett bűneit!«

Alkonyatkor — úgyszólván titokban — hajtották végre Hunyadi János fiának lefejezését, mert nem ok nélkül tartottak attól, hogy a nép, mely rajongással szerette Hunyadi Jánost s e szeretetét átruházta fiára is, a törvénytelen, igaztalan ítélet végrehajtását megakadályozza. Ám a budai nép, mely egész nap kint a szőlőhegyek közt hullatta véres verejtékét, csak este, mikor fáradtan tért haza a munkából, tudta meg, hogy mi történt. Futótűzként terjedt el a megdöbbenő hír, hirtelen megelevenedtek az utcák, a nép nagyobb és nagyobb tömegekbe verődött, a felháborodás hangja kitört az egyszerű szőlőmunkások szívéből s valóságos zendülés támadt: *az első utcai zendülés*, melyről tudomásunk van. A katonaság szétverte a zendülő parasztokat, de ezzel nem fojtották el a mértéktelen felháborodást, mely országszerte hatalmába ejtette a jobbérzésű emberek szívét. Ezt a felháborodást még fokozta a király rágalmozásokkal teljes nyílt levele. Nem, nem, az a király, aki ezt a gyalázatossgot elkövette, nem maradhat sokáig a becsületes, nyílt jellemű magyar nemzet királya! S csakugyan, mikor országgyűlést hirdet, hogy megbeszéljék a török ellen való védekezést, alig néhányan mennek a gyűlésre. Forrongott az egész ország, különösen a köznemesség és parasztság. Szilágyi Mihály zászlaja alá nagy tömegekben verődtek össze az elégedetlenek, a Hunyadi-család meggyalázása miatt forrongó hazafiak. Szilágyi Mihály csaknem egész Erdélyt elfoglalta, özvegy Hunyadiné zsoldosai már-már elfoglalják Budát, a Felvidéken is kitört a lázadás a király ellen. És a gyáva V. László, mint a nándorfehérvári csata elől, most is Bécsbe menekül. De magával viszi Hunyadi Mátyást is. Bécsből Prágába megy, ott akarja megtartani a lakodalmát egy francia hercegnővel, de erre nem kerül a sor: hirtelen megbetegedett s pár nap múlva (1457 november 23-án) meg is halt. Állítólag megmérgezték. Valószínű, hogy Frigyes császár mérgeztette meg.

Megszabadult az ország ettől a szerencsétlen királytól, kinek uralkodása valóságos csapás volt az országra. És felszabadult a nemzet: követhette szíve vágyát, választhatott királyt, kedve szerint valót. Az idegennel jól laktak, torkig volt velük a nemzet. íme, végre magyar királyt akar a nemzet s ezt meg is találta a nagy Hunyadi János fiában: Mátyásban. A szívét követte a nemzet s áldás fakadt elhatározása nyomán. Új, nagyszerű korszak következik a magyar nemzet történetében: a nagy, a bölcs, az igazságos Hunyadi Mátyás királysága!

MÁTYÁS KIRÁLY.

Podjebrádnak, Csehország kormányzójának volt a foglya a tizenhét éves Hunyadi Mátyás, amikor a magyar nemzet királyul választotta őt. Nemcsak idegenek, de magyar főurak is tartottak számat a magyar koronára, ám a nemzet akaratára oly hatalmas erővel nyilatkozott meg, hogy a trónkérésők mind a háttérbe húzódtak. A gyászos emlékü V. Lászlónak két leánytestvére volt, az egyik Vilmos szász hercegnek, a másik Kázmér lengyel királynak a felesége: mind a kettőnek volt némi pártja, de a nemzet zöme többé hallani sem akart idegenről. Szemet vetett a koronára Garay László, a nádor, Ujlaky Miklós, az erdélyi vajda is, de a Hunyadi-család népszerűségével egyiknek a hatalma sem mérkőzhetett. A korona ott volt Frigyes császár kezében, de nem volt mersze, hogy fejére tegye: a nagy Hunyadi János fiának, Mátyásnak nevéből visszhangzott az ország, ő mellette dobbant meg minden igaz magyar szív.

Az öreg Szilágyi László tizenötezer főnyi haddal jelent meg Rákoson, 1458 január havában, a királyválasztó ország-

gyűlésre. És megjelentek nagy hadi kíséreteikkel a Hunyadi-ház oszlopos hívei: Kanizsai László, Rozgonyi Sebestyén, Szentmihályi Pongrác. Míg a nagy urak Budán tanácskoztak, hogy kit válasszanak királynak, a Duna jegén mintegy negyvenezer fegyveres várta az eredményt, s a Duna partján, a városban óriási néptömeg hömpölygött, éltetvén Mátyást, Magyarország királyát, még mielőtt a választás megtörtént volna. S ím egyszerre kihirdetik az eredményt: Mátyás lett Magyarország királya. Egetverő éljenzés hullámzik át a befagyott Dunán, a parton állók tömegén tovább hullámzik a lelkes éljen, a fiatalság dalolva hirdeti:

Mátyást mostan választotta
Mind az ország királyságra,
Mert az Isten adta nekünk
Mennyországból oltalmunkra.

Az 1458-ik év január 24-én választották Mátyást királynak (1458—1490.) s a következő hónapban, február 15-én vonult be az alig 18 éves ifjú Budára. Előbb azonban eljegyezte magát Podjebrád leányával: így nyerte vissza szabadságát. Akkor még gyöngé, alacsonytermetű gyermek volt, orra feltűnő nagy, de nyílt, bátor tekintetű s föllépése méltóságos, királyi vala. Később testben is kifejlett, megerősödött, s gyönyörűséggel pihent meg a magyarok szeme a daliás királyon, aki atyjára sokban emlékeztetett.

Az ifjú király első cselekedete.

Míg a törökverő Hunyadi János írni és olvasni is csak férfikorában tanult meg, fiainak nevelését ama kor legkiválóbb tudósaira bízta, s az éleselméjű Mátyás abban a korban ritka műveltséggel lépett a trónra. Ritka műveltséggel erős.

akarata, önállóság párosult s mindjárt a kezdet kezdetén megmutatta, hogy nincs szüksége gyámkodásra: a maga esze s szíve szerint akarja és tudja is kormányozni az országot. A királyválasztó országgyűlés, fiatalságára való tekintettel, -' nagybátyját, Szilágyi Mihályt, öt évre kormányzóul választotta, de ugyanez az országgyűlés mindjárt oly nehéz feltételeket fogadtatott el Szilágyi Mihállal, melyeket a fiatal király épenséggel nem volt hajlandó tudomásul venni. Azt határozta ez az országgyűlés, hogy a király saját zsoldosai-val védje az országot, a főurakat és köznemeseket csak a legnagyobb szükség esetén szólíthatja hadba s a nemesek jobbágyaitól ne szedhessen adót. Csehország felől a husziták pusztították az országot, délről a törökök, kik már be is csaptak a temesi bánóságba. Már most hogy védje meg az országot a király, honnan, miből szerezzen zsoldosokat? Alkalmatlan volt neki az öreg Szilágyi gyámkodása is, akire neheztelt azért is, mert azokat a terhes feltételeket elfogadta. Érezte az erejét, képességét, maga akart uralkodni s mind sűrűbben mellőzte nagybátyját a fontosabb elhatározásokban. A békétlenkedő, zsémbes öreget némiképp azzal engesztelte meg, hogy besztercei gróffá nevezte ki s egyben leküldötte a délvidékre, hogy szemmel tartsa a törököt. Am Szilágyi nem sokáig maradt a délvidéken, a király tudta és engedelm nélkül Besztercére ment s ott kegyetlen boszút állott a szászokon, akik, mikor Hunyadi László halála után Mátyás részére el akarta foglalni a várost, csúfosan visszaverték. Felgyújtotta Besztercét, kegyetlenül kínoztatta a polgárokat. Ez a cselekedete szörnyű haragra lobbantotta a királyt. Olyat tett Mátyás, amit senki sem várt tőle: nagybátyját a világo si várba záratta, ott is tartotta egy esztendeig. E cselekedetének rendkívül nagy volt a hatása. A főurak megdöbben tek a fiatal király szigorán, mely még a vérbelije iránt sem ismer kíméletet, ha az nem engedelmeskedik a királynak.

De föllélegzett a szegény, elnyomott nép, melynek az adóját nem engedte el ugyan, de megmutatta első cselekedetével, hogy *igazságos*; hogy nem ismer osztálykülönbséget: egyenlő mértékkel mér úrnak és parasztnak!

Egyrészt az ország védelme a törökök és husziták ellen, másrészt Mátyásnak világhatalomra való törekvése nagy áldozatot követelt a nemességtől is, a jobbágyságtól is, s ha mégis Mátyás emlékét szeretettel őrzi szívében a magyar nép mind e mai napig: ennek magyarázatát egyedül az ő erős igazságszeretetében, osztálykülönbséget nem ismerő pártatlanságában kell keresnünk. A nép ösztönszerűen húzódott Mátyáshoz, kiről tudta, hogy nemzetsége alsóbb osztályból eredett s természetes védőt keresett és talált is benne a nagy urak ellenében, akik valóban görbe szemmel nézték a volt köznemes fiát Magyarország trónján. Sok mese és adoma forog ma is a nép száján Mátyásról, olyan is temérdek, melyekről bizonyos, hogy eredetileg nem Mátyás volt azoknak a hőse, de az csakugyan nem mende-monda, hogy sokszor megfordult a nép közt, szóba állott a paraszttal, meghallgatta panaszát s alkalomadtán ott a helyszínén szolgáltatott igazságot. Az ilyen eseteknek hamar híre ment, szájról-szájra jártak s Mátyás már életében legendás alakká lett a nép lelkében.

Mátyás megalapítja a fekete sereget.

Uralkodásának már első esztendejében országgyűlést hívott Szegedre, hogy rendezze a honvédelem dolgát, újjászervezze a hadsereget. Azt határozták ezen a gyűlésen, hogy a királyi hadakat a királyi jövedelem mértéke szerint szaporítják, ezekhez csatolják a királyi jószágok telekkatonaságát is, még pedig minden 20 telek után 1 katonát. Ugyancsak az

egyházi és világi főurak is minden 20 telek után 1 katonát állítanak, a bandériumokon kívül. A jobbágytálán nemések tizen küldenek egy katonát, de csak a telekkatonaság köteles az ország határán túl követni a királyt, a nemesség nem. De ez még csak a kezdet kezdete volt: a hirtelen összetoborzott, gyakorlatlan telekkatonaságnak nem sok hasznát vehette a király s csakhamar megvetette alapját a később oly híressé vált *fekete seregnek*, s mert az 1458-iki törvény nem terjedt ki Erdélyre, ott is szervezte a haderőt: a nemeseket, székelyleket, szászokat és jobbágyokat jószág- és fejvesztés terhe alatt kötelezvé a haza védelmére. Az idővel negyvenezer főre szaporodott fekete sereg, melynek cseh katonaság volt a magja, székelylek az íjásza, alföldi magyarok a huszárai, mindjobban háttérbeszorította a népséget, mint haderőt. Lassanként adóval váltatta meg Mátyás a nemesség hadi szolgálatát, mert jobban bízott a parasztságban, amely kitaratóbb, a hadviselés terheit, az időjárás sanyarúságait jobban bírja, mint a kényelemig szokott nemesség.

A királyválasztó országgyűlésén hozott határozatok nyilvánvalóan amellet tanúskodnak, hogy az urak pünkösdi királyságot szántak Mátyásnak. És nemcsak hogy meg akarták kötni a kezét a haza védelmében, hanem már uralkodása első esztendejében pártot ütöttek ellene s 1459-ben Frigyes császárt minden országgyűlés tartása nélkül kikiáltották Magyarország királyának. Frigyes fel is vette Magyarország királya címét, mire Mátyás hadüzenettel felelt. A magyar had el is indult, mire a pártütők meghódoltak Mátyásnak. És Mátyás megbocsátott nekik, hogy egész erejével a felvidéken garázdálkodó zsebrákokra vethesse magát. Fegyverének kedvezett a hadi szerencse s két év alatt megtisztította a felvidéket. A zsebrákok vezérének, Giskrának megkegyelmezett, leküldötte a délvidékre a török ellen. Ugyanígy tett nagybátyjával is, a nyugtalanvérű Szilágyi Mihállyal, ki

nem termett országkormányzásra, de annál inkább hadakozásra. Az öreg vitéz több csatában verte meg a törököt, míg nem foglyul esett s levágott fejét Konstantinápoly kapuja fölött tűzette ki a szultán.

Visszaszerzi a magyar koronát.

Már négy éve volt Mátyás Magyarország választott királya, de a korona még mindig Frigyes császár kezén volt. Nemcsak a korona, de az országnak is jó nagy területe. Mátyás abban a reménybe, hogy ezzel is növekedik ereje, 1461-ben feleségül vette Podjebrádnak akkor már cseh királynak a leányát, ám csalódott apósában; kétszínűen viselkedett Podjebrád, hol Frigyes császárral, hol véle tartott. De végre is meg kellett indítani a háborút Frigyes ellen. Ez a háború csakhamar békére vált Frigyes császár kiadta a koronát, de 80.000 forint váltságdíjért. A császár *fiának* fogadta Mátyást, esküvel kötelezte magát, hogy segíti a török ellen. De viszont Mátyásnak köteleznie kellett magát, hogy Sopron kivételével, a mi terület eddig Frigyes kezén volt, továbbra is otthagyja s ha fntód nélkül halna meg, a császár vagy fiai öröklik a magyar trónt. Súlyos feltételei voltak a békének, de hát végre is visszakerült a szent korona. De Mátyásnak még arra sem volt ideje, hogy megkoronáztassa magát: indulnia kellett a török ellen. Személyesen vezette a magyar hadakat (1463), kiverte a törököt a Szerémségből s a Temesközből, aztán Szerbiából, onnét Boszniába nyomult, visszavette a bevehetetlennek vélt Jajcát s fényes győzelmi babérokkal megrakotán tért vissza 1464 telén Budára. Mire visszatért, felesége Podjebrád Katalin már nem élt. Meghalt a fiatal királyné s vele csecsemő gyermeke. A 24 éves király özvegy volt már, mikor Székesfehérvárt 1464 március 29-én megkoronázták.

MÁTYÁS KIRÁLY.

(A bécsi műtörténelmi múzeum ambrasi gyűjteményében. 139. sz.)

Most, hogy fején volt a szent korona, újra egész lélekkel fogott a török ellen való küzdelem folytatásába. Joggal számított a keresztény világ segítségére, de a keresztény világ ismét csak szép szavakkal, kecsegtető biztatásokkal segített s ha kapott is némi pénzsegedelmet, voltaképen magára maradt. Mátyás megunta az örökös hitegetést s békét kötött a szultánnal, ki a békére szívesen hajlott. Mert ha maga erejére volt is utalva a magyar király, a török szultán meglátta benne az erős, veszedelmes ellenfelet s ő küldött Budára 1469-ben békekövetséget. És ha voltak is ezután apróbb betörések, jóidéig nyugodtan élhetett az ország a töröktől. Erre a békére nemcsak az ország belső rendjének helyreállítása végett volt nagy szükség: Mátyásnak a töröknél sokkal veszedelmesebb ellenségei voltak a keresztény szomszédok, elsősorban Frigyes császár, aztán volt apósa, a cseh király, a lengyel király, a moldvai vajda. Mindannyian állandóan bujtogatták koronás királyuk ellen a magyar főurakat, akik, miután a népet, a köznemességet nem tudták megmozdítani Mátyás ellen, idegen uralkodókkal szövetkezve folytatták gyalázatos üzelmeiket.

És csakugyan 1467-ben Erdélyben kiüt a lázadás, de Mátyás nagyhirtelen ott terem s ím a pártütők »gyáva vadak módjára futottak szét, mihelyt az oroszánt megláták«. Az összes vezérek térdenállva kértek kegyelmet és a király nagylelkűen megbocsát a lázadóknak. De meg sem pihent, sietett Moldovába, hogy a vajdát, az erdélyi lázadás igazi lelkét megfenyítse. A megszeppent vajdának is megkegyelmez a király, de amint kikönyörögte a kegyelmet, éjnek idején orozva meglepte a magyar tábornokot. Az álmából fölvert magyar had visszaverte ugyan az alattomos támadást, de maga a király is súlyos sebeket kapott s évekig szenvedett a nehezen gyógyuló sebek miatt. Ám a vajda mégis csak meghódolt Mátyásnak, aki most meg a cseh király ellen for-

dult, hogy leszámoljon vele is. Mert nemcsak hogy megújultak a betörések az országba Csehország felől, de a cseh király szövetkezett is Frigyes császárral, egyenesen azzal a céllal, hogy Mátyástól elragadják a magyar koronát. Mátyás erre azzal válaszolt, hogy ő meg a cseh korona megszerzését tűzte ki céljául.

Frigyes császár ármánykodásai.

Maga a pápa is Mátyást látszott támogatni, mivelhogy elégedetlen volt a csehországi állapotokkal, hol az eretnokség erősen elhatalmasodott. Frigyes császár, aki kezdetben nagy barátságban volt a cseh királlyal, időközben hajba kapott vele. Kitért a háború a két jóbarát közt s Frigyes magához Mátyáshoz fordult segedelemért. Nagyon meg lehetett szorulva a császár, mert rendkívül nagy ígéreteket tett Mátyásnak. Nevezetesen: lemond a magyar királyi címről, visszaadja mind a kezén lévő magyar területet, Mátyást megválasztatja német királynak, sőt a császárságról is lemond s fiának, a gyermek Miksának Mátyást teszi meg gyámjává. Mindezekről a nagy ígéretekről írást is adott, de ez épenséggel nem akadályozta meg a silánylelkű császárt, hogy alattomban Mátyás ellen dolgozzék. Már rá is bírta volt a pápát, hogy ne Mátyást, de Kázmér lengyel királyt bízza meg a cseh királynak a tróntól való megfosztásával, de a lengyelek nem engedték királyuknak, hogy elfoglalja az idegen trónt s végre is a pápa kénytelen volt Mátyásra ruházni e feladat végrehajtását. Es Mátyás meg is üzente a hadat 1468-ban a cseh királynak. Ausztriából kiverte a cseheket, onnét hadaival bevonult Morvaországba.

A fondorlatok valóságos szövevénye fonódott Mátyás körül. Frigyes csak arra várt, hogy Mátyás kiverje Ausztriából a cseheket, most meg mindet elkövetett, nehogy a cseh korona

Mátyás fejére kerüljön. Maga a pápa is csak eszköznek nézte Mátyást s mikor a cseh katolikusok Mátyást 1469-ben cseh királlyá választották, a pápa többé nem is rejtegette addig titkolt célját: arra kellett Mátyás s a magyar haderő, hogy Frigyes császárnak megszerezze Csehországot. Maga a cseh király, semhogy Mátyásé legyen Csehország, bár voltak fiai, a lengyel király fiát, Ulászló herceget választatta meg trónja örökösül. Egyszerre hárman szövetkeztek Mátyás ellen: Frigyes császár, György cseh és Kázmér lengyel király s hogy annál sikeresebb legyen a szövetkezésük, az országban is számos hívet szereztek maguknak a főurak közt, akiknek élén maga Vitéz János esztergomi érsek állott, Mátyás egykori nevelője. A pártütés hírére Mátyás haza sietett, a primásnak megkegyelmezett, nemkülönben a többi pártütőnek is s a lengyel király, ki haddal tört be az országba, hogy fiának megszerezze a pártütőktől ígért koronát, kénytelen volt visszafordulni, mivelhogy az országban alig szegődött hozzá valaki. Közben meghalt György cseh király (1471) s a csehek a lengyel király fiát, Jagelló Ulászlót választották királynak, aki folytatta a harcot Mátyás ellen, mígnem azzal vetettek véget a háborúnak, hogy megosztzkodtak a cseh királyságon. Ulászlóé lett az anyaország, Mátyásé a melléktartományok. De a béke nem tartott sokáig. Frigyes bujtogatására Ulászló újra felvette a harcot, 60—70.000 főnyi haddal betört a cseh melléktartományokba s ostromolni kezdette Boroszlót, mely, hű maradt Mátyáshoz. Mindössze 10.000 főnyi serege volt Mátyásnak, de Mátyás anélkül, hogy nagyobb ütközetre került volna a sor, kiverte a fegyvert az ellenséges had kezéből: nagy ügyességgel elszedvén előle a részére szállított élelmiszereket. Ulászló és atyja Kázmér személyesen jelentek meg Mátyás előtt, hogy békét kérjenek.

És megkötötték újra a békét: Ulászlóé maradt Csehország, Mátyásé a melléktartományok. Mátyás szívesen haj-

lott a békére, mert míg a csehekkel hadakozott, újra megmozdult a török, a Száva mellett hatalmas várat épített: Szabács várát, annak védelme alatt több ízben betört az országba, sőt Nagyváradot fel is égette. Ugyanakkor egy másik török had Moldovába tört be, hol azonban Magyar Balázs erdélyi vajda hatalmasan megverte a számban ötször nagyobb török haderőt 1475-ben, télvíz idején. Míg Magyar Balázs Moldovában szerzett dicsőséget a magyar fegyvernek, Mátyás egyenesen Szabácsnak indult, maga vezette az ostromló hadat s diadal kísérté az ő fegyverét is: 1476-ban bevette Szabács várát.

Tovább akarta folytatni a háborút a török ellen, ám az ármányos Frigyes császár újra megakadályozta e tervében. Újra megkezdette a bujtogatást az országban s magát a hercegprímást, a sziléziai származású Beckensloer Jánost, az időközben elhunyt Vitéz János utódát szerezte meg cinkostársának. Azzal ámította a prímást, hogy megválasztatja pápának s a nagyralátó ember, míg a király Szabácsot ostromolta, kiszökött az országból, még pedig nem üres kézzel: temérdek pénzt vitt magával. Most már csordultig telt a pohár. Mátyás félbeszakította a törökkel való hadakozást és sietett vissza, hogy Frigyes császár alattomoságait példásan megtorolja. De mielőtt a megtorlás munkájához fogott, búcsút mondv a tizenhárom évig tartott özvegyi életnek: feleségül vette a nápolyi király leányát, Beatrix hercegnőt, ezt a nagyeszű, szép leányt. Amennyire örült az ország Mátyás házasságának, annyira bántotta, nyugtalanította Frigyes császárt. Ha Isten gyermekkel áldja meg a házasságot: semmissé lesz az alku, mely szerint Frigyes vagy fiai öröklék a magyar trónt, ha Mátyás utódok nélkül halna meg. Mindenáron megfosztani Mátyást a magyar tróntól: ez a törekvés dolgozott hitvány lelkében s ő, ki annak idején könyörögve kért segédelmet Mátyástól az »eretnek« cseh király

ellen, most nyilvánosan elismerte Ulászlót Csehország királyának, sőt fel is biztatta, hogy hadat indítson Magyarorszáf ellen. Ulászló be is tört az országba, de Mátyás kevésbf vette ezt a betörést: neki Frigyessel volt nagy számadása. Egyenesen Frigyes ellen indult, sorban foglalta el az osztrák várakat és városokat, eljutott Bécsig, azt ostromolni kezdte. A megszorult császár könyörgésre fogta a dolgot, lemondott a magyar királyi címről (most már másodízben), elismerte Mátyást Csehország királyának s százezer arany hadikárpót-lás fizetésére kötelezte magát. Majd békére kényszerítette Mátyás Ulászlót is, Kázmért is, amannak kezén hagyván Csehországot, viszont a melléktartományok Mátyás birtoká-ban maradtak s egyben tovább viselte a cseh királyi címet is. Olmützben 1479-ben kötötték meg a békét s Mátyás most ismét a török ellen fordulhatott, aminthogy a török ez évben újra betört az országba. Ebben a betörésben része volt Velen-cének is, mely arra számított, hogy míg Mátyás a törökkel hadakozik, szépen elfoglalja a magyar tengervidekét. Ezúttal Erdélybe ütött be a török, de csakhamar ki is takarodott. Báthory István erdélyi vajda egymaga ugyan nem volt képes a negyvenháromezer főnyi török had kiverésére, de Mátyás segítségül küldötte Kinizsi Pált, a volt molnárlegényt, most .temesi főkapitányt, annak a kornak egyik legnagyobb vitézét. A török sereg már épen hazatérőben volt óriási zsákmány-nyal, mikor Báthory és Kinizsi egyesült hadai Szászváros közelében, a Kenyérmezőn rajtaütött. A nagyerejű Kinizsi Pál két kezében két karddal vágta, szabdalta a törököt. Esze-veszetten szalad a török, elhányva az összeharácsolt prédát; még hírmondó is alig maradt a török seregből, halomban heverték a holttestek s a diadaltól mámoros Kinizsi, mikor vége volt a harcnak, szertelen kedvében foga közé kapott egy törököt és úgy járta a táncot . . . Fényes diadal volt a kenyérmezei diadal, a magyar vitézségnek dicsőséges napja,

1479 október 13-ika. Diadal után diadal követte a magyar fegyvereket. A következő évben Mátyás visszafoglalta Jajca várát Boszniában, több győzelmet aratott Szerbiában s mind idegen segítség nélkül. Nemcsak hogy nem segítették a keresztény hatalmasságok Mátyást e diadalokban és e diadalok kihasználásában, de valósággal ellene dolgoztak. Míg ő a törököt verte, Velence elfoglalta Veglia szigetét s a pápa Velencének adott igazat. Hiába figyelmeztette Mátyás a pápát, hogy a török nemsokára megtámadja Olaszországot is, hiába háborgott lelke a méltatlanságon, az oktalanságon, szavát, tanácsát figyelembe nem vették. A töröknek rá kellett lépni az olasz földre, hogy Mátyás szavát elhigyjék. És csakugyan az 1480-ik év tavaszán hatalmas török sereg tört be Dél-Olaszországba, elfoglalta Otranto városát s pusztított szerteszét. És most jön a java: egyenesen Mátyáshoz fordulnak segedelemért ugyanazok, akik nemcsak nem segítették az egész keresztény világot fenyegető törökség ellen, de sőt mindenképen gáncsot vetettek útjába. És Mátyás elküldött Magyar Balázs vezetése alatt — 700 huszárt s a 8000 főnyi török őrseg (a főhad még azelőtt eltávozott) a magyarok jöttének hírére kitakarodott Otrantóból.

Mátyás elfoglalja Bécsét.

Mátyás csak 700 huszárt küldött Otrantóba, mert nem küldhetett többet. Ő ez időben már újra Frigyes császárral hadakozott. Frigyessel, aki százezer arany hadisarc fizetésére kötelezte volt magát, de csak azt várta, hogy Mátyás, eltávozzék, megfeledezett a fizetésről. A magyar királyi címet, melyről kétízben mondott le, újra használni kezdte, a hadisarcból kifizetett 50 ezer aranyat, de a másik 50 ezernek a kifizetését nemcsak megtagadta, hanem még be is tört az

országba s még ez sem elég: Mátyást mint cseh királyt hűbéresének mondotta. Mátyás a Frigyes hűbérese! Ám ez csak addig tartott, míg Mátyás a hadával megjelent. Azzal kezdte a megtorlást, hogy Regede nevű stíriai várat lefoglalta a hadisarc fejében. Erre aztán megindult az alkudozás. Közbelépett a pápa, folyt az egyezkedés, ami csak arra volt jó, hogy teljék az idő, hátha közben történik valami? De Mátyás átlátott a szítán, teljes erővel megindította a háborút konok ellensége ellen, sorba foglalta el az osztrák várakat és városokat s végezetül magát Bécsset is: 1485 június 1-én bevonult a magyar király »Bécsnek büszke várába«, Szent István tornyán megjelent a diadalmas magyar zászló! A magyar király a császári várban fogadta az osztrák urak hódolatát, magyar embert nevezett ki Ausztria kormányzójává: Zápolyai Istvánt s szintén magyar embert bécsi püspökké: Dóczy Orbánt.

Elérkezettnek látszott az idő, hogy a magyar király és a magyar nemzet e megátalkodott ellenségét végkép megtörje s e célból egy nemzetközi szövetség létesítésén munkált. Ám e munkájában nem volt szerencsés a nagy király: jóformán mindenütt akadályra talált, mivelhogy egy ország sem nézte jó szemmel a magyar király hatalmának szertelen növekedését. A pápa is csak akkor volt barátja, ha rászorult, egyébként Frigyeset támogatta. Frigyeset, ki a maga erejéből semmire sem tudott menni s ki valóságos babonás hittetlenségű volt arra, hogy a nálánál jóval fiatalabb Mátyást túléli s akkor majd fejére kerül a magyar korona! És hiába alázta meg Frigyeset a nagy király, ennek az embernek szüntelen való fondorkodása megakadályozta sok nagyszabású tervének végrehajtásában, s mikor Mohamed szultán halála után elkövetkezett a kedvező alkalom arra, hogy döntő csapást mérjen a szultánnak trónviszálya miatt megoszlott törökre: békét volt kénytelen kötni, mivelhogy a töröknél is veszedelmesebb

ellensége, Frigyes és társai megakadályozták a kedvező alkafőm kihasználásában. És Frigyes császár, ha nem is érte meg, hogy fejére kerüljön a magyar korona, csakugyan túlélte Mátyást.

Mátyás halála.

A nagy király 1485-ben elkezdett betegeskedni s 1490 április 6-án nagy kínok közt, hirtelen kiszenvedett. Sem első, sem második házasságából nem született trónjának örököse. Volt egy fia, ki egy szép boroszlói polgárleánnyal szövődött szerelmi frigynek volt a hajtása s kinek Korvin János nevet adott a király. Ezt a fiút szemelte ki utódjául. Királyfihoz illően nevelte, nagy uradalmakkal ajándékozta meg s megeskette az ország nagyjait, hogy halála után Korvin Jánost ismerik el királynak. De a királyné hallani sem akart Korvin János királyságáról. Örökös volt emiatt köztük az egyenetlenkedés. S amikor Mátyás hirtelen meghalt Bécsnek várában, sokan hitték, hogy méreggel vetettek véget életének.

Gyászfeketével bevont hajó hozta haza a Dunán a nagy király holttestét. Ötven hajó volt a gyászkíséret: feketébe vonva valamennyi. És ellepte a Duna két partját a nép s keserves sírás, hangos zokogás volt a halotti ének. Feltört a keseredett szívekből a fájdalmas kiáltás: Meghalt Mátyás király, oda az igazság!

Székesfehérvárt, az általa e célra épített kápolnában temették el a nagy királyt, kinek nevét, emlékét megható szeretettel, kegyelettel őrizi szívében a magyar nép. Két halála után csakhamar ezzel siratott népe: »Vetne bár esztendőnként háromszoros adót, örömet estsenvednők, csak visszahozhatnók sírjából!«

Tengerpénzt emésztett fel sűrű sok hadakozása a külső országokban, újabb meg újabb terhek nehezdednek a népre,

s íme, a nép visszasírja a nagy királyt. Az egész nemzet látta, érezte, hogy nem hiú, tűnő dicsőségért hozza a nagy áldozatokat, de az ország erejének nevelésén, a nemzet jólétének gyarapításán munkál valójában, midőn kifelé is emeli az ország tekintélyét, gyűjtögeti az erőforrásokat a haza védelmére — idegen földön is.

Ő szervezi az első állandó magyar hadsereget: a 40 ezer főből álló *feketesereg* ez. Egységes ez, jóllehet a magyaron kívül az idegen vitézek ezrei: csehek, németek és egyéb nemzetbeliek alkotják azt. Alföldi magyar fiúk e seregben a könnyű lovasok, a huszárok, cseh és német vitézek a vasas, nehéz lovasok s magyar és mindenféle fajtájú katonák a gyalogok, tüzerek. Ezzel a sereggel aratta legfényesebb diadalait, ez a sereg tette lehetővé, hogy a nagy urak segedelmére nem szorult, s mert Mátyás a születésnél az egyéni kiválóságot többre becsülte: lett légyen valaki bármily alacsony sorsbeli, személyes érdemei révén fölemelkedett a legelső köze. Így emelkedett ki a porból Kinizsi Pál, a nagyvászonyi molnárlegény, a köznemesek közül Zápolyai István, Magyar Balázs, Báthory István, Thurzó Tamás s még többen. Az alsó néposztályból emelkedik ki több főpap, nevezetesen Várady Péter kalocsai érsek, az árva jobbágyfiú, Bakócz Tamás esztergomi érsek, Dóczy Orbán, egy ízben bécsi püspök és még sokan. Nagy hadvezérek, főpapok, jeles tudósok, költők, művészek egész serege vette körül a nagy királyt, ki legnagyobb volt valamennyi között. Budavára volt az ország szíve: ennek szépítésére áldozott legtöbbit, kezdve a királyi palotán, mely állandó találkozó helye volt az ország és a külföld nagyjainak. Újra építette a királyi palotát, mely pompás, díszes volt külsejében és belsejében egyaránt. Olaszország híres építőmesterei; szobrászai, festői, műiparosai dolgoztak e palotán, melyről 1483-ban azt írta a pápai követ: Olaszországban sincs fényesebb és nagyobb

palota a budainál. Bölcs Salamon udvara sem lehetett inyesebb.«

Mátyás király életemódjában maga volt az egyszerűség, de maga körül szerette a fényt, a pompát, különösen ha idegenek fordultak meg az udvarában. Volt is, amit megcsodáljanak. A palota belseje valóságos kincsház volt s csak az arany- és ezüstedény elszállítására nem lett volna elég ötveu szekér. És a szobrok, festmények, mindenféle díszek, szőnyegek, selymek nagy sokasága! És a gazdag könyvtár, a királyi palota legértékesebb kincse, büszkesége! Két nagy teremben ékeskedett a 2—3000 darabból álló könyvtár, az időben tán a legnagyobb az egész világon. Kevés volt köztük a nyomtatott könyv, hisz akkoriban találták fel a könyvnyomás mesterségét. Pergamenre nyomott, nagy gonddal festett képekben gazdag, bársonyba vagy bőrbe kötött kézírásos könyvekből állott a könyvtár nagy része, mely, fájdalom, a török uralom idején elkallódott s melyből csak kevés került vissza Konstantinápolyból az újabb időkben. Csupa latin könyvek, magyar egy sincs köztük. A nagy király idejében, 1473-ban jelent meg nálunk az első nyomtatott könyv: a magyar nemzet története, melyet Thuróczi János ítélmester állított össze a régi krónikákból. Ezt a könyvet Budán nyomták. Magyar és idegen tudósok munkálkodtak a királyi palotában, nevezetesen az olasz Galeotus Martius, aki a király jeles mondásait írta össze; Vitéz János érsek, a király egykori nevelője, Csezmiczei János pécsi püspök, írói nevén Janus Pannonius (Vitéz János öccse), aki temérdek verset írt latin nyelven, Mátyás nagy nevét, dicsőséges tetteit hirdetvén a világnak. De bár tudósok és költők latin nyelven írtak akkor, kétségtelen bizonyítékaink vannak arról, hogy a magyar nyelvnek és irodalomnak is voltak művelői. Ebéd alatt szívesen hallgatta a nagy király a hegedősök énekeit s ezek közül egy meg is maradt: a Szabács megvételéről

szóló ének. A templomokban tért hódított a magyar szó s Temesvári Pelbárt, korának legnagyobb szónoka többnyire magyar beszédet mondott s csak később fordította le azokat latinra. Ebből a korból maradt fenn a Miatyánk magyar fordítása s le voltak fordítva magyarra az egyházi énekek is. A magyar ifjak közül sokan jártak külföldi egyetemekre, de népes volt a pécsi főiskola is, s Mátyás egy második főiskolát is alapított Pozsonyban 1467-ben, sőt fel akarta állítani a harmadikat Budán, ám nagyszerű tervét nem valósíthatta meg egészen, csupán a papnevelő intézet létesült.

Nagy volt Mátyás király minden dolgában s az általa alkotott törvények egész tömege tanúskodik arról, hogy igaz király volt, népének édesatyja. Világhatalomra törő nagy terveiben, vállalkozásaiban is mindig egy nagy gondolat vezérelt: emelni országa erejét, népe jólétét s ez a gondolat vezérelt törvényalkotó munkáiban is. A hadierő szervezése és fenntartása nagy áldozatokat követelt a nemzettől, de viszont a kormányzat minden ágában bölcs és igazságos törvényekkel és újításokkal igyekezett enyhíteni a nagy terheket. A törvények nagy tömegéből különösen kiválik az 1486-iki, melynek bevezetésében önérzetesen adja tudtul a nemzetnek, hogy: »levervén összes ellenségeit«, minden időkből fennmaradó törvénnyel akarja megajándékozni nemzetét. Szabályozta e törvényben a főbb tisztviselők, a nádor, a tárnokmester s a többiek hatáskörét; eltörölte a megyei székhelyeket, »ahol hallatlan botrányok szoktak előfordulni«; minden esztendőben kétszer, Szent György és Szent Mihály napján rendes törvényszéket tart Budán s azon elsősorban a büntető ügyeket intézik el. Szolgabírákká csak derék és vagyonos embereket szabad választani, kik személyre és rangra való tekintet nélkül szolgálnak igazságot. Megvédi a jobbágyot földesura ellen: nagy bírsággal sújtja azt, aki a jobbágyot a szabad költözködésben megakadályozza. Kiterjed a figyelme az

üggyvédekre is: szabályozván a pörösködést. Lemásoltatja a törvényeket, szétküldi mindenfelé, hadd ismerjék. S az ő törvényei nem maradnak papirosan: végre is hajtja és hajtatja azokat.

Mátyás és a nép.

A nép rendületlenül hisz a király igazságosságában. Száj-ról-szájra járnak a nevezetes esetek, a király pártatlanságát, szigorúságát hirdetőik. Még saját édesanyjával szemben is megmarad az igazság ösvényén. Mikor Besztercze városa, a királytól nyert kegyurasági jog alapján, papot jelölt a szentdemeteri plébániára, a püspök, Hunyadiné ajánlatára, az ő kancellárjának adta a plébániát. De a király nem engedte meg e törvénytelenséget s a püspöknek a város jelöltjét kellett beiktatnia.

Hát a korponai eset! A király 1474-ben Sziléziából Budára utaztában egy napon megállapodott Korponán. Az ország leghatalmasabb urai voltak kíséretében: Országh Mihály nádor, Báthory István országbíró s az esztergomi, meg a váci püspök, ugyanazok, kikre épen panaszkodtak a korponai polgároknak. Az volt a panaszkodás, hogy ezek az urak vámot szednek tőlük a birtokaikon, holott ők is, mint a többi városok, már a régi királyoktól vámmentességi kiváltságot nyertek. A király még ott a helyszínén igazságot tett: írásos rendeletet adott ki a négy főúrnak, hogy a korponai polgároktól vámot szedni »ne merészeljenek«.

Az igazságos, pártatlan ítéletek híre eljutott a szalmakunyhós födelek alá s csakúgy termettek a nép lelkében a kedvesnél-kedvesebb történetek a királyról, ki gyakran jelent meg áruhában, rendszerint mint Mátyás deák a nép között, meghallgatta panaszkodat mint deák s orvosolta mint király. Ha az állandó hadviselések rákényszerítik, hogy a népre nagy adót vessen, meg is becsüli a népet, melyre az ő idejében

igazán ráillett Petőfi versének e sora: »egyik kezében eke-szarva, másik kezében kard«. Ki nem ismeri a gömöri esetet, mikor a király az urakkal kimegy a szőlőbe, kiveszi a paraszt kezéből a kapát s parancsára vele együtt kapálnak az urak is? A király győzi a munkát, de az elkényesedett urakról csakúgy csurog a verejték s már-már kidőlnek, ha a király meg nem könyörül rajtuk. »Lássátok, — mondá — mily nagy nehéz munkával szerzi meg a nép, mit ti könnyelműen elpredáltok. Becsüljétek meg s bánjatok vele kímélettel!«

És a kolozsvári bíró esete! Amikor a király maga is beáll a parasztok közé s hordja a fát a bírónak. Még meg is ütlegeli a hajdú. De aztán példásan meg is bünteti a nép sanyargatóját.

Majd Benet úr, a szegény háromszéki nemes házához vetődik Mátyás deák képében. A szegény nemes megosztja vele egyszerű vacsoráját s poharazás közben áradozva beszél a dicső Mátyás királyról. Egyszer aztán fölmegy Budára, hadd látogassa meg Mátyás deákat s ím — a király előtt áll. Az volt az ő vendége. A király szeretettel fogadja Benet urat, asztalához ülteti s mert Benet úr, mikor Mátyás deák nála vacsorált, a lencsét »megtrágyázta« volt zsírral, a tréfát értő király behozatott egy tányér ezüstöt és egy tányér aranyat. Aztán hozatott egy tálat, abba beleöntötte az ezüstöt, rá az aranyat, mondván:

— No, Benet uram, én is megtrágyázom az ezüstöt arannyal, mint kigyelmed a lencsét zsírral. Az urak tódították a tréfát s az egyik ráakasztotta aranyos, gyémántos mentéjét: — Elbírná-e Bereczkig? — El én tovább is, mondotta Benet. Ahányan voltak, mind nyakába akasztották a mentéjüket. — De már ehhez a drága mentéhez illik a kard, mondotta a király s gyönyörű szép kardot adott Benet uramnak.

Minden történet, minden adoma a népnek kedvez s rendszerint az urak kudarcával és megszegényülésével végző-

dik. S ez természetes, hisz a nép tanúja volt a küzdelemnek, melyet Mátyás a féktelenkedő, az ellene mindegyre összekülvő, fellázadó urakkal folytatott s tanúja volt annak is, hogy a király nemcsak az ellene lázongó, hanem a szegény parasztokat sanyargató urakat is példás szigorral bünteti. Mihelyt a nép igazságot tapasztal, könnyebben viseli a terhet. S nem szabad felednünk, hogy Mátyás törvényei nemcsak újabb meg újabb adókról gondoskodtak, de ugyanakkor lehetőleg megvédték a nép érdekeit, előmozdították boldogulását. Már az 1464-iki törvényben szabályozta a tizedfizetést. A paraszt — e törvény szerint — megesküszik, a kiróvó kívánságára, hogy ennyi meg ennyi gabonája termett, ennyi meg ennyi akó bort szüretelt. Ha a tizedróvó nem hisz az eskünek, megszámlálhatja a csomókat s ha többet talál, a fölösleget elveheti; de viszont, ha a paraszt vallomása igaz volt, a kiróvó egy aranyat köteles fizetni a parasztnak a szükségtelen vizsgálatért s ha ezt nem akarná fizetni, a parasztnak joga van a lovát elvenni tőle.

A népmonda ezt már kikerekíti azzal, hogy a király személyesen is eljárt a mezőre, hadd lássa, nem zsarolják-e a népet. Ilyen alkalommal játszódhatott le az az érdekes történet, mely mai nap is mese formájában a nép száján forog.-

Egyszer — mondja a mese — Mátyás király, mikor szerteszéjjel járt az országban, hadd lássa, milyen dolga van a szegény népnek, egy falu mellett kiment a mezőre s ott szóba állott egy öreg szántó-vető emberrel. Vele volt a kísérete is: hatalmas nagy urak. A király megismerte az öreg szántó-vetőt, aki neki hajdanában katonája volt. (Följegyezték Mátyásról, hogy névszerint ismerte a katonáit.)

—Tisztességgel, öreg! — köszönt a király.

—Köszönöm az asszonynak, — felelt az öreg.

—Hány pénzért dolgozik kend?

—Hatért, felséges királyom.

—S hányból él kend?

—Kettőből.

—S négyet hová tesz kend?

—Azt a sárba dobom.

—Hát aztán hány még a harminckettő?

—A' bizony, felséges királyom, már csak tizenkettő.

—Hát a bakkecskéket meg tudná-e fejni?

—Meg biz én, felséges királyom.

—No öreg, az Isten áldja meg. Hanem, hallja kend, addig senkinek meg ne magyarázza az én kérdéseimet, míg a képemet nem látja.

Ezzel tovább ment a király s mondotta az uraknak:

— Halljátok, urak, aki az én kérdéseimet megmagyarázza, annak egy uradalmat adok.

Bezzeg szerették volna az urak kitalálni, de hiába törték a fejüket, nem találták ki. Mit volt, mit nem tenni, lopva visszakullogtak az öreghez, körülfogták, kérték, magyarázza meg a király kérdéseit.

— Jól van, — mondta az öreg — de elébb számoljanak a markomba tíz aranyat.

Míndjárt a markába nyomták a tíz aranyat.

—Nos, mikor a király azt mondta: »tisztességgel, öreg«, miért válaszolta kend, hogy: »köszönöm az asszonynak«.

—Azért, mert az asszony mossa a ruhámat, a tiszta ruha pedig tisztesség.

—Ez igaz, — mondták az urak. — De hogy veti kend a pénzt sárba?

—Hát úgy, hogy kettőből magam élek, négyet pedig a fiamra költők. Az pedig annyi, mintha sárba dobnám, mert sohasem látom.

—Hát az mi: »hány még a harminckettő«?

—Megmondom, ha leolvasnak a tenyerembe tíz aranyat. Leolvasták.

— Ennek az a magyarázata, hogy fiatal koromban harminckét fogam volt, most csak tizenkettő.

— No lám, hogy ez nem jutott eszünkbe! Hát a bakkecskét hogy fejné meg?

— Azt is megmondom tíz aranyért.

Leolvasták azt is s mondja az öreg:

— Úgy fejem meg a bakkecskéket, ahogy most az urakat megfejem.

Szégyenkeztek, bosszankodtak az urak s megfenyegették az öreget:

—No, megálljon kend, megmondjuk a királynak, hogy megmagyarázta a kérdéseit, pedig a képét még nem látta.

—Nem-e? Én nem láttam a király képét? De bizony láttam, itt van ni, s megmutatta az aranyon a király képét. Mert úgy tudják meg az urak, így értette a király is, hogy addig ne magyarázzam meg a szavait, míg pénzen nem látom a képét!

De most már az uraknak sem volt több szavuk. Nagy szégyenkezve a király után kullogtak.

Sok mindent bizonyít e mese. Nemcsak azt, hogy Mátyás érdeklődik a nép sorsa iránt, de azt is, hogy — mintha csak a nép közt élt volna — ismeri a nép esze- és szavajárását s szándékosan hozza az urakat oly helyzetbe, hadd lássák, hogy az egyszerű ember esze túljár az urakén s ráadásul a szegény ember iskolázatlan bölcsességét megfizetteti az urakkal.

S valóban, mintha egyik mese a másik folytatása volna, mindenütt a népnek s a királynak kölcsönös vonzódása, szeretető az a lélek, mely e mesékben lakozik. A nép bízik a király igazságosságában, a király a nép becsületességében. Egyik mese szerint Mátyás király »fele országába« fogad a burkus királlyal, hogy az ő juhásza semmi körülmények közt nem hazudik. A burkus király megtudja, hogy a juhász kezén van egy aranyszőrű bárány is, meglátogatja a juhászt s tengerpénzt ígér neki a bárányért, de a juhász visszautasítja.

Aztán a leányát küldi hozzá s ez csakugyan rábírja a juhászt, hogy megnyúzza az aranyszőrű bárányt, a bőrét át is adta a királykisasszonynak, de nagy ára van ennek: a királykisasszony nem a palotában hál akkor éjjel, hanem a juhász kalibájában ... A burkus király nagy diadallal mutatja Mátyásnak az aranyszőrű bárányt, de közben jó a juhász is, ki útközben mindent össze-vissza gondol, hogy mit hazudjon. Próbálja így is, úgy is gondolatban, de sehogy sem sül el a hazugság s végre is abban állapodik meg, hogy megmondja a tiszta valóságot.

—Hová lett.az aranyszőrű bárány? — kérdi Mátyás.

—Eladtam egy fekete gyapjas bárányért, — felel a juhász.

—Hol az a fekete gyapjas bárány?

—Itt áll a felséged asztalánál, mutatott a juhász a király leányára.

Mátyás megnyeri a burkus király fele országát s mindjárt a juhásznak ajándékozza. A juhászé lett természetesen a burkus királykisasszony is . . .

De ki győzné elmondani mindazokat a jóízű, elmés történeteket, melyeket Mátyásról összeírtak a krónikások s költött róla a nép mesemondó lelke!

»Mehalt Mátyás király, oda az igazság!« Ez a fájdalmas kiáltás tört ki milliók szívéből, amikor Mátyás, az igazságos, örök álmra hunyta le szemét. És ím, az első igazságtalanságot a véreből való vérenek kellett tapasztalnia: Korvin Jánosnak! Azok az urak ütnek pártot ellene, kik Mátyásnak esküvel fogadták, hogy halála után Korvin Jánost választják Magyarország királyává. A fényes, a dicsőséges idők után ismét szomorú, gyászos idők következnek. Idegen, gyámoltalan király ül Mátyás székébe s rövid időn szertezüllődnek Mátyás nagyszerű alkotásai. Ismét a kiskirályoknak áll a világ, a szegény nép meg csak kesereg: Mehalt Mátyás király, oda az igazság!

DOBZSE LÁSZLÓ KIRÁLYSÁGA.

A nagy király, az erős kezű, igazságos Mátyás után egy pulya, tehetetlen báb lesz Magyarország királya, aki gyámoltalanságában mindenre azt mondja: dobzse, dobzse (jó, jó . . .) s akit ezért elneveznek Dobzse Lászlónak. Hunyadi Mátyás után Dobzse László! Ilyen ember kellett az akkori uraknak: gyáva, férfiatlan, tehetetlen, akivel kényük-kedvük szerint bánnak el. A nagy király fia, Korvin János csak a közép-nemességnek s a népnek kellett, de az ifjú, 18 éves herceg mögött nem állott egy Szilágyi Mihály, ki öccse dolgát a kezébe vegye. A tapasztalatlan ifjút hitegetik, bolondítják, végre is becsapják s elütik a királyságtól ugyanazok az urak, kik Mátyásnak esküvel fogadták, hogy fiát ültetik a királyi székbe! Megkönnyebbülten lélekzettek föl a nagy urak, mikor meghalt az igazságos, a szigorú, pártatlan nagy király s tudni sem akartak a fiáról, aki atyjának nem egy jeles tulajdonságát öröklé. Maga az özvegy királyné legnagyobb ellensége az ifjú hercegnek. Görcsösen ragaszkodik a hatalomhoz s hogy

célját elérje, Ulászló cseh királyt szemelte ki férjéül, aki csakugyan számot tart a magyar koronára, de rajta kívül mások is vágyakoznak rá: az átkos emlékű Frigyes császár fia, Miksa, még pedig »örökös jogon« és Albert lengyel herceg. Mindakettő alkalmasabb lett volna királynak, ha már idegenbe mennek királyért, mint Ulászló, de a magyar uraknak olyan király kellett, akinek »üstökét a markukban tarthatják. Zápolyai István, akit Mátyás király szegény köznemesből nagy méltóságra emelt s aki az időben leggazdagabb embere volt az országnak, két héttel Mátyás halála után felszólította a rendeket, hogy »helyezzék vissza az országot a régi szabadságába, szabadítsák meg a szorongatástól és elnyomatástól.«

Szinte fölösleges magyaráznunk, hogy mit értett Zápolyai az elnyomatás, a régi szabadság alatt. Nem az országra, nem a szegény népre gondolt, hanem a főurakra: ők voltak az »elnyomottak« ők sírták vissza a »régii szabadságot«, vagy igazi nevén nevezve: a királyi tekintélyt és törvényt nem ismerő korlátlan főúri hatalmat. Ezt a »régii szabadságot« törte meg Mátyás vaskeze, ennek visszaállítására kellett eszköznek Dobzse László. Zápolyai István és Bakócz Tamás érsek, aki szintén Mátyás idejében emelkedett ki a legalacsonyabb sorsból. Ezek voltak a főurak vezetői, ezeknek ármánykodása, erőszakoskodása ütötte el Korvin Jánost a királlyságtól. Különösen Bakócz Tamás vitt oly gyalázatos szerepet, mely emlékét örökre elhomályosítja. Ez a telhetetlen, szertelen hatalomra vágyó ember, aki meg nem engedett módon rengeteg vagyont harácsolts össze (övé volt az ország egy hatoda!) s aki még a pápai koronát is meg akarta szerezni, a tapasztalatlan Korvin Jánost folyton bízta, hogy ő lesz a király, de közben rábírtta, hogy kössön egyességet az urakkal arra az esetre, ha mégsem őt választanák meg királynak! János herceg alá is írta az egyességet, mely szerint, ha királynak nem választanák, birtokában marad minden vagyona s a

kezén levő javakért kárpótlást fizetnek neki. De alig írta alá az egyességet, megbánta, hisz ez tulajdonképpen lemondás volt a trónról. Semmisnek jelentette ki az egyességet, eltávozott Budáról zsoldosaival a Dráva vidékére, hogy ott majd szervezi a pártját. Késő volt már. A ballépést elkövette, meg kellett ezért lakolnia. Mátyásnak régi hű emberei: Kinizsi Pál, Magyar Balázs s mások siettek utána nagy sereggel, Tolnában utolérték, zoldosait szétverték s ő maga nagynehezen menekült meg a koronával. Most már semmi akadály nem volt Ulászló megválasztatásának. Meg is választották s Dobzse László II. Ulászló néven (1490—1516) beleült Mátyás örökébe. Meg is koronázták, mivelhogy Korvin János visszaadta a koronát.

De nemcsak Korvin Jánost csapta be Bakócz Tamás, ugyanígy tett az özvegy királynéval is. összeeskette ugyan Ulászlóval, de csak azzal a feltétellel, hogy »a házasság titokban marad«; a király meg az uraknak kijelentette az esküvő előtt, hogy megesküszik ugyan a királynéval, de feleségül nem veszi. Ily erkölcstelen alapon még nem koronáztak meg magyar királyt. De hát az uraknak ilyen király kellett: ennek az üstökét a markukban tarthatták. Király, aki nemcsak tehetetlen, de nem is ismeri országát, nem tud magyarul, de annyit már hallott az országról, hogy »a magyarországi konyha sokkal zsírosabb a csehországinál!« Király, akinek van hitese felesége, akivel nem él ugyan, de elválasztva sincs tőle s megesküszik egy másik asszonnyal abban a tudatban, hogy úgy sem veszi valósággal feleségül, mert nem is veheti. Szörnyű erkölcstelenség ez, pirulva olvassuk s csak az vigasztal, hogy nem magyar ember követte el.

Kezét-lábát megkötözték Dobzse Lászlónak az urak a királyválasztó országgyűlésen. A főnemesség a maga kezébe ragadja a hatalmat; maga számára foglalja le a koronázás jogát; a király csak a főpapok és országnagyok hozzájárulá-

sával verethet pénzt. Eltörlik az egyforintos adót, melyből Mátyás a hadsereget fenntartotta, amire csakhamar szertezüllik a híres feketesereg. Bécs városát, mely »nyögte Mátyás bús-hadát«, visszavette Miksa, miután Zápolyai Istvánt, Bécs kapitányát a királyválasztás, a »régí szabadság« visszaszerzése foglalta el. S ez nem volt elég, Miksa betört az országba s egész Pestig nyomult. Békét kellett kötni vele s ebben a békében Ausztria visszaszállott Miksa birtokába, jogot szerzett a magyar királyi cím viselésére s őt ismerte el utódjának Dobzse László, ha nem lenne fiúörököse. Albert lengyel herceg is követelte a magyar koronát s ezzel úgy egyeztek ki, hogy átengedték neki Eperjest és Kisszebent.

Az ország déli részén egyideig a feketesereg tartotta vissza a törököt, de mikor nem volt miből fizetni, a feketesereg szertezüllött, rabolt, pusztított mindenfelé, mígnem Kinizsi rendes katonasággal és alföldi vasvillás paraszttal semmisíti meg Mátyás híres seregét. S történik ez abban az időben, amikor nagyobb szükség volt fegyelmezett hadseregre, mint valaha. Az ország védelmére épített végvárak elpusztultak vagy egyes urak kezére kerültek, s a király nem tarthatott fenn rendes hadsereget, mert ő maga is szegény volt. Csakhamar keservesen kellett tapasztalnia, hogy a magyarországi konyha csak volt zsírosabb, mint a csehországi: oly nagy volt a pénztlenség, a szegénység az udvarban, hogy már a mészáros sem akart húst hitelezni a királyi konyhára! Szegény Dobzse László úgy tett szert pénzre, ahogy lehetett. Mátyás híres könyvtárából sorban adogatta el az értékebb könyveket s ami könyvet el nem adhatott, azokról az ezüstcsattokat adta el. Uralkodásának harmadik esztendejében keservesen panaszkolt, hogy mióta magyar király, mindössze 40 ezer arany folyt be a kincstárba. Ám az urak mégis szemére lobbantották, hogy nem védi meg az országot. Ők maguk csak az esetben indulnak hadba bandériumaikkal, ha a király bandériumai nem

elégéségek, de az ország határain túl ekkor sem követik a királyt. Mikor aztán a király látta, hogy az urak csak követelnek tőle, de nem adnak, önkényesen vetett ki adót. Kivetette, de behajtani nem tudta. A nemesség megtagadta a törvénytelen adót, több helyen agyonverték az adószedőket, sőt Erdélyben lázadás is ütött ki.

Amilyen szegény a király, olyan gazdagok a nagy urak. Zápolyainak egymagának 70 vára és városa volt, Ujlaky Lőrincnek csak a kardkötőjét 70 ezer aranyra becsülték s hajaszála sem görbült meg, mikor a királyt nyilvánosan ökörnek nevezte. Vezettek ugyan hadat ellene, hogy megfenyítsék, de maga a nádor, Zápolyai, elsimította a dolgot. Erdélyben a vajda, Báthory István volt a mindenható, valóságos réme a népnek: zsarolta, rabolta, gyötörte s a szabad székelyek közül sokan Moldovába és Havasalföldre bujdos-
tak, oláh vajdák jobbágyságot lettek, semhogy tovább túrják Báthory István kegyetlenkedéseit, kinek az volt a szavajárása: »jobb, ha egész Székelyföldön bűdös dögök hevernek, mint-hogy székelyek lakjanak rajta«. A székelyek már-már felzendültek s így a király kénytelen volt elcsapni a kiskirályt, aki, szerencsére, csakhamar meg is halt.

Isméltődni látszott Róbert Károly uralkodásának első ideje, mikor minden főúr egy-egy kiskirály volt. A főhatalom a jobbágysorsból hercegprimássá és kancellárrá feltolakodott Bakócz Tamás és a köznemesből nádorrá lett Zápolyai István kezében, de sem a jobbágyságnak, sem a köznemességnek semmi haszna sincs a vérükből való vér szertelen hatalmában. Ezek csak magukra gondolnak, harácsolják össze a vagyont s követik példájukat a többi világi és egyházi főurak. Egyedül a tróntól elütött Korvin János az, aki becsületesen teljesíti hazafiúi kötelességét: ő az, aki Miksa hadait Zágrárból kiveri; ő az, aki hű marad a királyhoz, nemzethez s ő neki kell legtöbbet szenvednie: soha sincs nyugodalma, foly-

ton zaklatja a vagyonára áhító Zápolyai és Bakócz, izgatják ellene a királyt és sorban szedik el tőle birtokait. Elperelte tőle Bakócz a Hunyadiak ősi birtokát, Vajdahunyadot is s amikor fegyverrel védi meg a jussát, a király elveszi tőle a horvát báni méltóságot, melyre a koronáért kárpótlásul emelte volt. De Bakóczal lehetett beszélni annak, akinek pénze volt s Korvin János úgy szerezte vissza a báni méltóságot, hogy rengeteg summát fizetett érte Bakócznak. Általában jó pénzért mindenre kapható volt Bakócz Tamás. Már külső országokban is veszett híre volt az udvarnak: köztudomásúvá lett, hogy Bakócz Tamás mindenre rábírja a királyt, ha neki jól megfizetik.

A köznemesség küzdelme a főnemességgel.

A köznemesség nem tűrheti tovább a rettenetes állapotokat, a főurak hatalmaskodását, a maga elnyomatását s az 1497-iki országgyűlésre fejenként jelenik meg a Rákos mezején. Tenger panasz zúg föl a nádor ellen, akit többek közt azzal vádolnak, hogy közpénzeket tulajdonított el. Azt kívánják a királytól, hogy a koronát vegye ki Zápolyai és Bakócz kezéből s bízva négy köznemes koronaőrre. Az egyházi férfiak világi hivatalt ne viseljenek, Bakócz a kancellári tisztről mondjon le. A király kénytelen engedni a forrongó nemességnek: Bakócz Tamástól elveszi a kancellári, meg a koronaőri tisztet, ugyanezt a nádortól is. Bakócz azonnal visszavonult Egerbe, de a köznemesség ezzel sem elégedett meg. Követelte, hogy mondjon le az egri püspökségről is s fossza meg a király az ő kedves emberét a magánbirtokaitól is. De a király a nemesség e követelését nem teljesítette, sőt, amint az országgyűlés eloszlott; az esztergomi érsekséggel ajándékozta meg Bakóczot.

A köznemesség ugyan nem tudta megsemmisíteni a király kegyeltjét, de országgyűlésről országgyűlésre mind nagyobb befolyást biztosított magának az ország dolgainak intézésében s határozottan a főnemesség fölé kerekedett. Így az 1498-iki országgyűlésen kivívták, hogy a király a rákövetkező négy esztendőben országgyűlést tartson, azután pedig minden három esztendőben egyet s egy országgyűlés sem tarthat tizenöt napnál tovább. Mert azelőtt nem egyszer megtörtént, hogy a főurak valósággal kiehezgették a szegényebb rendű nemességet az országgyűlés elnyújtásával. Ugyanezen az országgyűlésen a törvényszék főpapi és főúri ülnökeinek számát hatról négyre szállították, a köznemeseket pedig tizennégyről tizenhatra emelték. Ezeknek a köznemes üliökönek ezentúl helyük volt a királyi tanácsban is. Megállapította ez a gyűlés a trónöröklést is, biztosítván a nemzetnek, amennyiben a királynak fiú örököse nem marad, a szabad királyválasztó jogát. Nevezetes ez az országgyűlés azért is, mert napirendre került Korvin János panaszos levele is, melyben megvádolta Bakóczot, hogy pénzen kellett újra megszereznie a horvát bániságot s mindenféle perrel akarják megfosztani birtokaitól. Pedig akkor már veje volt Frangepán Bernát grófnak s erős támasztéka volt a hatalmas Frangepán családban. A király küldött ki ugyan bíróságot Korvin panaszainak a megvizsgálására, de a vádlott uraknak volt arra gondjuk, hogy a bíróság sohase intézze el Korvin János ügyét. Ám a köznemesség, mely nemcsak erős szövetségest látott Korvin Jánosban, de esetleg jövő királyt is. Bakócznak és a többi püspököknek nem tudta megbocsátani a kapzsiságot s a következő országgyűlésen éreztette is ezt az egész egyházi renddel. Törvénybe iktatták, hogy az egyházi férfiak korona-őri tisztet nem viselhetnek, sem maguk, sem egyházuk részére jószágot nem szereshetnek s érvénytelennek mondták ki mindama szerződéseket, melyekben világi urak örökség nél-

kül való elhalálozásuk esetére egyházi férfiaknak kötötték le jószágait. Érvénytelenek, még az esetben is, ha a király ezeket már jóváhagyta volna. Másfelől azt is törvénybe iktatták, hogy világiak egyházi férfiak javait el ne vehessék. Ez a törvény már a később oly nagy szerepet játszó Werbóczy István műve, azé a nagytudományú köznemesé, ki akkoriban még ítélmester volt s e tisztében mint jegyző szerepelt az országgyűlésen. A köznemesség előtérbe lépését mutatja az a tény is, hogy Zápolyai István halála után a nádori széket ismét köznemessel töltik be, még pedig Geréb Péterrel, aki atyafiságban volt a Hunyadi-családdal. De az 1504-iki országgyűlésen ismét a főnemesség kerekedett felül s a korán elhunyt Geréb helyébe Perényi Imrét választották, holott a köznemesség Korvin Jánost akarta. Súlyos vádakkal illették a gyűlésen a köznemesek a királyt és a főurakat. A királynak szemére lobbantották, hogy a vármeevéket országgyűlési végzés nélkül szólítja fel adózásra. Megtámadják a főurakat, kik ezt a királynak tanácsolták, akiknek azonban gondjuk van arra, hogy a saját jobbágyaik ne fizessenek adót. Újra megállapítják tehát, hogy csak az országgyűlés szavazhat meg adót. Panaszkodtak a főpapokra is, hogy őket és jobbágyukat a tizedek behajtásával mindenfélekép zaklatják, jogtalanul terhelik s ha ellenszegülnek, kiközösítéssel fenyegetik. Nem tartják tiszteletben a nemesek plébánosválasztó jogát sem. Mindenki panaszkodik, csak a gyámoltalan király hallgat, pedig talán neki volna legtöbb oka a panaszra. Ő helyette egyik cseh titkára panaszkodik, aki ezidőtájtban kelt levelében keservesen panaszolja a király szánalmas, nyomorúságos helyzetét. »Mi itt — írja a cseh titkár — az arany- és ezüsthalmok között szegénységben, ínségben élünk és élni fogunk továbbra is«.

Ekkor már a királynak Anna francia hercegnő volt a felesége. A pápa megsemmisítette első házasságát, melyet

Borbála brandenburgi örgróf kisasszonnyal kötött volt s megsemmisítette a Beatrix-szal való házasságát is. Idegen földön, Ischia szigetén, kegyelemkenyéren fejezte be dicstelen életét Mátyás özvegye 1508-ban. A királyi udvar szegénysége csak növekedett a király házasságával, mert a királyné nem törődött a nyomorúsággal, ő élt vígan, cicomázta magát s mikor a legnagyobb szükségben sýnlődött az udvar, 3500 forintot (mai értékben 70.000 koronát) adott egy drágakövekkel borított kalapért. Azaz adott volna, ha lett volna. De nem volt pénz s a kalap árának fejében lekötötte az amúgy is szűkös királyi jövedelem egyrészét.

Nyomorúságban tengődik a királyi udvar, rettenetes a nép állapota s ugyanakkor Bakócz Tamás fejedelmi pompával vonult be Rómába, hogy megszerezze magának a pápaságot. Miksa császár volt az, aki Bakóczot a pápasággal hitegette s abban a reménykedésben, hogy Miksa császár pápaságra segíti, a nagyralátó érsek rávette Ulászlót, hogy 13 éves leányát. Annát feleségül adja az öreg Miksa császárhoz s kilencéves fiával, Lajossal meg Mária osztrák főhercegnőt vétesse feleségül. Ezzel a kettős házassággal valósággal kiszolgáltatta az országot Miksa császárnak, aki nemcsak hogy tovább viselte a magyar királyi címet, de bele is avatkozott az ország dolgaiba.

A telhetetlen, nagyralátó ember 1512-ben vonul be Rómába. Szemtanúk leírása szerint negyven, kincsekkel megterhelt öszvér nyitotta meg a szemkápráztató menetet, utána három lovas, török brokátból készült, gyöngyökkel gazdagon hímzett ruhában. A fővegük drágakövektől ragyogott s pazar díszítésű a török lovak szerszáma is. Hat lovas lándzsákra illesztett vörös-fehér színű zászlócskákat lobogtatott. Tíz lovas ötven lovat vezetett kötőféken. Ezeket kilencvenöt lovas követte, kiknek öltönyét a zsinórdíszítés szinte elborította; ezüsthüvelyű kardjuk széles ezüstövön függött; csizmájuk

ezüstszinórral kivarrva, ezüstsarkantyú rajta, a lovakon ezüstszerszám. A kíséret úri tagjai aranybrokáttal és drága prémmeel szegélyezett, különböző színű selyemszövetekből készült magyar ruhát viseltek s nyakukban aranyláncot.

Igy vonult be a szent városba a jobbágyfi. Pápának ugyan nem választották meg Bakócz Tamást, de egy világra szóló nagy feladattal bízta meg X. Leó pápa: azzal, hogy a török ellen keresztes hadjáratot hirdessen, nemcsak Magyarországon, de Európa többi országaiban is. Ezzel a nagy feladattal jött vissza Magyarországra 1514-ben, mint a pápa teljes hatalmú követe.

A keresztes hadjáratból semmi sem lett, ellenben alkalmat szolgáltatott az egész országot felforgató *parasztlázadásra*.

Dózsa György lázadása.

Abban az időben, amikor a jobbágyfíból lett Bakócz Tamás fejedelmi pompával vonul be Rómába s amikor egyes főurak kezén rengeteg vagyon halmozódott össze, nyomorúságban tengődik a király és családja, nemkülönben az istenadta nép. Egyetlen joga volna a népnek: a szabad költözködés, melyet oly sok törvény biztosított s melyet sohasem vettek komolyan a nagyurak. És a nép tovább húzza az igát, talán még sok száz esztendeig, szó nélkül, ha X. Leó pápa eszméje: a törökök ellen indítandó keresztes hadjárat az elfojtott szenvedelmek kitörésére alkalmat nem ád. Az urak nagy örömmel fogadták a tervet, melyet Bakócz Tamás a királyi tanácsban adott elő. A gondolat, hogy a papság bűnbocsánatot hirdető prédikációkkal a török ellen tüzeli a népet s ez majd megszabadítja a keresztény világot, elsősorban Magyarországot a török hódítás állandó veszedelmétől, megváltja a maga vérén: rendkívül tetszett. Az összes urak közt

csupán egy volt, Telegdi István, a kincstartó, aki más szemmel nézte s másként ítélte meg a keresztes hadjáratot. Űgy látszik, alaposan ismerte a népet. Látta a nép túrheterlen helyzetét; tudta, hogy a nép szívében erős harag s gyűlölet forrong az urak ellen s csak egy szikra kell, hogy az elfojtott tűz kitörjön s lángba borítsa az egész országot. Ez a józan-eszű ember napnál világosabban feltárta az urak előtt a keresztes hadjárat következéseit. Figyelmeztette őket, hogy nem lesz tanácsos fegyvert adni a nép kezébe, mert könnyen megeshetik, hogy nem a török, hanem az urak ellen fordítja. De az urak mosolyogtak Telegdi aggodalmain. Sokkal türelmesebbnek, alázatosabbnak ismerték a népet, semhogy az föl merjen lázadni ura ellen. Lám, az erdélyi parasztok egyszerű megpróbálták, de csúfos véget is ért a lázadásuk. Ezt a nép nem feledte el.

A királyi tanács tehát elhatározta a keresztes hadjáratot. Bakócz Tamás 1514 húsvét vasárnapján kihirdette a pápai bullát Budán és kihirdettette az egész országban. De a nép eleinte lassan mozdult meg. Még nem tudta, hogy ki lesz a vezére. Arra, hogy valamelyik főúr vezesse a népet, gondolni sem lehetett. Ha azt akarták, hogy a nép nagyobb tömegekben mozduljon meg, olyan vezérről kellett gondoskodni, aki közel áll a néphez. És Bakócz Tamás megtalálta az erre alkalmas embert. Dózsa György, a székely köznemes volt ez, aki épen ezidőtájt ment fel Budára, hol a király a törökverésben kitűnt székely századost kétszeres zsolddal, aranylánccal, arannyal kivarrt bíbor ruhával, sarkantyúval és karddal ajándékozta meg, vagyis ezzel a lovagok rendjébe emelte.

A lovaggá avatott Dózsa György Háromszékme gyében, Dálnokon született 1470 táján. Apja, Dózsa Tamás, gyalogsági kapitány volt s ennek halála után Makfalvára került Dózsa György s vele az öccse, Gergely, kit székelyesen Gergőnek hívtak. Itt serdültek fel a Dózsa-fiúk. Iskolai és családi

nevelés nélkül serdült fel Dózsa György (állítólag írni sem tudott) s az akkori élet iskolája is bizony rossz iskola volt az ifjúságnak. A tulajdon szentségét vajmi kevesen tisztelték. Maguk a nagy urak adtak példát a rablásra, az útonállásra, kereskedőknek kifosztására, s akkorbeli levelek bizonyítják, hogy Dózsa György is részt vett holmi útonállásokban. Egy levélben épenséggel *egész Erdély nyilvánosságos rablójának* nevezik. Majd Nándorfehérvárnál tűnik fel »Erdély nyilvánosságos rablója«, még pedig mint százados. A szomszéd Szendrő várát a török tartotta megszállva s minduntalan összecsapott a két vár őrsege. Egy ilyen alkalommal tüntette ki magát Dózsa György. Már épen összecsapni készült a két sereg, amikor a törökök vezére, Ali, elérúgta s hetykén szólítja fel a magyarokat: minék ontsák egymás véré, inkább álljon ki vele valaki. A magyar seregből Dózsa György állott ki. Lándzsával rohantak egymásra, majd kardra kapnak s Dózsa egy erős csapással levágja Ali páncélos jobb karját és meg is öli. Ez a párosviadal 1514 február 18-án történt s április havában már Budán van Dózsa György. A király »Erdély nyilvánosságos rablóját«, akit mindenféle rablásokkal gyanúsítottak s aki állítólag közvetlen a nándorfehérvári párosviadal után is megölt egy adószedőt és elrabolt tőle 3000 drb aranyat, fölemelte a lovagok rendjébe s április 24-én Bakócz megbízta őt a kereszties had vezetésével. A Szent Zsigmond-templomban Dózsa tíz társával állott az oltár előtt s Bakócz a mise után buzdító beszéd kíséretében adta át Dózsának a pápa által megáldott vöröskeresztes nagy fehér zászlót s egy szabóval Dózsának és társainak vörös keresztet varratott a mellére. Aztán kijöttek a templomból, az egybegyülekezett néphez tüzelő beszédet intéz Bakócz Tamás, Dózsa György pedig megvendégeli, ő maga is kihirdeti a pápai bullát, mely azzal kecsegtet a vállalkozókat, hogy, ha meghalnak a harcban, »kintől-bintől megódoztatnak.«

Egy hónappal az országos kihirdetés után negyvenezer ember verődött össze a Rákoson. Nem csupa parasztok, jöttek szép számmal köznemesek is, papok, tanítók, deákok, mesteremberek. Egész községek fegyverfogható népe kerekedett fel, papjával, bírójával együtt. A kisebb-nagyobb csapatok, mielőtt elindultak, tizedeseket, századosokat, zászlótartókat választottak, úgy mentek a Rákosra, ahol ellátták rendes fegyverzettel. Természetesen, az egybegyűlt sereg szervezése a Dózsa György feladata volt. Mindjárt kezdetben testvérét, Gergelyt tette meg alvezérnek, a többi főtisztséget pedig azután töltötte be, mikor a csapatok mindenfelől összegyűltek.

Negyvenezer ember, túlnyomó részben jobbágy és zsellér: ennyi volt már május közepén a pesti táborban és ehhez napról-napra jöttek kisebb-nagyobb csapatok az ország minden részéből. Képzeltető a birtokos nemesség ijedelve. Abban az időszakban, mikor a munkáskézre nagy szükség van, egész vidékekről fölkerekedik a jobbágy és zsellérember. Ki szánt, vet, kapál az urak földjén? A pesti táborba megérkezett parasztok már mindenféle panaszokkal jönnek Dózsa György-höz. A földesurak sok helyen erőszakkal visszatartják a jobbágyokat, nem engedik el a keresztes háborúba. Ahonnét meg eljöttek, az otthon maradt öregeket, asszonyokat és gyermekeket bántalmazzák, ezzel kényszerítvén az eltávoztakat a visszatérésre. A parasztok panaszkodnak az urakra Dózsának, az urak meg a királynak, hogy a keresztes háború megfosztja őket a munkaerőtől. És csakugyan már május 14-én rendeletet kap Dózsa a királytól, hogy szüntesse be a további toborzást, az egybegyűlt sereggel induljon a török ellen.

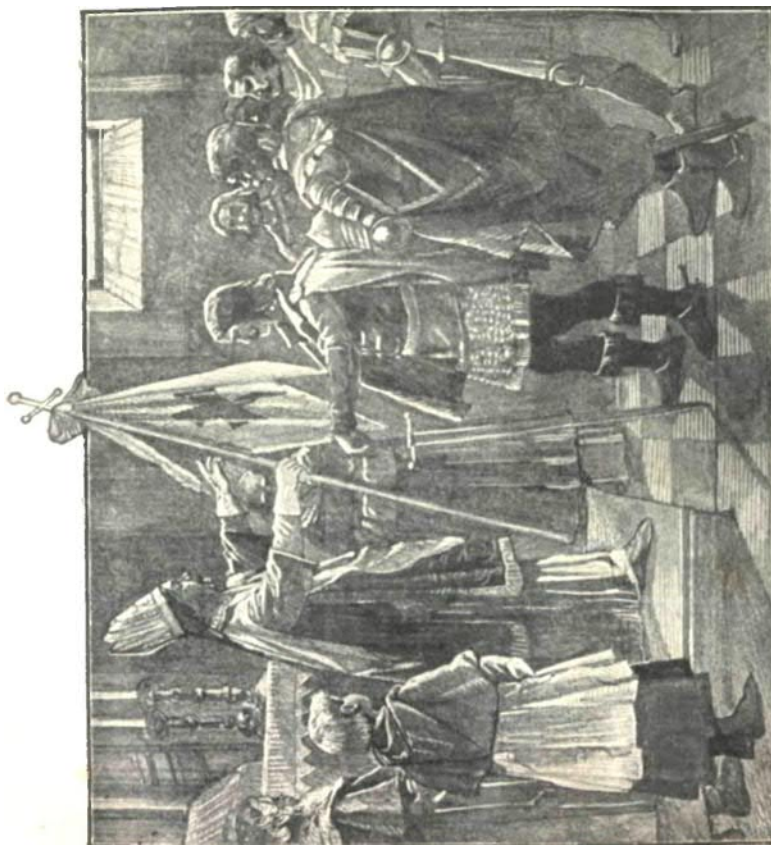
Ez a rendelet olaj volt a tűzre. A papságnak s különösen Mészáros Lőrincnek, a ceglédi tüzes szavú papnak, népies nevén *nagybotú* Lőrincnek, ki egymaga kétezer embert vitt Dózsa táborába, nem volt nehéz felizgatni az egybegyűlt

paraszságot. Alkalmas anyag volt az izgatásra, hogy a birtos nemesség nemcsak félrehúzódik a keresztes hadjárattól, de ráadásul még vissza is akarja tartani a jobbágytságot. »Ők szopták ennyi időtől fogva a mi vérünket és veritékünket — így szónokolt Lőrinc pap — s immáron elbújnak, nem mernek országunkért, vívni a török ellen. Jertek, menjünk rá e béka vérekre!« És egyszerre oly dolgokról hall a nép, mikre eddig tán gondolni sem mert. A vezetők, többnyire falusi papok, kik maguk is nagy szegénységben sínylődtek, oly jelszavakat kezdenek hirdetni az elkeseredett népnek, melyek egy szebb jövőre képét mutogatták. Oly jelszavakat, melyek minden időben nagy hatással voltak a szegény földnépére: földosztás, a közterhek egyforma viselése, no meg — szabad préda. Kétségtelen, hogy a paraszt csapatok, mielőtt a pesti táborba értek, raboltak, gyűjtogattak itt-ott s csak folytatás volt az a rablás és gyűjtogatás, mit május 14-én, tehát a királyi rendelet napján, Buda és Pest külvárosaiban elkövettek. Másnap már újabb rendelet ment a királytól Dózsához, — hogy haladéktalanul induljon a seregével. Ám ekkor már a parasztságnak eszeágában sem volt a török ellen való hadakozás. A papok és diákok izgató szónoklatai új világot nyitottak meg az elnyomott parasztság ébredező lelke előtt. A vallás védelmére gyűltek össze, s a földosztás, az urak hatalma alól való megszabadulás lett a vezércsillag, mely további lépéseikben vezérelte. Semmi hatása sem volt a királyi parancsnak. A parasztság folytatta a prédálást Pesten, a nemes emberek házáat sorba rabolták, gyűjtogatták s több nemes embert kegyetlen módon végeztek ki. Egy hét múlva már Bakócz Tamás kénytelen betiltani a keresztes hadjáratot, kiátkozás) sal fenyegeti meg azokat, kik haza nem térnek s országszerte felszólítja a papokat: vonják vissza a pápai bullát.

Királyi parancs, Bakócz rendelete — mind elkéssett.

Dózsa György kihirdette Bakócz rendeletét a Rákoson s két

keresztes zászlót szúratván a földbe, felszólította a népet, hogy aki vele akar maradni, álljon az egyik, aki meg haza akar menni, a másik zászló mellé. Már-már úgy látszott, hogy többségben vannak azok, kik haza akarnak menni, de — véletlenül történt-e vagy mesterségesen csinálták a vezetők — az egyik zászlóról Krisztus képe arccal földre esett. A képet visszakötötték a zászlóra, de másodszor is leesett. Visszakötötték harmadszor s harmadszor is leesett. Ebben a nép Isten intését látta s most már egy sem akadt, ki elhagyja Dózsa táborát: egy szívvel-lélekkel ott maradtak, vele kívántak élni, halni. A felizgatott tömeg már túl volt azon, hogy a keresztes háborúra gondoljon. S ha Dózsa György még akkor erre gondolt volna is, tisztában lehetett azzal, hogy megszegte a parancsot s abban a pillanatban, melyben a tilalom ellenére együtt tartotta a parasztságot, — elkövette a lázadást. Mert a paraszttábor nem oszlott szét, csak megoszlott a vezérnek, Dózsának a rendelkezése szerint. Mint kész hadvezér csinálja meg a haditervet Dózsa György. Háromezer embert ott hagy a Rákoson, egy pesti polgár, Száleresi Ambrus vezetésével, megparancsolván, hogy portyázzanak Pest környékén s rettegésben tartsák a nemeseket«. Egy nagyobb csapatot délre küld, a Bácskába, Mészáros Lőrincsel, egyet pedig Eger felé, egy Barabás nevű pappal az élén. A derék hadat kétfelé osztván, az egyiket maga vezeti, a másikat az öccse. Ez a két hadtest 30—40 ezer emberből állhatott s ezzel egyenest Czeglédnek tartott, útközben kirabolva a nemesi házakat. Czeglédről küldött kiáltványt a lázadás vezére az egész országhoz, különösen pedig Pest és Külső-Szolnok vármegyékhez. Ebben a kiáltványban egyenesen a keresztes hadjárat megakadályozásával vádolja a nemességet s tisztán emiatt »parancsolja« a városok és falvak lakosságának számkivetés és örök büntetés terhe alatt« a czeglédi táborba való sietést, »hogy így a szent csapat és

BAKÓCZ ÁTADJA DÓZSÁNAK A PÁPA ÁLTAL MEGÁLDOTT ZÁSZLÓT.

áldott gyülekezettel a nevezett hűtlen és gonosz nemeseknek erejét és kezét korlátolni, megfékezni és zabolázni lehessen. Ha úgy tesztek, jól van, — folytatja a kiáltvány — különben a fentírt büntetést vonjátok magatokra, sőt *ezzel* sem érjük be, hanem saját telketeken, kapufélfátokon függesztetünk és akasztatunk fel, nyársba vonatunk, vagyonotokat elpusztítjuk és zsákmányra hagyjuk, feleségeiteket és gyermekeiteket pedig megöletjük.«

E kiáltvány szerint, melyben Dózsa a keresztes had fejedelmének és főkapitányának nevezi magát, aki »csak a királynak s nem az uraknak alattvalója«, még mindig a keresztes háborúról beszél, mintha komoly szándéka volna a török ellen vezetni a népet. Ám kétségtelen, hogy sem ő, sem főbb emberei nem gondoltak már ekkor a keresztes hadjáratra. Ez már csak ürügy volt a nemesség ellen való harcra, a jobbágyi állapotból való felszabadulásra. Ország-szerthe megmozdul a nép, a szó teljes értelmében kitört a parasztlázadás, lángba borult az ország. Itt is, ott is összecsapnak a parasztsapatok az életét és vagyonát védő nemességgel, de néhol a nemességet is magával sodorja a lázadás: az egyik félelemből, a másik, ki épúgy érezte a nagyurak féktelenkedését, mint a jobbágyság, meggyőződésből csatlakozik a lázadókhöz.

Míg a kisebb-nagyobb csapatok az ország különböző vidékein pusztítottak s követtek el szörnyű kegyetlenségeket, melyek közt a karóba huzatás volt a legszokottabb, Dózsa a fősereggel, mely napról-napra növekedett, az Alföldre húzódott. Amerre elvonult ez a félelmetes hadsereg, tömegestől szegődött hozzá a parasztság, többek közt Mezőtúron 800 ember, majd a dévaványi parasztok papjukkal, Türkevei Ambrussal, ki titkára lett Dózsának. Ez a tudós férfiú, ki a krakói egyetemen végezte a teológiát, írta Dózsa nevében a néphez intézett kiáltványokat. Egy hétig tartott az út Czeg-

lédtől Békésgyuláig, június 2-ikától 8-ikáig s itt már 80 ezer főre számították az egybeverődött hadat. Békésgyuláról 2000 főnyi hadat előre küldött Dózsa egy Balogh István nevű tanító vezetésével, hogy alkalmas gázlót keressen a Maroson át. Ám a gázlót kereső hadat váratlan meglepetés érte: időközben a király elrendelte a nemesség felkelését s egy ilyen nemesi sereg Báthory István nádor és Csáky Miklós Csanádi püspök vezetése alatt a Maros partján megtámadta a parasztokat, kik megveretve futottak Nagylakig. Már ezt megelőzőleg a Dózsa által Pestről más-más irányba küldött paraszthadaknak volt nagyobb csatája a nemességgel, nevezetesen a pásztói és gubacsi határban s mindkét ütközetben a nemesség győzött. Azokkal, kiket a csatában elfogtak, kegyetlenül bánt a nemesség, helyesebben: megfizette a kölcsönt. Többeket karóba húztattak, azután meg testüket felnégyelték.

Báthory István és Csáky Miklós Balogh István csapatjának a megfut ámitása után tábornok ültök Nagylakon, de Dózsa éjnek idején összeszedte a szétvert csapatot s hajnalban rajtaütött a nemesek hadán. Hajnaltól estig tartott az elkeseredett csata s már-már úgy tetszett, hogy a parasztok részén a győzelem, midőn Báthory közük ágyúztatott. A parasztsereg estefelé megfutamodott, de aztán váratlan megfordult s üldözőkké lettek az üldözöttek. A nemesség jobbjai, köztük Csáky püspök, a parasztok kezére kerültek, sőt a parasztok elfogták Telegdy kincstartót is s Báthory Istvánnak az volt a szerencséje, hogy csata közben lefordult a lováról egy vakszemére kapott ütés következtében s eszméletre térván, a közeli nádasban bújt el: így kerülte ki a szörnyű véget. Mert szörnyű vég várt az elfogott főurakra és nemesekre. Csáky püspök testét előbb buzogánnyal összetörték s úgy húzták karóba, fejfelé, főpapi díszben. Egy másik főembert, Ravazdy Pétert keresztre feszítettek, többeknek a hátából szíjat hasítottak vagy máglyán égették el.

Kegyetlenül bántak el Telegdy Istvánnal is, az egyetlen emberrel, aki a királyi tanácsban ellenezte volt a keresztes hadjáratot, előre látván annak szörnyű következéseit. Magas oszlophoz kötötték s durva bántalmazások közt puskával és nyíllal lövöldöztek rája, míg nem lelkét kilehelte.

Nemes a paraszttal, paraszt a nemessel egyforma kegyetlenséggel bánik el, ha kezére kerítheti: nem maradtak egymásnak adósok. Ne kívánja senki tőlem e kegyetlenségek részletezését. Testvér testvérral kegyetlenkedik, ahelyett, hogy kéz a kézben, szeretettel együtt dolgoznának az ország és maguk javán, együtt védenék az országot!

... A szörnyű dráma gyorsan közeledik a végső jelenethez. Temesvár előtt történt meg a döntő ütközet. Mert Dózsa a Csanád-Nagylak közt lefolyt csata után egyenesen Temesvárnak tartott, ostrom alá vette a várat. Ide menekült volt Báthory s ha Zápolyai János vajda idejében segítségére nem jön Erdélyből, Báthory kénytelen lesz feladni a várat, melynek őrsége már lóhússal élt. Július közepe táján érkezett Zápolyai János Temesvár vidékére s seregét csatarendbe állítva, dob- és trombitaszóval vonult az ulicsi mezőre. Dózsa 40 ezer főnyi serege rendetlenül táborozott, de ő is csakhamar csatarendbe állította seregét s úgy ő, mint nagybotú Lőrinc beszédet intéztek a néphez, mely, úgy látszik, megrettent a rendes hadsereg láttára. Öccsére bízta a jobb, nagybotú Lőrincre a balszárnyat, ő maga a középre állott. Zápolyai szintén a maga seregének a közepén állott, mögötte a székelek, a palotások és a vég vidéki lovasok, oldalán Petrovics Péter. A balszárnyat Kismarjay Lukács, a jobbat Lindvai Bánffy Jakab vezette. Mindkét részről elkeseredetten indult a küzdelem és sokáig hol egyik, hol másik részre látszott esni a harci szerencse kockája. Am végre is a nemesek középhada, melyet Zápolyai vezetett, hátrálásra kényszerítette a parasztnak középhadát. Dózsa serege futásnak eredt s a vezér

hősiessége, bátorítása sem tudott többé lelket önteni a szaladó seregbe. Különösen mikor maga Dózsa is lefordult a lováról, szó sem lehetett arról, hogy a szaladó parasztokat újra csatarendbe szedjék. Nem futás közben fordult le lováról a parasztok vakmerő vezére. Még akkor is, mikor serege futásnak eredt, egy csapással két páncélos vitézt sújtott agyon s azután magával Petrovics Péterrel mérte össze fegyverét. Petrovics lándzsával döfött Dózsa felé s mert Dózsa testét hiányosan takarta a vért, Petrovics lándzsája véletlenül ép védtelen helyre fúródott s Dózsa félholtan zuhant a földre. Megölhették volna, de nem ölték meg. Az volt a határozat, hogy, hacsak lehetséges, élve kerítik kézre.

A csata s ezzel a parasztlázadás sorsa eldőlt. A parasztok vezére a nemesség kezébe került, nemkülönben a vezér öccse, Gergely is. Csupán nagybotú Lőrincnek sikerült elmene-külni Bácsmegye felé. Sok ezer paraszt vére áztatta a harcmezőt s a győztes sereg azokat sem kímélte, kik fegyverüket eldobták és kegyelemért könyörögtek. Dózsa Györgyöt megkötözve vitték Zápolyai elé, nemkülönben öccsét s a "föbbsket. Föl jegyzik róla, hogy »bátor lélekkel s nyugodt arccal« állott a vajda előtt, nem kért kegyelmet a maga, csupán az öccse részére. A vajda válasza az volt, hogy valamennyit börtönbe vetette. Három napig ültek a börtönben s július 20-án hajtották végre az ítéletet Temesvárt. Dózsa Gergellyel végeztek legelőbb s ő vele csakugyan enyhén bántak el: lefejezték. Ám a Dózsa György kivégeztetését nagy előkészület előzte meg. A »paraszt király«-nak trónt emeltek. Egy durván kovácsolt, megtüzesített vasszék volt ez a trón: erre ültették az övig levetkőztetett Dózsa Györgyöt, a szék mögött oszlop: ehhez kötötték. Koronát is tettek a fejére. Ott helyben tüzesítették meg az ekevasból készített koronát s úgy tették csíptetővással a fejére. S hogy a királyi pálca se hiányozzék: tüzes vaspalcát is nyomtak a kezébe. Így sütötték meg a

»parasztkirályt«, ki állítólag egy órával élte túl azt a pillanatot, melyben fejére tették a tüzes koronát. De nem volt elég hogy a legszörnyűbb halálnak halálával kellett meghalnia látnia kellett a megmérhetetlen kínokat szenvedő embernek, hogy mint uszítják rá a fogságban kiéheztetett híveit. Ez volt legkegyetlenebb része az ítéletnek: kegyelmet ígervén mindazoknak, kik Dózsa testéből falatoznak. Hegedű- és füttyszó mellett annak a kilenc embernek, kik élve kerültek ki a temesvári börtönből, körül kellett táncolni Dózsa testét s minden forduló után harapni egyet-egyet belőle. Aki nem vetemedett erre az aljasságra, menten levágták. Kilenc hívéből három-négy nem volt képes erre, a többi körültáncolta Dózsa s minden fordulónál harapott a testéből, köztük egy Lőrinc nevű kovács, ki Dózsa lovait szokta volt vasalni. Szinte hihetetlen, de az egykori krónikások egyértelemmel vallják, hogy Dózsa egy pillanatra sem veszítette el eszméletét a rettentő szenvedések között, sőt még egy izma sem rándult meg. »Most látom csak, hogy kutyákat neveltem!« — állítólag e szavakban tört ki szívéből a fájdalom, amikor saját emberei a húsát harapdálták. Bizonyára a testi fájdalomnál is nagyobb volt a lelki fájdalom Mert ha nem is volt igazi szabadsághős, ha nem is lehet menteni a népfelszabadításnak általa követett módját — voltaképen a népért harcolt, s ha, sikerül vakmerő vállalkozása, a nép sorsa bizonytalannal nagyot javul.

A hóhérok, mikor már halottnak vélték a parasztkirályt, levágták a fejét, testének belső részeit megfőzték, sütötték s megegették a parasztokkal, közben meg a jelenlevő papokkal a »Te Deum laudamus«-t énekelgették. Mikor ennek is vége volt, a hóhér levagdalta lábát, karját, nyakát, a testét négy darabba vágták s úgy küldötték négy városba; Budára, Pestre, Fehérvárra és Váradra, hogy a városokban elrettentő példának kitegyék.

Íme, a dráma utolsó jelenete. A parasztság még itt-ott folytatta a küzdelmet a vezér rettentő vége után is, de a kisebb-nagyobb lázadó csapatokat hamarosan leverték. Nagybotú Lőrinc is a nemesség kezébe került s némelyek szerint Zápolyai vajda nyárson süttette meg, mások szerint máglyán égettette el Kolozsvárt.

Az „örökös szolgaság“.

Negyvenezer, némelyek szerint hetvenezer paraszt esett el a nemesség ellen vívott csatákban. S még hátra volt a büntetés, a legszörnyűbb, a legkegyetlenebb s a legoktalanabb: *a parasztság örökös szolgasága*. Mert alig hogy lecsöndesült a parasztlázadás, összegyűlt az országgyűlés, hogy az egész parasztságon torolja meg a lázadást. Október 18-án nyílt meg az országgyűlés, harminchárom napig tartott s összesen 71 törvénycikket hoztak, melyből 62 a parasztságra, a parasztlázadás megtorlására vonatkozott. Mindenekelőtt megállapították a nemesek által szenvedett károk megtérítése módját, a megölt nemesek vérdíját. A 14-ik törvénycikk szerint a lázadó parasztságot mind főbenjáró büntetést érdemelnének, nehogy azonban ezután is annyi sok vér ontassék és az egész parasztság, *mely nélkül a nemesség keveset ér*«, eltöröltessék, csupán a századosokat és tizedeseket, a lázítókat, a nemesség nyilvános gyilkosait s a szüzeken és asszonyokon erőszakoskodókat ítélik halálra, a többi parasztságnak meghagyják az életét, ám a károkat meg kell téríteniök. Ugyan törvénycikk 3-ik szakasza mondja ki az *örökös jobbágytságot* s vonja meg a jobbágyoktól a *szabad költözködés* jogát, »hogy az efféle megátalkodottságnak emléke és minden időkre való büntetése örökösöikre is átszálljon s minden század tudja, mely istentelen gonoszság légyen az urak ellen való fellázadás«.

Kimondván a kegyetlen, nemcsak a jobbágyságra lesújtó, de az egész országra káros és végzetes ítéletet, megállapítják az örökös jobbágy tartozásait, terheit, melyek eddig törvénybe nem voltak foglalva.

1. Minden telkes jobbágy, sőt a zsellér is évenként egy aranyforintot fizet a földesúrának, még pedig felét Szent György, felét Szent Mihály napján. Ahol azonban ennél többet fizettek eddig, marad a régiben. 2. Minden héten kötelesek egy napot szolgálni a földesúrnak. 3. Havonként egy csirkét ad minden jobbágy. 4. Minden földi termésből, akár aratják, akár kaszálják, kilencedrész a földesúré, tizedrész a főpapoké. Kilenced jár a borból is. Vagyis — magyarázza a törvény — tíz kéve vetésből nyolc maradjon a jobbágnál, tíz cseber borból nyolc. 5. Évenként két ludat kell adni, még pedig egy fiatal pünkösdi ünnepére, egy vénét Szent Márton napjára. 6. Minden tíz jobbágy telektől (ahol kevesebb van, kevesebbtől) egy hizott malac jár a földesúrnak, megjegyvezvén, hogy »épségben maradnak a nemeseknek eddig adni s venni szokott egyéb jövedelmeké

Ezek a tartozások. Most következik az örökös szolgaság. A rabság. Minden emberi joggól való megfosztás. Elég ebből egy példa. Az özvegy jobbágyasszony a földesúr engedelmével nélkül nem mehet férjhez, ha jobbágy helyét pótolja. Ha női fiai vannak, magával nem viheti. Sőt ha az özvegyasszony nem nagykorú fiát férjhez menetelkor magával vinné más földesúr birtokára, a fiú, amint nagykorú lesz, köteles visszamenni az előbbi földesúrhoz.

Igen érdekes a 24-ik cikk, mely »a *paraszt elvetemültség örökös emlékéül*« kimondja, hogy a király többé paraszt származásút püspökké vagy érsekké nem emelhet s ha mégis megtenné, az ilyen főpapnak senki sem tartozik tizedet fizetni. Nyilvánvaló célzás ez Bakócz érsekre és Szalkai győri püspökre, ki vargának volt a fia. Pedig ezeket ugyancsak nem

lehetett gyanúsítani a földnépe iránt való kedvezéssel. De a szörnyű lázadás közvetlen hatása alatt az országgyűlés a szó teljes értelmében a földhöz akarta nyűgözni a parasztságát. Ki ahol született, ott maradjon s ki amely állapotban született, abban maradjon, főlebb ne juthasson: ez a kegyetlen az oktalan törvény lelke.

Valóban, kegyetlen és oktalan törvény ez s előrelátható volt, hogy jóra nem vezethet. A rövidlátó törvényhozók azt hitték, hogy a parasztot örök időkre leláncolják ezzel az embertelen törvénnyel s örök időkre kivesszik a fegyvert kezéből, ha jobbkezeinek levágásával büntetik azt, aki csak tarsolyt is mer hordani. Mert ez is benne van a törvényben. Ugyanazon az országgyűlésen, melyen a parasztot minden jogától megfosztották, állította össze a nagy törvénytudó Werbőczy István a *Hármas könyvet*, mely a nemesség kiváltságos jogait tartalmazta s mely 1848-ig a nemesség bibliája volt. A nemesség a *nemzet*, a parasztság az alkotmány sáncain kívül reked, ő csak nyomorult adófizető, robotoló pária. Mikor legnagyobb szükség lett volna a nemzeti egységre, a testvéries összetartásra: a harag, a gyűlölet, a megtorlás érzelmei forrongtak a szívek mélyében. Újra elindul hódító útjára a török, nagyobb erővel, mint valaha s nincs meg az egységes, hatalmas nagy nemzeti erő, mely, útját állja a vészes áradatnak.

Erkölcseiben megfogyatkozott, gyűlölködő nemesség s röghöz kötött, csaknem rabszolgaságra vetett jobbágyság: ez a magyar most. Hogy újra észére térjen, be kellett következnie a mohácsi nagy veszedelemnek. Keservesen meg kellett lakolnia bűneiért, hogy majdan ismét szebb jövőndő virradhasson rá!

A MOHÁCSI TEMETŐ.

Kegyetlenül és oktalanul torolta meg a nemesség a parasztlázadást. Nem azt a természetes tanulságot merítette e lázadásból, hogy a nyílt sebeket gyógyítsa; ellenkezően: botorul azon dolgozott, hogy e sebek tovább terjedjenek, az egész testet elborítsák. A főnemesség féltékenyen nézte a középnemesség előtérbe nyomulását s különösen rossz szemmel nézte Zápolyai Jánost, a lázadás leverőjét, kiben a közép-nemesség az ország jövő királyát látta. Arra számított ugyanis a köznemesség, hogy Ulászló halála után, fiának, Lajosnak kiskorúsága idejére, Zápolyait kormányzónak választják s azután — mert Lajosnak nem reméltek hosszú életet — királynak. Ám az udvari párt, melynek Bakócz volt a lelke, titokban megkötötte a szövetséget a Habsburg-házzal: Lajos királyfit már kilencéves korában eljegyezték Miksa császár Mária nevű unokájával, Ulászló leánygyermekét, Annát illetően pedig abban állapodtak meg, hogy őt a császár vala-

melyik unokája veszi feleségül, s ha ez a terv nem sikerülne, maga az öreg császár vezeti oltárhoz a gyermekleányt. Háromszázezer aranyforint bírságra kötelezte el magát a császár az esetre, ha ígétét be nem váltaná. Így adta el az országot Bakócz Tamás a Habsburg-háznak, biztosítván e házasságok által a Habsburgok örök jogát Magyarországra. Tette ezt abban a jámbor hitben, hogy Miksa császár hatalmas pártfogása a pápai trónra emeli, holott a császárnak ez eszéágában sem volt. Jó eszköz volt neki a nagyralátó Bakócz arra, hogy Magyarországot megszerezze a Habsburg-háznak s erre ki is használta.

A végzetes kötés után csakhamar (1516) meghalt a gyámoltalan, beteges Dobzse László s megkoronázták tízéves fiát, ki II. Lajos néven lépett (1516—1526.) apja örökébe Nem választottak kormányzót a gyermekkirály mellé s a köznemesség megnyugodott ebben, miután a királyi tanácsban amúgy is megvolt a köznemesség számbeli többsége. Ám az igazi hatalom Bakócz Tamás kezében maradt. Ő és György brandenburgi örgróf ügyeltek a királyra, Bornemisza János budai várnagy volt a nevelője s Miksa császár és Zsigmond lengyel király voltak a gyámjai. Eszes, tanulékony gyermek volt II. Lajos s biztatóan is indult a fejlődése, fle György brandenburgi örgróf, aki egészen átvette a nevelést, valósággal elnevelte, testét-lelkét tönkretette. A serdülő király teljesen elmerült a tivornyázásban, léha, könnyelmű életet élt, az uralkodás komoly gondjai nem bántották. Bizalmatlan volt minden becsületes magyar ember iránt s különösen Zápolyai Jánostól félt, akiről elhitették vele, hogy kormányzó, majd király akar lenni. Végre is, hogy a káros idegen befolyás alól kikerüljön, az országgyűlés nagykorúsította a gyermekkirályt, 28 tagú tanácsot választottak, mely az ő nevében kormányozzon. Ennek a tanácsnak 6 főpap, 6 főúr és 16 köznemes volt a tagja, de ezek az urak többnyire vidéken éltek, ritkán

ültek össze s így tovább is Bakócz uralkodott. Bakócz és a sánta Báthory István, kit Perényi nádor halála után, a nemeség ellenére, erőszakkal ültet Bakócz a nádori székbe. Hanyathomlok rohan a nemzet a romlás, pusztulás lejtőjén. A fő- és köznemesség közt elkeseredett harc folyik a hatalomért. Hol az egyik, hol a másik kerekedik felül. Folyton szavazák meg az adókat, de amit be tudnak is hajtani, többnyire elsikkad egyik-másik hazafi kezén. A király, épen mint apja, a legszükségesebbeket is nélkülözni kénytelen. Az urak gazdagok, a király szegény. Néha még ennivalója sincs. »Oh, édes Istenem, — írta egy külföldi ember 1518-ban Budáról — mily nagy pompa és fény, hogy ne mondjam: fenhéjazás uralkodik itt. A püspökök és főurak óriási kísérete mind huszárosán, arannyal-ezüsttel díszített ruhában vonult fel; az utcákon tárogatókkal jelezték az érkezés idejét. A fényes, pazar lakmározásnak vége-hossza sincs. A király meg oly nyomorban sínylődik, hogy, ha idegen követséget akar fogadni, előbb nagy uzsorára kénytelen kölcsönt felvenni.« Közben a török hosszabb pihenő után újra megmozdul. Alighogy trónra lép II. Szulejmán, kétszázezernyi haddal indul Magyarországnak azzal a céllal, hogy elfoglalja Nándorfehérvárt és Szabácsot. A várak őrsége vitézül harcol, de hiába várják a felmentő sereget, hiába a puskaport, mellyel Nándorfehérvárt meg lehetett volna menteni. Ott volt a puskapor Budán, de nem volt meg az elszállításra szükséges 50 forint! Pedig az ország épen ebben az esztendőben rengeteg kincset örökölt — Bakócz Tamástól. A hatalmas ember 1521 június 15-én halt meg s az egykorúak szerint 510 ezer arany-, 40 ezer ezüstforint, 150 mázsa ezüst- és 3 mázsa aranyemű maradt utána., E hagyatékra nyomban rátette kezét a király s elpredálta, ahelyett, hogy rajta sereget toborzott volna. Bevette a török Nándorfehérvárt is, Szabácsot is 1521-ben. Megnyílt az út Magyarországba. Ez a nagy csapás mintha észretérítette

volna a versengő fő- és köznemességet. Idő is volt a készülődésre, mert a szultánnak Rhodus szigetén akadt dolga. A legnagyobb áldozatkészséget hangoztatják az urak, nemcsak a jobbágy, de a maguk zsebéből is. Sajnálkoznak a szegény jobbágyon s őszinte volt bizonyára e sajnálkozás, hisz maguk láthatták legjobban, hogy a föld népe az Ínség szélén áll: ezt újabb adókkal terhelni szívtelenség. De a kénytelenség, az ország védelme újabb terheket ró a jobbágyra, a főpapok, főurak és nemesek pedig esztendei jövedelmük felét ajánlják fel, a papok a birtokukban levő arany- és ezüstszerék értékének tizedrészét. Behozzák a fogyasztási adót s azt kivetik nemesre és parasztra egyaránt. Gondolnak a kincstári jövedelem szaporítására s e jövedelmet mind zsoldos hadsereg állítására használják. Haj, de mindez csak szalmalángos felbuzdulás! Mihelyt tetre kerül a sor, a lelkesedés lelohad, az áldozatkészség megcsappan. Vagy három millió forintnak kellett volna befolyjni az országos kincstárba, de ennek tizedrésze sem folyt be. Néhol megtagadták az adófizetést, máshol kevesebbet fizettek s mert nem mindjárt az országos kincstárba küldték a pénzt, jóllehet így rendelte az országgyűlés, hanem a megyékhez, itt is, ott is elsikkadt a kínos-keservesen behajtott adó. A zsoldos hadseregből semmi sem lett. Maradt minden a régiben. A következő országgyűlésen már szóba sem hozták a fogyasztási adót, a jövedelmek felét, csupán az egy forint adót, sőt egy évre rá ezt két forintra emelték minden jobbágyház után. Így készültek a török ellen. Így indultak az akkor még nem sejtett nagy temető felé, melynek *Mohács* a neve.

Erre az időre esik a reformáció első fellépése is. Luther Márton hitújító tanai beszivárogtak Magyarországra is s komoly veszedelem kezdette fenyegetni a katolikus egyházat: a szakadás veszedelme. Magának Mária királynének környezetében is voltak hívei Luther tanának, tehát ő is

szívesen látta Luther tanainak terjedését. De a köznemesség idegenkedett mindentől, ami Németországból jött s mintegy kényszerítette a királyt, hogy kíméletlenül lépjen fel a reformáció terjesztői ellen. Ám sokkal zavarosabbak voltak a viszonyok, sokkal többféle gond foglalta el az elméket, sem-hogy az új vallás terjedését meg lehetett volna akadályozni. Magát a köznemességet is az új vallásnál sokkal erősebben bántotta az a körülmény, hogy a cselszövő udvari párt mind-untalan kijátszotta. Így az 1523-iki országgyűlésen, a köznemesség erélyes fellépésére, a király a gyűlölt Báthory Istvánt elmozdította a nádori székből, de azért mégsem Zápolyai lett a nádor. Egy évig üresen maradt a nádori szék s akkor a király ismét visszahelyezte Báthoryt. Nem kevésbé bántotta a köznemességet, hogy az elhunyt Bakócz helyét Szálkái László váci püspökkel töltötte be, a »vargaivadékkal«, aki egy hajszállal sem volt különb Bakócznál. Előkelő állását nem az ország, hanem a maga önös érdekeinek kielégítésére, vagyonának szaporítására használta s a nép jajszavát épügy nem hallotta meg, mint szomorú emlékű elődje.

A török pedig csak nyomult előbbre, egymásután foglalta el a végvárat. A maroknyi őrségek élet-halálharcot vívnak, egyik-másik várban utolsó szálíg elesik az őrség, így jut a vár török kézre. Különösen kiválik e szomorú napokban Beriszló Péter horvát bán és püspök, ki körömszakadtaig védi a haza határát, mígnem 1520-ban hősi halált hal. És kiválik az ő nyomában Tömöri Pál, a szerzetes, aki először ott hagyja a katonai pályát, két menyasszonyát veszítve el egymásután, felölti a csuhát, de a haza veszedelme kihívja a zárda bús magányából s élére áll a határvédő seregnek. A pápa érsekké emelte a vitéz barátot: az egyetlen ember ez időben, kiben még a csüggedt nemzet bizakodik, különösen, hogy a Szerémségben egy tizenötezer főnyi török hadat tönkrevért.

Az országban általános a nyugtalanság, az elégedetlenség, az elkeseredés: mindmegannyi előhírnökei a közelgő nagy veszedelemnek. Az 1525 május 7-én megnyílt rákosi országgyűlésre a köznemesség fegyveresen jelent meg s heves szemrehányásokat tesz a királynak és a főnemességnek egyaránt. Szemére lobbantják a királynak, hogy kikeresztelkedett zsidó a kincstárnok, aki elsikkasztja az ország vagyonát. (Csakugyan kikeresztelkedett zsidó volt a kincstárnok. A neve: Szerencsés Imre.) Súlyos vádakkal illeték a nádort, őt okolván többek közt Nándorfehérvár elestéért is. A gyűlés negyedik napján a nemesség felvonult Budára s itt egy templomban folytatta tanácskozását. Itt ismétlődtek a vádak a nádor, a kincstárnok és Szalkái, a »vargaivadék« kancellár ellen. Közben még a jobbágyokról is beszélt egy szónok, a szabad költözködés visszaállítását indítványozván, de az indítvány visszhangra nem talált. Deputációt küldöttek a királyhoz, többek közt azzal a kívánsággal, hogy a németeket öt nap alatt távolítsa el az udvarból, mert azok mind luteránusok, Szerencsés Imrét, a kincstárnokot pedig máglyán égetesse meg. Már ezt megelőzően Szalkai vizsgálatot kért maga ellen, de a király kijelentette, hogy »még akkor sem ejtené el Szalkait, ha rá lehetne bizonyítani a hűtlenséget, mert jól tudja, hogy ha Magyarországon az egyház tekintélye megingott, három esztendő sem telik belé s a magyarok visszatérnek pogány őseik vallására!« Szerencsés Imrét illetően azt válaszolta, — igen helyesen — hogy törvényes ítélet nélkül senkit sem szabad kivégezni. Előbb törvényszék elé állítja, ott aztán bizonyítsák be az ellene emelt vádatokat.

A Rákoson összegyűlt nemesség magatartása mind fenyegetőbbé lett s most már azt követelték, hogy a király személyesen jelenjék meg köztük, még pedig a főurak nélkül. A király meg is jelent a Rákoson, meghallgatta a köznemesség panaszát, de a több pontban eléje terjesztett kívánság-

gokra nem felelt azonnal. Visszament Budára s onnan sem küldött választ. A gyűlés eloszlott nagy méltatlankodással, de egyben elhatározták, hogy öt hét múlva Hatvanban jönnek össze, még pedig fegyveresen. Az udvart annyira megremítette e határozat, hogy az egyházi és világi főurak titkos véd- és dacszövetséget alakítottak: szükség esetén haddal oltalmazni meg a királyt s a maguk személyét a köznemesek ellen. Tagja volt e szövetségnek Zápolyai János is, akit pedig az udvarnál folyton azzal gyanúsítottak, hogy a király életére tör s mindenáron meg akarja szerezni magának a koronát.

Még el sem oszlott a háborgó köznemesség, a királyné az ő kedves emberét, Szerencsés Imrét, aki vizsgálati fogságban ült, szabadon bocsátotta s az udvarbeli németek tüntetőén kísérték lakására, hol nagy lakomát csaptak. Az elsőledő nemesség egy csapata nagy felháborodásában megrohanta Szerencsés házáat, ott mindent összetörték s ami értékes volt, azt el is vitték. Ugyanígy akartak elbánni a vargaivadék palotájával is, de itt ágyúval fogadták őket. Átmentek hát Pestre s ott a zsidókon öntötték ki haragjukat.

A hatvani országgyűlés.

Tizennégyezer főnyi köznemes jelent meg a hatvani országgyűlésre, jóllehet az udvari párt e gyűlés megghiúsítására mindent elkövetett. A nemesek fegyveresen jelentek meg s emellett minden tíz jobbágyra hoztak egy lovas vagy gyalog jobbágyot a rákosi országgyűlésen hozott határozat értelmében. Az egyházi és világi főurakat meghívták ugyan, de nem kötelezték őket a megjelenésre. Ugyancsak a rákosi országgyűlésen határozták volt el, hogy a hatvani országgyűlésig felfüggesztik az egyházi tizedek behajtását s ott alkot-

ták azt az érdekes törvénycikket is, mely szerint a »luteránusokat az ország minden részéből ki kell irtani s nemcsak egyházi, de világi egyéneknek is szabadságában áll, hogy őket, bárhol találtnak, máglyán elégethessék«.

Mind e határozatokról a király akként nyilatkozott, hogy amit a hazára üdvösnek talál, teljesíti, de a hatvani gyűlés megtartásához nem járult. Hanem azért mégis megjelent a hatvani gyűlésen. És megjelent a nádor is, meg a »vargaivadék« is, jóllehet készen lehettek arra, hogy a legkíméletlenebb támadásokkal illetik. De a ravasz vargaivadék már a gyűlés előtt megszelídítette Werbőczyt, a gyűlés lelkét azzal az ígérettel, hogy megvásztják nádornak. S mikor a gyűlött ember szóra állt fel s késznek nyilatkozott állásának elhagyására, a nemesség ugyan folyton azt kiabálta: le kell vágni a varga fiát, mert a nemest paraszttá akarja tenni, amilyen ő volt! — de bizony nem vágták le. Báthory nádor meg felhívta a nemességet, hogy ha rábizonyítják a bűnösséget, ám vágják le a fejét, nyúzzák meg, — mire az volt a nemesek válasza: nincs szükség törvényes eljárásra, jól látjuk mi a te bűneidet! — de neki sem görbült meg egy hajszála sem. Sárkány Ambrusnak, az országbírónak azt vetették a szemére, hogy, míg mások a végvárat védték, ő borral és marhával kereskedett s a népet zaklatta. Thurzó Elek kincstárnoknak is kijutott a kíméletlen szavakból. »Parázna lengyel paraszt!« így kiabáltak feléje. A főudvarmestert, Korláthkövit is erős szidalmakkal illették. Így sorba minden országnagy megkapta a magáét, csupán Szerencsés Imrével, a kikeresztelkedett zsidóval nem gorombáskodtak. Ez az ügyes, élelmes ember túljárt a köznemesség eszén. A rákosi gyűlésen máglyahalált szántak neki, s ím, most a nemesség előtt egyszerre kedves ember lett azzal az ígérettel, hogy a kincstári bányákat és jószágokat bérlő Fugger-család egy milliós csalását földéri.

A félelmesnek látszó gyűlés azzal végződött, hogy Werbőczy lett a nádor, az egyházi tizedek országos célokra való fordításának követelésétől elállott a nemesség, ellenben minden jobbágy telekre kivetettek egy forint rendkívüli adót, melyből negyedrészt Werbőczynek ajánlottak fel, negyedrészt meg a királynénak hála fejében, hogy a királyt az országgyűlésen való megjelenésre bírta! Arról, hogy a nemesség megújítsa a nagylelkű ajánlatát: egy évi jövedelmének felét tenné le az ország védelmére, most sem beszélt senki. Elég, ha fizet a jobbágy s elég, ha a királyi tanácsban ismét a köznemesség van többségben.

Werbőczy nádorságával az állapotok nem fordultak jobbra. A főnemesség kénytelen-kelletlen ismerte el az ő nádorságát, melyre a különben nagy tudományú ember amúgy sem termett. A kincstár épúgy kongott az ürességtől, mint annakelőtte. Az egy forint rendkívüli adót kivetették a jobbágyokra, de a kivetett összegnek felét sem tudták behajtani. A jobbágyok sok helyen megtagadták az adófizetést s — mint egy gazdatiszt írta ez időben a földesurának — »a királyi felségnek és nagyságodnak rendeleteit semmibe sem veszik.« És tűnődve kiált fel a levélíró: »Valóban, nem tudom, ez a *nagy szabadság* milyen módon jutott uralomra!«

Szalkái, a vargaivadék, bár a hatvani gyűlésen lemondott kancellári állásáról, egyáltalán nem gondolt arra, hogy állását elhagyja, ellenben Werbőczy nádorsága pünkösdi királyság volt: már az 1525-iki országgyűlésen ismét Báthoryt választották nádornak. A főnemesség aknamunkája sikerült: Werbőczy már a gyűlés előtt lemondott a nádorságról, a gyűlésre el sem ment, hanem duzzogva zólyomi birtokára húzódott. Ebben a király nyílt pártütést látott s most már lajstromra szedték összes »bűneit«, melyeket a rákosi és hatvani országgyűlések megtartásával s az azokon kierőszakolt végzésekkel követtetett el. Mind oly bűnök, melyekért egy év előtt még

ünnepelte a nemesség, most meg ez kiáltotta leghangosabban a »feszítsd meg!«-et. De a nemesség nemcsak hogy rút hálátlansággal fizetett vezérének, de, belefáradván az alkotmányos »küzdelembé«, a szó teljes értelmében beadta a derekát s korlátlan hatalommal ruházta fel a királyt. A szegény, sokszor éhező, kigúnyolt, tekintélyevesztett királyt! Őrá bízták az országos jövedelmek szaporítását, kezelését, az ország védelmét, a nádor kivételével minden tisztviselőnek a megválasztását s csak »nagy szükség esetén« kívánják az országgyűlésre való meghívásokat is, »mivel — így szól a törvény idevágó szakasza — az országgyűlés folytonos tartása következtében a szegény nemesek teljesen kimerültek, sőt sokan közülök a nagy költségek miatt jószágaikat elzálogosítván, *paraszt állapotra* jutottak«. Ugyanezen az országgyűlésen fél forint adót vetettek ki minden jobbágy telekre s a királyi adóhátralék behajtását elrendelték. Egyben elhatározták, hogy háború esetén a jobbágyok ötödrészét, sőt esetleg az összes jobbágyokat hadba viszik, a nemesség pedig fejenként tartozik megjelenni a király zászlaja alá.

A királyt tehát megajándékozták a korlátlan hatalommal s abban a szent hitben oszlott el a nemesség, hogy a gyámoltalan Lajos most már megvédheti a hazát, hisz a rendes királyi jövedelmek is elégségesek a haza védelmére. De a kincstár tovább kongott az ürességtől, a török megközeledett rettentő haderővel. A korlátlan hatalmú királynak még az a harmincezer forintja sem volt meg, melyen a saját bandériumát fölszerelje. Tanácskozássra hívta a magyar urakat és a külföldi követeket, feltárta előttük a nyomorúságos helyzetet. A pápai követ azt tanácsolta, hogy az urak önmagukat adóztassák meg. Ő maga 500 aranyat ajánlott fel s hozzátette, hogy ha akad még ötvenkilenc úr, aki ennyit ad, együtt lesz a 30 ezer forint. Az urak nagy lelkesedéssel fogadták a pápai követ nagylelkű ajánlatát, 30 ezer forintnál vala-

mivel még többet vetettek ki magukra, de mikor fizetésre került a sor, a 30 ezer forint sem jött össze s a király ezt sem fordíthatta bandériumra, mert amint befolyt az önkéntes adó, mindjárt el is kellett küldeni a végvárakba régibb zsoldtartozások letörlesztésére. Végre is a pápa segítette ki a királyt, de azzal a lealázó feltétellel, hogy ha nem a háborúra fordítja a pénzt, fizesse vissza. Nem csoda, hogy ily lealázó módon bántak a királlyal. Nem csoda, ha attól tartottak, hogy nem a háborúra fordítja a pénzt, hisz ő maga néha a legszükségesebbeket is nélkülözni volt kénytelen. Megesett, hogy nem volt rendes ruhája s nem volt rendes ebédje, vacsorája!

Az urak tehát a felajánlott 30 ezer forintot sem adták össze, de a közfelkelést elrendelték s a királyi kincstárt akként próbálták megtölteni, hogy a pápa jóváhagyásával a templomok arany- és ezüstszereinek felerészét beolvasztják s pénzt vernek belőle. Így sem tudtak elegendő pénzt összegyűjteni. A kincstárnok, Thurzó Elek, saját vagyonából adott kölcsön 32 ezer forintot, de mindjárt le is mondott a hivataláról: a következekért nem merte vállalni a felelősséget. S míg a Száva mellett Tomori érsek, ez a második Kapisztrán János, példátlan elszántsággal állja útját a beözönlő török seregek s Péterváradot Belgrád sorsa fenyegeti: a nagy urak nem hallják a király parancsát, sőt kárörvendezve mondogatták: »hadd ússzon a barát!« Maga a nádor, bár a király több ízben felszólította, hogy hadba induljon, azzal tért ki, hogy nincs rendes hadserege, »parasztnéppel pedig nem száll táborba«. A sok huza-vonának mi lett a vége? Az lett a vége, hogy elesett Pétervárad is.

A berék Tomori 1526 elején személyesen ment Budára, két hónapig könyörgött pénzért, de a kincstár üres volt, az urak nem adtak s vérig sértve ment Kalocsára; hogy lemondjon az érsekségről, visszahúzódjék a zárda csöndjébe. Ám mikor útközben meghallotta, hogy a török újra megkezdte

a hadjáratot, elfojtotta szíve keserűségét, győzött a magyar hazafi lelke s sietett vissza a végvárokhoz: védeni a hazát. Ugyanezt cselekedte Zápolyai János Erdélyben, aki szintén hiába várt pénzbeli segítséget. Végignyargal az országon a vész hír, hogy jön a szultán rettentő nagy sereggel s ez a szegény ország készületlenül várja a halálos csapást. Sehonét semmi segítség. A keresztény világ, melyet a magyar vitézség száz meg száz csatában védett meg a török ellen, kárörömmel nézi a magyarra zúduló szörnyű veszedelmet, magának a nemzetnek különböző osztályai pedig szerteszt húznak, a nagy nemzeti veszedelem érzete sem tudja egyesíteni az édes anyaföld védelmére!

A mohácsi csata.

Szulejmán szultán 1526 április 23-án mozdult meg Konstantinápolyban s indult rettentő seregével, melyet 2—300.000 főre becsültek. Gyülelévész had volt egy része, de fegyelmzett gyalogság, lovasság és tüzérség volt a sereg magja. Július 28-án Péterváradot levegőbe röpítette a török s ezzel elesett az egyetlen vár, mely még a török betörését visszatarthatja vala. Báthory, a nádor, a király parancsára sem sietett Tomori segedelmére. Azt követelte a királytól, hogy személyesen menjen a táborba, különben a nemesség nem kél föl. És július 20-án el is indult a király. Rosszkedvűen, balvégzetének komor sejtelmével indult a harcba. A nemesek küldöttségének, mely követelte, hogy személyesen vezesse a hadat, azt felelte: »Látom, hogy mindenki mögöttem keres mentséget és menedéket. Nehogy tehát bárki a saját gyávaságát velem fedezze és a felelősséget rám hárítsa, Isten segedelmével holnap megindulok, elmegyek oda, hová nélkülüm menni nem akarnak!«

Tolnán állapotott meg először, augusztus első hetében. Néhány ezer ember volt itt együtt. Azok is a török fenyegette vármegyékből verődtek össze. Hiába hordozták körül a véres kardot, nagynehezen s nagyon kevesen mozdultak meg. Erdélyből elindult Zápolyai vajda, de nem 20—30,000 emberrel, mint eddig hitték történetíróink, hanem 5—6 ezerrel. Nem hagyhatta védtelenül Erdélyt. Össze-vissza 27—29 ezer ember volt a király táborában, augusztus utolsó hetében, s a mérsékeltebbek hiába intették a türelmetlenkedőket, hogy várjanak az ütközettel, várják meg Zápolyait s az innen-onnan még remélhető segedelmet: csudálatos vakság lepte meg a magyar tábor, kicsinylette a törökök rengeteg hadát, gyülevész seregnek nézte, melyet a magyar vitézség polyvaként szerte szór! A Mohácstól Busiglicáig terjedő síkon helyezkedett el a magyar sereg. A főurak ott voltak csaknem teljes számban. Dicsérettel kell feljegyeznünk róluk, egyházi és világi főurakról egyaránt, hogy az utolsó, a nagy pillanatban megemberelték magukat, felülkerekedett lelkükben a kötelesség érzete s farkasszemet néztek a halállal. Tomory és Zápolyai (a vajda öccse) vezette a derék hadat, Batthyány Ferenc szlavón bán a jobb, Perényi Péter a bal szárnyat. A királyt ezer vértés katona védelme alatt a tábor közelében, Latoristyénel hagyták.

Mosolyogva, ragyogón süttött fel a nap augusztus 29-én reggel. És állott a magyar sereg egy helyben, a rekkenő hőségben. A török déltájban mozdult meg s délután 4 órakor csapott össze a két tábor. Szörnyű kevés ideig tartott a csata: alig két óráig. Mire a nap lehajtott: huszonnégyezer magyar vitéz holtteste borította a csatatért. Főurak, püspökök, érsekek, nemesek, parasztok holtteste halomban hevert: közös lett a sorsuk a halálban. Dicső halált haltak: megérdemelték, hogy még az ég is megsirassa őket. Mert egyszerre gýászba borult az ég, szakadott a záporosó, megda-

gadtak a patakok s míg néhány menekülő vitéz ennek köszönhető életét: ez lett a király halála. A szörnyű viadal láttára a vértések otthagyták a királyt, hogy hősi halált haljanak ők is. A szegény király mellett mindössze két apród maradt. Egy magyar apród: Atzél István s egy cseh: Csettvitz Ulrik követte a vágtatva menekülő királyt az esti homályban. A Cselepatak útjokat állotta. Át kellett ugratni a megdagadt patakon. A király megsarkantyúzta paripáját, de fáradt volt a paripa, belezuhant a rohanó árba, utána a magyar apród: mind a kettőt elragadta, eltemette Cselepatak szennyes vize. A cseh apród nem követte őket, megállott a parton, megjelölte a helyet, hol a király a patakba zuhant s aztán elvágatott Budának.

A tatárjárásnál nagyobb szerencsétlenség volt e csata a magyar nemzetre. A tatárjárást hamar kiheverte a királyával egyetértő, együtt dolgozó nemzet. A mohácsi dráma után az ország két, majd három részre szakadása következik. Nagy, addig nem tapasztalt csapásoknak szörnyű súlyát kellett éreznie a nemzetnek, hogy öntudatra, a maga és az ország helyzetének igazi tudatára ébredjen. Ezek a csapások a mohácsi csatával megindultak s több száz esztendőn át szenvedett a magyar nemzet, annak minden rétege a múlt bűneiért.

Nem csupán költemény, de nagy történeti igazság Kölcsey Hymnusának e hatalmas feljajdulása:

Megbűnhötte már e nép
A múltat s jövőndőt!

Maga a szultán sem tudta, hogy Mohácsnál mily szörnyű csapást mért a magyarra, öt napig vesztegelt a mohácsi csataterén s abban a hitben, hogy a mohácsinál sokkal nagyobb haderővel kell még megmérkőznie, óvatosan haladt Buda felé, honnan a királyné a nagy szerencsétlenség hallatára, már augusztus 30-án éjjel Pozsonyba menekült.

És nyomult a rettentő török had előre, útját égő falvak világitották meg. Menekülő nép jajgatása, rabszíjra fűzött férfiak, nők gyermekek keserves sírása vegyült a török had győzedelmes ordításaiba. Így vonult be szeptember 12-én Szulejmán Budára s ült be Mátyás király palotájába. De mindössze egy hétig maradt a palotában. Még mindig nem tudta, hogy Mohácsnál földig tiporta a büszke magyart. Rengeteg zsákmánnyal tért haza. Háromezer hajó vitte a Dunán a zsákmányt, mi a szultánnak és vezéreinek jutott. Ami értékes műkincs volt Mátyás palotájában, mind Konstantinápolyba vándorolt. Százezer embert hajtottak Törökországba a száraz földön, ötezeret vittek vízén. Vitték a budai és esztergomi zsidókat is harminc hajón. Körülbelül 200.000 lélekkel fogyott Magyarország s tizenkét vármegye földülva teljesen.

És ezt a szörnyű csapást is kiheverte volna a nemzet, ha a nagy pusztulás után mindjárt egyetért, egy szív, egy lélek lesz a magyar elhatározásában, cselekedeteiben. De a sors könyvében másként volt megírva.

Keservesen meg kellett lakolnia a múlt bűneiért.

AZ UTOLSÓ NEMZETI KIRÁLY.

A mohácsi csata nem ásta volna meg a sírját Magyarország függetlenségének, ha a nemzetet egy testté s lélekké forrasztja a közös veszedelem érzete. Súlyosabb veszedelmet is kihevert már e nemzet s kiheveri ezt is, ha a lelkek megszabadulnak a pártoskodás ördögétől. íme, a szultán maga sem tudta, hogy Mohácsnál voltaképen a magyar haderőt semmisítő meg, s ha a nemzet idejében észre tér, újra összehozhatja magát s megőrzi az ország függetlenségét, melyre minden időkben oly nagy gondja volt. A Cselepatákba fűlt király halálával ismét visszanyerte abbéli jogát, hogy vérből való vért válasszon királyául. A többségnek meg is volt a jelöltje Zápolyai János vajda személyében. Két hónappal a

mohácsi vész után, Tokajban meg is történt a választás. Ám néhány főúr, aki az özvegy királynéval Pozsonyba menekült, hallani sem akart a vajda királyságáról. Sok bűn terhelte a lelkiüket, félték a számadástól, ha Zápolyái lesz Magyarország koronás királya. Az özvegy királyné minden követ megmozgatott, hogy testvére, Ferdinánd legyen a király. Arra a szerződésre alapították a jogát, mely a Habsburg- és a Jagelló-ház közt kötöttet s melynek értelmében a Jagelló-ház kihalása esetén a Habsburg-ház valamelyik tagja örökli a magyar koronát. Kezdetben Ferdinándnak semmi kedve nem volt arra, hogy Magyarország királya legyen. De ez csak addig tartott, míg a szultán ki nem ürítette Budát. Most már hajlandó volt elfogadni a koronát, de örökség jogán s nem a királyválasztó országgyűlés kezéből. Maga Zápolyai János sem esekedett nagyon a koronáért. Érezte, hogy nehéz feladat várakozik reá s e feladatra nem érezte magát elég erősnek. Aminthogy nem is volt az.

Székesfehérvárt gyűlt össze a királyválasztó országgyűlés. Itt temették el november 9-én II. Lajost, itt választották meg másnap egyhangúlag Zápolyai Jánost (1526—1540) királynak. Általános volt az öröm az országban, hogy a nemzetnek újra van királya, még pedig ízről-végre magyar királya. Aki köznemesi sorból emelkedett a királyi székbe, épen mint a halhatatlan emlékezetű Mátyás király. De az öröm nem tartott sokáig. Pozsonyban, az özvegy királyné udvarában, az ármány nem pihent. Kihirdették itt is a királyválasztó gyűlést s bár a megyék nem is küldöttek erre követeket, egy-néhányon megválasztották Ferdinándot királynak, természetesen — egyhangúlag. Ugyancsak egyhangúlag törvénytelennek jelentették ki János megválasztását. Egyszerre tehát két királya volt Magyarországnak: Zápolyai János, a koronás s I. Ferdinánd, a címzetes király. A koronás király ekkor még könnyen elbánhatott volna a címzetes király pártjával, de

hiába biztatták Jánost a hívei, nem háborút akart ő, hanem békét. Azt hitte, az ország érdekében cselekszik, ha kibékül Ferdinánddal s általában kereste a Habsburgok barátságát, abban a reményben, hogy ezek segédelmével kiveri az országból a törököt. S mert a hatalmas német római császárnak, V. Károlynak, Ferdinánd testvérbátyjának, aki ura volt Spanyolországnak, Olaszországnak, Belgiumnak, s akinek nagy birodalmában »a nap nem szállott le soha« — német ügyekben Ferdinánd volt a helyettese: Zápolyai, a koronás király, Nándorfehérvár visszafoglalására Ferdinándtól, a címzetes királytól kért segítséget. Ferdinánd, hogy félrevezesse János királyt, megkezdte vele az alkudozásokat s közben ügynökei bejárták az országot, toborzották a híveket mellette, ugyanakkor készülődött a háborúra, de nem a török, hanem Zápolyai ellen. Minden hadüzenet nélkül 1527 július havában betört az országba s a készületlen Zápolyai ott hagyta Budát, mely egyetlen fegyvercsapás nélkül került Ferdinánd kezébe. Majd Tokajnál megverte János király hadát s november 3-án már fején ült a korona. Székesfehérvárt koronázták meg (1527—1564), nagy ünnepek közt s most már két koronás király volt Magyarországnak! A következő évben János király Lengyelországba menekül s ha Ferdinánd maga ellen nem tüzeli a nemzetet azzal, hogy német zsoldosai épúgy prédáltak, mint a törökök, most könnyen megvetheti vala lábát az országban. De az országnak voltaképen nem volt királya, jóllehet kettőnek a fejére tették egy esztendő leforgásán a szent koronát s így mindakettő törvényes királynak mondhatta magát.

A kettészakadt ország.

A legszomorúbb napok következnek. Két király áll szemben egymással, ketté szakad az ország, két pártra oszlik a nemzet. A nagy fejtelenségben, a nagy összevisszaságban ismét felsüt azoknak a napja, kik szeretnek halászni a zavarosban. Általánossá lett az erőszak, a kis királyok dulakodása. A hatalmasabb ráteszi a kezét a gyengébb birtokára s nemcsak a német zsoldos, a török martalóc pusztítja a köz- és magánvagyonot, de pusztítják az egymással hadakozó urak is. Ahoz a királyhoz pártolnak, amelyiktől a legtöbbet remélhetnek s némelyek úgy változtatják a királyukat, akárcsak a ruhájukat. Két nagy hatalmasság tüze közé kerül az ország: nyugaton a hatalmas német római császárság, keleten a török császárság közé. Mindakettő megsemmisítéssel fenyegeti az ország függetlenségét. Kezdetben János király, híveinek tanácsa ellenére, a Habsburgokkal keresi a barátságot. De csakhamar keserves tapasztalatokat szerez s most már a szultánhoz fordul. Ugyanezt teszi Ferdinánd is, de a szultán elsőbbséget ad Zápolyainak. Az az érdeke, hogy gyengítse a Habsburgok hatalmát s bár »a legyőzött Magyarországot magáénak tekintette«, hajlandó volt átengedni az országot János királynak s meg is védeni, ha évi adót fizet s ezzel elismeri hűbéres voltát. Az utolsó nemzeti király nem fogadta el ezt a föltételt s a szultán adó nélkül is elismerte Magyarország függetlenségét szövetségesének fogadta János királyt, s elhatározta, hogy hadat vezet Ausztriába. Három évvel a mohácsi vész után, 1529 augusztus 28-án találkozott a mohácsi mezőn a szultán és János király, aki időközben visszatért Lengyelországból. Innét indultak Budának, azt elfoglalták, János király beült a királyi palotába, a szultán pedig folytatta útját Bécsnek. A nagy terv: Bécs meghódítása nem sikerül. A télies időjárás visszafordulásra kényszeríti a szultánt s az egész

útnak az volt az eredménye, hogy a magyar korona vissza-került János királyhoz.

Amint a szultán hazament, Ferdinánd megragadta a kedvező alkalmat, betört az országba s elfoglalta a dunántúli vidéket. Megostromolja Budát is, bár sikertelen. Ám a szultán ezt az ostromot úgy tekintette, mintha Ferdinánd ő ellene indított volna háborút s nyomban meg is akarta ezt torolni. Lefoglalták egyéb bajok s így csak 1532-ben indulhatott el, most már azzal az elhatározással, hogy a magyar területet egész Bruckig elveszi Ferdinándtól. De ez a második hadjárat is balul ütött ki. A török hadat megállította útjában a kis kőszegi vár, mely akkor Ausztriához tartozott. Jurisics Miklós volt a vár parancsnoka, övé volt a vár s a város: adományképen kapta Ferdinándtól. Jurisics és maroknyi őrsége csudálatos hősiességgel, vakmerő elszántsággal védte a várat s a szultán végre is, hogy folytathassa útját Ausztriába, kénytelen volt abbahagyni az ostromot. Mindössze annyit ér el, hogy egyesség útján kitűzhetett egy török zászlót a vár fokára. Nagy szolgálatot tett Jurisics Ferdinándnak azzal, hogy hosszú ideig feltartóztatta a törököt. Mire a szultán Ausztriába ért, V. Károly császár rengeteg haddal: 80 ezer gyalogossal és 6000 lovassal várta. A szultán nem mert megütközni, a császár sem, s a török sereg háború nélkül húzódott ki Ausztriából, Maradt minden a régiben: ketté szakadt ország, két király. És a nemzet mintha kezdene belétörödni a szomorú gondolatba: hát oszoljon két részre az ország, legyen két királya. Osztozkodják meg rajta János és Ferdinánd. Maga a szultán is beletörődik e gondolatba. Megkötí a békét Ferdinánddal, ha hódolata jeléül elküldi neki Esztergom kulcsait. Állapítsák meg a két király birtokának határait. Ám amikor köztudomásúvá lett a szultán akarata, nagy ijedelem szállotta meg a lelkeket. Különösen megrémültek azok az urak, kik nem tudták, hogy az osztozkodás után

melyik király hatalma alá kerülnek? Mindenképp meg akarják akadályozni Ferdinándot a hívei, hogy átadja Esztergom kulcsait a szultánnak. De Ferdinánd, aki mindég úgy gondolkozott, hogy elég neki, ha Ausztria megerősítésére megfelelő területet kap Magyarországból, elküldötte a szultánnak Esztergom kulcsait.

Ezzel megsemmisült az a reménység, hogy a szultán az egész ország birtokához juttassa János királyt; megsemmisült hosszú időre a nemzeti egység reménye.

A jobb hazafiak lelkét nehéz gond szállta meg. Most kezdődött a bűnhődés a múlt bűneiért.

E nehéz napokban tűnik fel Fráter György nemes alakja. Ki volt ez a Fráter György? Szegény horvát nemes ember fia volt ő, családi neve Martinuzzi Utjesenovics, s Fráter Györgynek azért hívták, mert egy ideig a sajládi pálos kolostor főnöke volt. Mint kályhafűtő szolgált a király udvarában, innét került az eszes, olvasni szerető ifjú a kolostorba, melynek főnöke lett. A zárdából került vissza János király udvarába, aki a nagytehetségű embert kincstartóvá s váradi püspökké nevezte ki. Kitűnően értett a pénzügyek rendezéséhez, rendben tartotta a király kincstárát s ravasz, találékony elméje sok nehéz kérdést oldott meg ügyesen, a törökkel és a némettel való örökös egyezkedésekben. Gyorsan forgatja a köpenyegét, kétszínű szerepet játszik, hol a törökkel, hol a némettel barátkozik, hol mindakettővel egyszerre, de kétszínű szerepével az ország érdekét szolgálja. Az alacsony sorsból magas polcra emelkedett barát igaz magyarrá lett, az ország függetlenségének lelkes harcosa s amit eddig még egy alacsony sorsból fölemelkedett emberről sem jegyezhetünk fel: György barát őszinte védője, támogatója volt a szegény, elnyomott népnek, ő az, aki János királyt rábírja az 1514-iki kegyetlen törvény eltörlésére s visszaadhatja a jobbnak a szabad költözködés jogát.

Valóban, Fráter György alakja messzire kimagaslott ama kor vezető emberei közül, de már arra ő sem volt elég erős, hogy az ország függetlenségét visszaállítsa. Az 1538-ik évben a két király békét kötött Nagyváradon. Békét a tényleges birtokállapot alapján. János is elismerte Ferdinándot koronás királynak, Ferdinánd is Jánost. Ám kikötötték a szerződésben, hogy János halála után a trón Ferdinándra vagy örököseire száll. Még az esetben is, ha Jánosnak fia születnék. Ekkor még János királynak nem volt felesége. De az esetre, ha megházasodnék s a házasságból fiú születnék, ennek részére biztosították a szepesi hercegi címet s megfelelő uradalmakat. Ferdinánd kötelezte magát, hogy János király esetleges fiának adja valamelyik leányát, de Magyarország mindenképpen a Habsburgokra száll s a szepesi hercegnek csak az esetben lesz joga a magyar trónhoz, ha a Habsburg-családnak magva szakad. Nagy, erős barátságra, egymás védelmére kötelezték le magukat a török ellen s mindenféle ellenség ellen s végezetül kikötötték, hogy a szerződést titokban tartják, nehogy megtudja a szultán.

Marad tehát az ország kettészakadva s két királlyal. Eggyé az ország csak János király halálával lehetett, de már nem nemzeti, hanem idegen királlyal. János király, az utolsó nemzeti király tehát alul került. Aláírta a szerződést abban a reményben, hogy a török ellen majd megvédi az országot a Habsburgok világhatalma. Hogy a szultánt félrevezessék, egy évi fegyverszünetet kötött a két király. De hiába titkolóztak, a nagyváradai békeszerződés híre csakhamar eljutott a szultán fülébe s ez nyomban készülődni kezdett a háborúra. Készült János király is. A derék György barát 80 ezer lovast szerzett össze, de Ferdinánd, aki papirosan nagy erős barátságot fogadott, mindössze kétezer zsoldost küldött, jóllehet ötezret kértek tőle. A háború elmaradt, mert a szultán ezúttal Moldovában hadakozott, s ebből Ferdinánd nagy okta-

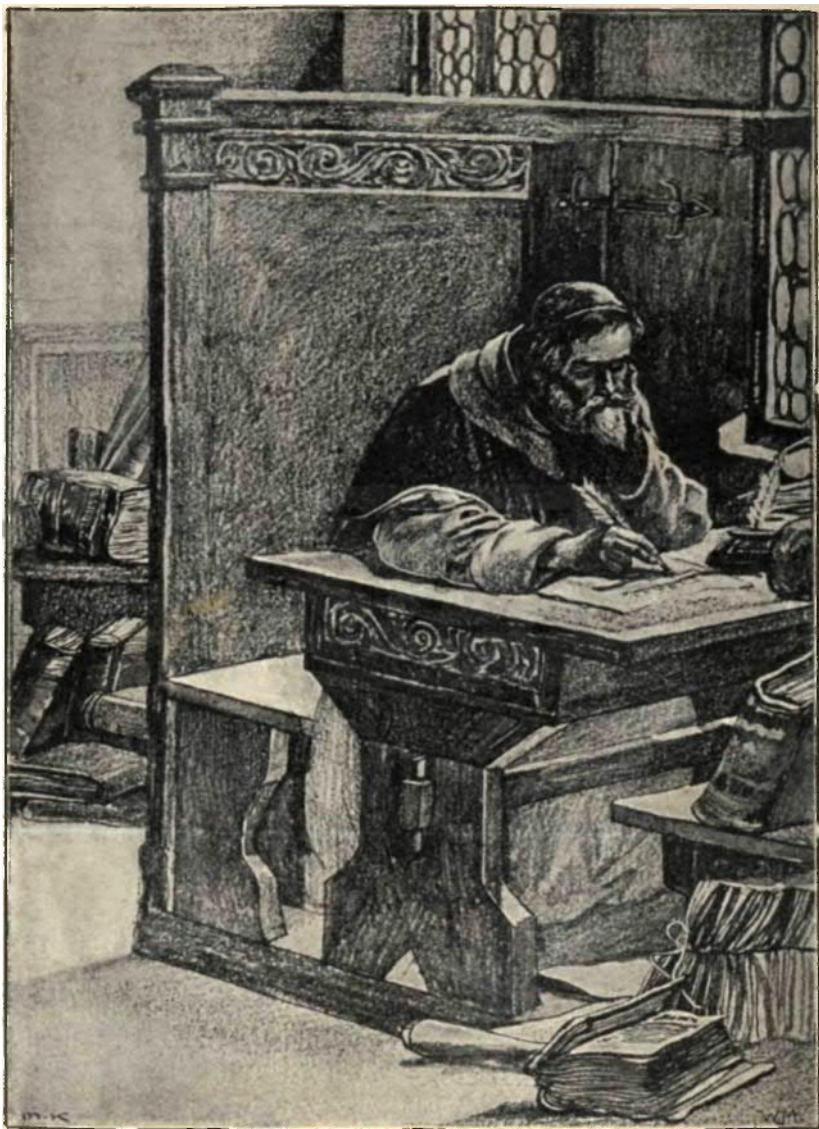
lanul azt következett, hogy a szultán nem mer kikötni a hatalmas Habsburgokkal. Annyira elbizakodott, hogy a nagyváradi békeszerződést nyilvánosságra akarta hozni, jóllehet a szerződés V. Károly császárt bízta meg a nyilvánosságra hozattal, megvárván azt a pillanatot, amikor kellő készséggel vívhatják meg a törökkel a döntő ütközetet. Folytonosan nyugtalanította János királyt a szerződés közzétételének emlegetésével, azonközben izgatott az országban ellene, szerezte a híveket magának, s amikor megtudta, hogy János király házasodni készül, a házasság megghiúsítására minden követ megmozgatott. De a házasság mégis megtörtént, a magyarok nagy örömeire. János király feleségül vette Zsigmond lengyel király Izabella nevű leányát, ezt a szép, fiatal, eszes leányt s 1539 március 2-án nagy és fényes ünnepek közt folyt le az esküvő, ugyanakkor a bájos királyné koronázása is. Isten e frigyét egy év múlva fiúgyermekkel áldotta meg. Erdélyben, Szászsebesen találta a hír János király fia születéséről. Erdélyben, hová nagy betegen ment le Budáról, hogy lecsendesítse az ellene szított felkelést. Mintha új erőt öntött volna izmaiba az örömhír, nem törődve súlyos betegségével, fölkapott a lovára s sebes szélnél sebesebben vágatott a táborba, hogy maga jelentse híveinek a nagy örömet. De alig tíz nappal élte túl fia születését: 1540 július 18-án meghalt az utolsó nemzeti király.

A halál nem találta készületlenül: hosszabb, nehéz betegség előzte meg azt. Beteg volt a teste, beteg a lelke: azzá tette a gondolat, hogy halála esetén még szomorúbb sors néz az országra. Mi lesz özvegyével? Mi lesz születendő gyermekével? Belátta, hogy a váradi szerződéssel nagy hibát követett el. Szomorúnak látta a jelent, kétségbeejtőnek a jövődőt. Még mielőtt Erdélybe indult, megeskettette György barátot s Petrovics Pétert, aki rokona volt, hogy halála után Budát és Visegrádot, ahol a szent koronát őrizték, megtartják özvegye

számára. A barát esküje némiképp megnyugtatta háborgó lelkét s halálos ágyán őrá, Petrovicsra és Török Bálint gondjára bízta feleségét s fiát. A derék barát, amíg lehetett, titkolta az utolsó nemzeti király halálát. Esküjéhez híven arra volt gondja első sorban, hogy Buda az özvegy kezén maradjon. A szultánhoz követet küldött s azzal nyugtatta meg, hogy János király meghalt ugyan, de fia született, az újszülött lép majd örökébe. Közben a holttestet felvitték Budára, hol tíz napig volt kiterítve. Az ország minden részéből zarándokoltak a népek az utolsó nemzeti király ravatalához s tenger nép kísérte Székesfehérvárra, hol szeptember végén helyezték örök nyugalomra. Itt temették el az utolsó nemzeti királyt s vele a magyar nemzet önállóságát. A krónikás szerint »minden népek siratták« — és sirathatták is. A nemzet zöme szerette az utolsó nemzeti királyt, aki ha nem is termelt a nehéz feladatra, mely ennek a szomorú kornak a királyára várt, megvolt benne a készség, a jóakarát, hogy országát s nemzetét boldoggá tegye. Arra, hogy az idegen beavatkozástól megszabadítsa az országot, nem volt elég erős: a jóakarathoz hiányzott benne a bátor elszántság, a nagyot mérés erénye. A nemzet lejtőre jutott s az ő keze gyenge volt arra, hogy e lejtőn visszatartsa. Meg kellett lakolni a múlt nagy bűneiért. Meg kellett érní a nemzetnek azt is, hogy háromfelé szakadjon az ország. Hogy egyszerre török és német sorvassza testét, lelkét, szíjjá ki életerejét.

Török világ, német világ: e két nevezetben fejeződik ki leghívebben a magyar nemzet története az ezután következő másfélszáz esztendőnek a folyásán.

Isten csudája, hogy »él magyar, áll Buda még«.

GYÖRGY BARÁT
LEVELET ÍR A NÉP ÉRDEKÉBEN FERDINÁND KIRÁLYNAK.

TÖRÖK VILÁG, NÉMET VILÁG.

Még ravatalon feküdt az utolsó nemzeti király, még el sem földelték, jelentkezett I. Ferdinánd a birtokáért. Ama részéért az országnak, mely János királyé volt s melyet halála esetére neki biztosított a titkon kötött váradi szerződés. A derék György barát minden követ megmozgat, hogy egyelőre maradjon minden a régiben. Hígyje a szultán, hogy János király halálával semmi sem változott: egyszerűen örökébe lép a fia. Maradjon minden a régiben addig, míg Ferdinánd össze tudja mérni fegyverét a törökkel. De Ferdinánd a becsületes tanácsra nem hallgatott. Azonnal birtokba akarta venni János király örökét, ám arról hallani sem akart, hogy ugyanakkor teljesítse a szerződés másik felét: adja vissza a Zápolyai jószágokat s gyűjtsön megfelelő haderőt a török ellen. Nagy elbizakodottságban azt hitte, hogy pár ezer emberrel elfoglalja Budát, kiveri onnét az özvegy királynét csecsemő fiával, s ráteszi a kezét az egész országra. És csakugyan el is indít néhány ezer zsoldost Budának, de a vállalkozás balul

üt ki. Másodszor is szerencsét próbál: most Roggendorf német fővezért küldi Buda bevételére, mire megmozdul a szultán is, hogy megtorolja a békeszegést, s megtorolván, kitűzze zászláját Budavár fokán.

A török elfoglalja Budavárát.

Az 1541-ik esztendő augusztus havában, tizenöt esztendővel a végzetes mohácsi csata után, ér Budavára alá a szultán. Felüzen Budára, küldjék le a táborba a kis csecsemőt, János Zsigmondot, látni akarja őt: fiú-e, leány-e, mert Ferdinánd hívei azt a hírt terjesztették, hogy Izabella leánygyermeknek adott életet. Mi rosszat sem sejt az özvegy királyné, nem sejt György barát sem. Aranyos hintóba ültetik a csecsemőt, kíséri két asszony, a dajkája, s három gyám, köztük az öreg Werbőczy István s egy sereg nagy úr. És a szultán fogadja kegyesen az érkezőket. Megnézi a csecsemőt, mosolyogva nézi s meggyőződik, hogy csakugyan fiú. De közben visszavonul György baráttal s a többi urakkal tanácskozásra s ott egyenesen tudokra adja, hogy ráteszi a kezét Budára, mivelhogy az özvegy királyné nem képes a német ellen megvédeni. Lett erre riadalom az urak körében! A jó György barát hallani sem akart erről. Eddig is megvédte a magyar Budát, ezután is meg tudja védeni! Amíg azonban ezen vitáztak — s közben ebédeltek is a szultán asztalánál — a törökök kisebb csapatokra oszolva felsétáltak a várba, mintha csak csudalátni mentek volna: hogy fest belül Mátyás híres palotája. Délben hozták le a csecsemő János Zsigmondot a szultán sátrába s alkonyaikor már török kézben volt Budavára! Most már a csecsemőt vihették vissza. De már nem kísérték annyian a várba, mint ahányan vele jöttek. Ott marasztalta a szultán a barátot, ott Werbőczyt s még több

urat és másnap (augusztus 31-én) megüzente a királynénak György baráttól, hogy költözzék Budáról egyelőre Lippára, neki és fiának adja Erdélyt és a Temesközt, 10 ezer forint évi adó fejében, Váradot, Fogarast, Kassát György barátnak, Temesvárt Petrovics Péternek, János király atyafiának — magának pedig megtartja Budát. Mint aki dolgát jól végezte, pár nap múlva visszatért a szultán Konstantinápolyba, ám magával vitt egy magyar urat, Török Bálintot, mégpedig fogolyként, ellenben az öreg Werbőczyt azzal tisztelte meg, hogy megtette a budai magyarok bírójának.

A szultán tehát egyelőre megelégedett Budával s meg is elégedhetett, mert ezzel kezébe került az ország szíve. Csak most látta Ferdinánd, hogy mily nagy oktalanságot követett el, mikor a barát tanácsára nem hallgatott. Még egy lépés s Buda után Bécs is a török kezére kerülhet. Általános volt a megdöbbenés. Most már csakugyan komolyan hozzá kellett látni a török kiveréséhez. És megkezdődik a készülődés, a zsoldosok toborzása: vissza kell foglalni Budavárát! A gyűlölt baráttal alkudozni kényszerül Ferdinánd s újabb szerződést kötnek, melynek értelmében Ferdinándnak átengedik Erdélyt, ő meg viszont a Szepességet adja át, fizet évenként Izabellának 12 ezer forintot s megígéri, hogy János Zsigmondnak feleségül adja a leányát. Amint az egyességet megkötötték, elhatározták Buda visszafoglalását. Most már nem egy pár ezer főnyi zsoldost, de hatvanezer embert indított Ferdinánd Buda ellen. Ebben a seregben 18 ezer magyar volt, a többi idegen. Német volt a vezér: Joakim nevű, egy iszákos ember, kit asszonykapitánynak csúfoltak, mivelhogy »véres kardot soha nem látott.« Az asszonykapitány elvezette a sereget Pestig s onnét csúfosan tért meg: nem az ellenség, hanem a rendetlen élet tette tönkre a seregét, nagy része elpusztult, s maga Ferdinánd írta a bátyjának, a császárnak, hogy »soha ilyen gyalázat nem érte a birodalmat.«

Dúlt, fült Ferdinánd, a szörnyű kudarcért a magyarokat okolta s dühében egy főurat, Perényi Pétert, tömlőre vette-tett, de a harag, a gyűlölet rossz tanácsadó: a magyarok még jobban elhültek tőle s már azon gondolkoztak, hogy francia herceget válasszanak királyul. Azt remélték, hogy a francia királynak a szultánnal való barátsága hasznára válik az országnak, békességben hagyja majd a török. De ez a gondolat meg sem érlelődhetett: jött Szulejmán szultán maga, nagy sereggel, hogy megtorolja a Buda visszavételére irányuló próbálkozást, jóllehet az oly csúfos véget ért. Az 1543-ik esztendőben tört be Szulejmán s sorban foglalta el az útjába eső várakat s vidékeit: Siklóst, Yalpót, Csázmát, Pécsét, Esztergomot s Tatát. A gőgös Ferdinánd tehetetlenül nézi a török hódítást: 50 ezer arannyal eszközöl ki másfél esztendő s fegyverszünetet, majd 1547-ben öt esztendő s békét köt a szultán, kinek Perzsiában akadt dolga — s ezzel a békekötéssel három részre darabolódott Magyarország!

A három részre darabolt ország.

Mi lett Szent István, Szent László, Könyves Kálmán. Nagy Lajos, Mátyás király hatalmas, szép Magyarországból, Istenem, mi lett! Szulejmán az egész ország ura, ki egy részt belőle Ferdinánd kezén hagy, egy részt János Zsigmond kezén — adófizetés fejében, a harmadik rész török kézbén, közvetlen török uralom alatt. A három részre darabolódott ország külső képe ez volt: Ferdinánd kezén volt az anyaország 35 vármegyéje, Szlavóniából s Horvátországból egy-egy rész; János Zsigmondnak jutott Erdély s a következő vármegyék: Abauj, Heves, Ung, Zemplén, Torna, Szabolcs, Külső-Szolnok, Arad, Békés, Bihar, Csongrád, Zaránd, Temes és Szörény, részint egészben, részint a megye kisebb, nagyobb területe. Ami való-

sággal a török kezén maradt, ott török módra szerveződött a kormányzat. A földbirtok egy része a török kincstárnak adózott, egy része meg török földesurak kezére került s természetesen a földdel együtt a jobbágy is.

Itt török világ, amott német világ — a magyar világ a kis Erdélyben húzódik meg: ott György barát élesztgeti a szívekben a szebb jövőndő hitét. Egy nagy gondolat vezet minden lépésében: a magyar nemzeti és állami egység visszaállítása. Az idegenből erős szívű magyarrá lett barát a *nemzeti királyság* eszméjéért lelkesül s tisztában van azzal, hogy a nemzeti királyság legbiztosabb fundamentuma a *nemzeti egység* lehet csupán. Nemzeti egység pedig nem is képzelhető a földnépe jogi viszonyainak gyökeres változása nélkül. A török hódítás nemcsak azt jelentette, hogy a meghódolt vidékek ezentúl a töröknek fizetik az adót, hanem azt is, hogy a paraszt, ki eddig a magyar földesúrnak szántott, vetett, ezentúl a töröknek hullajtja véres verejtékét. A sorsukkal elégedetlen jobbágyokat nem volt nehéz felbujtogatni földesuraik ellen azzal a kecsegtetéssel, hogy megszabadulhatnak a jobbágyi súlyos terhektől s különösen a rácok közt megtörtént az is, hogy a parasztság török kézre játszotta a várakat. A jó György barát az, ki első figyelmezteti Ferdinándot s szívhez szóló levélben hívja fel a nép sorsára a király figyelmét. — Mi most — írja többek közt György barát — olyan szolgaságban tartjuk a parasztot, hogy kivéve azt az egyet, hogy feleségétől és gyermekétől meg nem fosztjuk, minden kegyetlenséget elkövetünk rajta. Kívánatos tehát, hogy a *felsőség nyerje meg a köznép szívét, adja meg neki a szabadságot* s abban állandóan tartsa meg. Az Isten is könnyebben engesztelődik, ha a parasztság visszanyeri szabadságát.«

György barát levele nem hangzott el a pusztában, mert mint János király idejében, most is sűrűn foglalkoztak az ország-

gyűlések a jobbágy helyzetével. Az 1547-iki országgyűlés vissza is állította a jobbágyok szabad költözködési jogát, törvényben ismerte el, hogy a »hajdan virágzó Magyarországnak semmi sem ártott annyit, mint a jobbágyok elnyomása, akiknek jajgatása szakadatlanul száll Isten színe elé.« De a szabad költözködés annyi minden feltételhez volt kötve, hogy a jobbágy vajmi kevés hasznát vehette s még ezt is felfüggesztik a következő évben azzal az indokolással, hogy a jobbágyokat a lefolyt esztendőben *nagyon engedetleneknek* tapasztalták uraik iránt. Esztendőről esztendőre szaporodik a jobbágy terhe s amikor végre igazán komolyan foglalkoznak a szabad költözködéssel (az 1556-iki országgyűlésen), akkor sem az ország érdeke, hanem az Isten haragjától való félelem indította a rendeket arra, hogy a jobbágyok költözését »jövőre és örökre szabadnak« állapítsák meg.

Az ország három részre darabolódva, a nép súlyos terhek alatt sínylődve: mely távol állott az ország a nemzeti egységtől. A rendkívül nehéz helyzetben, a nagy összevisszaságban kevés volt egy embernek esze, lelkessége, ravaszsága (az ország érdekében való ravaszsága), hogy eszméjét megvalósítsa, Magyarországot régi dicsőséges állapotába visszahelyezze. Maga az özvegy királyné nemhogy kezére járt volna a jó György barátnak: minden dolgában gáncsot vetett eléje. Mindenképpen meg akart szabadulni Erdélytől, átadni Ferdinándnak, csak megkapja a Szepességet s a 12 ezer arany forintot. Végre György barát is el kezdett alkudozni Ferdinánddal, de mikor ezt a királyné megtudta, hallani sem akart az egységről s beárulta a szultánnak, hogy titkon Ferdinánddal alkudozik. György barátot a szultán elcsapja a helytartóságból, helyébe Petrovicsot nevezi ki, de a barát nem enged, haddal megy Petrovicsnak, leveri s közben ismét visszaszerzi a szultán bizalmát. Ismét kezében a hatalom s folytatja kétszínű politikáját a nemzeti egység érdekében.

Egyesíteni Erdélyt legalább ama területeivel az országnak, mely nincs török kézen, egy király uralma alatt: ezen munkál György barát s újabb egyességet köt Ferdinánddal 1551-ben, amelynek értelmében Izabella átadja Erdélyt s a szent koronát Ferdinándnak, ez meg Izabellának hitbérül fizet 100 ezer forintot, János Zsigmondot kielégíti Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségekkel és eljegyzi Johanna nevű leányával. Az özvegy királyné mindjárt át is adta a szent koronát Casteldonak, Ferdinánd vezérének s az el is vitte a koronát Bécsbe. Aztán útra kelt a királyné is, könnyes szemmel hagyta ott Erdélyt, melyet purgatóriumnak nevezett, a hazafiak pedig nagyon örültek az egyességnek, mely Erdélyt ismét össze-csatolta az anyaországgal.

De ez az öröm nem tartott sokáig. Ferdinánd, mint rendesen, aláírta az egyességet, de nem tartotta meg. A két hercegség közül csak az egyiket, Opelnt adta át, de jövedelem nélkül. Erdély védelmére nem is gondolt. Még kevésbé arra, hogy leányát János Zsigmonddal eljegyezze. György barátot nevezte ki ugyan Erdély vajdájának, de nem bízott a barát hűségében s titkon felhatalmazta Castaldot, aki vagy hétezer zsoldossal Erdélyben táborzott, hogy alkalmas pillanatban tegye el láb alól azt az embert, aki megszerezte neki Erdélyt s Magyarország egy részét! Igaz hogy a barát folyton levelezett a szultánnal, de ennek a levelezésnek az volt a célja, hogy a szultánt félrevezesse; hogy a szultánnal elhitesse: Izabella királyné eltávozott ugyan Erdélyből, de egyébként minden a régiben maradt. Sőt a barát nem is csinált titkot a levelezésből. A szultánnal való ravasz játékát közölte Ferdinánddal is, főbb embereivel is. De hiába, a bizalom megrendült a barátban. Fejökbe vették, hogy a barát rájuk zúdítja a törököt. S míg a barát palástolta a valóságot a szultán előtt, a bizalmatlan Ferdinánd nagy oktanul megüzente a szultánnak, hogy övé Erdély, ő fizeti ezután Erdélyért az adót.

A kocka el volt vetve. A szultán mértéktelen haragra gerjedt s nagy sereget indított Erdély ellen. És Ferdinánd tehetetlenül áll, sem katonája, sem pénze a védekezésre. A jó György barát az, aki sereget toborz, szembeszáll a törökkel, Lippát vissza is foglalja télvíz idején s mikor visszajön alvinci várába, orgyilkosok várakoznak rá! A hitvány Castaldo kora reggel (1551 december 17-én), amikor a barát éppen levelet írt, besompolygott a szobába titkárával s tört dőf a nemes férfiú keblébe. Az orvul megtámadott védi magát, a lármára több zsoldos tiszt rohan be s megölik Magyarországnak azidő szerint legnagyobb államférfiát, leghívebb fiát, Ferdinánd becsületes, őszinte hívét. Levágják a fülét s elküldik Ferdinándnak. Természetesen, lefoglalják kincseit is s hitványságukat tetézik azzal, hogy holttestét teljes hetven napon át temetetlen hagyják.

Ilyen véget ért az a férfiú, aki becsületes szándékkal munkált azon, hogy Habsburg Ferdinánd alatt egyesítse újra Magyarországot, természetesen, magyar igazgatással. Ezért kellett elpusztulnia. Ferdinánd és emberei megszállott tartománynak nézték az országot, melyet kényük-kedvük szerint zsarolhatnak. Azt meg nem értették, hogy annak a fejedelmi családnak, mely I. Ferdinánd személyében Magyarország trónjára került, csak az erős, az egységes Magyarország biztosíthatja erejét és hatalmát.

Temesvár, Drégely, Eger, Szigetvár hősei.

És a barát halálával csakugyan megindult a nagy romlás. A török egész erővel vetette magát erre a szerencsétlen országra. Az 1552-ik esztendőben hatalmas arányokban indult meg a török hódítás. Egyszerre két török sereg kezdte meg a nagy hódítás művét: egy délen, a Temesközben, egy

Budától észak felé. S mikor bekövetkezett a halálos veszedelem, a magyar, a szegény magyar megint csak magára maradt. A jó György barátot Ferdinánd meg tudta öletni, de az országot megvédeni nem. A Temesközbe Castaldo vezér maga helyett Áldana lippai kapitányt rendelte a török ellen, *n világ leghitványabb emberét*«. Castaldo nevezte annak, mi hát nem mondhatjuk, hogy a világ legderekebb embere volt. Ellenben Temesvárt egy magyar vitéz védte: a hős Losonczy István, aki mikor hasztalan könyörgött pénzért, katonáért, saját családi kincseit zálogosította el s úgy szerzett katonákat. Castaldótól meg Aldanától hiába kért segítséget: hadd vesszen a magyar. Százezer főnyi török had ellen teljes egy hónapig védte Losonczy Temesvárt. Már romokká lett a vár, de ő még akkor sem adja fel, mígnem a német és spanyol zsoldosok fel nem láznak s a vár feladására nem kényszerítik. Losonczy feladja a várat, de azzal a kikötéssel, hogy embereivel szabadon vonulhat ki. Ám a janicsárok megkívánják Losonczy aranyos sisakját, megrohanják a kivonuló őrséget s a vitéz magyarok mind egy szálig elhullanak a rettenetes, kétségbeesett viadalban. Áldana Lippáról Erdélybe szaladt s a Temesköz török kézre került. Míg az egyik török sereg Temesvárt vívta, a másik a hont-nógrádi várak ellen indult, sorba vívja meg azokat. Csupán Drégely vára állítja meg hosszabb időre Ali basa diadalmas seregét. A költők által oly sokszor megénekelte 'hős Szondy György volt a drégelyi vár kapitánya. Egy maroknyi csapat védi a várat, de csupa hős, magát halálra szánt vitéz. A török ágyúk már ledöntik a vár tornyát, nyilvánvaló, hogy török kézre kerül, de Szondy védi a várat haláláig. Felszólítja Ali basa, hogy adja meg magát, mehet embereivel szabadon, semmi bántódás nem éri őket. De Szondy visszautasítja a kegyelmet. Győzelem vagy halál: e kettő közt van csak választása. S mikor látja, hogy hiába-

való a küzdelem, nem törődik a maga életével, csupán két ifjú apródjának élete, sorsa búsítja szívéét. Török foglyok vannak a várban, ezek közül kettőt követségbe küld Alihoz, velük két kedves apródját, azzal a kéréssel, fogadja kegyelmébe őket, nevelje hőökké! Ali basa szeretettel fogadja a fiúkat, Szondy pedig készül a halálra. Vallásos lelke Istenhez fordul: meggyónja bűneit . . . Vájjon voltak-e? Lehetek-e bűnei ilyen igaz hazafinak? Meggyóntak vele a vitézek is. Aztán a vár udvarán halomba hordatja minden kincsét, leszúratja kedves paripáit, alájuk gyújtat: gomolyg a füst, felcsap a láng s Szondy és vitézei kirohannak a várból, neki vágnak szilaj haraggal a rengeteg török hadnak. Hull a török a magyar vitézek kardjától, de hajh, elhullanak ők is mind egy szálíg. Szondyt térden találja egy golyó, de sebzetten is osztja a halált, míg végsőt nem lehel. A győztes Ali meghatottan, könnybe borult szemmel áll a magyar hős holtteste felett. Feje levágva a hősnek, de Ali a test mellé téteti s úgy temeteti el, hőst megillető pompával, szemben a várral, hegy tetején, s sírjára lobogós kopját szúr: hadd hirdesse mindennek az igaz hazafi hősi halálát.

Íme, így védték a magyarok a hazájukat. A szedett-vedett zsoldos népnek nem volt hazája e föld: ha védte, kénytelenségből védte, ímmel-ámmal, gyáván, s amerre a török elvonul, mindenütt megadják magukat. De aztán amely mértékben megbecsülte a török a Szondyakat, abban a mértékben vetette meg a hitvány zsoldos hadat s föl van jegyezve, hogy a törökök Budán egy mérő árpáért adtak el egy fogoly német katonát.

Eközben a temesközi török sereg Szolnoknak megy, beveszi s ott egyesül Ali seregével: így indulnak Egernek. A hős Szondynak párja akad itt Dobó Istvánban. Eger várát mindössze 1094 katona védi, ebből 824 jobbagyember volt, kiket Dobó az ágyúk mellé állított s fel van jegyezve róluk,

hogy kitünően állották meg a helyüket. Csudákat művel Dobó és embereinek a hősiessége, halálmegvetése. A rengeteg török had ellepi Eger vidékét s Ali basa elbizakodottan szólítja fel Dobót, hogy adja fel azt a »rossz akolt«. De a »rossz akolt« kapitánya bilincsre, verette a követet, a vár falára koporsót szegezett két lándzsa közé: meghalunk, de nem adjuk meg magunkat — ezt jelentette a két lándzsa közé szegezett koporsó! És megesküszik Isten szabad ege alatt Dobó, hogy küldhet levelet a török akármennyit, mind olvasatlan égeti el. Ő nem firkál, nem üzenet, hanem védi a várat, életre-halálra. S megindult az ostrom bős dühvel, rettentő elkeseredéssel. Bömbölnek az ágyúk, nyiladoznak a rések itt is, ott is a vár falain, de mi rést nappal üt a török ágyúk golyója, éjjel betömi a halálra fáradt védősereg. Nincs pihenés sem éjjel, sem nappal. Ki-kitörnek, sűrű rendeket vágnak a török sereg soraiban, aztán vissza s lövik, vágják a vár fokára kapaszkodó janicsárokat. Meg-meglendül itt-ott a török zászló^ de ismét eltűnik: elsöpri a magyarok halálmegvető hősiessége. A férfiak közé vegyülnek a nők is, egyesült erővel verik vissza a vakmerő törököt. Eközben nagy szerencsétlenség éri: légbe röpül a sekrestye, melyben lőport tartottak, romba dől a vár egy része. Sebaj! Csudás gyorsasággal kitömik a réseket s visszaverik a győzelmében már bizonyos törököt. Nincs puskapor. Gyártanak újat s minden kezük ügyébe eső szerszámmal verik, ölik az ellenséget. Most a török vezér nagy rohamot indít: azt is visszaverik. Másnap újra kezdik a rohamot, de már a török elcsüggedett, nem bízik magában: ütik, verik a tömeget hátulról, úgy lelkesítik« a rohamra. Mindhiába! íme, még a nők is kardot suhogtatnak, hatalmas köveket zúdítanak az ostromlók nyakába. Végre is belátja a török, hogy a »rossz akolt« bevehetetlen. Szeptember 15-én kezdette a vívást s október 18-án csúfos kudarccal húzódik el a vár alól, melyet egy maroknyi magyartól nem tudott

elvenni. Egy maroknyi magyartól, mely éppúgy nem kapott segédelmet, mint a hogo Szondy nem.

A magyar lélek büszke megilletődéssel gondol a magyar vitézség, a honszerelem e dicsőséges példáira. Ha a Losonczy Istvánok, Szondy Györgyök, Dobó Istvánok nem is tudták feltartóztatni a nagy veszedelmet, ébren tartották a hitet a magyar faj őserejében: nem semmisülhet meg az a nemzet, melynek fiai így tudnak harcolni s meghalni a hazáért! Pedig az 1552-ik esztendőben 54 vár jutott török kézre. De mit ért a Dobó Istvánok vitézsége, ha nem volt egy a magyar s ha nem volt oly királya, akinek szívét nagy cselekedetre buzdította volna e föld szeretete. A zsoldos had csak terhére s nem segédelmére volt a küzdő, élet-halálharcot vívó magyarnak. Közönséges rablóhad volt az, s a szegény magyarnak egyszerre két ellenség ellen kellett védekeznie: a hódító török s a »védő« német ellen.

A szultán folytatja a hódítás művét szakadatlan s Ferdinánd országrésze mind szűkebb területre szorul. Mindennek ellenére, mikor 1559-ben békét kötnek, a megkisebbedett területért is 30.000 forint adót vállal Ferdinánd. Nyolc esztendőre kötötték a békét, melynek fejében Ferdinándnak le kellett mondania Erdélyről s átadni Izabellának, aki már a békekötés előtt visszatért Erdélybe. Az özvegy királyné három évig uralkodik fia nevében, 1559-ben meghal s János Zsigmond Magyarország választott királya címmel lép örökébe. Nyolc esztendőre kötötték a békét, de a harc volta-képpen nem szünetelt. Ferdinánd nem tudott beletörődni Erdély elvesztésébe, János Zsigmond ellen fellázította a székelyeket és szászokat s bár János Zsigmond leverte a lázadást török segedelemmel, tovább folyt a harc Erdélyben is, az anyaországban is, különösen a végeken, hol a török portyázott szüntelen. Ami terület Ferdinánd kezén maradt, azt ő afféle határörvidéknek tekintette, mely igen jó volt a

német birodalom védelmére. Mert időközben (1558-ban) I. Ferdinánd megkapta a római-német császári koronát is, ura lett a hatalmas német birodalomnak. Módjában lett volna tehát, hogy Magyarországot megvédje a török ellen, ám kisebb gondja is nagyobb volt ennél. Viselte a magyar királycímet, de nem viselte a vele járó terheket. Magyarországi birtokait hozzászámította az osztrák tartományokhoz s ugyanúgy kormányozta, mintha osztrák tartomány lett volna a kezén levő terület. Megszüntette a nádorságot, helyébe királyi helytartót rendelt: ez kormányozott Bécsből jött utasítások szerint. Hadügyet, pénzügyet, mindent osztrák mintára kezeltek, a régi alkotmányos intézményekből csak az országgyűlés maradt meg: ezt nem törülhette el, mert ez szavazta meg az adót, ha pedig az nem szavazta meg, a vármegyék nem hajtották be. Csakhogy az országgyűlés ne zavarhassa önkényes uralkodását, kész volt még az adóról is lemondani. Nem ismerte el az országgyűlés királyválasztó jogát, azt vitatta, hogy ő *örökjoggal* szerezte meg a magyar koronát s végre is ráerőszakolta az országgyűlésre 1563-ban, hogy választás nélkül ismerje el fiát, Miksát, Magyarország királyának. Csakugyan el is ismerték királynak, meg is koronázták Miksát is, a feleségét is. Ez a tény mutatja az akkori magyarság szörnyű legyengülését. A német birodalom császára uralkodik Magyarországon s nem Magyarország királya. Királyi udvar volt, — nincs. Bécsben van az udvar, a császári udvar, s ott magyar embernek helye nincs. Megígérte Ferdinánd, hogy az esztendő egy részét Magyarországon tölti, — adós maradt az ígérettel. Megígérte, hogy a fia állandóan Magyarorszában lakik, — ezzel az ígérettel is adós maradt. Ellenben szabadon garázdálkodtak zsoldosai, élőködtek a népen s szabadon garázdálkodtak a »bujdosók« is, a török uralom alól a király földjére menekülő szegény nemes emberek és jobbágyok, akik szegénylegények módjára

kóboroltak, prédáltak, raboltak, ott keresték a kenyeret, ahol találták.

Ferdinánd idejében törnek ki a *felekezeti harcok* is. Valóban még csak ez hiányzott ebben a szétdarabolódott, szerencsétlen országban. Luther tanai már régebben eljutottak volt az országba, most eljutottak Zvingli és Kálvin hitújító tanai is. A régi hit papjai is tömegesen szegődnek az új hit zászlaja alá. Maga Ferdinánd, bár ellensége volt a hitújításnak, elősegítette a terjedését: maga ellen tüzelvén a katolikus papságot, azzal, hogy egyházi javakat világiaknak adományozott. Míg a felvidéken, különösen a német városokban Luther vallása vert gyökeret, Kálvin vallása a tiszta magyar nép tömegét hódította meg, Erdélyben pedig az unitárius vallás hatalmasodott el. A felekezetek kölcsönösen üldözik egymást, az országgyűlésen is dúl a vallás-háború, magyart a magyartól elidegenít a valláskülönbség, s nem tudnak egyesülni a lelkek egy gondolatban: a magyar nemzeti egység visszaállításában, nem törődve egymásnak vallásbeli hitével. Csupán a kis Erdély kivétel. A tordai országgyűlés már 1557-ben hitvallást tett a *vallásszabadság* mellett, kimondván, hogy »mindenki azt a hitet követheti, melyet akar, csak a máshitűeket ne bántsa«. Az ország ama részeiben, hol a török volt az úr, az új hitet vallók szintén békében maradhattak: a török nem törődött vallási dolgokkal. Kálvin egyháza szabadon fejlődhetett a török hódoltság területén.

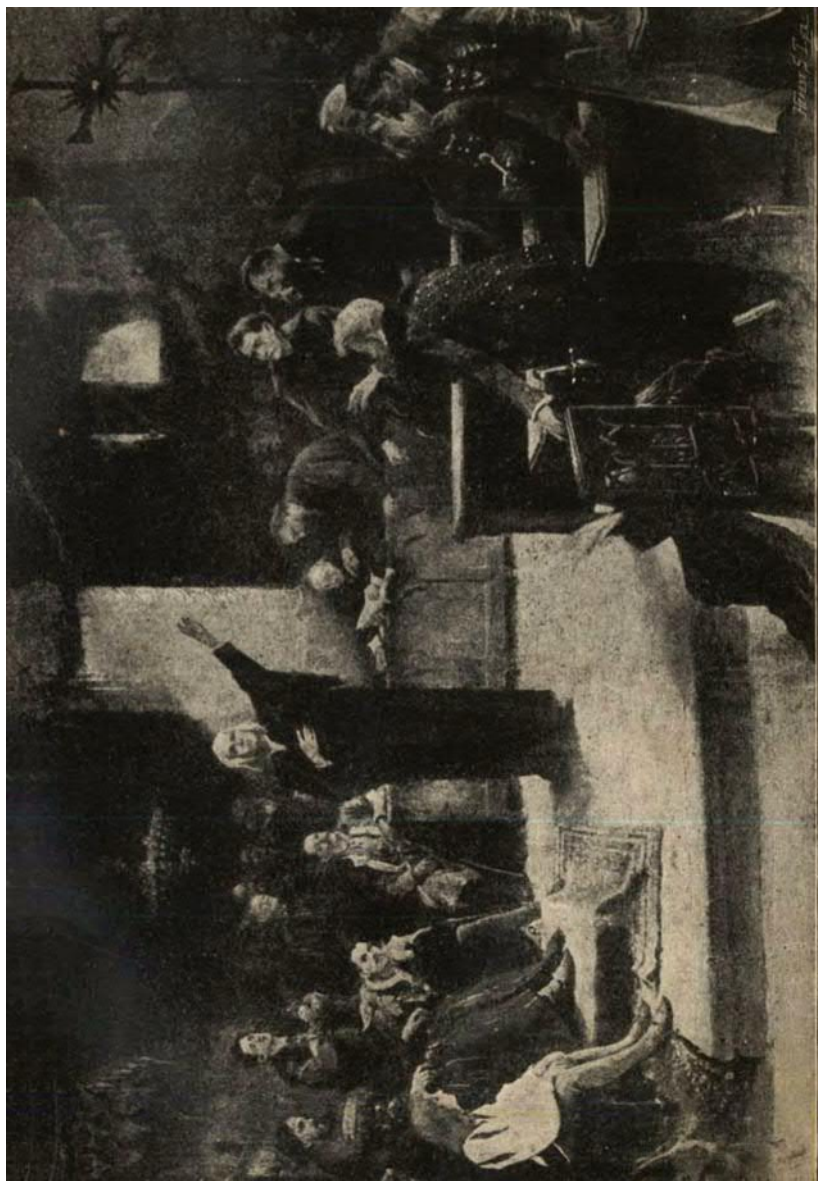
Területi és vallási tekintetben szétdarabolva: ez Magyarország képe a XVI. század második felében. E szétdarabolódott országnak lett a királya Miksa 1564-ben, még atyja életében, kit az öreg kor gyengesége nyugalomba kényszerített s ki még abban az esztendőben meg is halt. Magyarország nem borult gyászba Ferdinánd halálán s nem örvendezett Miksa jövetelén. Nem volt oka sem a gyászra, sem az örömrre. Miksa (1564—1576) még idegenebb volt a magyarnak. Már

főherceg korában többszörösen kiérdemelte a magyarok hidegségét, álhatlanságát. És ő nem is munkált azon, hogy a hidegség melegségre, a bizalmatlanság bizalomra váljon. Mint főherceg, egyik országgyűlésen németül szólt a rendekhez s bár nagy volt a felháborodás e miatt, később sem tanult meg magyarul s nem tört meg magyar embert az udvarában. Alig kerül trónra, háborúba keveredik János Zsigmonddal s ezzel magára zúdítja az agg Szulejmán szultán haragját, ki 1566-ban rengeteg hadsereggel indul Magyarország ellen. János Zsigmond Belgrádig megy a szultán elé, de Miksa is komolyan lát a készülődéshez: százezer főnyi hadsereget toborz össze. Több oldalról kapott segítséget pénzben és emberben, nevezetesen a pápától, a spanyol királytól, az olasz s német fejedelmektől s bár számban nagyobb volt a szultán hadserege, jobban fel volt szerelve az övé s akik ismerték mind a két haderőt, Miksának jósolták a győzedelmet. Ám Miksa nem Magyarországot, hanem Bécset féltette a töröktől s ebbeli félelmében a hadsereg zömét Győrnél vesztegeltette, míg a török, hosszas küzdelem után ugyan, elfoglalta Gyulát, majd nekivágott Szigetvárnak.

A halhatatlan emlékü Zrínyi Miklós volt Szigetvár kapitánya, ama Zrínyi Miklós, kinek ősei a horvát Brebiri grófok voltak, ő maga azonban nagy uradalmakat szerzett túl a Dunán s egész családjával magyarrá lett. Magyarrá lelkében és szívében. Nem az ő kötelessége volt Szigetvár védelme, de ismerte e végvár nagy fontosságát, tudta, hogy nagy, t Ián végzetes csapás lesz az országra, ha e várat is hatalmába ejti a török s ennek tudatában pillanatig sem habozott: védeni fogja e várat haláláig. A nagy hazafi' megírta a végrendeletét s ebben megmagyarázza, hogy miért szánta magát Szigetvár védelmére. Azért, mert e vár védelmén fordul meg Magyarország sorsa, ő tehát utolsó csepp vérig védeni fogja. Lehetetlen megindulás nélkül gondolnunk a hősré, ki akkor

mutatja a honszerelem felemelő példáját, mikor a magyarság nagy zöme csüggedten, fásultan nézi, mint omlik össze az egykor nagy és hatalmas Magyarország, mint szívja vérének török és német, öreg ember volt már akkor Zrínyi Miklós: 58 éves. De harcok viharai közt s a magyar föld szeretetében öregedett meg. Nem ő az első, — s hál' Istennek nem is az utolsó — kit a magyar haza levegője, a magyar föld illata magyarrá tett, s a legelső, a legnagyobbak sorában élt és halt a hazáért. Nem zsoldért harcolt ő, mint e kor idegenből összeverődött lovagjai, harcolt ő a hazáért. A király nem segítette, ő maga szedett össze 2500 válogatott magyar és horvát vitézt, úgy várta Szulejmán ostromát, aki százezer főnyi haddal jelent meg Szigetvár alatt.

Három része volt Szigetvárnak: maga a vár s az ó- és újváros. Körülfolymta az egész várost az Almás folyó, s mellette nagy mocsár terült el. Augusztus 6-án érkezik a vár alá a szultán, mindjárt megkezdik az ostromot, de Zrínyi visszaveri. Még csak most kezdődik az elkeseredett harc életre-halálra. A janicsárok árkokat és aknákat ásának az újváros körül s Zrínyi már harmadik nap kénytelen kivonni az őrseget innét, felgyújtván az elhagyott területet. Sorra kerül az óváros és a vár, lövik, ágyúzzák szakadatlan a törökök, rettentő küzdelem után átvágják a töltést az Almás folyón, ezzel utat kap a mocsár, mely eddig erős védelme volt a várnak. Most már csak a vár Zrínyié. A szultán felszólítja: adja fel a várat s ennek fejében megteszi őt Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hűbéres fejedelmének. De Zrínyi megesküdött, hogy halálig védi a várat, megesküdtek vitézei is: visszautasítja az ajánlatot. Újabb rohamot indít a szultán, visszaverik. Akkor összeláncolt szekerekre állítja a már-már csüggedő, bizalma vesztett janicsárokat, a szekereket összefogdosott parasztokkal tolatja: így nyomulnak előre a híres janicsárok. Mindhiába: Zrínyi visszaveri ezt a rohamot is.

AZ 1564. TORDAI ORSZÁGGYŰLÉS KIMONDJA A VALLÁSSZABADSÁGOT.

A török sereg halálra fárad. Pihennie kell. Míg a török pihen, a megfogyatkozott védősereg földből s fatörzsekből új bástyát rak a megrongált várfal mögé. De egy aláaknázott bástya összedül, tűz üt ki a várban, rés támad a falon s a résen betör az ellenség. Még ekkor is visszaverik a magyarok s ez a kudarc annyira megrendíti az agg szultánt, hogy belehal. Ha a török sereg megtudja a szultán halálát, vége az ostromnak, de a főbb emberek eltitkolják a halálát s tovább foly a küzdelem. A szultán halála titokban marad, de ím ég a vár s Zrínyi a gyenge belső várba húzódik. A 2500 emberből már csak néhány száz vívja az élet-halálharcot. Tizenötször verték vissza egy hónapnak a leforgásán a törökök rohamait, most már vége mindennek: elfogyott az eleség, el a víz, segítség nem jön sehonnét. A király Győrnél vesztegelt, egy szál katonát sem küldött Zrínyinek a százezerből! Ki rój ja fel Zrínyinek, ha megadja magát, mikor már nyilvánvaló, hogy tovább nem lehet védeni a várat? Mikor mindent megtett, amit ember tehetett? Ám ő hazafi is volt: ő példát akart adni nemzetének, a jelen- és utókor-nak. Meg kellett mutatnia, hogy egyesek életénél drágább a haza élete s csak úgy élhet a haza, ha fiai meg tudnak halni érte!

Ímé, lángban áll már a belső vár is. Zrínyi Miklós készül a halálra. Magára ölti legdrágább ruháját: aranylánc a nyakán, gyémántos boglárú kócsagos kalap a fején, s kard a kezében. Két zsebébe száz-száz aranyat tesz: ne ingyen találja meg holttestét, aki megtalálja. Aztán összegyűjti vitézeit, beszél hozzájuk: a vallásos lelkű magyar vezér szava ez. Nyugodjatok meg Istennek akaratában: Ő akarta így. Ő akarta, hogy elpusztuljon Szigetvár, az ő szent akarata, hogy ők is elpusztuljanak, meghaljanak a hazáért. Nincs köztük, egy vitéz sincs, aki féljen a haláltól. Férfiruhát öltenek a nők is, úgy indulnak a bizonyos halálba. A kapunál egy nagy

ágyú néz le a völgybe, a török seregre. Ezt elsütik, dördül az ágyú s gomolygó füstje közt kirohannak. Karddal, buzogánnyal osztják a halált, mígnem valamennyi holtan, sebektől bontottan terül el a véráztatta földön: hírmondó sem marad a dicső csapatból. Megsemmisülhet-e az ország, melynek fiai így tudnak meghalni? Ez a halál a nemzet feltámasztását jelenti. A százezer főnyi török seregnek jó harmada hullott el az egyhónapos viadalban. Elhullott a vitéz janicsároknak is jó felerésze. És meghalt az agg Szulejmán is, a nagy hódító, a török birodalom legnagyobb császára. Zrínyi nevét, hősi halálát emlegette, dicsőítette az egész világ s nagy megbotránkozással beszéltek Miksa királyról, ki tétlenül nézte Szigetvár bevételét. Maga a török, nagy katonai pompával eltemetvén Zrínyi holttestét, a fejét ezzel a megalázó üzenettel küldötte a győri táborba: »Legbátrabb emberetek fejét küldöm melyre még jövőben is nagy szükségetek lenne!«

Szigetvár bevétele után a török sereg hazavonult, s az új szultánnak Szelimmel, nyolc esztendő békét kötött Miksa király, aki összetoborzott nagy seregével semmit sem tett Magyarországot védelmére. Drinápolyban kötötték meg a békét 1568-ban a király kezén maradt, ami akkor birtokában volt s ezért fizetett 30 ezer forint évi tiszteletdíjat. Huszonöt esztendeig tartott a Drinápolyban kötött béke, de a végeken ez idő alatt sem pihentek a fegyverek, a török csapatok folyton be-betörték, a jó magyar vitézek védték a határt, ahogy védhették, gyakran példáját mutatván a magyar vitézségnek s a szegény nép úgy segített magán, hogy bár királyi területen lakott, »behódolt« a töröknek is: kétfelé fizette az adót, csak-hogy békében hagyják. Jóllehet a török nem volt régi erejében, folyton fogyott a magyar király területe, aminthogy a királynak minden cselekedete arra vallott, hogy Magyarország megvédésénél kisebb gondja is nagyobb. Gyűlölte a magyar urakat, üldözte őket minden ok nélkül s többek közt a hős

Dobó István, Eger védője három esztendeig szenvedett börtönben nagy ártatlanul. Fiai Spanyolországban éltek s hiába kérték a magyar urak, hogy bár egy fiát hozza Magyarországra, hadd nevelődjék magyar királynak. Tartománynak nézte az országot, s aszerint bánt el vele. A népek leírhatatlan volt az állapota. A német zsoldosok »a szegény nép verejtékén élnek« — panaszkodik az 1566-iki országgyűlés — s némely helyen úgy elraboltak mindent, hogy a nép éhhalállal pusztult el. Nagy a panasz a német tisztekre, akik sok helyen vámokat, harmincadokat állítottak fel, s az azokon átvitt gabonát, bort és mindenféle élelmicikket, akár maguk használatára, akár eladásra vitték, hat forinttal vámolták meg s nemes és jobbágy közt különbséget nem tettek. Sőt a német tiszték még a birtokügyekbe is beleavatkoztak, ítéletet mondtak s azt erőszakkal végre is hajtották. A zsoldosok nemcsak sanyargatták a népet, de még gyermekrablásra is vetemedtek s azokat a kapitányok javára kéz alatt eladták a töröknek! Valósággal élőködnék a népen, rabolnak, garázdálkodnak. Köznemesek és jobbágyok sorsa szinte egy: súlyosan nehezedik rájuk a német atyáskodás.

Túl a Tiszán ki is üt a parasztlázadás 1570-ben. Egy Karácsony György nevű, ritka erejéről híres ember mozdítja meg az elsanyargatott népet. Jól tudott beszélni a nép szája íze szerint Karácsony György, kinek »fekete ember« volta, mellékneve. Isten küldöttjének nevezte magát, akit Isten a sokat sanyargatott nép szabadítására küldött s 1570 tavaszán mintegy ötezer ember gyűlt zászlaja alá Debrecen mellett. A paraszthatat csakhamar szétverték, a »fekete embert« lefejezték: ez a lázadás hamar véget ért.

Jóval komolyabb volt az a lázadás, mely 1573-ban ütött ki Szlavóniában. Tahy Ferenc földesúr szomszédvári birtokán lázadtak fel a parasztok a földesúr elviselhetetlen zsarnoksága ellen, miután hiába keresték az igazukat. Egy Gubecz

Máté nevű ember állott a lázadók élére s tüzként terjedt a lázadás faluról falura, vidékről vidékre. Fellázadt Krajnának kulpavidéki parasztsága is, sőt a stájer parasztok közül is sokan csatlakoztak a lázadáshoz. Mintegy tizenötezer főre rúgott a lázadó parasztság serege, mely sorba vette a nemesi házakat, kastélyokat, rabolt, gyújtogatott, gyilkolt. Ám ez a lázadás sem tartott sokáig. A nemesség s az egyes várak őrsége leverte a lázadást: az elfogott parasztokat lemészárolták, felakasztották. A házak falai és a fák a helységekben s az utak szélei tele voltak a felakasztott parasztok holttesteivel. A többek közt egy terebélyes körtefa ágain tizenhat paraszt függött. És Gubecz Mátét is ugyanaz a sors érte, mi Dózsa Györgyöt: szörnyű kínzásokkal végezték ki Zágráb piacán.

A csillagvizsgáló király.

E lázadást megelőző esztendőben, 1572-ben koronázták meg Rudolfot, Miksa egyik fiát magyar királynak, még pedig őt már választás nélkül, de csak 1576-ban, atyja halála után, kezdi meg (1576—1608) a tényleges uralkodást. Az ő uralkodásához némi reményt fűztek a magyarok, de csakhamar keserű csalódás érte a reménykedőket. Spanyolországban nevelkedett, nagybátyjának, II. Fülöpnek az udvarában s a jezsuiták nevelte király azzal az elhatározással lépett a trónra, hogy elnyomja minden eszközzel az új hitet s ha másként nem, fegyverrel is, erőszakkal is hatalomra segíti a régit. De a testileg, lelkiileg ernyedte ifjú sokkal gyengébb volt, semhogy elhatározását ő maga valósíthassa meg. Akkor már nemcsak Magyarországon, de Ausztriában is, Csehországban is nagy hatalom volt az új hit s a gyenge akaratú király csakhamar visszaadt a harctól. Elbetegesedett, búskomorság lepte meg, fásultan, közömbösen nézte a dolgok folyását, az országos dol-

gokkal nem törődött. Visszahúzódott Prágába, vizsgálta a csillagokat, kereste a bölcsek kövét, az aranycsinálás titkát s haszontalan kísérletekre rengeteg pénzt pocskolt el. Országait s köztük Magyarországot is a testvérei meg lelketlen tanácsadói kormányozták, a panaszokat meg sem hallgatta, sőt el sem is fogadta a panaszosokat. Magyarországon öccse, Ernő főherceg volt a helytartója, ő maga eleinte egynéhányszor eljárt Pozsonyba, aztán végkép visszavonult Prágába. A végeken állandóan küzdött a magyar a törökkel: Rudolf nem törődött vele. A török terjeszkedett, vitte a magyar foglyokat, a német zsoldos sanyargatta a népet, Rudolf pedig kereste az aranycsinálás titkát, vizsgálta a csillagokat. Szinán basa 1552-ben elfoglalta Győrt, mely talán a legfontosabb vára volt akkor az országnak, Rudolf pedig békét kötött a törökkel s tovább vizsgálta a csillagokat, kereste az aranycsinálás titkát. Az újabb békekötésben a törökök Rudolf tehetetlenségét látták, aminthogy nem is láthattak egyebet. Konstantinápolyban felülkerekedett a háborús párt s Szinán basa, a nagy-vezér, már 1593-ban megkezdi a hadi készülődést s a szultán megüzeni a háborút. A hosszú békére hosszú háború következik s az aranycsináló királyt teljesen készületlenül találja a háború. Kétségbeesett helyzetében a kis Erdélyre veti a szemét: ott keres szövetségest. Már János Zsigmond fejedelem véd- és dacsövetséget kötött volt Miksával a török ellen, de a szerződést nem hajthatták végre: János Zsigmond meghalt 1571-ben s az erdélyi országgyűlés a magvaszakadt Zápolyai család örökébe: Báthory Istvánt ültette. Ő lett Erdély fejedelme, de bár titokban hűséget esküdött Miksának, a bécsi udvar nem bízott benne s Békés Gáspárral, János Zsigmond egykori komornyikjával akarták kiütnetni a fejedelmi székből. Báthory hamar leverte a Békés Gáspár szervezte lázadást, s közmegelegedésre vezette a kis Erdély ügyeit, de, fájdalom, nagyon kevés ideig. A nagyműveltségű

férfiút a lengyelek királyukká választották s fejedelmi örökébe bátyja, Báthory Kristóf lépett 1576-ban, tehát abban az esztendőben, melyben Rudolf Magyarország királya lett. Mindössze öt esztendeig ült Báthory Kristóf a fejedelmi széken. A beteges ember 1581-ben meghalt, de még halála előtt megválasztották kiskorú fiát, Zsigmondot a rendek fejedelemnek. A jezsuiták nevelték Zsigmondot s amint kikerült a gyámság alól, egyszerre más világ lett Erdélyben: a rendek kívánságára eltávolította ugyan a jezsuitákat, de egyenkint vissza is hívta őket. Rudolf is, Báthory Zsigmond is, mindkettő a jezsuiták neveltje, a vallásszabadság ellensége, hamar megértik egymást. Az is, ez is beteg lelkű ember. Megkötik a szövetséget 1594-ben a török ellen, de az erdélyi országgyűlés nem járul a szövetséghez: feltételül szabta, hogy Rudolf előbb foglalja vissza Budát, addig nem szabad kikötni a törökkel. Az ingatag lelkű Báthory, mikor látja, hogy az egész Erdély helyteleníti a Rudolffal való szövetséget, lemond a fejedelemségről rokona, Báthory Boldizsár javára, elindul külföldre, de hirtelen mást gondol, visszafordul, a lemondást visszavonja, Boldizsárt kivégezteti s vele több főurat — törvényes ítélet nélkül. Nagy a rémület a kis Erdélyben s most már az országgyűlés is elfogadja a Rudolffal való szövetséget, nyíltan szakít a törökkel. Rudolf temérdek pénzbeli segítséget kap külföldről, a magyar országgyűlés is bőkezűen szavazza meg az adót a török ellen viselendő háborúra: egy szebb jövődjő hajnalát látják az anyaország és Erdély egyesülésében. De a temérdek pénz elkallódott s az 1594-ik év folyamán a török több helyen megverte Rudolf seregét. Győr elvesztése volt a legnagyobb csapás. A következő évben Esztergom, Vác és Visegrád visszakerült magyar kézre, Báthory Zsigmond pedig meghódította Mihály oláh vajdát, meg a moldvai vajdát is, megverte Szinán basát is, ki főseregét a Havasalföldre vezette és nem Magyarországra,

hogy megtorolja a vajdák elpártolását. Váratlan volt az erdélyi sereg e nagy győzelme Szinán basán, nagy volt az öröm, de nem sokáig tartott. A következő évben, 1596-ban, III. Mohamed szultán maga vezette hadait s Dobó híres várát, melynek akkor Nyáry Pál volt a kapitánya, bevette. Hitvány árulás juttatta Egert török kézre. A nagyrészt idegen katonák fellázadtak Nyáry Pál ellen, megközték s úgy küldötték át a török táborba. A szultán, becsületére legyen mondva, az árulókat egytől egyig lefejeztette. De a döntő ütközet Mezőkeresztesnél volt: itt találkozott a szultán serege Rudolf és Báthory Zsigmond egyesült hadaival. Miksa főherceg volt az egyesült hadak vezére, »a hadviselésben tudatlan« ember. Az egyesült hadak már meg is szalasztották a török sereget, de a győzelemtől itta sült katonák a táborban talált prédára vetik magukat, összevesznek a prédán, aztán mulatnak a szultán sátrában: így lepi meg őket egy kis török csapat s megfutamítja, szétveri az egyesült hadakat! Ezt a csorbát 1597-ben kiköszörülte a hős Pálffy Győr visszafoglalásával s mert a török erejét a kisázsiai lázadások foglalták le, a siker reményével lehetett volna megpróbálni a török kiverését. De Rudolf nem gondolt erre: ő nagyobb ellenséget látott a magyarban, mint a törökben. Fontosabb volt neki a magyar protestánsok kiirtása a török kiverésénél s bosszankodott, ha innét-onnét hírek jöttek a magyar fegyverek győzelméről.

Bepillantás Erdélybe.

Közben nagy dolog történt Rudolfnak hozzá hasonló lelki beteg szövetségesével, Báthory Zsigmonddal is. A szerencsétlen Báthory 1595-ben feleségül vette Károly stíriai főherceg leányát, Mária Krisztiernát, de ez a házasság szörnyű terhére

volt a testileg, lelkileg beteg embernek s mindenképen meg akart szabadulni a meggondolatlanul kötött frigytól. Átadta Rudolfnak Erdélyt, csak kieszközölje a házasság felbontását, elutazott Erdélyből s Rudolf rá is tette a kezét a becses szerzeményre. Már útban volt az öccse, Miksa főherceg, kit Rudolf kormányzónak nevezett ki, mikor a boldogtalan Báthory ismét mást gondolt, visszatért Erdélybe, abban a hitben, hogy időközben a felesége is eltávozott s újra visszaült a fejedelmi székbe. Lelki egyensúlyának megrendülését bizonyítja az ide-oda kapkodás. Visszajóván Erdélybe, a törökkel kezd alkudozni, de hirtelen mást gondolt, megint Rudolfal egyezkedik. Követségbe küldi hozzá Bocskay Istvánt, azzal a megbízással, hogy átadja neki Erdélyt. De míg Bocskay Prágában alkudozott, az országgyűlésen (1597-ben) bejelentette a rendek nagy ámulatára, hogy lemond a fejedelemségről öccse, Endre bíbornok javára s ő Lengyelországba költözik. Az országgyűlés örömmel fogadta a változást s mire Bocskay hazatért, már Báthory Endre volt Erdély fejedelme. Ám ekkor már Rudolfnak zsebében volt a szerződés, s elhatározta, hogy, ha másként nem lehet, most már fegyverrel foglalja el Erdélyt. Kapott is rá szövetségest Mihály oláh vajda személyében, ki Rudolf biztatására betört Erdélybe s Szeben mellett 1599-ben megverte az erdélyi sereget. Báthory Endre futva menekült Erdélyből, de a csíki havasokon utolérték s megölték a — székelyek. Mert a székelyek Mihály vajdával tartottak. Ez a derék nép sokat szenvedett a Báthoryak alatt s Mihály vajdának könnyű volt megnyerni a székelységet a gyűlölt Báthoryak ellen. Már János Zsigmond ellen fellázadtak a szabad székelyek, mivelhogy szabadságukat nem védte meg az urak önkénye ellen. Ezt a lázadást János Zsigmond leverte s két várat építtetett velök: *Székelytámad* az egyik, Székelybánja a másik, hogy az unokáik is megemlegessék a lázadást. Báthory Istvánban is csa-

STEPHANVS BOCHKAY DE KIS
MARIA, PRINCEPS TRANSSTYLVA
NIAE, PARTIVM REGNI HVNGARIAE DOMI
NVS, ET SICVLORVM COMES · ANNO MDC V.

Defuncta inscriptio ex alicuius argenteis ab ipso eius

BOCSKAY ISTVÁN.

latkoztak a székelyek s mikor Békés Gáspár fölkelte ellene, vele tartottak. De Báthory leverte Békést s még keservesebb sors lett osztályrésze annak a népnek, mely mindég hű védője volt az ország keleti határának. Ebben az időben történt, hogy sokan a szombatos vagy zsidózó vallásban kerestek vigasztalást: az elnyomott nép várta a Messiási, aki megszabadítja őket. De az új vallás még erősebb üldözésnek lett okozója s a szegény székelyek tömegesen bujdosztak ki Moldovába, Oláhországba. Természetes, hogy mikor aztán Mihály vajda betört Erdélybe, kész szövetségest talált a székelyekben, a kibujdosottakban és az otthonmaradottakban egyaránt. Báthory Endre megölésével vérszemet kapott az oláh vajda s arról kezdett álmodozni, hogy ő lesz Erdély fejedelme. Irtó háborút kezdett a nemesség és a városi polgárság ellen, a székelyek s a jobbágyok sorba pusztították a nemesi házakat, raboltak, égettek, gyilkoltak: kegyetlenül megtorolták a hosszú időn át szenvedett sérelmeket. Az erdélyi nemesség a kétségbeesett helyzetben egyenesen Básta Györgyhöz, a császári fővezérhez fordult segítségért s Básta jött is azonnal Erdélybe, egyesült a nemesség hadaival, Mirislónál 1600-ban tönkre verte Mihály vajda seregét s ezzel beült Erdélybe kormányozni — a »császár nevében«.

De íme újra hazajött Báthory Zsigmond, újra visszáültetik a fejedelmi székbe, Bástát pedig fogságba vetik a nemes urak. Történt ez 1604-ben, de még ez esztendőben szabadon eresztik Bástát, ki vad haraggal siet Felső-Magyarországba, onnét vissza nagy sereggel, hozzácsatlakozik Mihály vajda is s Nagygoroslónál megverik Báthoryt. Szörnyű napok következtek. A bosszútól lihegő Básta kegyetlenül torolja meg a szenvedett fogságot. Most már nem beült Erdélybe, hanem ráült Erdély nyakára, irgalmatlanul öleti a nemes urakat, orvul megöleti magát Mihály vajdát is, miután az oláhjaival fölétette, kirabolta Nagyenedet, Tordát és Gyulafehérvárt.

Báthory Zsigmond a törökkel próbál szerencsét, de hiába. Ismét átadja Erdélyt Rudolfnak, de a nemesség hallani sem akar a német uralomról, fegyvert fog Székely Mózes vezérlete alatt. Ám Básta nemcsak kegyetlen, de kitűnő katona is, leveri Székely Mózest. Aztán fejedelemmé választják az urak Székelyt s újra szerencsét próbálnak, de ez a második próbálkozás is balul üt ki: maga Székely Mózes is elesik a csatában. Most már elemében van a gonosz, durva lelkű Básta. Rettenetes sarcot vet ki a nemességre, a városokra, sorban kobozza el a jószágokat, öleti a főbb embereket. Németté akarja tenni Erdélyt, azt az Erdélyt, melynek magyarsága legszívósabban küzd nemzeti léteieért. Úrnak, jobbágnak, szabad székelynek egy a sorsa: Básta irgalmatlanul zsarol s oly szörnyű ínség nehezedik Erdélyre, hogy a nép maga húzza szekerét, mert nincs mit eléje fogjon; kapával szakgatja fel a földet, mert nincs ekéje s ha van is, ígás marha nincs. Ennek a rettenetes embernek a nevéből Básta szekerének nevezik a szekeret, Básta ekéjének a kapát, mivelhogy ember húzta amazt, eke helyett szolgált emez. Pusztul a nép az éhínségben s Nagyenyeden a mészárszéken emberhúst mérnek ki.

Ilyen volt a német világ Erdélyben. S ilyen világ készüldött az anyaországban is. A török helyett a magyarok kiirtását tűzte ki Rudolf. Sorban szedte, el az uradalmakat a főuraktól, hűtlenségi pert indítván ellenük. Nemcsak a jószágukat vette el, az életüket is. Napirenden volt a fej- és jószágvesztés. A magyar birtokba itt is, ott is idegen s különösen német urak ültek. Valóságos irtó háborút kezdettek a magyarság ellen, a protestáns vallás kiirtásának örve alatt. A városokban kezdték meg az erőszakoskodást, azzal a számítással, hogy a nemesség nem törődik a polgárság üldözésével, mivelhogy gyűlölik egymást. Kassán Belgioso tábornok 1604-ben katonai erővel vette el a protestánsoktól a templomot. Elvette a király parancsára. De a nemesség

magáévá tette a sérelmet. Általános volt a hit, hogy a polgárság után a nemesség következik. Az országgyűlés a vallásszabadság törvényes biztosítását követelte s ezt törvénybe is foglalták, de mihelyt az országgyűlés eloszlott, a király önkényesen egy új cikkelyt toldott az országgyűlésen hozott 21 cikkelyhez. A hírhedt 22-ik cikkely szószerint ez: »Ő Felsege, dicső ősei és elődjei példáját követve, ragaszkodik a róm. kath. hithez, és királyi hatalmából megerősíti az ezen hit javára hozott régebbi törvényeket. Hogy pedig a következő gyűlésen a vallás ügyével ne késleltessék a tárgyalásokat, ő Felsege elhatározta, hogy az újítók ellen a törvényes büntetéseket foganatba fogja vétetni«.

Nyílt hadüzenet volt ez a becsempészett cikkely nemcsak a protestánsoknak, de magának a magyar alkotmánynak is: országgyűlés nélkül hozott törvényt a király! A felsőmagyarországi vármegyék tiltakoztak a törvénytelenég ellen, nőttön nő az elkeseredés, az izgalom országszerte. Egyszerre nyilvánvalóvá lett, hogy a német a magyarnak veszedelmesebb ellensége, mint a török. Mert a török nem bántja a vallásszabadságot, nem az alkotmányt, nem akar törökösíteni, ellenben a német németté akarja kényszeríteni a magyart. Nyilvánvaló lett ez a törekvés s ímé a magyar a török karjaiba menekül a német fojtogató karjai közül. Ez a közérzés mozdítja meg a magyar lelkeket, ez adja kezébe a fegvert Bocskay Istvánnak s vitéz hajdúinak.

Bocskay fölkelése.

A »császár embere« volt Bocskay István. Kolozsvárt született, 1557-ben, börtönben látta meg a gyéren beszűrődő napvilágot. A Habsburgok pártján voltak a szülei, ezért kerültek börtönbe János Zsigmond idejében. Az ingatag

lelkű Báthory Zsigmondot kétszer segítette vissza a fejedelmi székbe; ő volt a vezére annak a seregnek, mely oly fényes győzelmet aratott Szinán basa seregén, a Havasalföldén. Majd szakított Báthoryval, Rudolf mellé pártolt, ezért elkobozták erdélyi birtokát. Akkor Prágába ment s ott Rudolfnak tanácsadója volt az erdélyi dolgokban. Visszakapta 1604-ben erdélyi birtokát s azontúl csöndben éldegélt. Úgy tetszett, hogy a közdolgokkal nem törődik s *német lelkűnek* csúfolták ellenségei. És íme, a telhetetlen Belgioso tábornok a »német lelkű« Bocskay birtokaira is ráveti a szemét. Megdöbbenéssel látja a derék hazafi, hogy őt sem kíméli a német, holott ő hű embere a császárnak s fegyveres erővel akarják elvenni az ő birtokait is. A »német lelkű« Bocskay kardjára üt, azzal a nagy elhatározással, hogy véget vet a német világnak. Kitűzi a fölkelés zászlaját s lelkesen szegődnek hozzá a kóbor hajdúk, ezek a szegénylegények«, kik eddig szerteszt csa-tangoltak az országban s versenyt raboltak a német zsoldo-sokkal.

A hajdú nevezet először az 1514-iki törvényben fordul elő s hajdú alatt haj tót vagy marhapásztort ért a törvény, mely ennek a népnek megtiltja a fegyvertartást. A mohácsi vész után a magyar gyalogság kapta a hajdú nevet s ez a gyalogság sok csatában kitüntette magát. De csakhamar csapatostól szökdöstek meg a végvárakból, hol nem kapták rendesen a zsoldot s a parasztonon élösködtek, akik közül szintén számosan csatlakoztak hozzájuk. A XVI. század második felében az országgyűlések sokat foglalkoznak a kóbor hajdúkkal, kik nem mind szökevény katonák voltak, hanem közülök sokan egyes főurak szolgálatában állottak s akiket a főurak csak azért tartottak, hogy »rablásaikból uraikat gyarapítsák«, olyformán, hogy a török hódoltságba beütés színe alatt a szegény jobbágyok marháit elhajtották, a népet zsarolták s folyvást raboltak. Az országgyűlések

egyre hozták a szigorú törvényeket a hajdúk kiirtására, s nevezetesen az 1598-iki országgyűlés mindenkit felhatalmaz a kóbor hajdú elfogására és megölésére. Szertelen gyűlölettel teltek el a hajdúk a szigorú törvényeket hozó nemesség ellen s ez a magyarázata, hogy ezek a szerencsétlen emberek jó zsoldért szolgálták a németet is. De »a vér nem válik vízzé« s mikor Bocskay kitűzte a felkelés zászlaját, ezekben a szegénylegényekben megmozdult a magyar vér, seregestül sietnek a zászló alá s mindjárt az első ütközetben (1604 október 15) Álmosdnál tönkre vernek egy 3500 főnyi német hadat. Belgioso esze nélkül menekül Kassára, a hajdúk mindenütt nyomában, s Kassára nem Belgioso, hanem Bocskay vonul be: a kassai polgárság zárt kapukkal fogadja a gyűlölt Belgiosót.

Nemesség és polgárság egy most: mind sietnek Bocskay zászlaja alá, harcolni a vallásszabadságért, ami ezúttal a nemzet szabadságával egyet jelentett. A szultán a győzelmek hírére Bocskaynak adta az erdélyi fejedelemséget s az erdélyi rendek 1605-ben nagy lelkesedéssel választották fejedelmükké a szabadság hőst, ki a székelyeket is a maga részére hódította, felszabadítván a régi szabadságért kesergő népet a jobbágyság alól. Diadalra diadal követte Bocskay zászlaját. Csakhamar övé az egész Felsőmagyarország, Erdély; Dunán innen, Dunán túl nagy területeket foglal el. Becsap Ausztriába is s a vitéz hajdúk végig táncoltatták lovaikat a császár kertjében . . . Egyszerre föléje kerekedik a magyar világ a német világnak s a csüggedt lelkű magyarság szívében éledezni kezd a szebb jövődő reménye. Országgyűlést tartanak 1605 tavaszán Szerencsen, a református templomban, ott Bocskayt Magyarország felsőges fejedelmévé választották s most már Magyarországnak is, Erdélynek is törvényes fejedelme volt. Sőt a szultán Magyarország királyának címezte, koronát is küldött neki. A török nagyvezér Pesten tette Bocskay fejére a koronát, kardot is

kötött oldalára a szultán nevében, jobbkezébe kormány-pálcát, balkezébe zászlót adott, de Bocskay, bár elfogadta, nem viselte a koronát: élt a koronás magyar király s ő különben is nem koronáért harcolt, hanem a nemzet szabadságáért. Ő békét akart, a békében szabadságot, nemzeti önállóságot a magyarnak, hogy két oldalról ne morzsolhassa össze a török meg a német. Maga a megrémült Rudolf is akarta a békét, de Mátyás főherceg erről hallani sem akart: fegyverrel akarta leverni a »lázadókat«. Mikor pedig a leverés nem sikerült, megpróbálták kiengesztelni. Azt hitték, hogy Bocskay csupán a maga sértett érdekeinek megtorlásáért fogott fegyvert. De csalódtak. Azt üzenté a prágai udvarnak: én a magyar nemzet testi és lelki szabadságáért fogtam fegyvert s míg e szabadságot nem biztosítják, a fegyvert nem teszem le. Igtassák törvénybe a vallásszabadságot, állítsák vissza az önálló magyar kormányzatot, ismerjék el az ő erdélyi fejedelemségét s — leteszi a fegyvert. Kezdetben az udvar hallani sem akart e kívánságok teljesítéséről, de végre is megalázkodott: kétszer is küldött követséget Kassára. Tizenöt pontba foglalta Bocskay a kívánságait. A nemzet kívánságai voltak ezek, a nemzet lelke szólalt meg Bocskay e művében. A vallásszabadság biztosítása mellett követeli a főpapoknak minden világi hivatalból való kizáratását, a régi magyar kormányzatnak minden téren való teljes helyreállítását. A magyar király magyar dolgokban éljen a magyar emberek tanácsával s született magyarokat alkalmazzon minden hivatalban. Az elkobzott jószágokat adják vissza; a hűtlenségi pereket az országgyűlés vizsgálja meg. Hirdessen a király közkegyelmet; a Bocskay által tett birtokadományokat és nemesítéseket s nevezetesen a hajdúknak Szabolcs és Bihar megyében való letelepülését és nemesítését ismerje el. Kívánta ezenfelül, hogy necsak ismerje el őt Erdély fejedelmének, de engedje át Erdélyhez a Tiszáig terjedő részeket.

Ezek a kívánságok napnál fényesebben bizonyítják, hogy Bocskay, az egykor német lelkűnek csúfolt Bocskay igaz magyar lélek volt, ki nem annyira magáért, hanem az egész nemzetért harcolt s ha leteszi a fegyvert: értékes kincsért teszi le. Ám a prágai udvar valósággal megbotránkozott e természetes és jogos követeléseken. Nem tudták, mit feleljenek. Tanácsért fordultak a pápához. A pápa azt tanácsolta: minden kívánságot teljesítsenek, a vallási dolgok kivételével. Fordultak tanácsért a spanyol királyhoz is. S mert Bocskay még azt is felajánlotta, hogy a kívánságok teljesítése esetén közvetíti a békét a szultán s a király között: a spanyol király azt tanácsolta, hogy folytassa a király a törökkel a háborút. Volt az udvarban néhány magyar úr is s ezek közt Thurzó György azt tanácsolta, hogy *ígérjenek meg most mindent*, s ha elmúlt a veszedelem, semmit se tartsanak meg. Ilyen tanácsot volt képes adni magyar ember! Ez a tanács nagyon tetszett az udvarnak, hogyne tetszett volna. Bocskay Korponán országgyűlést tartott, megjelentek az udvar követei s megkezdődtek a tárgyalások, de még ígérni sem mertek mindent. Aztán Bocskay küldött követeket Bécsbe s újra kezdték a tárgyalásokat. Közben Rudolf király s Mátyás főherceg teljesen meghasonlottak, mivelhogy Rudolf Lipót főherceget szemelte ki utódjául s erre Mátyás egy nagyot gondolt: megkötötte a békét, a nevezetes *bécsi békét* Bocskay küldöttjeivel, 1606 április 23-án. A szerződést aláírta Rudolf is, aláírta Bocskay is s hozzájárult az országgyűlés is. És megtörtént Bocskay közvetítésével a békekötés a király és a szultán közt is. *Zsitvatoroki* békekötésnek nevezik ezt, mivelhogy Komárom alatt, ott, hol a Zsitva vize a Dunába ömlik, történt meg. Húsz esztendőre kötötték a békét, mely a királyt felmentette az évi adófizetés alól, csupán egyszersmindenkorra 200 ezer forintot kellett fizetnie. Kinek-kinek kezén maradt a terület, mi a békekötés idején birtoká-

bán volt. Bocskayé volt a legnagyobb terület: 2082 négyszögmérföld, a királyé a legkisebb: 1222 négyszögmérföld, a szultán kezén 1859 négyszögmérföld maradt.

Megvolt a kettős béke, de Rudolf, alig írta alá a bécsi szerződést, *tiltakozott* a vallásbeli engedmények ellen. És nem akarta szentesíteni a zsitvatoroki békét sem. A pillanatnyi derű után újra borulni kezdett a magyar ég s egyszerre be is borult egészen, gyászba borult: a békekötés esztendejének alkonyán, december 27-én meghalt Bocskay István! Hosszú betegeskedés előzte meg a nagy férfiú halálát. Általános volt a hit, hogy megmérgezték s lassú mérge oltotta ki életét. Köztudomású volt, hogy Básta már régebben ajánlotta az udvarnak: tegyék el láb alól a veszedelmes embert. Állítólag többször kísérletet meg merényletet élete ellen s az orvosok lassú mérgezésnek tulajdonították a halálát. A hajdúk fel is koncolták a kancellárját, Kátay Mihályt: őt gyanúsították az alávaló tett elkövetésével.

Leírhatatlan volt a magyarság gyásza s megdöbbenése. Volt oka sírni a magyarnak, mikor a nagy szabadsághős holttestét Gyulafejérvárt eltemették. Joggal keseregthettek: leesett a mi fejünknek koronája. A katolikus magyar nép oly igaz fájdalommal siratta a nagy protestánst, mint a protestáns magyar: ő az egész nemzet szabadságáért küzdött. Ő valláskülönbség nélkül egyesíté a magyart szabadságának, jogainak védelmére. Amennyire az akkori nehéz, züllött viszonyok között lehetséges volt, feltámasztotta a magyar nemzeti egységet, de halála megakadályozta, hogy ezt az egységet hosszú időkre megerősítse. Mihelyt behúnyja szemét: szétoldódnak a kötelékek, magyar a magyarra támad. A király, a bomlott lelkű Rudolf nem tiszteli a szerződéseket, vérszemet kap Bocskay halálán, nádor helyett helytartót küld az ország nyakára Forgách Ferenc püspök személyében, holott a bécsi béke szerint főpap világi hivatalt nem visel-

het. Egymásra uszítják a katolikus és protestáns magyarokat, a nemeseket és a hajdúkat, kiket elűznek Bocskaytól nyert földjükről s lázadásra kényszerítenek. Vagy 20 ezer hajdú indul Kassa ellen: »magyar király kell nekik, nem hódolnak meg a németnek«. Felbomlik a rend Erdélyben is. Ott az öreg Rákóczy Zsigmondot, Bocskay volt kormányzóját választották fejedelemnek, de Rudolf Báthory Gábort nevezi ki, ezt a léha, erkölcstelen embert. Teljesen meg akarja semmisíteni a bécsi és a zsitvatoroki békét, Mátyás főherceget nyíltan megvádolja a békekötések miatt s nem titkolja abbeli szándékát, hogy más főhercegnek szánta a császári trónt is, a királyit is. Most már Mátyás határozottan felajánlja magát a magyaroknak, szövetkezik Illésházy Istvánval, ki Bocskay halála után felemelte a szabadság zászlaját, s 20 ezer főnyi, többnvire magyar sereggel indul Prágának. Ez a határozott fellépés teljesen megtörte Rudolfot: leköszönt a magyar királyságról, a szent koronát elküldötte Mátyásnak; az országgyűlés Pozsonyban összeült s 1608 november 15-én megkoronázták II. Mátyás királyt. Ám a koronázás előtt az országgyűlés 23 cikkbe foglalta a bécsi békét s annak végrehajtását biztosító kívánságait. A király megerősítette a 23 cikket s a koronázás után még 27 cikket alkotott az országgyűlés s ezeket is megerősítette a király. E cikkekben van megállapítva többek közt, hogy kik az országgyűlés tagjai. A felső tábla tagjai a püspökök, a született főnemesek és zászlós urak. Az alsó táblán vannak a megyék és városok, a káptalanok követei s a távollevő főrendek képviselői. E követeket utasításokkal látják el küldöik s azokhoz kell alkalmazkodniok. A felső tábla elnöke a nádor, távollétében az országbíró az alsó tábláé a királyi tábla elnöke, a királyi személynök. Ismét van hát nádora az országnak, még pedig Illésházy István személyében, visszanyerte önállóságát a magyar nemzet újult reményel, erővel, lelkesedéssel foghat a munkába...

Mily hamar füstbe mennek a szép remények! Az új nádor, a vallásszabadság, a magyar alkotmány lelkes bajnoka, alig egy évet viselte a nádori méltóságot s bár Thurzó György személyében ismét protestáns ember került a nádori székbe, a vallásszabadság ellenségei újra felemelik fejüket. Csakhamar nyilvánvalóvá lesz, hogy II. Mátyás király (1608—1619) csak kényszerűségből szövetkezett a magyar nemzettel s csakugyan, a mint Rudolf halálával (1612) a császári korona is a fejére került, megkezdte a harcot a bécsi béke ellen, melynek 5 \$olv egyik megalkotója. Megkezdte pedig a harcot Erdélyben, melynek fejedelme, Báthory Gábor, protestáns ember volt. Könnyű volt belekötni Báthory Gáborba: kegyetlen, erőszakos, léha lelkű, erkölcstelen volt ez a különben nagytehetségű ifjú. Két oldalról támadták meg a gyűlölt fejedelmet: Forgách Zsigmond felsőmagyarországi kapitány s Radul oláh vajda, kit a szászok segítettek. De a nagynevű Bethlen Gábor, ki voltaképen ekkor lép a történelem színpadára, török segítséget szerez Báthorynak, Forgáchot is, Radult is kiveri Erdélyből: balul üt ki tehát a király első kísérlete. A kegyetlen Báthory elveszti ugyan a fejedelemséget, de nem a király, hanem a szultán akaratából, ki Bethlen Gábort ülteti a fejedelmi székbe.

Bethlen Gábor fejedelemsége.

A kis Erdély föllélekzik, mikor megszabadul zsarnokától. Nagy lelkesedéssel választják meg Bethlent a medgyesi országgyűlésen (1613-ban) fejedelemmé, a szerencsétlen Báthoryt pedig orozva ölik meg Várad mellett a király katonái Igaz, hogy a bécsi udvar nem jutalmazta meg az orgyilkosokat, de nem is büntette meg s mert a protestánsok megtörése volt a főcél, világos, hogy a király hallani sem akart Bethlen

BETHLEN GÁBOR.

Gábor fejedeleméről, aki szintén protestáns volt. Azzal az üreggyel, hogy a szultán ellen készül háborúra, gyűlést hívott össze Linzben, hol összes országainak képviselői megjelentek, így a magyarországiak is. Ott megvádolta Bethlen Gábort, hogy a szultán készsége szolgálja, tehát végezni kell Erdéllyel s aztán — a törökkel. De a gyűlésen jelen volt magyar protestánsok átláttak a szitán: nem a török ellen akar hadat vezetni a király, hanem a vallásszabadság s ezzel a magyar alkotmány ellen. »Isten tisztelete és családunk fenntartása a főök, a török háború csak ürügy« — írta maga a király egyik főhercegnek. »Isten tisztessége mellett nemzetünk szabadságáért fogok fegyvert« — írta pár évvel később Bethlen Gábor. Ímé két ellenkező világ áll itt egymással szemben. A király, Magyarország koronás királya harcol a vallásszabadság-elyomásáért, mely akkor egyet jelentett a nemzet szabadságának elnyomásával és harcol az uralkodó család fenntartásáért. Istenért s a családért, — mondja a király. Istenért és a nemzeti szabadságért. — mondja a fejedelem. Ám a király nem kapott sem elegendő pénzt, sem elegendő katonát a háborúra, Bethlen Gábort fejedelemnek elismerni kénytelen (1615) s ugyanekkor a törökkel is hús esztendőre a békét meghosszabbítja. Aztán meglepi az öregség, a betegség s mert nincs gyermeke, az most a legfőbb gondja, hogy Ferdinánd stiriai főhercegnek biztosítsa a magyar koronát. A magyarok épenséggel nem fogadják szívesen Ferdinándot. Csehországban s az örökös tartományokban kegyetlenül irtotta a protestánsokat s ha most Magyarország királya lesz: nyilvánvaló, hogy itt tovább folytatja megkezdett művét. Nem is bízott az udvar abban, hogy a magyar országgyűlés megválassza Ferdinándot: fegyveres erővel akarták erre rákényszeríteni. De az eddig hallatlan merénylettől mégis visszariadtak s Esztergom nagynevű érsekének, Pázmány Péternek köszönheté az udvar, hogy Ferdi-

nánd (1619—1637) megválasztása és megkoronázása végre is sikerült.

Ami nem sikerült az erőszaknak, sikerült Pázmány Péter nagy tehetségének: visszaállítani a katolikus vallás uralmát. Az ékesszólás és az írás voltak legerősebb fegyverei Pázmány Péternek: abban a korban senki sem versenyzett vele az ékesszólásban, az írás művészetében. Gyönyörű magyarsággal írja műveit, melyeknek szép magyar nyelvét ma is csodálattal olvassuk. Ékesszólásával, megnyerő modorával közel tudott férközni a szívekhez s a főúri családok sorban térnek át a katolikus hitre. Ő maga előkelő protestáns családnak a sarjadéka. Mint 13 éves gyermek tért át a katolikus hitre, a jezsuiták nevelik. S elvégezvén tanulmányait külföldön, szenvedelmes harcot kezd az eretneknek ellen szóval és tollal. Nagy hittérítői buzgalmában akaratlanul is a magyar nemzet elnyomását szolgálja, de mikor észreveszi a veszedelmet, mérsékli magát: nem, ő nem akarja megsemmisíteni a magyar alkotmányt. Azt akarja, hogy szabad legyen, független legyen a protestáns Erdély, »mert különben — írja ő — gallérunkra köpne a német«. Szóval, ismétlődik benne is a magyar közmondás igazsága: a vér vízzé nem válik.

Az új király megerősítette ugyan a bécsi békét, de a nemzet nem bízott benne. Nem is bízhatott. Míg a koronázó országgyűlés folyt Pozsonyban, azalatt Prágában kitört a forradalom a vallásüldözés miatt. Kitört a forradalom s ezzel megkezdődött

a harminczéves háború.

Lángba borult Európa nagy része s ezt II. Ferdinándnak, az ő vak türelmetlenségének köszönheték a nemzetek. Nagy szerencséje nemzetünknek, hogy a Gondviselés ép ebben a veszedelmes időben állította az események élére Bethlen

Gábort, Erdély nagynevű fejedelmét. Nagyeszű és nagy-műveltségű ember s ízről végre magyar hazafi. Művelté akarja tenni népét, mint egykoron a nagy Mátyás király. Tudósok, művészek veszik körül gyulafejérvári udvarában üres idejében velők társalkodik. Seregestől küldi ki a magyar fiúkat külföldi egyetemekre. Megalapítja a gyulafejérvári, ma nagyenyedi híres kollégiumot. Mély vallásos érzésében huszonhatszor olvassa végig a szent Bibliát. Aranykorát éli Erdély ő alatta, de ő többre, nagyobbra van hivatva, mint hogy egyszerűen Erdély fejedelme legyen: az események a vallási és a nemzeti szabadság védelmére szólítják s ő emberül tölti be e tiszteket, melyre elhívatatték.

Mikor itt is, ott is felcsap a vallásüldözés lángja, s II. Ferdinánd, aki időközben megnyeri a császári koronát is, elbizakodottan üzen hadat a vallásszabadságnak, a nemzet jobbainak Bethlen Gáborban van legfőbb reménységük. Ő veszi fel a fegyvert, mely kihullott Bocskay kezéből, harcolni »Isten tisztessége mellett nemzetünk szabadságáért« Megmozdul Erdély, meg a Felvidék s Kassán a Felvidék rendei Magyarország fejedelmévé választják 1619-ben. Így indul a csehek segédelmére. Bécs közelében egyesül a magyar sereg a csehekkal, vívni kezdette Bécset, közben elfoglalta Pozsonyt, birtokába jutott a szent korona is s csak azért hagyja félbe Bécs vívását, mert ezalatt meg régi ellensége, Homonnay György, kozák és lengyel haddal betört a Felvidékre. De Magyarország nagy része már Bethlen Gábor kezén volt (Homonnayt is kiverték a Felvidékről), s II. Ferdinánd jónak látta fegyverszünetet kötni Bethlennel, országgyűlést hívni egybe, melyet meg is tartottak Besztercebányán 1620-ban.

Kényszerűségből hívta össze ezt az országgyűlést a király, de fel is oszlottá, amint hírt kapott arról, hogy Csehországban feléje fordult a hadi szerencse. Ám a rendek nem oszlottak szét, Bethlen Gábort királyukká választották, aki a címet

el is fogadta, de nem engedte megkoronáztatni magát. Nem koronáért, a magyar nemzet szabadságáért harcolt: erre volt ő elhívatva s újtjáról a korona fénye el nem tántorítá. Csehországban Ferdinánd egyik serege tönkre verte a cseheket, egy másik sereg meg Magyarországra tört: az elbizakodott Dampierre vezette ezt. Ostromolni kezdette Pozsonyt, de a vezér elesik s a sereg esze nélkül szalad ki az országból. Aztán a csehek leverője, Buquoy próbál szerencsét, el is foglalja Pozsonyt, de Érsekújvár vívása közben ez is elesik: ez a sereg is esze nélkül szalad, Bethlen utána, tönkre veri s most már nem fegyverszünetre, de békekötésre kényszerül a magyarirtásra vállalkozott II. Ferdinánd. Bethlen is hajlandó a békére, mert a hosszú háború kimerítette s megkötik 1622-ben a békét Nikolsburgban. Bethlen Gábor lemondott a királyi címről, le az elfoglalt területekről, de kapott hét vármegyét, ezenkívül Oppeln és Ratibor hercegségeket, címet is kapott: a római szent birodalom fejedelme címét, aztán ígéretet, hogy kap a királytól 52 ezer forint évi segélyt a kezén levő végvárak fenntartására, nem üldözi tovább a vallásszabadságot, nem bántja a magyar alkotmányt.

De Ferdinánd csak azért írta alá a szerződést, hogy ne tartsa meg. Tovább folyt a protestánsok üldözése s a nikolsburgi béke után egy esztendőre Bethlen Gábornak újra fegyvert kellett fognia. Segítséget kapott a töröktől, elfoglalta Nagyszombatot, kiverte a császári hadakat az országból s újabb békére kényszerült Ferdinánd Bethlennel is, a szultánnal is. Békére kényszerült azért is, mert legidősebb fiának, Ferdinándnak csak úgy adták feleségül Mária spanyol hercegnőt, ha még az ő életében királlyá választják a magyarok. A közerkölcsök romlását szomorúan hirdeti az a tény, hogy a királyválasztó országgyűlésen Eszterházy Miklós csak vesztegetéssel tudta megszerezni a nádorságot s nemkülönbén sok pénzbe került az »egyhangú« királyválasztás is. Mindjárt meg

is koronázták III. Ferdinándot, aki, természetesen, letette az esküt a magyar alkotmányra.

Az »egyhangú« választást nemcsak a vesztegetés könnyíti, de Bethlen Gábor magatartása is. A nagy férfiú állandóan foglalkozik azzal a gondolattal, hogy Magyarországot megszabadítsa a töröktől s látván a török állapotok ziláltságát, szakít eddigi politikájával s a nagy cél érdekében bensőbb viszonyt próbál a Habsburg-családdal. Első felesége, Károli Zsuzsánna halála után, megkérte II. Ferdinánd leányának a kezét, de elutasító választ kapott. Valamelyik rokonát feleségül adta volna Ferdinánd, de a leányát nem. Másutt keresett hát feleséget s talált is brandenburgi Katalin személyében. E házasság révén atyafiságba került Gusztáv Adolffal, a svéd királlyal a protestáns világ e vezéremberével s egyzersmind belekerült abba a szövetségbe, melyet a protestáns udvarok alkottak. Még egyszer fegyvert fog 1626-ban »Isten tisztelete mellett a nemzet szabadságáért«, de ez a háború is — utolsó háborúja — békére válik. Hiába biztatják a protestáns szövetséges hatalmak, nem harcol többet. Belátja, hogy a külföld csak ki akarja őt használni, de segíteni nem segíti őt ott, ahol kellene. És lenyűgözi a betegség is. Mindössze három évet él második házassága után s örökös nélkül hunyja le szemét (1629) a XVII. század első felének legnagyobb, legigazabb magyarja, aki eszével és kardjával útját állotta a császári udvar nemzetellenes törekvéseinek. Az a férfiú, aki 42 csatában vett részt, a csaták örökös izgalmi közt is új világot teremtett Erdélyben: az anyagi gyarapodásnak, a szellemi haladásnak addig nem ismert magasságára emelte a kis Erdélyországot. Hunyady Mátyásra emlékeztető volt Bethlen Gábor az ő cselekedeteiben s sorsa is azonos az övével: második házassága époly szerencsétlen volt, mint a Mátyásé. Léha lelkű, cifrázkodó, költséges asszony volt brandenburgi Katalin, a nagy férfiú utolsó éveinek megkeserítője.

Erdély aranykora véget ér.

Mert örökösre nem számíthatott Bethlen Gábor, az erdélyi rendek még férje életében fejedelemmé választották az erkölcstelen életű asszonyt s alig hányta be szemét a nagy fejedelem, áttért a katolikus hitre s árúba bocsátotta Erdélyt a németnek. E válságos helyzetben hívták be az erdélyi urak Rákóczy Györgyöt, a Felvidék leggazdagabb főurát, lemondatták Katalint s őt választották meg fejedelemnek 1630-ban. Az udvar hallani sem akart a protestáns főúr fejedelemségéről. Maga Eszterházy nádor vezetett hadat ellene, de Rákóczy Rakamaznál megverte Eszterházyt, akinek Erdélybe való betörését maga Pázmány Péter is helytelenítette. Azt vallotta s hirdette a nagy térítő, hogy békében kell hagyni Erdélyt, habár protestáns is a fejedelme, mert ha elvesz Erdély függetlensége, elvesz vele Magyarország függetlensége is. Nem is támadta többet fegyverrel Erdélyt a császár: elég gondot adott neki a protestáns országokkal való hadakozás. Am a térítés munkája folyt szakadatlan s már nemcsak a főurak, de a köznemesek rendjéből is mind többen-többen térnek át a katolikus hitre. Ferdinánd ugyan újra meg újra megerősíti a vallásszabadságot, de a törvény csak a nemeseknek és a polgárságnak szólt, nem szólt azonban a szegény jobbnak s a katolikus hitre tért urak jobbjait is áttérésre kényszerítették. Az országgyűlésen, nemcsak a felső-, de az alsó táblán is többségre kezdenek jutni a katolikusok, sőt a vármegyékben is. Az udvar grófi és bárói címekkel, jószágok adományozásával jutalmazza a hittérítésben buzgólkodókat, akiknek élén Pázmány Péter áll. Papnevelő intézetet állít fel Pázmány Bécsben, mely ma is fennáll Pazmaneum néven; azt állít fel Nagyszombatban is; jezsuitákkal és olasz apákkal elárasztja a j országot, rájuk bízván az országszerte alapított iskolák vezetését. Majd egyetemet alapít Nagyszom-

batban s ennek is jezsuitákra bízva a vezetését. A hatalmas embernek szolgálatában áll a térítés minden eszköze: az ékes-szólás és a toll mellett nagy vagyon s háta mögött az udvar. Állandósul az országban a felekezeti harc, közben pedig a török terjeszkedik, s nincs aki útjában megállítsa: a magyar király idegenben harcol a vallásszabadság ellen. Egyedül Rákóczy Györgyben volna reménység, de ő sem mozdul meg: meg kell még gyökeresednie Erdélyben, hogy fegyvert foghasson az üldözött vallás mellett. Az 1637-ik évben meghal a nagy térítő Pázmány, meghal II. Ferdinánd is s örökébe lép III. Ferdinánd (1637—1657), szintén a jezsuiták neveltje, a vallásszabadság esküdt ellensége. Újult erővel indul meg a vallásüldözés, de most már Rákóczy György is megmozdul. Tízestendei szakadatlan munkával régi erejébe állítja Erdélyt. Oldalán van felesége, a nagyműveltségű, nemes lelkű Lorántffy Zsuzsánna, ki megosztja vele a munkát. Egyszerű, takarékos életet élnek s rengeteg vagyont gyűjtenek. Férj és feleség: mindkettő buzgó protestáns, vallásosságuk, hitükhöz való erős ragaszkodásuk példaszerű, ám más vallásával szemben türelmesek. Rákóczy György is nagy bibliaolvasó, mint Bethlen Gábor. Az ó-testamentumot tizenháromszor, az új-testamentumot harminckétszer olvasta át s maga mondta, hogy nem is kívánt soha más könyvet, mint »az Isten szavát«, — vagyis av Bibliát. Minden tekintetben méltó utódja kíván lenni a nagy Bethlen Gábornak s amint elég erősnek érzi magát, kitűzi a vallásszabadság zászlaját. Engedelmet kap a szultántól, hogy kihúzhassa kardját, szövetséget köt a svédekkel és franciákkal, kiáltványban szólítja fegyverre Magyarországot s csakhamar hatalmába ejti Felső-Magyarországot egy-két vár kivételével. Majd egyesülnek a magyar hadak a svédekkel Brünn mellett, a bécsi udvar megijed s Linzben megkötik a békét 1645-ben. Nevezetes ez a *linzi béke*, mert megerősíti a bécsi békét s a vallásszabadságot nemcsak a nemés-

ségnek, hanem a jobbágságnak is biztosítja; Kassát és a hét felvidéki vármegyét átengedi Rákóczynak, az erővel elfoglalt templomok közül pedig kilencvenet adnak vissza a protestánsoknak. Az 1646-iki országgyűlés törvénybe foglalta a linzi békét s a rákövetkező évben nagy örömmel koronázták meg III. Ferdinánd fiát, IV. Ferdinándot, aki azonban egy óráig sem uralkodott, mert még apja életében meghalt.

Csak három évvel élte túl a linzi békét I. Rákóczy György is, aki életének vége felé a lengyel korona megszerzésén fáradozott. Ebben halála (1648) megakadályozta s fiára, II. Rákóczy Györgyre maradt a terv megvalósítása. Csakhogy a fiatal Rákóczy nem örökölte apja kiváló tulajdonságait. Felesége, Báthory Zsófia, anyai ágon lengyel volt, de nem helyeselte a lengyel korona után való vágyakozását. Ám jól-lehet a lengyelek a svéd János Kázmért választották királyukká, II. Rákóczy György ezután sem mondott le ábrándjairól. Nem ingatta meg elhatározásában sem a bécsi udvar, sem a porta ellenzése. Emettől nem félt, mert tehetetlen ember volt a szultán, a bécsi udvartól sem, mert bár közben az úgynevezett 30 éves háború véget ért, abban bizakodott, hogy a bécsi udvar ellen majd talál szövetségeseket. Télvíz idején, 1657 január havában indult seregével Lengyelországba, mint a svéd király szövetségese. Anyja, felesége s általában mindazok a magyar urak, kik egyedül az erős Erdélyben láttak s reméltek védelmet a német önkényuralom ellen, mindent elkövettek, hogy visszatartsák az oktalan vállalkozástól. Mindhiába, II. Rákóczy György átkelt a 'hóborította máramarosi havasokon, lengyel földön egyesült Károly svéd király hadával, de alig kezdetek harcba, a svéd királynak haza kellett sietnie s Rákóczy magára maradt. Közben a bécsi udvar segítséget küldött a lengyeleknek s Rákóczy ahelyett, hogy visszavonult volna idejében a németektől még el nem zárt úton a kozákokra bízta magát, ezek pedig Kis-

Oroszországon át Ukrajna felé vezették s ott egyszerűen faképnél hagyták. Terhes békére kényszerítették a nagyravágyó embert: 120 ezer forint hadisarc fizetésére kötelezi magát, s mikor ez megtörtént, a lengyelek az utakat nem ismerő sereget egyenesen rávezetik a tatár seregére, melyet a szultán küldött Rákóczy ellen, azzal a paranccsal, hogy fogják el az engedetlen Rákóczyt, seregével együtt.

Szörnyű dolog történt. Vagy húszezer ember került tatár rabságra, köztük a vezér: Kemény János s a fejedelem századmagával csak nagynehezen bírt hazajutni. Erdély aranykorának vége. Megkezdődött a nagy romlás. Az erdélyi sereg színe-java tatár rabságban sínylődik. Sokan kiváltják magukat, de ezrével pusztulnak el a keserves rabságban s a fukar Rákóczyt hiába ösztökélik, rengeteg vagyonából egy batkát sem ad a rabok kiváltására. A porta hallani sem akar többé az ő fejedelemségéről. Rhédey Ferencet választják fejedelemnek, de Rákóczy hadat gyűjt ellene s ezzel még jobban maga ellen bőszi a szultánt. Rhédey leköszön, Rákóczy visszaül a fejedelmi székbe, ujjat húz a törökkel s Lipóthoz (1657—1705), az új királyhoz, III. Ferdinánd fiához fordul segítségért, aki ép egy éve, 1657-ben lépett elhunyt apja örökébe. De Lipót nem meri segíteni Rákóczyt s magára marad megint, épen mint Lengyelországban. Köprüi Mohamed most a török nagyvezér, tanulatlan, de nagyeszű, harci kedvű ember, ez maga vezet hadat az országba, beveszi Jenő, Lúgos és Karánsebes várát, közben meg ráereszt egy tatár csordát Erdélyre. Megismétlődnek a IV. Béla korabeli tatárjárás borzalmi Erdélyben. Lángbarult falvak jelzik a vad csorda elvonulását, rabszjira fűzik a népet, mindent elpusztítanak, ahol járnak. Még a gyümölcsfákat is kivágják, hogy éhen vesszen a nép. Romokban hever a fejedelmi székhely, Gyulafejérvár is, s az erdélyi urak könyörögve kérnek kegyelmet, irgalmat az országnak. A nagy-

vezér félbehagyja a rombolást, erővel ülteti a fejedelmi székbe Barcsay Ákost. A boldogtalan II. Rákóczy György nem tud megnyugodni sorsában: alig vonul ki Erdélyből a tatár, újra hadat indít Barcsay ellen s ezzel újabb veszedelmet zúdít a szegény Erdélyországra. A török segítségére siet Barcsaynak. Szászfenes és Gyalu közt vívja utolsó csatáját a nagyralátó Rákóczy György. Hősként harcol s nehéz sebekből borítva menekül Váradra, hol kétheti szenvedés után, 1660 június 7-én, lelkét kilehelte.

Mikor a török Barcsay segítségére jött, sorba pusztította útközben a hajdú városokat s Rákóczy halála után bevette Váradot is, Erdély védőbástyáját. Innét indult további hódító útjára, melyben rövid időre a tatár rabságból hazakerült Kemény János állította meg. II. Rákóczy György volt vezére fegyverrel kényszerítette Barcsay Ákost a lemondásra, de a török csakhamar kiűzte Erdélyből s az ifjú Apaffy Mihályt tette meg fejedelemnek. Kemény János újra fegyvert fogott, Lipót király is küldött neki segítséget Montecuccoli gróf vezérlete alatt, de az óvatos vezér nem mérte össze a fegyverét a törökkel, ellenben a zsoldosai annál többet pusztítottak, raboltak Erdélyben, Kemény János pedig magára hagyatottan, Szásznagyszőlősnél esett el a török ellen vívott csatában, 1662-ben. Erdélyt teljesen kimerítette az ötéves, szakadatlan háború. Ennek az ötéves háborúnak 250 ezer ember életével adózott a szerencsétlen Erdély, melynek most a nyakán ült a német is, a török is.

Nincs többé az az Erdély, mely megakadályozza a bécsi udvar németesítő, nemzetellenes törekvéseit. A bécsi udvar érkezettnek látja az időt a régi terv megvalósítására: végső csapást kell mérni a protestánsokra s ezzel a magyar szabadságra. Az udvar hű szövetségesre talál II. Rákóczy György özvegyében, Báthory Zsófiában, aki ura halála után azonnal visszatér a katolikus hitre s Ferenc fiának a nevelését jezsui-

tákra bízta. Vagy 120 négyszögmér föld terjedelmű birtoka volt az özvegynek s ezen többnyire protestánsok éltek, akiket most komoly veszedelem fenyegetett hitükben. A török ellen kellett volna harcolni Lipótnak, de ahelyett egymásra uszította a magyarokat, hadd pusztítsák egymást, annál könnyebben bánik el majd velők. A tovább látó katolikus urak maguk is észreveszik: mi készül a magyar ellen. A nádor, Wesselényi Ferenc, bár buzgó katolikus, békében hagyja birtokain a protestánsokat. És ott látjuk az elsők közt az elsőt, a legnagyobbat, a szigetvári hős unokáját: Zrínyit, a költőt, kinek élete a kard- és tollforgatás közt oszlik meg; aki búsan látja a magyarság testvérharcát, az ország romlását. Álmatlan éjeket virraszt át, hazája sorsán tépelődve, szövi a terveket, mi úton-módon lehetne visszaállítani a magyar nemzet régi nagyságát. Egy nagy cél lebeg előtte: a magyarságnak felekezeti különbség nélkül való egyesítése. Állandó magyar hadsereg kell a magyarnak, ne bízta magát idegen támogatásra. Ezt hirdeti szóval és írásban a költő s természetesen, nem is kedvelték nagyon Bécsben. És nem is hallgattak a nagy hazafira: tovább folyt a vallásüldözés, s bár az országgyűlésen felpanaszolták, hogy a török, béke idején, 40 várat foglalt el, 20 év alatt 300 ezer embert hurcolt rabságba, Lipótnak eszéágában sem volt, hogy háborút kezdjen a törökkel. Zrínyi, a költő, várat épít a Muraköz védelmére s mikor erről a porta értesül, követeli Lipóttól, hogy bontassa le a várat s egyúttal Erdélyből is vigye ki a katonáit. A király húzza-halogatja a választ s Köprili Ahmed, Köprili Mohamed fia, az új nagyvezér, nagv sereggel indul Magyarországnak 1663 tavaszán. Azt hitte Lipót, hogy csak Zrinyivárt akarja elfoglalni a török, — hát hadd foglalja el. De Köprili komolyan vette a háborút, bevette Párkányt, azután Érsekújvárt. Egy lélek sem ment a várak felszabadítására, pedig Montecuccoli a közelben táborozott. A nagyvezér Apaffy Mihály

fejedelem útján felszólította a magyar nemzetet, hódoljon be a töröknek, ő majd megoltalmazza, de a magyarok királyhűségét a kecsegtető szózat nem tudta megtántorítani: hívek maradtak a koronás királyhoz!

Végre meg kellett mozdulni a bécsi udvarnak is. Érsekújvár bevételeéről Európaszerte felháborodással beszéltek. A csorbát ki kellett köszörsülni. A töröknek nyitva állott az út Pozsonyig és Bécsig. A tatárok már be is törtek Ausztriába. Nem csupán Magyarország van veszedelemben. Le kell számolni a törökkel. A költő Zrínyi az, aki megkezdí a harcot, dicsőséget szerezve a magyar névnek, magyar vitézségnek. Télnek idején, 1664 január havában török területre csap, elfoglal néhány várat, aztán felégeti maga után a 42 láb széles és 8353 láb hosszú eszéki hidat s ezzel a Szerbiában telelő nagyvezért elzárta a magyar-török területtől. Itt volt a kedvező alkalom: meglepni a török várakat, míg a főserg Szerbiában kénytelen vesztegelni. Ám addig készülődnek, míg a nagyvezér újra építi a hidat, beveszi Zrinyiújvárt, Montecuccoli szemeláltára, aki épúgy nem segíti Zrínyit, mint ahogy nem segítették annak idején a szigetvári hőst. Megvárja Montecuccoli, míg a török sereg átkel a Rábán s egész világ méltó csodálatára alaposan megveri a törököt Szentgotthárdnál 1664 augusztus 1-én. Nemcsak Magyarország, az egész keresztény világ nagy örvendezéssel fogadta a győzelmet. De a nagy örvendezést nyomon követte a szörnyű meglepetés: Lipót király félbehagyatta a háborút, békét kötött Vasvárt a nagyvezérral, oly megalázó békét, amely példátlan a történelemben. Békét, mely nem a legyőzöttet, de a győzöt alázza meg! A török megtartotta Érsekújvárt és összes hódításait s nyilvánvalóvá lett ország-világ előtt, hogy a bécsi udvar e békekötéssel szabad kezet akart nyerni a magyar szabadság tökéletes megsemmisítésére. A porta megígérte, hogy a magyarokat többé nem fogja segíteni, ha netalán

szabadságuk védelmére fegyvert fognának Bécs ellen, a császár 200 ezer tallér értékű ajándékot küldött a szultánnak: szent volt a békesség Bécs és Konstantinápoly közt. A szegény magyar két malomkő közé került. Isten csodája, hogy össze nem morzsolódott.

Milyen volt a török világ?

A vasvári béke megkötésekor már százhuszeszten-deje ült a török a magyar nyakán. Szörnyű pusztulás képét mutatta mindenütt a török hódoltság területe. Nemcsak azok a helységek pusztultak el, melyeket hadjárat közben felgyújtottak, de lassanként elpusztultak azok is, amelyekben szállást vert a török. Mikor Budát 1541-ben csellel elfoglalták, csak a földműves nép egy része s a zsidóság maradt ott, a nemesség és polgárság nagy része elmenekült, ötven év múlva egy arra járt idegen utazó azt írta, hogy a várba vezető utat »szemét, ganaj, döglött állat, undokság« borította. A házak részint fedetlenek, részint rongált fedelűek. Az ablakok sárral, téglával, szalmával vannak bedugva. A templomokból baromistálló lett. Szanaszét hevertek a holttestek. Ugyanezt írja Pestről is és felkiált: Ó szegény Pest! Inkább pestisnek kellene téged nevezni. Nincs itt egyetlen ép ház s kevés söpredék nép lakja. Vácnak, az egykor gazdag városnak kunyhóiban szökevény, gyülevész parasztok laknak — írja ugyanez az író.

És mindenütt ez a szomorú kép, ahol a török szállást vert. Az elpusztult házak és templomok helyébe csak a török engedelmével lehet újat építeni, sőt a tatarozáshoz is drágán megfizetett engedelem kellett. Még a ház magasságát is meghatározta a török: 3 és $\frac{2}{3}$ ölnél magasabb nem lehetett a keresztény ember háza. A törökön kívül más nem gyűjt-

hetett vagyont a hódolt területen. A mohamedán törvény szerint a hódítónak nem volt szabad bántani a meghódolt nép *életét és vallását*, de joga volt összes vagyonához: azt elfoglalhatta, fölégethette. És joga volt a meghódolt személyéhez: rabszolgájává tehetette. De bár a mohamedán jog szerint zsákmány volt az elfoglalt föld, a török, kivált kezdetben, a meghódolt keresztények tulajdonját nem bántotta: a rájuk vetett adó fizetésével megválthatták személyes szabadságukat és vagyonukat. *Kaharadzának* nevezték azt az adót, melyben háromféle adó volt összefoglalva: a föld-, termény- és a fejadó. A földadót a föld terjedelmének arányában vetették ki, a terményadó a terménynek néha *felét* tette ki, a fejadót minden önálló gazda fizette. Még ezen felül minden harminchárom mérő gabona után egy mérőt kellett adni a spáhik élelmezése, címén: ez volt a *szaladja*, vagyis a pótadó. Ilyen *szalarifa* volt a takarmányadó is: minden háztól egy szekér széna s egy szekér fa a török földesúrnak. Ezzel még nincs kimerítve a töröknek fizetett adó: rákényszerítették a szegény parasztot fuvarozásra s mindenféle robotmunkára. Minden elképzelhető dolgot megadóztatott a török. Fizettetett menyasszonyi és fizettetett nőtlenégi adót is. A botbüntetést is pénzzel váltotta meg. S ez a sokféle adó mind a török földesurat illette meg. Még hátra van az állami adó, *a császár adója*. Ezt a telkek arányában vetették ki s ha nem volt elég: vetettek ki rendkívüli adót is, mit pénzben, terményben, várépítésben fizettek. Ez volt a *harács*. Mind e sok adót valahogy elbirta volna még a nép, ha legalább igazságosan szedik. De a jobbjágy sohasem tudta, hogy voltaképen mennyi az adója. A török elsősorban azt számította ki, hogy mennyi pénz és élelem szükséges egy vár őrségének az eltartására s aszerint vetette ki az adót az egyes községekre. A porták száma kevesbedhetett, de az adó nem: a kivetett adót fizetni kellett a községeknek. Némely

község a szó teljes értelmében tönkrement az egyszer kivevett adó állandósítása miatt, mert a török nem vette figyelembe sem a lakosság apadását, sem annak elszegényedését. A török földesúr olyan földesúr volt, akié nem volt a föld, ő első sorban katoná volt s mint katonát hol ide, hol oda helyezték. Természetesen, az ide-oda dobált török, aki alig egy esztendő lakott egy vidéken, ezt az esztendőt alaposan kihasználta. Rablógazdaságot folytatott s nem törődött azzal, hogy az utódjának kizsarolt jobbágy marad.

A hadi fuvarozás volt a legsúlyosabb adó. A török hódoltság másfél százados idején, mindazokban az esztendőben, melyekben megújult a háború a török és magyar közt, a jobbágy egy napot sem mondhatott a magáénak: ha ma fuvarozásra parancsolták, nem tudhatta, mikor kerül vissza ismét övéihez. Mikor a fuvarral a várhoz érkeztek, befogták őket földmunkára, kő- és vesszőhordásra, árkok, mocsarak lecsapolására. Voltak faluk, melyekből egy-egy ember száz napot is dolgozott a várak körül. Így volt ez a vasvári béke után is, tehát a szegény magyarnak a békében sem telhetett öröme. Minden munkát ingyen végeztetett a török s ingyen adatott magának mindent, amire szüksége volt: épületfát, meszet, lécet, deszkát, sőt ruhaneműt is. Nem csuda, ha egykor virágzó helységek pusztaságokká lettek: aki tehetett, menekült a még nem hódolt vidékre. A magyar Alföldön egy 1669-iki feljegyzés szerint csak addig kilencszáz helység lett pusztává.

A megszökött falvak nemcsak a még meg nem hódolt területekre húzódtak, hanem a meghódolt területek városaiba is, melyeknek mégis jobb volt a dolguk. Fizettek ugyan a városok is mindenféle adót, de a kincstárba fizették s nem voltak egy-egy földesúrnak a személyes jobbágysai, mint a falusiak. Tisztviselő hajtotta be az adót s a török államnak érdekében állott, hogy közvetlen adófizetőit tönkre ne tegye, ellenkezőleg: az volt az érdeke, hogy a városok lakossága

szaporodjék. S valóban, a török világ idején folyton növekedtek az alföldi városok, melyek a kincstártól kibérelték a mértföldekre terjedő legelőket s ha a munkáskéz állandó apadása miatt csökkent is a földművelés, annál nagyobb arányokat vett az állattenyésztés. Megújult az »ázsiai gazdálkodás«: ismét egy nagy legelő lett az Alföld s a már földműveléshez szokott nép visszahanyatlott a pásztoréletbe.

Az elmondottakból azt lehetne következtetni, hogy a hódolt területeken tisztán a török törvények és szokások voltak az uralkodók s nem volna csuda, ha a nép a hosszú török uralom alatt elveszti faji és nemzeti jellegét, hűtlenné lesz ősi szokásaihoz, gyökeresen megváltozik viseletében, életmódjában, erkölceiben. De más a valóság. A hódolt területen lakó jobbágy megfizette a töröknek a rávetett adót, de pillanatig sem feledte, hogy van neki más ura is: a magyar király, akinek szintén fizet, ha kevesebbet is s pörös ügyeiben a vármegyén keres igazságot és nem a török tisztviselőnél. A magyar hódolt jobbágy kétfelé adóz s két földesúrnak fizet: a töröknek és a magyarnak, s a török hódítás kezdetén még az volt a rend, hogy a jobbágyi tartozás fele-része a magyar, felerészben a török földesúrnak jutott. De már Szelim szultán, a nagy Szulejmán utóda, hallani sem akart arról, hogy a jobbágyok kétfelé adózzanak s két földesurat szolgáljanak. És a török földesurak oly magasra emelték a nekik járó felerészt, hogy a magyar földesúrnak semmi sem jutott, csak a *joga* maradt meg: azt fentartá jobbágyával szemben s amikor szerét ejthette, be is hajtotta a maga részét. Bármily szomorú emlékei voltak a magyar jobbágy-nak a közelmúltból is, inkább húzódott a magyar földesúrhoz. Végre is a vér vízzé nem válik s a közös nyomorúság mind közelebb hozta a magyar földesurat és jobbágyát. Nemcsak birtok-, de büntetőjogát is fentartotta a magyar földesúr, ha nem is alkalmazhatta mindig a nagy távolság miatt. A földesúr

volt a kapocs a hódolt terület és a »vármegye« között, mely más, a töröktől meg nem hódított vármegyében székelt. Sem a közigazgatást, sem az igazságszolgáltatást a vármegye a török hódoltság egész idején ki nem eresztette a kezéből, ha nem is gyakorolhatta azt abban a mértékben, mint rendes körülmények között. Ez az egyik magyarázata, hogy a magyar nép községi és családi életében maradandó nyomot nem hagyott a török világ, a másik meg a két nép erkölcséinek, szokásainak, vallásának, ruházkodásának, élete módjának nagy különbözősége. Együtt éltek s mégis oly *messze* egymástól, hogy össze nem olvadhattak. Török és magyar össze nem házasodtak s ha igen, ez csak erőszakos vagy furfangos módon történhetett.

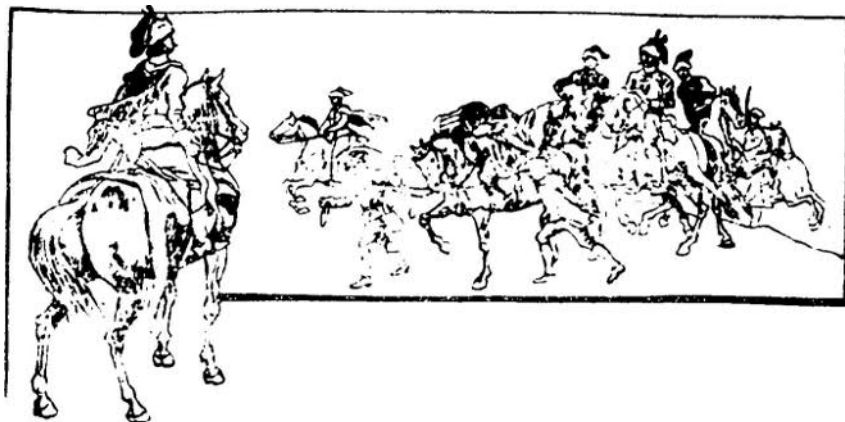
Az egyházi kormányzat megmaradt a függetlenségében: ebbe a török nem avatkozott. Lopást, orgazdaságot, káromkodást s más efféle bűnöket, kisebb-nagyobb vétségeket az egyház is büntet s az Alföldön, hol a reformáció hatalmas hódítást tett éppen a török világ idején, a pap *eklézsiát követtetett* a bűnössel. A templom közepén fekete székre ültették s fekete posztóval betakarták a bűnöst. Isteni tisztelet után a pap felolvasta a bűnös vétkeit, rá a bűnbánatot, melyet a bűnösnek utána kellett mondania. Ez volt az eklézsiakövetés s aki ennek alá nem vetette magát, kirekesztették az egyházból, ami egyértelmű volt a helységből való száműzéssel. Szóval: az egyház beleavatkozott a világi bíróság dolgába s a török ezt nemcsak tűrte, de természetesnek is találta, hisz a saját törvényét látta magyar kiadásban. Így történhetett, hogy a községi élet nemcsak meg nem halt a hódolt területeken, de fejlődött is; hogy a magyar községek a töröknek az országból való kitakarodása után ép oly magyarok voltak, mint annak előtte.

Nem bántotta a török sem hitében, sem nyelvében a magyart s míg a bécsi udvar a latinon kívül csak a német

nyelvet ismerte el hivatalos nyelvnek, a török tisztviselők megtanultak magyarul, a basák magyar diákokat tartottak s egész sereg magyar nyelvű török okmány maradt meg az időből. A török hódoltság legszomorúbb idejében fordítja le a bibliát magyar nyelvre Károli Gáspár; a végeken küzdő, a haza határait védő magyar hősök haditetteiről vitézi énekek teremnek. Tinódy Lantos Sebestyén bejárja az országot, versekbe szedi az élet-halálküzdelem nevezetesebb eseményeit, Dobó, Szondy, Losonczy nagyszerű haditetteit. E kornak nevezetes írója Heltai Gáspár, aki a magyar nemzet történetét írja meg s ébresztgeti a csüggedő magyart. És ennek a kornak szülöttje Balassa Bálint, a nagy költő és katona egy személyben, kinek egyik kezében kard, a másikban lant s aki Esztergom vívásánál (1594) ejti ki kezéből a kardot is, a lantot is. A török-német világ szülöttje a nagy Zrínyi dicső unokája, Zrínyi Miklós is, korának legnagyobb írója, legmagyarabb lelkű fia, aki költő, író, katona egy személyben: halhatatlanig a nagyapja nevét örökbecsű költeményben, tanítja a nemzetet, miként lehet újra naggyá, erőssé s közben számtalan jelét adja hadvezért képességeinek, de hiába, — igaz magyar voltát Bécsben nem tudták megbocsátani.

Ott, ahol tere nyílhatott, ezekben a kétségbeejtően szomorú időkben is megnyilatkozott a magyar lélek, magyar szellem ereje, a magyar faj életrealósága. Török és német két oldalról kegyetlenül megsanyargatta, erejét legyengítette a magyarnak s nem ok nélkül lehetett attól tartani, hogy a vasvári béke után száználmas véget ér a magyar: meghal lassú halállal, dicstelenül.

Ennek a dicstelen halálnak bekövetkezését gátolja meg az ébredő, majd hatalmas erővel feltámadó *kuruc világ*.

A KURUCVILÁG.

Ország-világ előtt nyilvánvalóvá lett a megalázó vasvári béke után, hogy a bécsi kormánynak a törökök kiűzésénél sokkal fontosabb és sürgősebb dolga van: Magyarországnak osztrák tartománnyá alacsonyítása s ezzel a magyar nemzet elnémetesítése. Azoknak a katolikus uraknak is, akik eddig az udvar vak eszközei voltak a protestáns testvérek üldözésében, felnyílik a szemök, meglátják a szörnyű nagy veszedelmet. Maga a nádor, a buzgó katolikus Wesselényi Ferenc mozdul meg elsőnek, hogy megakassza útjában a halálos veszedelmet. Melléje áll Zrínyi Péter horvát bán, a Miklós öccse, Rákóczy Ferenc, a György fia, Nádasdy Ferenc országbíró és Frangepán Ferenc, Zrínyi sógora. Ahol csak összejönnek, vendégségben, fürdőhelyen, mind azon tanácskoznak, hogy s mint lehetne megvédeni a magyar alkotmányt, a magyar nemzet ősi szabadságát. A nádor nyíltan is tiltakozott

a vasvári béke szentesítése ellen, de az udvar nem hallgatott rá: Bécsben érkezettnek látták az időt a legyengült magyarság megsemmisítésére. Közben, alig pár hónappal a vasvári békekötés után meghalt Zrínyi Miklós is, akit vadászat közben vadkan ölt meg. Az a férfiú, akitől leginkább tartottak Bécsben. Az udvarbéliek öntelten hirdették, hogy »le kell tépni a lázongó magyarok kucsmáiról a forgókat, ólomgombokkal kell felcserélni dolmányuk arany- és ezüst gombjait, cseh nadrágba szorítani a lábszárukat s igát vetni kevély nyakukra«. Valóságos hadüzenet ez a magyarságnak: a cseh sorsára akarják juttatni az alkotmányos szabadságára féltékeny magyart. Íme, egyszerre egyetért katholikus és protestáns magyar: közös veszedelem fenyegeti mindkét feleket, egyesült erővel kell az élet-halálharcot megvívniok. A katholikusok a Habsburg-házzal ellenséges francia királynál, a protestánsok a török szultánnál keresnek segítséget. Folytak a tárgyalások törökkel, franciával, biztatták is az összeesküvőket, de valójában segítséget nem kaptak. Bécsben nyomára jöttek az összeesküvésnek (az időközben elhunyt Wesselényi nádor özvegye, Széchy Mária volt az egyik áruló) s mielőtt a fölkelés általánossá lehetett volna a német uralom ellen, a bécsi udvar elfogatta Zrínyit, Frangepánt és Nádasdyt. Rákóczy Ferencet, aki nemrég vette feleségül Zrínyi Péter leányát, Ilonát, az anyja, Báthory Zsófia, a vakbuzgó katholikus asszony mentette meg. Négyszázezer forint váltságdíjat fizetett a fia életéért.

Halálos csend követte az összeesküvés főembereinek elfogatását. A bécsi udvarnak nem kellett tartani a »lázongó« magyaroktól, ám gyökeres munkát akart végezni. Lipót király *udvari* rendeletet adott ki, melyben tudtára adja az országnak, hogy ezentúl még nagyobb számú katonaságot szállásoltat el az országban s ezt a katonaságot a lakosságnak kell ellátni élelemmel. Még Báthory Zsófiának, az udvar

kész kezes hívének váraiba is német őrseget raktak nemkülönben az áruló Széchy Mária murányi várába. Tömegesen fogdosták össze a gyanús embereket, köztük e kor jeles költőjét, Gyöngyössy Istvánt. Egymásután kobozták el a jószágokat. A 13 éves Thököly Imre, akinek később oly nagy szerep jut hazánk történetében, álruhában menekül Erdélybe: apjának több milliót érő vagyonát, kincseit mind lefoglalták. Közben fej- és jószágvesztésre ítélték Zrínyit, Frangepánt és Nádasdyt. Nem az országgyűlés, idegen törvényszék hozta az ítéletet s Zrínyit és Frangepánt Bécsújhelyen, Nádasdyt Bécsben lefejezték. Még számos embert ítélték halálra, de végre is fogságra változtatták a halálos ítéletet s 1671 vége táján százával hurcolták a gyanús magyarokat idegen földre: ott vetették nehéz fogságra. Ezrével menekültek az anyaországból Erdélybe és a török hódoltság területére. Mind nagyobb és nagyobb tömegekbe verődtek össze a »bujdosók«, akiket Apaffy Mihály, Erdély gyöngye fejedelme támogatott, amennyire tehetett, de német is, török is megfenyegette a támogatásért, a török egyenesen meg is tiltotta. De a bujdosók szervezkednek s Teleki Mihálynak, Apaffy bizalmas emberének a vezetésével 1672-ben betörnek Felső-Magyarországba, a német uralom főfészkébe. A németek készen várják a bujdosókat (elárulta készülődésüket Bánffy Dénes, a fejedelem sógora) s Teleki Mihály seregét megverik. Vissza ment ugyan Teleki Erdélybe a vereség után, de a bujdosók élére állott Szuhay Mátyás és Szenessy Pál. Zászlajuk alá, melynek ez a felírása: «Istenért s a szabadságért», tömegesen tódul a nép, meg is verik Spankau tábornokot. Terjed a felkelés a Felvidéken. Fellázad az evangélikus tót nép is Pika Gáspár vezetése alatt, de a megrémült udvar nagyobb hadat küld ellenük, leveri őket. A tót lázadás vezérét, Pikát karóba húzták, több falusi bírót felakasztottak Árvaváralján: a tót parasztlázadásnak vége.

E felkelések elnyomása után a bécsi kormány Ampringen Gáspárt, a német lovagrend nagymesterét teljes hatalmú kormányzónak nevezi ki. Mellette négy magyar és négy német tanácsos működik, akik mindenütt összeesküvést keresnek és — találnak is, hogy ezáltal érdemeket szerezzenek. Köztük van a hírhedett Kollonics Lipót, nyitrai püspök, aki magyar földön született, de németebb a németnél. Napirenden vannak az elfogatások, a kivégeztetések, a jószág-elkobzások. Teljes erővel indul meg a protestánsok üldözése. Egyszerre négyszáz protestáns papot és tanítót ítélnék gályarabságra: spanyol gályákon küldik a szerencsétleneket Nápolyba. Maga Ampringen is megsokallja az eretnekirtást, de Kollonics kezében a hatalom s ő irgalmat nem ismer. Aki boldogulni akar, aki meg akarja menteni az életét, a német kormány szolgálatába szegődik. Testvér a testvért gyanúsítja s dönti veszedelembe. Egymást pusztítja a magyar, a német nagy örömére. Egyszerre csak két párt támad az országban: *kuruc és labanc párt*. Elkeseredett harc indul országszerte kurucok és labancok között: a győztes a győzöttnek nem irgalmaz; akit kézrekeríthetnek, karóba húzzák, nyárson sütik, kerékbe törik. Ezt teszik a labancok a kurucokkal, a kurucok a labancokkal. Ma labanc, holnap kuruc csapat húzódik át a községeken s mind a nép nyakán élőkődik.

A német zsoldost különben is ingyen köteles ellátni a nép. S ezek a védelem ürügyével meg-megszállnak egy-egy falut s kitartatják magukat. A szállásadó gazda pénzét, gabonáját, borát közprédának tekintik. Nem csuda, ha a nép, mihelyt híret hallotta, hogy *jő a labanc* (e névvel nevezett most már németet és magyart, aki nem volt kuruc), — fölkerelkedett, otthagya faluját, menekült az erdőkbe, a hegyek közé. Sokan a török földre is menekültek, mert a töröktől kevésbé féltek már, mint a némettől.

THÖKÖLY IMRE

És a bécsi kormány kegyetlenül folytatja a nemzetirtó munkát. Súlyos adót vet nemesre, parasztra egyaránt. Már 1671-ben 20 forint adót vetnek ki minden kapu után s behozzák a Magyarországon addig ismeretlen *fogyasztási adót*, egy font hústól fél, egy akó bortól 90, egy akó sörtől 30, egy itce pálinkától két dénárban állapítván meg azt. Ezenkívül minden lábán eladott sertéstől s más háziállattól az állat árának minden forintja után 12 dénárt szednek. Egyrésről a protestánsok kegyetlen üldözése, másrésről a népnek elviselhetetlen adókkal való megterhelése — folyton szaporítja a bujdosók számát, de nem tudnak boldogulni a maguk erején. Fordulnak ismét a franciákhoz, fordulnak a lengyelekhez is; maga a porta is kezd feléjük hajolni, de meg kell elégedniök kisebbszerű csatákkal, míg alkalmas vezérok nem akadt a 20 éves Thököly Imre személyében.

A bujdosók vezére.

Hat évig ette a bujdosók keserű kenyerét Thököly Imre. Mint 13 éves gyermek menekült Erdélybe, ott serdült daliás szép ifjúvá. Testben és lélekben erős, nagy cselekedetekre termett ifjú, aki részt vett a bujdosók keserves életében, látja nemzetének züllését, pusztulását, sok nagy szenvedéseit s szent elhatározással áll a bujdosók élére: visszaszerzi a hontalanok házáat, földjét, nemzetének szabadságát. Mikor sem a franciánál, sem a lengyelnél nem kap segítséget, mert időközben XIY. Lajos francia király kibékült Lipóttal, Szobieszky János lengyel király meg kibékülésre hajlott, a török-höz fordult segedelemért. A nagyeszű, bátor szívű s szép műveltségű ifjú vezér 20 ezer főnyi sereget toborz össze, ennek élén indul a nagy útra: visszaszerezni a magyar szabadságot. Az ifjú vezér 1678-ban indul Erdélyből, egyenest

Árva várának tart, melyet haldokló atyjától a német zsoldosok elvettek volt: visszafoglalja atyja birtokait, több csatában megveri a német zsoldosokat, elfoglalja a Felvidéket, megszállja a Dunán inneni vármegyéket, betör Morvába és Sziléziába s a megszeppent udvar kénytelen fegyverszünetre alázkodni a kuruc vezérrel.

Most már országgyűlést hívat össze Lipót, bár nem azzal a szándékkal, hogy akár a vallásszabadság, akár az alkotmány dolgában engedjen, összehívta az országgyűlést Sopronba 1681 tavaszán, hogy megkoronáztassa harmadik feleségét. Egyebet nem akart. Két ember vezette az országgyűlést: Kollonics püspök és Eszterházy Pál, a király nádorjelöltje, Thökölynek a sógora. Kollonics hallani sem akart arról, hogy a vallásszabadság megújuljon, Eszterházy meg azon dolgozott, hogy a király ne béküljön ki Thökölyvel: az ő kezén voltak a Thököly-uradalmak s ha megkötik a békét, vissza kell adnia Thökölynek a rengeteg uradalmakat. Annak a hírére, hogy a franciák háborúval fenyegetik, Lipót engedett ugyan a vallásszabadság dolgában, de mind a törvény, amit ezen az országgyűlésen hoztak: papíron maradt. Csak azért hoztak törvényeket, hogy meg ne tartsák. Marad minden a régiben, a kurucok pedig folytatják a küzdelmet. Thököly, aki időközben feleségül veszi az időközben elhunyt Rákóczy Ferenc özvegyét, Zrinyi Ilonát, a nálánál tizennégy évvel idősebb, de gyönyörű szép asszonyt, rajtaütéssel elfoglalja Kassát, majd Füleket, ahol Ibrahim basa ünnepélyesen nyújtotta át a szultán levelét, melyben Thökölyt Magyarország királyának nevezi ki. Thököly nem fogadta el a királyi címet. Megelégedett a fejedelmi címmel s Felső-Magyarországgal, melyet hat vár kivételével ideiglenesen átengedni kényszerül Lipót király. A bujdosók a keserves hontalanság után újra visszatérhetnek házaikba, a templomok visszakérülnek a protestánsok bir-

tokába s egy pillanatra úgy tetszik, mintha újra felderülne a magyar ég.

A kuruc fegyverek diadalára vérszemet kapott a török is, mely a Velencével s Lengyelországgal vívott háborúban szenvedett veszteségeiért Magyarországon akarta kárpótolni magát. Lejáróban volt a 20 évre kötött vasvári béke s a porta elérkezettnek látta az időt, hogy hatalmába kerítse még azt a néhány vármegyét, mely a magyar király kezén volt. Mert a török a vasvári béke idején is folyton terjeszkedett. Tehette, mert Lipót nem törő itt a török terjeszkedéssel. Egy pillanatig sem gondolt arra, hogy a török uralomtól megszabadítsa Magyarországot; közömbösen szemlélte a török hadikészülődéseit; tétlenül várta be az órát, melyben Kara Musztafa nagyvezér óriási haddal betört Magyarországra. Évek óta figyelmeztették erre, de nem hitt a török háborúban, míg a török be nem tört az országba, még pedig azzal az elhatározással, hogy Bécsset vívja meg. Ekkor már a császári korona is ékesítette Lipót fejét s a Habsburg-ház tiroli ágának kihalásával az ő kezén voltak a Habsburgok óriási birtokai. De sem nagy vagyona, sem nagy méltósága meg nem óvják Bécsset a török hódítástól, ha a keresztény világ feje ezidőben nem XI. Ince pápa, ez a példátlan lelkességű ember, akinek sikerült egyesíteni a keresztény világot egy nagy elhatározásban: felszabadítani Magyarországot a török uralom alól s ami ezzel egyértelmű: egyszersmindenkorra megtörni a török birodalom hódító erejét. Ez a nagy gondolat lelkesíti a pápát s az ő fáradhatatlan tevékenysége teremti meg a nagy keresztény szövetséget, melynek tagjai a francia, a lengyel király, a német és olasz fejedelmek.' A szerencse is kedvezett a tehetetlen császárnak: a nagy célra egyesült hadak kiváló fővezért nyertek Károly lotharingiai herceg személyében, aki sógora volt Lipótnak. A török haderő 1683 július 14-én ér Bécs alá, honnét a császár egész

udvarával elmenekült. Gróf Stahremberg Rüdiger védi a várat nagy elszántsággal, közben megérkezik Károly herceg a felmentő sereggel, jön Szobieszky lengyel király is s szeptember 12-én a szó teljes értelmében tönkrevetik a török hadat. Megnyílt az út a győzelmes hadak előtt egész a török birodalomig s íme, a császár titokban ismét békét akar kötni a törökkel! De Kara Musztafa elutasítja az ajánlatot, az egyesült hadak bejönnek hazánkba, elfoglalják Párkányt és Érsekújvárt. A lengyel király erre hazament s egyelőre a hadjárat befejeződött. Közben Károly herceg s a lengyel király mindent elkövettek titokban, hogy a császárt kibékítsék Thökölyvel, de ez hallani sem akart Thökölyről. Gyűlölte szenvedelmesen a kuruc vezért s feltétlen megadást követelt a felkelőktől: ennek fejében megígéri a bűnbocsánatot s a vallásszabadságot. Több felvidéki megye és város meg is hódol a császárnak, magát Thökölyt pedig, miután a császári seregek kiűzték Felsőmagyarországból, a váradi basa vasra verette s úgy küldötte Jenő várába. A császár kívánságára cselekedte meg ezt a basa. Akkor már a török elveszítette volt Visegrádot, Vácot, Pestet, Érsekújvárt. A császár kezére került csaknem egész Felső-Magyarország. Megrendült a magyar föld a török szultán lába alatt, békekunyorálásra kellett alázkodnia s a békének egyik ára volt: Thököly tönkretevése. Nem sokáig volt ugyan Thököly fogságban, de híveit szörnyen megrendítette a török barátság megbízhatatlansága. Tömegesen pártolnak el a kuruc vezértől hívei, meghódolnak a császárnak: Thököly fényes csillaga elhalványodott. Sorban nyíltak meg a felsőmagyarországi várak a császári hadak előtt, csak egy nem nyitotta meg a kaput: Munkács vára. Ezt a hőslélekű Zrínyi Ilona védte, Thököly hűséges életetársa. Császári és kuruc hadak együtt harcolnak a török ellen s Lipót császár most már elég erősnek érzi magát arra, hogy visszautasítsa a szultán békeajánlatait.

A török világ alkonya.

A török világ Magyarországon szédítő rohamossággal közeledik a véghez, hogy teljesen átadja helyét — a német világnak. Most már Budán a sor. Egész Európa fegyverkezik a nagy, a világraszóló háborúra. Vagy 60 ezer főnyi idegen s 15—20 ezer magyar sereg kezdi meg 1686 június havában Budavár vívását, melyen csaknem másfél száz esztendeig tündökölt a félhold. Tízezer halálra szánt török védi a várat. Öreg, hetven éves ember a vezér: Abdurrahmán basa. Nem fél a haláltól s az ostromló sereg tisztában lehet azzal, hogy csak az ő holtteste fölött tűzheti ki a keresztény lobogót Budavár falán. Nagy erővel s nagy elszántsággal indul az ostrom s hasonló elszántsággal vernek vissza ostromot ostrom után. És közeledik a nagyvezér is a felmentő sereggel. De a keresztény hadak fővezére, Károly herceg, bár két tűz közé került, szeptember 2-án döntő rohamot vezet a vár ellen, melyet erősen megrongáltak Gábor barátjának, egy magyar szerzetesnek ágyúi. Délután 5 órakor kezdődött a roham s mire a nap leszállt: egy égő város hirdette az ostromló sereg

diadalát. Magyar vitéz, a nagyerejű Petneházy Dávid, volt kuruckapitány az első, ki feljutott a vár fokára. S ott van az elsőek közt Fiáth Ferenc, Bercsényi Miklós gróf s több magyar tiszt. Bent a várban utolsó csepp vérig harcol a török, egy talpalatnyi helyet sem ad ingyen. Holttestek borítják az utakat. E holttestek közé omlik a hős Abdurrahmán is: égő házak világítják meg a hősi halált halt vezér vérbe borult arcát.

Vége a török világnak, vége. A nagyvezér eszeveszetten szalad Eszék felé, a győztes sereg nem éri utól. De ha őt nem is érik utól, sorban elfoglalják Szegedet, Simontornyát, Pécsset, Siklóst, Kaposvárt. Nagy az öröm a keresztény világban, szere-száma nincs a hivatalos ünnepeknek Magyarországon, de maga a nemzet nem tud egész szívvel örülni a diadalnak. Bús sejtelem fogja el a lelkeket: a török után következik a magyar. Az országot elárasztják a zsoldos hadak s a töröknél is kegyetlenebbül pusztítanak. Erdélyt is megszállják a németek s német kézre kerül Munkács vára is . . . Károly herceg újabb diadalt arat a törökön Mohács közelében, 1687 augusztus 12-én, a következő évben Bajor Miksa, Károly herceg utódja a fővezérségben, beveszi Belgrádot is. De közben Lipót császár háborúba keveredik a francia királlyal, hadereje megoszlik s a török nagyvezér, Köprili Musztafa visszafoglalja Belgrádot, Thököly meg betör Erdélybe, Zernyestnél megveri az erdélyi és császári hadakat s Erdély fejedelme lesz a szultán kegyelméből. Ám nem sokáig tart Thököly fejedelemsége, a császári hadak kiverik Erdélyből, Szalánkeménél, a Tisza torkolatánál megverik a törököt (1691), maga a nagyvezér is elesik. Közben egy sereg vár: Kanizsa, Várad, Szigetvár, Eger, Székesfehérvár, Gyula a császár kezére kerül. Még egyszer szerencsét próbál a szultán: nagy sereggel tör be, de ott várja Zentánál a császári hadak fővezére, Savojai Eugen herceg, s végső csapást mér a

törökre. Húszezer török esett el ez irtózatoss csatában, tízezer veszett a Dunába. Elesett a nagyvezér is. És Thököly, a szerencsétlen Thököly a halottak közé rejtőzve, éjnek idején menekült át a Tiszán s bujdosott török földre . . .

A zentai csata (1697) teljesen megtörte a török uralmat Magyarországon. Békére kényszerült a szultán s hajlott rá Lipót is, mivelhogy újabb háborúra kellett készülnie a spanyol örökség miatt, melyre a francia király is számot tartott, meg ő is. Karlócán, a Szerémségben kötötték meg a békét 1699-ben. Huszonöt esztendőre kötötték s a szerződés kikötötte, hogy Thökölyt és feleségét a szultán Kis-Ázsiába költöztesse s meg kellett fogadnia, hogy a magyar felkelőket többé nem segíti. A szultán lemondott Magyarországról s Erdélyről, csupán a Temesköz maradt az övé, meg a Szerémség déli része. Ezzel vége volt hazánkban a török uralomnak s az itt többé fel sem támadott.

Most már Lipóté volt az ország. De már a karlócai béke előtt, közvetlen Buda bevétele után, nagyfontosságú változások történtek az országban. Az 1687-ik évben Lipót országgyűlést hívott össze Pozsonyban s ezen a gyűlésen a rendek lemondanak a magyar nemzet ősi jogáról; a *királyválasztásról*. Csupa fiatal emberek jelentek meg erre a nevezetes országgyűlésre. Hol maradtak az öregek? Azokat kipusztította az önkényuralom. A haza legjobbjai vértanúhalált szenvedtek, vagy ha nem, visszahúzódtak a közélet mezejéről. Mind-; járt Buda bevétele után hódított tartományként bántak az országgal s mikor Zrínyi Ilona Buda bevétele után sem akarta feladni Munkács várát, a császár kedvelt embere, a kegyetlen Karaffa Eperjes piacán vérpadot állított fel s tömegesen végeztette ki a hazafiakat, azzal vádolván őket, hogy Zrínyi Ilonának titkos hívei. És valóságos irtó háború indul meg a protestánsok ellen. A jezsuiták elárasztják az országot s különösen a töröktől visszahódított területeken erőszakos

módon térítik a protestánsokat. Egy megfélemlített, meggyötört nemzet képviselői gyűltek össze a pozsonyi országgyűlésen s könnyű volt Lipótnak lemondani a nemzetet a királyválasztás ősi jogáról s elismertetni a fiágon való örökösödést.

Két fia volt ekkor Lipótnak: József és Károly s ezen az országgyűlésen meg is koronázták az idősebbik fiút, a kilenc éves Józsefet, Magyarország első örökös királyának. Ugyanezen az országgyűlésen törölték az aranybullának a nemesi felkelést biztosító cikkét. A király kötelezte magát, hogy tiszteletben tartja Magyarország alkotmányát, de eszéig sem volt, hogy ígéretét megtartsa. Mindjárt ezen az országgyűlésen 167 külföldi embert honfiúsítottak, s amint a városokat sorba foglalták vissza a töröktől, tömegesen telepítették be a németeket, az ország déli részében meg a török uralom elől ide menekült rácokat szállásolták el. A török hódoltság területén levő nemesi birtokokat lefoglalták a császári kamarának, s a lefoglalt birtokok nagy részét idegeneknek adományozták.

Az adót nem az országgyűlés szavazza meg, hanem a Bécsbe fölrendelt urak, s a vármegyék kénytelen-kelletlen behajtják. Szörnyű terhekkal róják meg nemcsak a jobbágságot, de a köznemességet is. Kötéllel kezdik fogdosni a katonákat s a szegény jobbágy százfelé fizet a lerogyásig. Szíve gyűlölettel telik meg nemcsak a német uralom, de földesura iránt is s a nemesség nem ok nélkül tart a kétségbeesett nép fellázadásától. De végre, neki is élnie kell s ki tartsa el, ha nem a jobbágy? És ki védje meg a jobbágy ellen, ha nem a császári kormány? Kész préda az anyagi és erkölcsi javaiban megfogyatkozott nemesség a kormánynak s a hírhedett Kollonics, aki közben a primási székbe emelkedett, megvalósíthatónak véli régi gonosz tervét: Magyarország leigázását s a leigázott Magyarország elnémetesítését.

II. RÁKÓCZY FERENC.

Az országot bejáró császári biztosok összeírják a marhát, hivatalból leszállítják a hús árát s elkobzás terhe alatt kényszerítik a kereskedőket, hogy Bécsbe szállítsák az olcsó marhát. Haszonbérelőknak adják ki a dohányárulást, ezek összevásárolják a dohányt s csak tőlük lehet vásárolni, a termelőtől nem. Még a pipát is csak a haszonbérelők árulhatták. Tetézi a nyomorúságot a kincstár azzal, hogy rossz rézpénzt veret s míg ő ezzel fizet, a néptől csak jó pénzt fogad el adóban! Ugyanez az állapot Erdélyben is, melynek szintén nyakára ült a német uralom. Apaffy Mihály halála után kiskorú fiát Bécsbe vitték, lemondatták a fejedelemség jogáról s gubernium (kormányzék) intézte Erdély dolgait. És úgy intézte, hogy Erdély, a magyar alkotmánynak és szabadságnak még nemrég legfőbb erőssége, valósággal züllésnek, pusztulásnak indult. A szerencsétlen fejedelemségben tömegesen menekültek a halálba — az adóexekúció kegyetlensége elől. Voltak, kik gyermekeiket elvitték a Temesközbe s eladták a töröknek, hogy fizethessék az adót!

Nemcsak a védtelen népet zaklatták, de még a nagyobb urakat is az örökös exekúcióval. Megtörtént, hogy Károlyi Sándorhoz, Szatmármegye főispánjához, a nagykárolyi várba egy német kapitány jött a csapatjával s hatezer forintot akart rajta exekválni. Károlyi a kapitányt kikergette ugyan, de a szegény köznemes, a jobbágy rendszerint mit tehetett egyebet: fizetett vagy futott. Ahol azonban tehettek, elbántak a zsoldosokkal. Így 1697-ben a sárospataki parancsnokot, aki az újhelyi vásárra menő parasztoktól szokatlan vámot akart szedni, agyonverték a katonáival együtt. Ebből zavargás lett az egész vidéken s a nép a hozzácsatlakozott bujdosókkal, a Thököly kurucaival egyesülve, valóságos hadjáratot kezdett a német ellen. Csapatosan szállingóztak elő a bujdosók, itt is, ott is feltűntek, vágták a németet, különösen Szatmár, Ugocsa, Máramaros, Kővár és Középszolnok megyékben, sőt

Erdélynek is némely vidékén. Egy Szalontai János nevű vén kuruc és egy Tokai nevű iparos vezetése alatt két hajdúcsapat elfoglalta Patak és Tokaj várát s a német őröset levágták. De a katonaság csakhamar visszavette tőlük a várakat, a bécsi kormány pedig, mintha semmi sem történt volna, folytatta tovább nemzetgyilkos politikáját. Önkényesen, országgyűlés nélkül vetik ki az adót 1699-ben a nemességre is, s a következő esztendőben a kisebb nemességet a jobbá- « gyokéval mindenben egyenlő adózás alá vetik. A nemesség maga is belátta, hogy a jobbágyságot elviselhetetlen teher nyomja s voltak sokan, akik örömmel fogadták volna a *közteherviselést*, ha országgyűlés mondja ki azt. De nyilvánvaló volt, hogy az udvar nem a közteherviselésért lelkesült: egyszerűen legyezgetni akarta a jobbágyságot a nemesség rovására, kihasználni a népet az urak ellen. A valóságban a nép terhe ezután sem könnyebbedett s az udvarnak a közös terherviselést hirdető politikája csak arra való volt, hogy kiszorolja a nemességet is, a parasztságot is. A német zsoldosoktól ezentúl sem szabadultak meg, azok épp úgy garázdálkodtak, mint ennek előtte s úr és paraszt egyaránt sínylette a német kormány atyáskodását. Mértéktelen gyűlölet szállotta meg a szíveket, forrongott az egész ország s csak vezér kellett, aki felemelje a Thököly által elejtett zászlót; a nép lelke megérett a forradalomra.

E nehéz időben tűnik fel II. Rákóczy Ferenc, ő emeli fel a Thököly által elejtett zászlót, a szabadság zászlaját.

II. Rákóczy Ferenc föllépése.

Tizenkétéves gyermek volt II. Rákóczy Ferenc, amikor a munkácsi várból anyjával együtt Bécsbe vitték.

Csakhamar elszakították anyjától, aki férje után ment Törökországba, megosztva vele halálig a hontalanság nehéz bánatát. A kis Rákóczynak Kollonics lett a gyámja s ez beadta egy jezsuita iskolába: itt nevelődött német szellemben a magyar szabadságharc halhatatlan vezére. Tizennyolc éves korában a császár megengedte, hogy megházasodjék: feleségül vette Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnőt, aztán bejött Magyarországra s csöndben, visszavonultan élt óriási terjedelmű birtokain. Annyira németnek nevelték, hogy Bécsben egyáltalán nem tartottak tőle, s csakugyan, amikor jobbágysai felázadtak a német kormány zsarolásai miatt, egyenesen Bécsbe menekült s ott a császárnak felajánlotta magyarországi birtokait megfelelő kárpótlás fejében. De a császár emberei kinevették. Miért venné meg a császár az ő birtokait, mikor anélkül is elveheti? Otthon a lázongó jobbágyoktól nem

érezte magát biztosságban, itt meg attól kellett tartania, hogy egyszerűen elveszik a jószágait. Hisz erre oly könnyű volt akkor címet, ürügyet találni! Német ruhát viselt, német tisztekkel barátkozott, csakhogy az udvar bizalmát megnyerje, — mindhiába: Zrínyi Ilona fiában s Zrínyi Péter unokájában nem bízott az udvar. E lelkiállapotban került bensőbb ismeretségre Bercsényi Miklóssal, aki híve volt a császárnak sokáig, de maga is keseredett szívvel látta a bécsi udvar nemzetrontó munkáját. Az ő tanácsára írt levelet a francia királynak 1700-ban, de a levelet egy császári katonatisztre bízta, az meg Bécsben feljelentette. Az 1701-ik év április 18-ikának hajnalán fegyveres katonák verték fel Rákóczyt nagysárosi várában, elvitték Bécsújhelyre, ott fogságba vetették s ha felesége ki nem szabadítja az örök megvesztegetésével, bizonyosan életével lakol azért a levélért. Bercsényit nem tudták elfogni, ő Lengyelországba menekült, ide szökött Rákóczy is, itt éltek ketten álnév alatt, egy lengyel barátjuk birtokán.

Amikor Rákóczy Lengyelországba menekült, akkor már megkezdődött volt a spanyol örökösödési háború Lipót császár és XIV. Lajos francia király közt. Ez a háború a német és a magyar hadseregnek jórésztét lekötötte s Magyarországon alig 15 ezer zsoldos maradt. De míg a magyar vitézek idegen földön ontották vérüket, idehaza az aránylag csekély számú német zsoldosok kényük-kedvük szerint garázdálkodtak, a népet zsarolták, s mert a háború sok pénzt emésztett fel, a bécsi kormány újabb meg újabb adókkal terhelte meg a népet. S nem volt elég a rendkívüli adó, 1702-ben az egyszer már visszavont fogyasztási adót újra életbeléptették, a protestánsok vallásszabadságát újabb rendeletekkel korlátozták és mindez önkénykedések ellen hiába írtak fel a királyhoz: süket fültre találtak.

Rákóczy Ferenc még Lengyelországban volt s onnét alkudozott a francia királlyal, aki segítséget ígért neki,

amikor megmozdult a Tiszavidék népe, melyet adószedéssel és katonaaállításal kegyetlenül sanyargattak. E nép nyomorúságát semmi sem világítja meg elevenebben annál a ténynél, hogy, bár a Tisza vidéke sóban gazdag vidék, a sóra vetett adó miatt *sótalan ette a kenyerét*. A bujdosó kurucok felhasználták a nép forrongó hangulatát s egy Kis Albert nevű kuruc hadnagy, aki már az előző felkelésekben vezető ember volt és egy Esze Tamás nevű sóárús, akit a sótiszték megkárosítottak, titokban toborzani kezdték a népet, tanácskozásokat tartottak az erdőkben. Jól tudták, hogy ha valamely nagynevű ember élükre nem áll, célt nem érhetnek s így gondoltak Rákóczyra, mivelhogy a Rákóczy név nagyon népszerű volt az országban. Útnak indult tehát Szalontai János, a vén kuruc, kiment Lengyelországba, Rákóczy keresésére. Addig járt, keresett, kérdezősködött az öreg, hogy végre megtalálta Rákóczyt és Bercsényit. Ott elmondta, hogy mi újság az országban. Rákóczy visszaküldötte az öreget. Azt üzenete, hogy csak maradjanak békében, míg segítséget kap a franciától. Ez volt 1702 végén. A következő év márciusában újra fölkereste két bujdosó s bár még segítséget nem kapott a franciától, átadott nekik néhány zászlót, de újra megüzente, hogy amíg haza nem jön, maradjanak békében. Mihelyt a zászlókat megkapták, melyeken aranyos betűkkel ragyogtak e szavak: »Az Istenért és a szabadságért« — a népnek nem volt többé nyugalma, nagy tömegben gyűlt a zászlók alá s Máramarosban, Ugocsában és Szatmárban végig rabolt, pusztított. A kétezer főnyi kuruc csapatot szétverte ugyan Károlyi Sándor szatmári főispán, de ekkor már Rákóczy útban volt Magyarország felé, mindössze egy napi járásra a határtól. Útközben értesült a kurucok szétveretéséről, mindazonáltal néhány lengyel katona kíséretében átlépte a magyar határt (1703) július) s a Beszkid hegy aljában fekvő Klenóc községben megállapodott, ott akarván

bevárni a francia és lengyel segítséget. Kis Albert és Esze Tamás a határon azzal fogadták, hogy nagyszámú felkelő várja, de a nagy szám 200 hiányosan fegyverzett parasztra s 80 lovasra apadt, amikor Klenócra megérkeztek. Ám mihelyt a nép hírére vette Rákóczy hazajövetelének, nagy tömegekben tódult zászlaja alá, különösen a beregi és ungi megyék népe. Rövid időn 3000 gyalogos és 800 lovas gyűlt zászlaja alá, sőt követség jött a jászok és kunoktól is azzal az üzenettel, hogy ők is melléje szegődnek.

A nemzet megmozdul.

A bécsi kormány kicsinylette az egész mozgalmat. Mert Károlyi Sándor, amikor a felkelő csapatot szétverte, egyenesen Bécsbe ment, hogy a királyt és a kormányt felvilágosítsa a mozgalom komoly voltáról s annak okairól. A túlságos nagy adókban találta a legfőbb okot: ezeknek s a só árának leszállítását kérte s egyben közbocsánatot a lázadóknak. De a magyar főúr becsületes, őszinte beszédére nem hallgattak: Károlyi Sándor elkeseredetten tért haza. Amikor kijött Bécs kapuján, egy arany vámot követeltek tőle. Megadta, de meg is esküdött, hogy még »visszafizetteti« a vámot!

Eközben Rákóczy serege napról-napra növekedett. A nemesség kezdetben bizalmatlankodott, húzódozott, de annál lelkesebben gyülekezett a parasztnép, mely megváltóját látta Rákóczy Ferencben. És lassanként ébredezni kezd a köznemesség is, ébredezni kezd a székelység is, mely épúgy szenvedett a német zsarnokság alatt, mint az egész ország. De Rabutin, Erdély kormányzója résen állott s mihelyt értesült, hogy ennek vagy annak a vidéknek a népe a kurucokhoz szegődött, rájuk küldötte a zsoldosokat s »égeté, öleté, vágatá az országot, de kurucot keveset, mert az idején

elfutott ... Ők könnyen elszaladtak a lovassággal, de a székelyt, mint a berbéceset, úgy ölték a németek, közel 1500-ig. Akkor égeték, pusztíták el a németek Udvarhelyszékét is«... — írja Bethlen Miklós.

Amit Bethlen Miklós a Székelyföldről ír, ráillik nagyban az egész országra, hogy t. i. a szegény föld népe mindenképen szenvedett: akár kuruc volt, akár labanc, akár ha egyik félhez sem tartozott. A kuruc forradalom lángja végignyargalt az egész országon s most már a bécsi kormány sem kicsinylette Rákóczyt és parasztjait: a gyülelésez csapatok rendes sereggé formálódtak, melyet már nem verhet szét néhány ezer zsoldos. A kurucok 1703 végén már egész Bécsig elkalandoztak s Lipót alkudozásra kényszerül: szívesen kötne békét, szívesen orvosolná a sérelmeket, de Rákóczy nem bízik az udvarban s csak azzal a feltétellel hajlandó letenni a fegyvert, ha idegen hatalmak is kezeskednek a régi magyar szabadság visszaállításáért. De Lipót mindent megadna, csupán ezt az egyet nem: az idegen hatalmak kezességét. És a kurucok harcolnak tovább. S bár Rákóczy csak nagy erőfeszítéssel tudja fenntartani hadát, sem pénzzel, sem étellemmel kellőképpen nem tudja ellátni: nem csügged sem ő, sem" népe, az ügy, melyért harcolnak, új erőt, lelkeséget önt a kurucokba. Rákóczy nevének csodás varázsa van s a vezérek: Bercsényi Miklós, Bottyán János, Ocskay László, Károlyi Sándor, mind oly férfiak, akiket tűzbe-vízbe vakon követnek a kurucok.

A nagyobb várak kivételével egész Magyarország Rákóczyé 1704-ben. Ez esztendő telét a sereg szervezésére használja s tavaszkor 52 lovas és 31 gyalog kurucezred lobogtatta a szabadság zászlaját. A szécsényi gyűlésen, 1705 szeptember havában, a szövetséghez rendek« vezérlő fejedelemnek választják Rákóczyt, ki az egri püspök kezébe teszi le az esküt. Megesküszik, hogy a szövetséghez« magyarságot, a

haza szabadságának ügyét soha el nem hagyja, Magyarország minden vitélő rendjét a haza törvényes szabadságában védi, oltalmazza; a törvényesen bevett három vallást a maga szokott törvényes szabadságában megtartja. Leteszik a hűség esküt az egybegyűlt egyházi és világi urak is, a megyék és városok követei is; 24 tagú kormánytanácsot választanak s azt megbízzák a megszakadt békealkudozások folytatásával. Az 1705-ik esztendő nemcsak arról nevezetes, hogy ekkor választják meg Rákóczyt »vezérlő« fejedelemnek, de arról is, hogy ebben az esztendőben lép I. József (1705—1711) atyjának, Lipótnak az örökébe, aki 45 évi szomorú emlékü uralkodás után jobblétre szenderült. A fiatal király már atya életében több engedékenységet mutatott a magyarok iránt s trónra léptekor nyílt levélben közölte a nádorral, hogy hajlandó orvosolni a sérelmeket, helyreállítani az ország jogait, teljesíteni a törvényes kívánságokat. Erre ismét megindulnak az alkudozások, de Rákóczy, bár jobb véleménnyel volt József-ről, mint atyjáról, tőle is az idegen hatalmak kezességét s Erdélynek a bécsi kormány alól való függetlenítését kívánta, másként nem volt hajlandó a békülésre. József sem biztosítja az idegen hatalmak kezességét s tovább foly a háború változó szerencsével. A francia király nem segítheti a 'kurucokat, annyira leköti a spanyol örökösödési háború. A kurucokban nagy a lelkeség, de nincs elég fegyelmezettség s nincs a kuruc hadnak igazi fővezére. Rákóczyt megválasztják ugyan Erdély fejedelmévé (1707) s most már mint Erdély fedelme folytathatja a szabadságharcot, mint egykor Bocskay és Bethlen, de a francia király csak úgy kész szövetségre lépni vele, ha nyíltan elszakad az ausztriai háztól. Most tartomány Magyarország s ő tartománnyal nem szövetkezhetik. És Rákóczy országgyűlést hív össze Ónodra (1707), ott a rendek kimondják az ország függetlenségét, trónvesztettnek nyilvánítják a Habsburg-házat ezzel az eredeti kiáltással: eb ura fakó!

II. RÁKÓCZY FERENC MEGJELENIK AZ ONÓDI ORSZÁGGYŰLÉSEN.

A francia király biztatása bátorította Rákóczyt és a rendeket e lépésre, ám a francia segítség elmaradt s Rákóczy-nak minden külső segítség nélkül kell folytatnia az élet-halál-harcot. A szabadságharc igazi nehéz napjai még csak most következnek. A franciák segítségével nem bízhatik s a háború folytatására elegendő pénz nincs. Az a kétmilliónyi rézpénz, amit Rákóczy a felkelés első éveiben veretett, mindenféle komoly bajok forrása lett. E pénzt, melynek belső értéke nem felelt meg a névszerinti értéknek, hol elfogadták, hol nem, s növelte a bajt, hogy temérdek hamis pénz került forgalomba. Újabb kétmillió rézpénz veretését határozták el az ónodi gyűlésen, de az eddiginél finomabbat, Mária finoman metszett képével, hogy nehezebben hamisíthassák. S bár mindenkép el akarták kerülni, kétmillió hadiadót vetettek ki, de ezt az adót az urak is fizették, maga Rákóczy is, birtokaik arányában.

A függetlenségi nyilatkozat után mindkét részről megfeszített erővel indul meg a harc. De a kurucnak nincs igazi hadvezére. Rákóczy, bár járatos a haditudományokban is, nem érez magában elég képességet egy nagy hadsereg vezetésére s főemberei közt sem talált olyat, akire nyugodtan bízhatná a fővezérséget. Főemberei, nevezetesen Bercsényi, Károlyi, Ocskay, Bottyán, Eszterházy Antal és Dániel s mások — mind alkalmasak voltak egy-egy hadtest vezetésére, de nem a fővezérségre. Pénz hiánya miatt állandó zsoldos hadat nem tudott tartani az ő »palotásain« s néhány ezreden kívül. A legénység nagyrésze önkéntesekből állott s nagyszámmal voltak olyanok, kik a szabadságharcot kedvező alkalomnak tartották a zsákmányolásra: amint jól megrakodtak zsákmánnyal, hazaszökdöstek. A nemesség is »lassanként ismét uraivá lett jobbágyainak — írja Rákóczy — s kedvét igyekezett szegni a hadiélettől, hogy őket a mezei munkára otthon tarthassa. A nép is megunt a hadsereg ingyen élé-

mezését. Folyton gyérültek és gyengültek az ezredek. Diadal és vereség most folyton váltakozik, holott a felkelés első éveiben alig éri egy-két vereség a kurucokat. Trencsén mellett 1708-ban a kuruc had oly vereséget szenved, melynél — Rákóczy szavai szerint — még sohasem volt gyalázatosabb vereség és következményeiben szerencsétlenebb. Ehhez járul Ocskaynak és másoknak az árulása. A császári hadseregnek mindjobban kedvez a szerencse s sikereinek kihasználásában csak az országszerte pusztító dögvész s a zord hideg tél akasztja meg. Ily körülmények közt tart gyűlést Sárospatakon Rákóczy, melyen elrendelik az összes nemesség fegyverre kelését s egyben adót vetnek ki. Ezen a gyűlésen számolnak le az árulókkal is: Bezerédyt és Botka Ádámot halálra ítélik s le is fejezik. Többeket fogságra vetnek. Lefejezik Ocskayt is, ki a kurucok kezébe került a trencsényi árulás és elpártolás után.

A szatmári béke.

A kurucok felett egyre borult az ég: a hadiszerencse folyton a labancoknak kedvez s oszlik-foszlik a reménye vesztett kuruc sereg. A dunántúli nemesség elfogadja a kínált kegyelmet. Bercsényit kiszorítják Liptóból s Nógrád-, Gömör- és Hevesmegye egyrésze szintén hűséget esküszik a királynak. A kuruc hadak állapota mind nyomorúságosabbá válik s Rákóczy, üldözve balszerencsétől és a dühöngő dögmirigyétől, Husztra húzódik. A nagy lelkesedést nagy csüggettség váltja fel. A nyalka, büszke kurucok lerongyolódnak. A lelkesítő, a kurucok dicsőségét hirdető dalok elhallgatnak s szomorú nóták sírnak fel a kurucok éji tanyáján. Sikertelenül hangzik el Bercsényi fájdalmas, keserűségekkel teljes serkentő szózata is. Rákóczy Nagy Péter orosz cárhoz fordul

segítségért, de eredménytelen. Aztán ajánlatot tesz a békére de József most sem akar tudni az idegen hatalmak kezeségéről s Erdély függetlenségéről. Közben, 1711-ben, Lengyelországba megy, hogy segítséget szerezzen, de egyszersmind felhatalmazza Károlyi Sándort, hogy Józseffel folytassa az alkudozásokat. Így jön létre a nevezetes *szatmári béke* Rákóczy hozzájárulása nélkül, aki orosz segítségben bizakodva, megtiltotta Károlyinak az alkudozások folytatását. De Károlyi nem vette figyelembe a fejedelem parancsát, megkötötte a békét Szatmáron s 12 ezer kuruccal lerakta a fegyvert a majtényi mezőn.

A szatmári békében a király Rákóczynak és híveinek teljes bűnbocsánatot s birtokaik visszaadását ígéri, ha három hét alatt hűségesküt tesznek. Megtartja a vallásról hozott törvényeket Magyarországon is, Erdélyben is. Mindenféle sérelmek orvoslását ígéri a tartandó országgyűlésen.

Százötvenegyen írták alá a szerződést, magyarországi és erdélyi urak, de egy név hiányzott: II. Rákóczy Ferenc neve. És hiányzott a király neve is. Mert a szerződés aláírásakor a király már nem élt, a tárgyalások napjaiban halt meg. Titkolták is a halálát, a míg lehetett s a szerződést az özvegy királyné, majd utóda, III. Károly (1711—1740) erősítette meg. Rákóczy nem írta alá a szerződést, mert még mindig hitt abban, hogy idegen (segítséggel bár, teljes diadalra viszi a magyar szabadság ügyét. De keservesen kellett csalódnia. Amikor Lengyelországba ment, bizonyára nem sejtette, hogy utoljára látja a magyar haza földjét. Meghiúsul az orosz segítségben való reménykedés, így megy Franciaországba: a francia udvarnál talált menedéket, itt él a magyar szabadságharc e dicsőséges alakja 1717-ig Sárosy gróf név alatt. Ez időn túl, 1735-ben bekövetkezett haláláig Törökország ad menedéket a hontalan fejedelemnek és ama híveknek, kik megoszták vele a hontalanság fájdalmait. Mellette van halála

órájáig a költői lelkű Zágoni Mikes Kelemen, ki ezt írja magáról: »Én nekem semmi okom sem volt hazámból kibújdosni, csak az, hogy *nagyon szerettem a fejedelmet*«. És Bercsényinek, Csáky Mihálynak, Forgách Simonnak, Eszterházy Antalnak, Zay Zsigmondnak s a többinek volt-e más okuk? Valamennyi amnesztiát kapott, maradhattak volna hazájuk földjén. Mi tartotta ezeket egyéb Rákóczy közelében, ha nem a fejedelem személye iránt való szeretet, megható ragaszkodás? Nagypéntek napján, 1735 április 8-án halt meg Rákóczy, a Márvány-tenger partján Rodostóban. A hű Mikes Kelemennek szinte halljuk zokogását, amint írja: «Az Isten árvaságra teve bennünket és kivevé közülünk a mi édes urunkat és atyánkat. Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyánknak halálukat kell siratnunk.»

A kuruc nóták

Húsz évi hontalanság után, idegen földön hunyja le szemét a magyar szabadságharc fölkezt vezére, de bár teste idegen földben pihent csaknem kétszáz esztendeig (a drága hamvak hazaszállításának dicsősége I. Ferenc József király nevéhez fűződik), lelke itt volt köztünk, az ő neve nem vesztette el csudálatos varázsát: hallatára megdobban ma is a magyar szív. Az a világ, melynek kurucvilág névvel külön helye van a magyar történelemben, — valóban külön világ is volt s e világnak igaz éltető lelke II. Rákóczy Ferenc. Az ő eszménye a szabadság, a nemzet szabadsága s a küzdelem, melyet ez eszmény diadaláért folytatott: nem a nagyravágyó, a maga érdekeit latolgató ember küzdelme, — önzetlen, eszményi ez, a nemzet történetében az első, mely közös célra egyesít főurat, köznemest és közrendűt. A tót, a rutén paraszt ép oly csudás lelkességgel követte Rákóczy

zászlaját, mint a tiszta magyar: második Megváltót látott benne a föld népe, jobbágy és köznemes egyaránt. Tünelmes alakja ő a magyar történelemnek, s ha a krónikások semmit sem jegyeztek volna fel a kurucvilág legendás küzdelmeiről, azok a dalok, melyek nagy része a nép költői lelkében fakadt e nagy idők és események hatása alatt, egymaguk elégségesek volnának arra, hogy megértsük e világot s tisztán álljon előttünk e világ főhőse: Rákóczy Ferenc. Az a félszázados küzdelem, melyet Thököly indít s melyre Rodostóban borul a szemfödél, a nép- és műköltészet oly szép termékeivel gazdagította a magyar «nemzet szellemi kincsesházát, hogy, ha a kurucvilág küzdelmei minden látható eredmény nélkül végződnek, — aminek azonban ellenkezőjéről tanúskodik a szatmári békekötés — hálás kegyelettel kellene őriznünk mindazok emlékét, akik e szabadságharcot végigharcolák. Ez a magasztos küzdelem megtermékenyítette az elméket és szíveket s a magyar léleknek, a magyar szívnek e megtermékenyülése szülte azokat a csudaszép dalokat, melyekben a szó teljes értelmében a nemzet lelke szólalt meg.

A szabadságért való nagy-erős vágyakodás, a szabadság ellenségének, a németnek s mindazoknak, akik a némethez szegődtek, mértéktelen gyűlölete: ez a két hatalmas érzés • lángol a kurucdalokban s olvasván e dalokat s még inkább: hallván dallamukat, szívünkbe markol minden szó, minden hang; csatára tüzel az egyik, könnyet facsar szemünkből a másik. Diadalok, kudarcok, amint váltakoznak: remény és csüggedés; az igaz ügyért küzdőknek rajongó szeretete; a szabadságtipró németnek feneketlen gyűlölete; majd egyre nehezebb, sötétebb fellegek borulnak a kurucok egére; Rákóczy elhagyja a haza földjét s többé vissza sem tér-következik a hontalanság, az itthon maradtak epekedése a vezér után, aztán a vég: a vezér halála s lemondás; a szép

napokra való fájó emlékezés, a régi dicső napok visszasírása: Ím, ezek a tárgyai a kuruc költészetnek. Vagy egyenesen a nép lelkében fakadnak a dalok, vagy olyan emberek írják (papok, tanítók, írástudó altisztek), akik a néphez közel állanak, s amit írnak, oly hatást tesz ránk, mintha az egyszerű nép lelkében fakadt volna. De ez a csudás világ megszólaltatja a főbb embereket is, az alkotmányos és vallásszabadság tollat ad azok kezébe is, kik addig csak kardot forgattak. Magának Rákóczy Ferencnek is tulajdonít a hagyomány egy költeményt, a *Fölséges nagy Isten* kezdetűt, melyben vallásos bizalommal fordul a magyarok istenéhez, hogy ne engedje elpusztulni a magyart s elésorolván az ország sok nagy nyomorúságát, megátkozza Bécsset, meg a gonosz tanácsadókat s kítartásra serkenti a magyarokat. Természetesen, amint mondám, az igazi kuruc nóták vagy a nép lelkében fakadnak, vagy azok tollából kerülnek ki, akik közvetlen ismerik a nép minden búját-baját, nagy szenvedéseit s tisztában vannak azzal, hogy a népre csak az ő *nyelvén* lehet igazi hatást lenni. Ilyen az első igazi kurucnóta is, mely még Thökölyi dejében termett, a *Te vagy a legény, Tyukody pajtás!* kezdetű tábori dal, mely tüzelő szavakkal biztatja a kurucot a német ellen, aki

Mindent ígér, de csak szorultában,
Semmit bé nem vált, ha szabadjában.

Amikor Thököly Törökországba bujdosik s szertezüllődik a felkelők serege, szebbnél-szebb dalok teremnek: a bujdosók énekei ezek. Üldözött vadakként bujdokolnak a vitézek, sehol sincs maradásuk, szülőfalujukba vissza nem térhetnek; ha éhen nem akarnak veszni, rablásra, fosztogatásra kénytelenek vetemedni. A még nem rég nyalka kurucok lerongyosodnak, keserves az életük s ez a keserves élet termi a *Buga Jakab éneke* című verset s ennek társait.

Mit búsulsz, kenyeres, mikor semmid sincsen?

Jó az Isten, jót ad, légy jó reménységben:

Fölnyílik az idő majd a gyenge fűre —

Hová két szemünk lát, oda megyünk ketten!

Így kezdődik Buga Jakab éneke, mely igazi *szegénylegény-nóta*. A kérdésre a másik szegénylegény felel meg, elésorolván panaszát. Rongyos a dolmánya, a sok folttól nehéz a nadrágja; ködmenye megavult a zsírtól; csizmáját elrothasztotta a sár; nincs széna, abrak, hitvány a lova; rongyos az istállója, igen pusztá a háza; kenyere, pecsenyéje igen szűken, pénze nincs; a lováról lekopott a patkó s gyalog marad, mint egy rút kóborló ... A sok keserves panasz után szilajul kiált fel:

Elbugatta anyja! mint élhetek: élek,
Kivetem hátamat a szép verőfénynek.
Csak úgy dohányozok, az midőn éhezek,
Így én is másokkal szépen eltengődek.

A vezér nélkül maradt, kóbor legény kesereg e dalban s ilyen szegénylegényekkel tele van az ország, mígnem jön Rákóczy, s akik Thököly bujdosó vitézeiből megérik azt az időt, seregestől állanak Rákóczy zászlaja alá. Az ő idejére esik a legtöbb nóta, vidám és szomorú elegyesen. A labanc gúnyolásában, kicsinylésében kifogyhatatlanok s épúgy a kuruc dicsőítésében. A nyalka kuruc lenézi a »darulábú, szarkaorrú, görbehátú labancot, a »fekete csizmás«, rossz lovú rácot, de már a kurucnak mindene szép, takaros, gazdag.

Az vitéz kurucnak van
Szabott dolománya,
Sarkantyús csizmája,
Futó paripája.

Vitéz karja; lábában
Karmazsin csizmája
Gyönggyel fűzött az bocskora,
Ezüstös kapcája.

Hátán cifra farkas bőre,
Kurta kis dolmánya,
Nyakában függ gyönggyei fűzött
Csontos kalabéra.

Fényességgel mind berakva
Aranyos szablája,
Nyusztal bélelt az süvegje,
Csillagos forgója.

Szörnyű megvetéssel szól a labancról *Bezerédi nótája*:

Sárvár alatt sűrű berek a Csere,
Leskelődő labancokkal van tele;
Sűrű berek, mégsincs annyi levele,
Mint a mennyi *lompos labanc* bújt bele.

De a labancok sem maradtak adósok s amikor mind jobban elhomályosul a kurucok szerencsecsillaga, valamelyik labanc megírja a *Nyalka kuruc* kezdetű gúnydalt s kárörömmel kérdi:

Hol vagy te most, nyalka kuruc,
Ki oly voltál, mint egy szép struc?
Már hazádba sohasem jutsz;

Ez világból is majd kifutsz,
Nyalka kuruc!
Nyalka kuruc!

Minden szava tüsszúrás, amint sorba kérdezi, hogy »hol a hosszú pántos kardja, majd tíz fontos tarsolya, mennykőütött nagy pallosa, cifra karabinja, gréci, bécsi párpisztolya, ezüsttel rakott pantallérja«. És még meg is vádolja a szegény nép sanyargatásával, holott ha egyes rendetlen csapatok tették is ezt, Rákóczy rendes hadserege nem.

Azért Isten megbüntetett,
 Idegen országra vetett.
 Szabadságot tőled elvett,
 Téged messze földre vetett,
 Nyalka kuruc!
 Nyalka kuruc!

Kitetszik a versből, hogy Rákóczynak Lengyelországba való utazása után írták, abban az időben, mikor már csak vékony reménység lehetett arra, hogy Rákóczy visszajöjjön a magyar földre.

Vájjon sejtette-e Rákóczy, amikor 1711-ben Lengyelországba ment, hogy utolszor látja hazáját s a búcsúpillantás, melyet a határról vetett, utolsó pillantás volt a magyar haza földjére? A műveletlen ember néha ösztönszerűleg sejtí meg a bekövetkezendő eseményeket s amikor Rákóczy indulóban volt, a hagyomány szerint a hűséges rutén nép keserves sírása kísérté a búcsúzó fejedelmet, sőt egy Barna Mihály nevű cigány, Rákóczy egyik cigányzenekarának primása, a fejedelem lába elé vetette magát, mondván: *mégysz, mégysz, felséges fejedelem, itt hagyod a vagyont, keresed a nincsent!* Ebből az időből való lehet *Rákóczy Ferenc búcsúdala* is, egyike a legszebb kuruc költeményeknek.

Bölcsum, vigasztalom,
 Dajkám és ápolóm:
 Szép Magyarországom!
 Jaj, szörnyű fájdalom,
 Meg kell tőled válnom,
 Vizeid folyását,
 Erdeid nyílását,
 Mezeid kalászat,
 Lovam lába nyomát
 Te áldott földeden
 Már többé nem látom.

Fúj már az őszi szél,
 Sárgul a falevél,
 Rád borul az nagy tél,
 Mikor semmi sem él,
 Én árva országom!
 Franciák oltalmát,
 Az lengyelek hadát,
 Sorsod javulását
 És bosszúállását
 Sötét felhőid közt
 Mind hiába várom.

Nincs is már énnékem
 Semmi reménységem:
 Megszakad a szívem —
 — Azt igen jól érzem —
 Érted rab országom . . .
 Vizeid folyását,
 Erdeid nyílását,
 Mezeid kalászatát,
 Lovam lába nyomát
 Te áldott földeden
 Én sohasem látom!

Nem, valóban nem látta többé soha a hazája földjét. Retentő csüggedés, mély levertség szállja meg az itthon maradottak lelkét. Ezekben az időkben születik meg a Nyikó vidékén, a Rákóczyt sirató székely népballada. Rákóczy kiáll a munkácsi sáncre s pántos pallosára támaszkodva rivalkodik réz-dobosára:

Dobosom, dobosom,
 Udvari dobosom,
 Most néked megmondom:
 Ne azt verd, hogy: mars, mars!
 De azt verd, hogy: rajta!
 Ördög nyúzza anyádat.
 Ne úgy verjed dobodat,
 Ne úgy verjed, mint eddig:
Isten tudja, hogy lesz, mint?
 Hanem úgy verd: rajta!
 Rajta! Rajta! Rajta!

De mind hiába. »Dobos már dobolhat, Rákóczy unszolhat«, a kuruc tábor lehajtja zászlait a majthényi síkon. Keseredett szívvel hagyja el az országot. Búcsúzik két országa népétől: a vitéz magyartól s a vitéz székelytől. És Pataktól, melynek már »német a gazdája« s Munkácstól, legkedvesebb várától, »én édes hazámat már többé nem látom«... Tudja,

hogy eljön még az idő, amikor az ország sírva vár régi vezére, tulajdon vére után.

Mikor rég elmentem,
Visszasóhajtotok;
Mikor rég meghótám,
Akkor is sirattok.
Haló poromból is feltámasztanátok,
Összeszednétek még
Porhadó csontimat!

Amerre tenger zúg,
Amerre a szél jár,
Csillag lehanyatlik, —
Ott nyugszom meg én már . . .

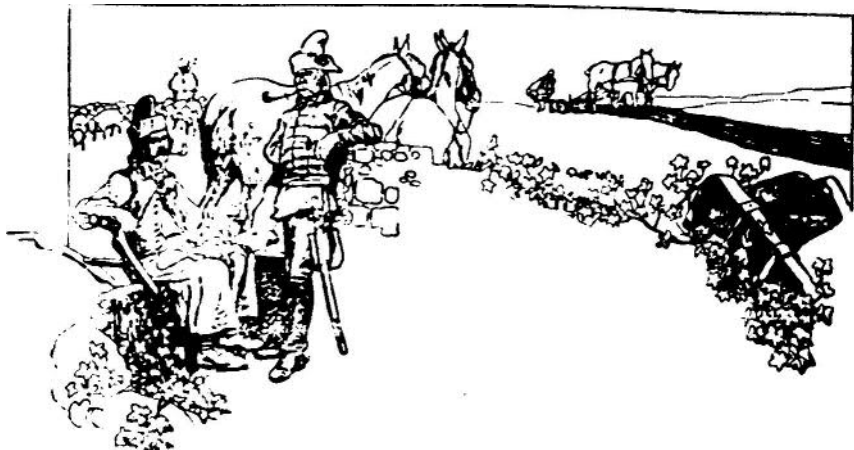
Bizony, visszasóhajtották, visszasírták s feltámasztották volna haló porából is. Megújul a német világ, a jó magyar hazafinak nincs becsülete. A szabadságharc hőseinek birtoka kapzsi emberek prédája lesz. Német földesurak lepik el az országot. A »sas« körme közt, »fonnyad« a szegény magyar nép . . . És megszületik a híres Rákóczy-nóta, az elnyomott magyar nép e szívrázó jalkiáltása:

Jaj régi szép
Magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat s tép!
Mire jutott állapotod,
Romlandó cserép!
Mint egy ékes eleven kép,
Valál olyan szép,
Magyar nép!
De a sasnak körme között
Fonnyadsz mint a lép,
Szegény magyar nép!
Mikor lesz már ép?

Megromlottál mint a cserép,
Jaj, hát szegény magyar nemzet
Jóra mikor lép?

A XVIII. század bús magyarjainak ez a dal az imája, melynek szomorú dallamát a tárogató síp mellett énekelik, míg nem elfeledteti a világhírű Rákóczi-induló, melyet nem közvetlenül a Rákóczy-nótából, hanem egy külön fejlődött trombita-riadóból csinált később, 1805-ben Scholl karmester. A múlt dicsőségén való borongás s a harcra tüzelő riadó egyesül ebben az indulóban: hallatára végigszárnyal lelkünkben a múlt dicsősége és gyalázata s mintha minden hangban egy-egy tűzszikra volna, úgy érezzük, hogy lobogva ég testünkben minden idegszál s vakon rohanunk előre: élet vagy halál!

A magyar nemzet történetkönyvéből kiszakgathatnánk az egész kurucvilág lapjait: ez az induló megőrizné Rákóczy Ferenc nevét, emlékét. Ott van ez minden magyar ember szívében. Ki nem törüli soha semmiféle földi hatalom.

A »CSÖNDES« VILÁG.

Törökvilág, németvilág, kurucvilág szörnyen kimerítette a nemzetet, nem csuda, ha örömmel fogadta a szatmári békét. A másfélszáz esztendő, örökös harci zajtól nyugtalan világra csöndes világ következik, a békés munka ideje, melyet alig zavar meg a törökkel való leszámolás s a Péro-féle lázadás, melyet nagyhirtelen elfojtanak.

A hirtelen elhunyt I. József örökébe testvére, III. Károly lép, a Habsburg-családnak az időben egyetlen férfitagja. Spanyolországból jön haza, hol a francia királlyal viselt háborút a spanyol trónért, hogy megkoronáztassa magát. Előre küldik Pozsonyba a szent koronát, melyet a kurucvilág idejében Bécsben őriztek. A pestis miatt az 1712-ben megnyílt országgyűlés három évig húzódik: 1715-ben iktatják törvénybe a szatmári békét. Kötelezik a királyt, hogy legalább minden három évben országgyűlést tartson; a koronát az országban őriztesse; a töröktől visszafoglalt s visszafoglalandó területeket Magyarországra kebelezzék; a magyar

kancelláriát s kamarát szabadítsa fel az idegen befolyás alól. Ugyanez az országgyűlés kötötte ki a nemzet királyválasztó jogát is az esetre, ha a király fiúörökös nélkül halna meg. Törvénybe iktatják az *állandó hadsereget* s az eltartására szükséges *hadi adót*, de fenntartják jövőre is a régi hadszervezetből a *nemesi felkelést*, vagyis: háború esetén a nemesiség fegyverviselésének kötelességét. A nemesember ezzel fizeti az adót, a pénzt ezentúl is a paraszt adja. Az állandó hadsereg fenntartására állandó adóalapról kell gondoskodni s a király elrendeli az adóalap országos összeírását. Bár a megyék kölcsönösen írják össze egymás adóját, ez az összeírás is megbízhatatlan s nem igazságos, miután a jobbágy személyén s nem a földön van a teher. A nemesség hallani sem akar arról, hogy a földre vessenek adót s csakugyan ha nem is igazságos, de jogos alapon áll a nemesség: ha a közjog szerint a nemes nem fizet adót, a jobbágytelket sem terhelheti adó. Aminthogy a nemesi birtok értékét nem is a terület, hanem a jobbágyok száma után ítélték meg. Mit ér a birtok, ha nincs, aki művelje? A súlyos közterhek tehát ezentúl is a paraszt vállán maradnak.

Hogy a törökök kiűzése s a kurucvilág lezajlása után türethetőbb napok virradtak a népre, ez szinte magától érthető. Béke idején, ha különben nagy terheket is kell viselnie a népnek, a munkának mégis csak van némi látszatja. Volt ugyan háború a törökkel az 1716-ik és 1717-ik esztendőben, de e háborúk nem viselték meg az országot. Pétervárad és Belgrád mellett megverték a törököt, Temesvárt visszafoglalták s a szultán a passzarovici békében lemondott a Szerémségről, le a temesi kerületről, sőt átengedte Szerbiát is, s Bosznia és Oláhország egy részét. Később ugyan ezek az utóbbi foglalások elvesztek, de a Bánság és Szerémség megmaradt s az 1718-ban kötött passzarovici békével a mai magyar államterület teljesen felszabadult a török iga alól.

Már a passzarovici békekötésnél osztrák tartományként bántak el Magyarországgal: magyar ember nem vett részt az alkudozásokban, jöllehet az 1715-iki törvény biztosította ezt a jogot. A bécsi kormányt a törökön aratott győzelmek újra elvakították, az új foglalásokat osztrák tartományoknak tekintették s úgy ide, mint általában a néptelenné vált területekre tervszerűen telepítik be az idegeneket. Mindjárt a szatmári békekötés után megkezdődött a betelepítés s csak 1712-ben 12 ezer főnyi német vándorolt be a Rajna vidékére. A bécsi kormány nagy készséggel segítette elő e bevándorlásokat, még pedig azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy az idegenek elárasszák az országot a magyar faj rovására. De ebbeli célja nem sikerült. Mert ugyanakkor, mikor az idegenek előzönlöttek az ország délibb részeit, a magyarságnak az a része, mely a háborús időkben az ország északi részébe menekült, a törökök kiűzése után visszahúzódott az Alföldre, az idegen telepesek pedig, kik magyar földesurak birtokán telepedtek le, lassanként megmagyarosodtak. A nagyobb arányú telepítések 1720 után kezdődnek, bár a szatmári békét követő öt esztendőben 730 új község alakult az Alföldön.

Egyes főurak is nagy buzgósággal vettek részt a telepítés munkájában. Báró Harucker békési főispán, aki a kincstárnak adott 70 ezer forint kölcsön fejében Békésmegye felét kapta s a másik felét is megvette 70 ezer forinton, az egész megyét tótokkal telepítette be. Gróf Mercy németeket és franciákat telepít a temesi bánóságba, melyet a bécsi kormány kiszakított Magyarország testéből. Az ország népessége ez időtájt valamivel több két és fél milliónál s ennek 45 százaléka tiszta magyar, a többi német, tót vagy ruthén, szerb, horvát és oláh. Maroknyi nép óriási területen. Az 1723-iki országgyűlés törvényesen is elrendeli az idegen lakosok betelepítését. Nagy a szükség a munkáskézben s valóban

ideje, hogy a parlagon hevert földeket újra felhasogassa az ekevas. A baj csak az, hogy a valóságban ez a betelepítés a magyar faj ellen irányul.

A pragmatika szankció.

Az 1722/23-iki országgyűlés 125 cikkből álló törvénykönyvet alkotott s e cikkek közt van sok nevezetes, az alkotmányt, a belső rendet biztosító, de legnevezetesebb s hazánk, történetében korszakot alkotó az I., II. és III. törvénycikk. A királynak nem volt fia. csak leánygyermeke s már 1713-ban családi törvényt alkotott, mely szerint utána leányai és azok ágának kihalta esetén I. József, végre I. Leopold leányainak utódjai örököljék összes örökös birtokait. A magyar országgyűlés 1722 július 30-án egyhangúlag elfogadta a leány-örökösödést, így született a híres *pragmatika szankciónak* nevezett 1723-iki törvény, melynek két első cikke szentesíti a nőágon való örökösödést, Magyarországnak az örökös tartományokkal való szövetségét, a III. cikk a magyar alkotmányt, a magyar állam önállóságát biztosítja.

Ezen a korszakalkotó országgyűlésen hozott törvények kötelezik a királyt, hogy amennyire európai súlyos gondjai megengedik, az országban fog lakni; három évenként legalább egy országgyűlést tart; a töröktől visszafoglalt vagy katonai uralom alá került területeket visszakebelezi. Ez az országgyűlés létesíti a *helytartótanácsot*, a közigazgatás központi főhatóságát, mely közvetlen érintkezett a királlyal. A nádor elnöklete alatt működő helytartótanácshoz érkeznek a királyi rendeletek, ez közli a vármegyékkel és városokkal s általában felügyel a törvények végrehajtására. Pesten, az ország középpontjában állítják fel a legfőbb törvényszéket, a hét-személyes táblát, melynek elnöke a nádor vagy az ország-

bíró. Pesten állítják fel a királyi táblát is, a nemesek törvényszékét. Dunán innen, Dunán túl, Tiszán innen, Tiszán túl és Horvátországban kerületi táblákat állítanak. Erdélynek is van kancelláriája Bécsben s királyi kormányzó tanácsa Nagyszombatban, királyi táblája Marosvásárhelyen. És megnyitja a törvény az ország kapuit az idegenek előtt s a bevándorló kézművesnek 15, a jobbágnak 6 évi adómentességet biztosítanak, csakhogy serkentsék a beköltöző kedvet.

A csöndes munkásság idejéhez értünk, de a szép remények közül sok minden nem teljesül. A királyt elfoglalják egyéb gondjai, különösen az a gondja, hogy a nőági örökösödést a külföldi államokkal is elismertesse. Távol van az országtól s csak 1728-ban hív össze országgyűlést. Többet aztán nem is tartott s mikor a nádor meghalt, nem töltötte be a nádori széket, hanem leányának, Mária Teréziának leendő vőlegényét nevezte ki Magyarország helytartójának, a törvény ellenére. Helytartótanács és kamara idegen befolyás alá került, a nép roskadozott a nagy hadi adó alatt, tenger pénzbe kerültek a külföldi háborúk s végül kudarccal végződtek: a francia király elvette III. Károlytól Nápolyt és Sziciliát. Balul ütött ki a törökkel való háború is, melybe az Oroszországgal való szövetség révén keveredett s melynek következtében, a Temesköz kivételével, minden foglalatást vissza kellett adni a töröknek, mi a passzarovici béke alapján kezünkre jutott volt.

A Péro-féle lázadás.

III. Károly uralkodásának utolsó felére esnek e szerencsétlen háborúk s esik az a parasztlázadás is, mely 1735-ben tört ki Békés megyében, a lázadás vezetőinek kiáltványa szerint »özvegyekért, árvákért s nemes vallásunkért«. A lázadás elfoj-

tása után azonban a vizsgálat kiderítette, hogy bár a lázadás vezérei (csupa egyszerű paraszt emberek) »a haza és a vallás szabadsága s az özvegyek és árvák érdekében írtak is leveleket, mégis csak oly okok idézték elő a zavargást, hogy az adó nagy s hogy a földesurak és bérlők zsarolása s követeléseai tűrhetetlenek«. A vallásüldözés inkább alkalom volt a lázadás kitörésére. Ugyanis a helytartótanács 1735-ben meghagyta Békésmegyének, hogy ahol a kálvinistáknak és lutheránusoknak régebben nem volt szabad vallásgyakorlatuk, akadályozza meg őket templomok építésében s a görög-keletieknek se engedje meg, hogy új helyen templomot építsenek. Mert tudnunk kell, hogy a bécsi kormány komolyan tervbe vette a görög-keleti vallásnak a róm. katolikus vallásba való olvasztását, mely törekvésben a szerbek nemcsak vallásuknak, de nemzetiségüknek is halálos veszedelmét látták.

Ehhez járult a szerb parasztságnak rohamosan rosszabbodó anyagi helyzete. Ezt a népet közvetlen a török kiűzése után telepítette be a bécsi kormány mint határőrséget. Jelentékeny kiváltságokban részesültek, míg hasznukat vélték vehetni a török esetleges beütései ellen s míg tényleg hasznukat is vették a Rákóczi-féle szabadságharc leverésében. Ám a kurucvilág lezajlása után rossz napok virradtak a betelepített népre. Sorsa közös lett a magyar jobbágyéval. Erőszakosan térítették át a katolikus hitre s mind nyilvánvalóbbá lett a bécsi kormány abbeli törekvése, hogy hitüktől is, nemzetiségüktől is meg akarja fosztani, amellet, hogy folyton nagyobb és nagyobb adókkal terheli. Mikor aztán a kormány által felbérelt metropolita egyenesen felszólította híveit Belgrádban, hogy fogadják el a katolikus vallással való uniót, csordultig telt a pohár. A gyűlés felháborodása elől török földön át menekült a metropolita Bécsbe, hogy meggyőzze az udvart terve helytelenségéről.

Ezen a gyűlésen jelen volt SzegedinácZ Jovanovic Péter is, népszerű nevén: *Pérot*, egy galambfészék hajú, övig érő szakállú kapitány, aki mint afféle határőrszázados Pécskán lakott s akinek valamelyik őst még Rákóczy Zsigmond telepítette le vagy százhatvan társával Aradon és környékén. Pérot erősen bántotta a bécsi kormány hálátlansága, de talán nem is tör ki lázadásban lelke háborgása, ha erre a magyar parasztok nem ösztökélik. Békésmegyei szent-andrási parasztok neszelték meg, hogy az öreg rác kapitány békétlenkedik, ezek keresték fel Pérot s szólították fel, hogy álljon az elégedetlen magyar és rác parasztság élére. De bármelyik részről történt a kezdés, elég az, hogy a magyar és rác parasztok egyesültek, hogy a porciótól (már t. i. a nagy tehertől) megszabadítsák a népet«. A nép megmozdult csakhamar a szomszédos vármegyékben is, de Pérot nem állhatott a lázadás élére: elárulták s elfogták Aradon. A rácok erre cserben hagyták a magyarokat, a vármegyék a katonaság segítségével levertek a lázadókat, Pérot és három magyar kerékbe törtek Budán, négy magyart lefejeztek s még sok embert büntettek mindenféle büntetéssel.

Így végződtek a csöndes« évek. A sok balszerencse megtörte III. Károlyt s amikor 1740-ben meghal, az örökségben leányának, a szép Mária Teréziának bizony nem sok öröme telhetett.

»ÉLETÜNKET ÉS VÉRÜNKET!«

Az összes európai hatalmasságok elismerték volt III. Károly életében a nőágon való trónörökösödést, de amint behunyta szemét, szövetkeztek a Habsburgok birodalmának szétdarabolására. A bajor választófejedelem Ausztriára, Csehországra és Tírolra vetett szemet; a porosz király Sziléziára; a lengyel király Ausztriára és Stiriára; a spanyol király Lombardiára. Amikor a szép, fiatal Mária Terézia (1740—178(5) lejött Pozsonyba, hogy megkoronáztassa magát, az ellenséges fejedelmek már megkezdették a támadást ellene s e támadások visszaverésére nem volt elég erős Ausztria. Üres kincstár és igen gyöngé hadsereget örökölt Mária Terézia s nyilvánvaló volt, hogy Magyarországra ezúttal nagyobb szükség

lesz, mint valaha. Magyarországra vár a nagy feladat, hogy megvédje a Habsburg-család birodalmát. Készülnek is a rendek erősen az országgyűlésre: itt a kedvező alkalom, hogy a sérelmek orvosoltassanak. A német és cseh tartományokban már adót vetett a nemességre és papságra Mária Terézia s a magyar nemesség nem ok nélkül tartott attól, hogy ugyanígy akar tenni Magyarországon is. Magában a koronázási hitlevélben akartak e részben biztosítékot. Aztán felsorolják a többi kívánságokat: az ország saját törvényei és szokásai szerint kormányozandó; a töröktől visszafoglalt területek mind az országhoz csatolandók; Erdély, mint a magyar korona tartománya, az országba visszakebelezendő; a nádori szék egy évnél tovább nem maradhat üresen; nagyobb és kisebb tisztségekre csak magyarok nevezhetők ki; a hadügyeket magyar hadi tanács igazgassa s így tovább. A királynő ugyan nem hajlandó mindezt hitlevélbe foglalni, de válaszában megnyugtatta a rendeket, hogy a nemesség nemadózása oly kiváltság, mely még országgyűlési vita tárgya sem lehet, a többi kívánságokat pedig törvényhozás útján teljesíti.

A rendek leírhatatlan lelkesedéssel fogadják a szép királynő megnyugtató válaszát, a koronázási ajándékot száz-ezer forintra emelik s június 25-én fényes ünnepségek közt teszik fejére a szent koronái. Közben mindjobban beborul az ég a Habsburgok birodalma felett: Nagy Frigyes porosz király betört Sziléziába, a bajor választófejedelem elfoglalta Felső-Ausztriát, Csehországot s közeledett Bécshez, hol várva várták. A fiatal királynőnek a sokat gyalázott magyarságban minden reménysége. Felhívja a pozsonyi várba az ország rendjeit, gyászruhában fogadja őket s könnyes szemmel tárja fel válságos helyzetét. »Mindenkitől elhagyatva, egyedül a magyarok hűségéhez és ősi vitézségéhez folyamodunk«, — mondja a királynő s a rendek, feledve a százados sérelmeket, egy szívvel, lélekkel ajánlják fel »életüket és vérüket a hazáért

és királyért«! Nyomban elhatározzák, hogy a nemesi felkelésen kívül 30 ezrenyi gyalog hadat állítanak ki. A nép nagy szegénységére való tekintettel ez a 30 ezrenyi rendes had leolvad ugyan 21 ezerre, de a főurak s köznemesek közül is többen nagy áldozatokat hoznak a nemesi felkelő sereg előállítására s a magyar nemesség felbuzdulása csakugyan meg is menti az osztrák tartományokat a szétzüllődéstől. A királynő csupán Szilézia egy részét veszi el, mikor 1748-ban véget ér az örökösödési háború. Szilézia miatt nyolc év múlva újra kitör a háború, mely hét évig tart, s mely ugyan Szilézia elvesztésével végződik, de a magyar vitézség új fényt derít e háborúban a magyar névre. A huszárok régi módra vágják, szabdadják az ellenséget: szörnyű vágatással rohannak a golyók zápora közé, fejüket a ló nyaka mögé rejtve, kardjukat a foguk közé szorítva, mikor aztán tetre kerül a sor, kézbe kerül a kard s utakat vágnak az ellenség tömött sorai között. A héteves háborúban gróf Hadik András huszáraival Berlint is »meglátogatta« s erős hadisarc fizetése után hagyta el.

Kormányzás rendeletekkel.

Ahhoz már csakugyan nem férhetett kétség, hogy a magyarok áldozatkészsége és vitézsége mentette meg Mária Terézia tartományait. És a királynő nem is háládatlan, különösen egyesek iránt. Pazar kézzel osztogatja a címeket, rangokat és hivatalokat s ügyes számítással édesgeti a bécsi udvar légkörébe nemcsak a fő-, de a köznemeseket is. De az ország iránt is háládatosnak mutatkozik. Megengedi, hogy a jász-kún-kerületek, melyek még Lipót idejében a német lovagrend birtokába kerültek volt, s ennek a kezéről III. Károly idejében a pesti invalidusok intézetének birtokába, félmillió

forinttal megválthassák magukat. Visszaadja nekik régi szabadságukat, kiváltságaikat s törvényes grófjuk, a nádorispán alá helyezi őket. Az országba visszakebelezi Bács-Bodrog-Csanád-, Csongrád-, Arad- és Zarándmegyéknek a törökök kiűzése után katonai kormányzás alá került részeit s csupán a török határszélek hosszában tartott meg három határőri ezred számára egy-egy kerületet. Magyar nevelőre, Batthyány Károlyra bízta elsőszülött fiát, Józsefet, Budán pedig palotát építtetett, jóllehet német tanácsosai ezt mindenképen meg akarták akadályozni. Visszaszerezte a 13 szepességi várost is Lengyelország felosztásakor.

Bár lelkében az önkényuralom híve, a magyar nemzet iránt sokkal nagyobb hálára van kötelezve, semhogy egyenes támadást intézne a magyar alkotmány ellen: az egyenes támadás helyett, ahol lehet, *mellőzi* azt. Tiszteletben tartja az alkotmányos formákat s a nemzet alig veszi észre, hogy voltaképen az osztrák örökös tartományok módjára kormányozzák Magyarországot is. Amikor a rendek 1751-ben, az örökösödési háború után, nem akarják megszavazni az 1719É óta állandóan harmadfél millió forint adónak egymillió kétszázezer forinttal való emelését, mert a nép nem bírja el: bosszúsan távozik Pozsonyból s tizenhárom esztendeig nem tart országgyűlést. Megkezdődik a rendeletekkel való kormányzás. A megyék önkormányzatát nem bántja ugyan, de a magyar királyi helytartó-tanács és a magyar királyi kancellária lassankint elveszti önállóságát: minden fontosabb intézkedés a bécsi minisztertanácstól indul ki s kancellária és helytartó-tanács végrehajtó közegekké sülyednek. Királyi rendeletek pótolják a hiányzó törvényeket, királyi rendeletek és nem országgyűlési végzések alkotják meg a szükségesnek vélt újításokat.

A nemesség ez időben még sokkal tudatlanabb volt, semhogy felvehette volna a harcot ama törekvések ellen,

melyek Magyarországnak Ausztriába való beolvasztására irányultak. Nemcsak hogy tudatlan, de különben is csak a maga érdekeire gondolt. Csak az ő kiváltságain csorba ne essék, egyébbel keveset törődött. A királynő kegyét leste a nemesség jórésze, a címek, rangok, anyagi és társadalmi kedvezések után szaladgáltak. Bécs valóságos búcsújáró helye lesz különösen a főnemességnek, mely csak itt érzi ól magát. Ledobják a nemzeti viseletét, megtagadják a nemzeti nyelvet, a német szó befészkelődik a főúri családokba, mit a királynő a magyar és német családok tervszerű összeházasításával is elősegít. Felállítja a királynő a magyar testőrséget, hogy ezzel a köznemességet is Bécsbe terelje s németté tegye. Áldott szerencsénk, hogy a királynő e törekvésének épp ellenkező lett az eredménye, mint amire számított: a testőrök megízlelték a francia és német műveltséget, öntudatra ébredtek, saját nemzetük elmaradottságának tudatára s Besse-nyei György és társai lelkes művelőivé lettek a magyar iro-
dalomnak!

Tizenhárom évi szünetelés után, 1764-ben hívja össze újra az országgyűlést Mária Terézia, hogy felemeltesse a hadi adót egymillió forinttal s szabályozza a nemesi felkelést. A rendek rosszat sejtettek. Nyilvánvaló volt a királynő szándéka: a nemesi felkelés hasznavehetetlen intézményét *pénzzel* akarja megváltani s ezzel részt ütni a nemesség legföltettebb kiváltságai: az adómentességen. A rendek hallani sem akarnak a nemesi felkelés pénzbeli megváltásáról s a királynő kénytelen megelégedni a hadi adónak hárommillió nyolcszáz-ezer forintra emelésével s a nemesi testőrség díjazására külön megszavazott százezer forinttal. Hogy valamit könnyítse-
nek más úton az ismét megterhelt jobbgyságon, arra már nem jutott idő. A királynőt annyira bántotta ez a szűkkeblű-
ség, hogy meg sem jelent az országgyűlés berekesztésén s több országgyűlést nem is tartott egész uralkodása alatt.

Újra rendeletekkel igazgatja az országot. Jó vagy rossz: minden az udvartól ered. Országgyűlés nélkül fog a királynő az úrbéri rendezés nagy munkájába, országgyűlés nélkül terjeszti ki a határőrvidéki szervezetet Erdélyre s a szabad székelységgel erőszakosan véteti fel a fegyvert. Ez a fegyverfelvétel nem ment végbe simán. Bukov generális valóságos vérfürdőt csinált Csík-Madéfalván 1764-ben, az önkényuralom előtt sok székely Moldvába menekül (később ezeket Bukovinában telepíti le Hadik András), de végre is az erőszak diadalmaskodik s megszületik a székely határőrség és ezzel a *székely katonavilág*, mely korszakalkotó fordulatot jelent a székelység történetében. Valóságos katonauralom alá kerül a szabad székelység, szigorú katonai fegyelem uralkodik nemcsak a katonai szolgálat idején, de otthon, a családi tűzhelynél s a községi életben is.

A királynő a jobbágyokért.

A »kifogyhatatlan jószágú királynő« a szó teljes értelmében leszoktatja a népet a gondolkozásról, a maga lábán való járásról, az egész ország helyett ő gondolkozik. A kormányzásban a férjének sem enged részt. Megkapja a császári címet a férje, de semmi hatalma nincs. A fiát, a későbbi József császárt, társuralkodóul veszi maga mellé, de csak a hadi ügyeket bízza rá, az ország minden egyéb gondjával, gazdasági és szellemi előhaladásával az ő elméje foglalatoskodik. A nemeség iránt hálával van eltelve, mert megmentette a Habsburgbirodalmat az elzülléstől, de viszont szívét meghatja a nép nagy nyomorúsága, megalázó szolgálai állapota. Törvényes úton nem tudja megnyerni a nemességet, hogy bármi kevéssel is járuljon a közterhek viseléséhez, erre törvénytelen úton sem vállalkozik, de egyet mégis megpróbál: rendezi a

földesúr és jobbágy egymáshoz való viszonyát. Az 1764-ik országgyűlés eloszlása után ideiglenes úrbéri szabályzatot dolgoztatott ki Magyarország részére, mely kölcsönösen megállapította a földesurak és jobbágyok kötelességeit és jogait. Ez a szabályzat a jobbágy személyére megállapítja a szabadköltözködést; gyermekét a jobbágy neveltetheti, más életpályára adhatja a földesúr beleegyezése nélkül is. Ha földesúrral van pere, a megyei ügyvéd köteles védeni a jobbágyot. Joga van a jobbágnak egy holdas belső telekre, melyen a háza és kertje van s 16—28 hold szántóföldre és 8—12 kaszás rétre. A legelőt közösen bírják a földesúrral. Joga van tűzi- és épületfát hordani a földesúr erdejéből, bort mérni szent Mihály napjától szent György napjáig. Ezzel szemben tartozik a jobbágy egész telek után 52 igás vagy kétannyi házi napszámmal, négy egész telek után egy *hosszú fuvarral*, mely azonban két napnál tovább nem tarthat. Minden egész telek után egy öl fát vágnak s visznek a földesúr udvarába. Hajtóvadászaton három napot hajtani kötelesek. Fizet a jobbágy a föld minden terméséből kilencedet, az apró marhából (juh, bárány, kecske, csirke stb.) egy párt s füstadó címén egy forintot.

Nem volt gyökeres a javítás, de sok tekintetben kedvezett a jobbágyságnak ez az úrbéri szabályzat s ép emiatt nehezen is ment a végrehajtása. De nagy haladás a régi állapothoz képest s egész az 1832—36-iki országgyűlésig e szabályzat alapján állott fenn a viszony földesúr és jobbágy között.

A gyökeres javulás egy későbbi kor munkája.

Németesítő törekvések.

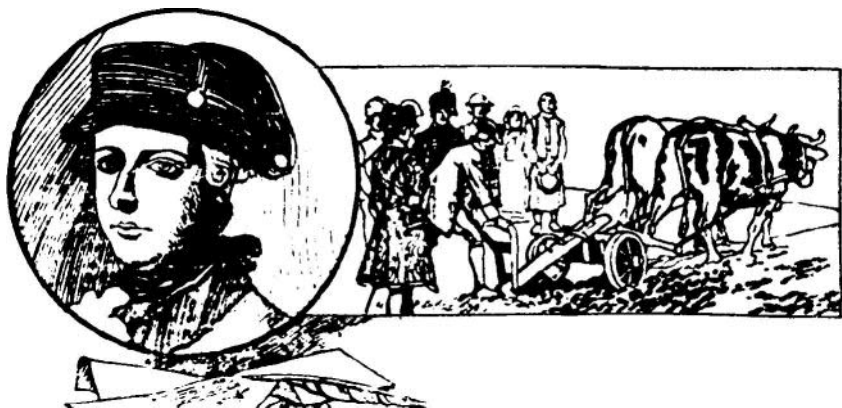
A nemesség s különösen a főnemesség csupán a kiváltságaira féltékeny s szemet húny a királynő egységesítő, németesítő törekvéseire. A bécsi udvar fénye megvakítja s nem látja, hogy mint formál a királynő minden intézményt osztrák mintára Magyarországon is. A közoktatásra is ráteszi a kezét a királynő s osztrák mintára megszerkeszteti a *Ratio educationis-t*, mely a nép- és általában a közoktatás terén korszakos alkotás, csakhogy épenséggel nem a nemzeti nevelést szolgálja. Az elemi oktatás nyelvét az *anyanyelvet* teszi s a magyar nyelvet nem tekinti állami nyelvnek, egyszerűen a magyar *faj* nyelve s szó sincs arról, hogy tanítsák az oláh, tót, meg a többi nemzetiségek iskoláiban. De már a német nyelv köteles tantárgy minden iskolában. A tankönyv egyik lapján az anyanyelv, másik lapján a német áll s a nagyobb városi iskolákban meg is kezdik a két nyelven való tanítást. A magyar nyelv a magyar paraszt és a köznemes nyelve, a fő- és a birtokos nemesség a latin nyelvet használja, most meg, mikor arról van szó, hogy a magyar lépjen helyébe, a nagy többség megnyugszik abban, hogy a »művelt« német nyelv szorítsa ki a latint. Amikor Mária Terézia 1780-ban meghalt, a tősgyökeres magyar Kecskemét iskoláiban latin, német és magyar versekben keseregtek a nagy királynő halálán s még a különben hazafias *Magyar Hirmondó* is (az első magyar újság) megdicséri Búzás János uramat a német beszéd tanítóját, írván: »a német beszéd, melyet azon nyelvnek tanítója, Búzás János uram elmondott, jeles bizonyossága annak, mennyit köszönhet a tisztességes és hasznos tudományoknak köztünk s velünk együtt azon egy felséget uraló népek között való terjedése Mária Teréziának«.

Valóban, az általános művelődés terjedése sokat köszönhet Mária Teréziának, de még többet köszönhet vala, ha nem-

zeti szellemben terjed ez a művelődés. A nagy királynő igazán szívén viselte a művelődés dolgát. Gimnáziumokat, akadémiákat alapított a városokban, áthelyezte a nagyszombati egyetemet Budára 1770-ben s kiegészítette az orvosi szakkal. A jezsuita rend vagyonát lefoglalta s mind az iskolák javára fordította. Gondja volt a papnevelésre s új püspökségeket alapított Szombathelyen, Rozsnyón, Besztercebányán és Székesfehérvárott. De vallás dolgában türelmetlen volt a különben igazságos lelkű királynő, s nemcsak szépszerével, de erőszakkal is térítette át a protestánsokat a katolikus hitre s annyira ment, hogy a protestánsokat minden hivatalból kizárta.

Nagy erények nagy hibákkal ölelkeztek ebben a jósgos szívű, nemeslelkű asszonyban, akinek legnagyobb hibája a mi szemünkben, hogy nem tudott a magyar lélek mélyére pillantani: az osztrákéval egyforma ruhát szabott rá s németté akarta tenni a magyar voltára büszke magyart. Az ő nyomdokain járt a fia is, a nagyeszű, nagyműveltségű József császár, de már sokkal nyíltabban, erőszakosabb eszközökkel. Természetesen, ő sem ért célt.

A nemzet kezd ébredezni.

A NÉPBOLDOGÍTÓ CSÁSZÁR.

Negyven esztendeig volt Magyarország királya Mária Terézia s ebből huszonöt esztendőn át országgyűlés nélkül, rendeletekkel kormányozta az országot. Fia, II. József császár, aki legszebb férfikorában (1780—1790) lépett örökébe s kinek a sors csak tízesztendei uralkodást engedett, meg sem koronáztatta magát s egyetlen országgyűlést sem tartott. Míg Mária Terézia kerülő utakon támadta az ősi alkotmányt s asszonyi simasággal, egyéniségének varázsával próbálta elaltatni a nemzetet, II. József nyíltan üzen hadat a régi, szerinte elavult rend ellen s gyökeréig újra akarja formálni a »magyar tartományt«. A szent koronát oly ékszernek nézi, mely nem fejlődmi főre, de lomtárba való s eszében sincs, hogy megkoronáztassa magát. El is nevezik ezért kalapos királynak. Mivelhogy anyja életében nem jut megfelelő szerep az ő nagyratörő lelkének, népboldogító terveit, melyek lelkében forrongtak, egyszerre akarja megvalósítani. Ha simán nem lehet, hát erőszakkal. Szívét meghatja a föld népének szo-

morú állapota s már mint trónörökös, majd mint császár gyakran beutazza tartományait. Magyarországon is többször megfordul, szóba ereszkedik a jobbagy-, a zselléremberrel, érdeklődik a hallgatja ügyes-bajos dolgait, figyelme élete folyását s erős elhatározás érlelődik meg lelkében: ledönteni a válaszfalakat ember és ember közt, jogokban és terhekben igazságosan megosztogatni urat és parasztot. Második Mátyás király ő — német kiadásban s gyakran mondja: »Kiveszem Mátyás királyt a magyarok szájából«. Csakhogy Mátyás magyar volt, ő meg német "s azzá akarta tenni az országot is. Itt követte el a súlyos, nagy hibát s ezért a népboldogító császárnak keserűen meg kellett lakolnia.

A császár rendeletei.

A nemzetet végtelenül felháborítja a tény, hogy a koronát Bécsbe viteti, de a császár nem törődik a felháborodással s megkezdi a rendeletekkel való kormányzást. »Szabad egyház szabad államban«: ez a jelszava s kiadja a *türelmi rendeletet*, melyben visszaállítja a protestánsok vallásszabadságát. Megengedi a rendelet, hogy a protestánsok ezentúl ott is építhetnek templomot, ahol eddig tilos volt; lakhatnak mindenütt; szerezhetnek házat, telket; viselhetnek mindenféle hivatalt; nem kötelezhetők vallásukkal ellenkező esküformára; katolikus vallásról is át lehet térni a protestáns hitre s a protestáns lelkészek semmiben sem függenek a katolikus egyház fejétől. De hát ez csak *rendelet* és nem *törvény* s míg a katolikus egyház fejét igen bántja, a protestánsok sincsenek vele elégedve. Sérti az önérzetüket, hogy az ő vallásuk csak túrt vallás.

Ám a nagy, a merész újítások még csak ezután kezdődnek. Tartománynak tekinti Magyarországot s egyforma

kormányzást, egyforma közigazgatást akar az összes tartományokban s ennek a közigazgatásnak a nyelve is csak egy lehet szerinte: *német*. Jogot és terhet egyformán akar megosztani az egész birodalomban, de hogy ezt alkotmányos úton tegye, arra nem is gondol. Hivatalos nyelvvé teszi a németet a kormányzat és a közigazgatás minden ágában. Mindössze három esztendő t enged az eddigi hivatalos nyelvnek, a latinnak, azontúl az ország összes hatóságai, törvényszékei, az ügyvédek is csak a német nyelvet használhatják. Vármegyei tisztviselő is csak németül tudó ember lehet. Latin iskolába csak oly gyermeket lehet felvenni, aki ír és olvas németül.

A vármegyék keserű hangon írnak fel a rendelet ellen, de míg egy részük a magyar nyelv jogait követeli, számos megye akaratlanul igazat ad a császárnak: a német helyett a latint kívánják s csak ha a latin nem lehetne a hivatalos nyelv, az esetben kívánják a magyart. De a császár nem törődik az országos feljajdulással, s fő- és köznemesek beadják derekukat: a főnemesek nagy része már amúgy is tudott németül, a köznemesek is nekilátnak a német nyelv tanulásának. *Igazságtalan* megterheltetést látnak a latin hivatalos nyelvnek németté változtatásában, *nemzeti veszedelmet* csupán néhány lelkes író lát, akik már Mária Terézia idejében s még inkább József e rendelete következtében kettőzött buzgósággal kezdik művelni a magyar nyelvet és irodalmat. A fő- és köznemesség megalkuszik a kényszerhelyzettel s a magyar nyelvet csak a szegény, elnyomott parasztság őrzi s néhány lelkes író, mint a gárdista Bessenyei György, a székely születésű Baróti Szabó Dávid, a mesemondó Péczely József, a nyelvtudós Révai Miklós, a parasztság lelkes szószólója, Bacsányi János, a regényíró Dugonics András s még néhányan. Ők megható kitartással írnak és írnak, védik a magyar nyelv jogait s bizonyítgatják a saját test-

véreiknek, hogy: íme, a magyar nyelvet épúgy lehet használni hivatalos nyelvnek, mint a németet vagy latint.

A nemességet a német nyelvi rendelet korántsem háborítja fel annyira, mint az, amely az *országos népszámlálást* s a házak *összeírását és számozását* rendeli el. A császár különösen hangsúlyozza a rendeletben, hogy a népet nem az újoncszedés miatt akarja összeírtni, hanem hogy kitűnjék a nép száma és gazdagsága; ami meg a házak számozását illeti, az ő palotája is meg van jelölve számmal. De hiába: a nemességet valóságos rémület szállja meg. Világosan látni vélik a császár szándékát, mely nem lehet egyéb, mint a nemesség megadóztatása és katonáskodásra való kényszerítése. Egy-két megye kivételével a megyék a felháborodás, az elkeseredés hangján írnak fel a »nemesi előjogokat meggyalázó « rendelet ellen, de a császár nem törődik a szenvedelmes hangú feliratokkal. Gyakorlatok ürügyével megszállja az országot katonasággal. Ő maga is lejön az országba, személyesen érintkezik a nemességgel, igyekszik megnyugtani írásban és szóban, hogy az összeírással nem akarja bántani a nemesség jogait. De mikor látja, hogy nem képes megnyugtani a felizgatott kedélyeket, a fegyveres erőszaktól sem riad vissza. Több vármegyében fegyveres erővel számozzák meg a házakat. Néhol az előkelőbb nemesség felbujtogatja a köznemességet és parasztságot s a tudatlan nép menekül a falukból abbéli félelmében, hogy katonának írják össze.

A Hóra-féle lázadás.

Az összeírás adott alkalmat a hírhedett Hóra-féle lázadásra is Erdélyben. Ismétlem: alkalmat, mert a népszámlálás nem nyugtalanította az oláh parasztot, sőt ettől remélte a szolgaságtól való megváltását. Az oláh nép, mely különben

is sóvárgott a székelyekéhez hasonló határőri katonáskodásért, abban a hitben, hogy ezáltal felszabadul a terhes jobbágyi állapot alól, a rendelet hírére azonnal megmozdult s önként jelentkezett a fegyverfelvételre a katonai hatóságoknál, melyek, — elég meggondolatlanul, a — jelentkezést el is fogadták. Nem csuda, ha az oláh jobbágy is szabadulni igyekezett a keserves állapotból, mert a földesurak igen mostohán bántak velük, de a lázadás mégis nem magános földesurak birtokán tört ki, hanem egy kincstári uradalomban, a zalatnaiban. E kincstári uradalom tisztviselői lelketlenül zsarolták, sanyargatták a jobbágyokat, akik végre is felzendültek. Egy Hóra nevű írástudatlan ember volt a vezetőjük, aki a sanyargatott jobbágyok ügyében háromszor is járt Bécsben a császárnál gyalogszerrel. A császár fogadta is egyszer Hérát s amikor kitört a lázadás, általános volt a hit, hogy a császár bízta fel Hérát a lázadásra.

Ezt a császárhoz nem méltó gyanút bőségesen táplálta a császárnak a nemesség iránt tanúsított ellenséges magatartása s nem kevésbé a hadseregnek a lázadás idején tanúsított botrányos viselkedése. De bármennyire is úgy látszott, hogy egy esetleges parasztlázadás előbbre viszi a császár tervét, amennyiben a nemesség majd levonja abból a tanulságot: fel nem tételezhető egy fejedelmi személyről, legkevésbé József császárról, hogy népeinek egyik osztályát a másik ellen felbízassa. A valóság az, hogy az udvarnál mindig figyelembe vették az oláhok panaszait, jöttek is a rendeletek az erdélyi kormányzósághoz a sérelmek orvoslása végett, de a kormányzóság is, a vármegyék is húzták-halasztották a sérelmek orvoslását, s mikor a császár elrendelte az összeírást, az izgatóknak könnyű volt elhíttetni a tudatlan néppel, hogy megszabadulnak a jobbágyságtól, ha felveszik a fegyvert.

Az sem volt titok a nép előtt, hogy a császár lelkes híve a közteherviselésnek. Ehhez járult a császár erdélyi utazása, mely

alkalommal szívesen szóba állott a paraszttal s nagy érdeklődéssel kérdezősködött sorsuk felől. Hórának könnyű volt félrevezetni a népet, mert nemcsak azzal jött vissza Bécsből, hogy volt a császár színe előtt, de még írást is mutathatott, mely ugyan az udvari kancellária válasza volt az oláhok panaszos levelére, ám az írástudatlan nép elhitte, hogy azt maga a császár adta Hórának. Ezrével tódult a nép a katonai hatósághoz, azok meg csak írták össze a fegyverfelvételre jelentkezőket. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a nép nemcsak megtagadta az engedelmséget a földesuraknak, de meg is kezdte a rablást, gyújtogatást, gyilkolást. A pópák és dászkálok, egy-kettő kivételével, állandóan izgatták a népet, a vezetőszerp azonban három közönséges jobbágyembernek jutott: Hóra, Kloska és Krisán ezek a vezetők. Ezek csődítették össze a népet azzal, hogy vegyék át a fegyvert Károlyfehérvárt, hol a katonai hatóság már több ezer jelentkezőt írt össze. Jól tudták a vezetők, hogy a nép számára nincs ott semmi fegyver, ők csak össze akarták csődíteni a törneget s aztán megkezdeni a munkát: a magyar nemesség kiirtását.

Ismétlődnek a Dózsa-féle lázadás szörnyűségei. A századokon át elnyomott nép vért szagolt s vadállati kegyetlenséggel torolja meg a százados sérelmeket. Faluról-falura mennek s a kínzásoknak, a kivégezéseknek nincs az a fajtája, mit meg ne próbáljanak. Kisebb-nagyobb tömegekre oszolva ellepik Hunyad- és Zarándmegyét, aztán futótűzként terjed a lázadás: átcsap Alsófehérmegyébe, Tordamegyébe, át Aradmegye déli részébe is és a katonaság összedugott kézzel nézi a szörnyű mészárlást! Szabad a rablás, a gyújtogatás, romokban hevernek a nemesi udvarházak, gazdasági épületek. Számptalan esetben a katonaság szemeláttára gyilkolják le a nemeseket. Végre lejön a császár rendelete, mely keményen megparancsolja a lázadás elnyomását, a bujtoga-

tóknak hóhér keze által való kivégeztetését, de a hadsereg azontúl is kétszínűen viselkedik. És sűrűn jönnek ez ügyben a császár levelei, rendeletei, melyekben többször mond véleményt a lázadásról s annak okáról. Szinte halljuk felkiáltani: lám, lám, hová vezetett a nemesség elfogultsága, a kiváltságokhoz való okatlan ragaszkodás! Nemes szívének fáj a vérontás, de másfelől hatalmas bizonyítékát látja ebben a helyzet tarthatatlanságának.

Végre a lázadást leverik, a vezetőket elfogják, kerékbe törik, holttestüket négyfelé darabolják, azokban a községekben, ahol a legtöbb kegyetlenséget követték el, kifüggesztik.

A császár és a nemesség.

Megszűnt a lázadás, de nem szűnt meg a nemesség elkeseredése. Nyilvánvaló volt a nemesség szemében, hogy a császár, ha nemes szívének fájdalmat okozott is a vérontás, céljai elérésére kitűnő segítséget talált a lázadásban. Tisztában volt a császár céljaival a nemesség s nem lepte meg, amikor a lázadás elfojtása után a császár erélyesen nekilátott az úrbéri viszonyok rendezésének. Még le sem csillapodott a lázadás szülte izgalom, megjelent a császár rendelete (1785 augusztus 22) a földesurak és jobbágyok közti viszony rendezéséről. Ez a rendelet egészen eltörli a jobbágyok *földhöz kötöttségét* s ebben az értelemben megszünteti a jobbágy nevet. Személyükre szabad költözést enged; szabadon házasodhatnak a paraszt is a földesúr beleegyezése nélkül; mehet mindenféle pályára. És még több könnyebbséget ad a jobbágy-nak. Messzire van még a teljes szabadságtól, a robot és dézsma megmarad továbbra is, de a múlt-hoz képest nagy haladást jelent e rendelet. A nemesség, természetesen, az ősi jogok újabb sérelmét látta e rendeletben s amennyire

csak tehette, megakadályozta a végrehajtását. A pörlekedések, huzavonák jobbágy és földesúr közt általánosakká lettek e rendelet következtében, a jobbágyok számos helyen felázadtak, megtagadták az úrbériszolgálatot s otthagyták földesurukat. S mert a megyék a legerősebb akadályai a rendeletek végrehajtásának, a császár most a megyei önkormányzatra készül halálos csapást mérni. Tíz kerületre osztja az országot, minden kerület élére királyi biztost állít. A főispánoknak csak a címük marad meg, a megyék igazgatásától felmenti őket, az alispánok igazgatják a megyéket s a királyi biztosok ügyelnek a rendeletek végrehajtására. A császár maga készít egy óriási munkát, melyben a kerületek főnökeit utasításokkal látja el s külön-külön tájékoztatja őket az egyes megyék gazdasági, ipari, népességi viszonyai felől, magáról a népről, annak természetéről, hajlamairól. Megjelöli, hogy mely megyében mily módon, mily eszközökkel lehet a nép gyarapodását elősegíteni. Ez a nagyszabású munkát a császárnak nemcsak népboldogító, őszinte törekvései mellett tanúskodik, de tanúságot tesz ez nagy elméjéről, csudálatos tájékozottságáról is. Íme, egy uralkodó, aki ismeri az ország minden zegét-zúgát s jórészt nemcsak jelentésekből, de közvetlen megfigyeléseiből is. Íme, egy uralkodó, aki saját tapasztalatai, ismeretei alapján fog az átalakító nagy munkába!

A megyei közgyűléseket, hogy a királyi biztosok működését ne zavarják, egyszerűen eltörli, évenként mindössze egy közgyűlést enged, az is csak kisebb jelentőségű dolgokkal foglalkozhatik. Képzelterő a megyék feljajdulása! A császár eleve megtiltja ugyan, hogy feliratokat intézzenek hozzá, de a megyék ebbeli jogukból nem engednek, elárasztják a császárt feliratokkal. Nem törődik a feliratokkal, nem válaszol rájuk, ellenben a királyi biztosokat ráküldi a megyékre, hogy kezdjék meg működésüket. Egyidejűleg átalakítja az

igazságszolgáltatást is. Eltörli a megyei törvényszékeket s helyükbe harmincyolc alsó törvényszéket állított, melyektől a királyi táblához mentek a felebbezések. Az *úriszékek* illetékességét csupán a jobbágyok polgári és úrbéri ügyeiben hagyta meg s innen úrbéri ügyekben az alispánhoz, polgáriakban a királyi táblához lehetett fellebbezni.

De hátra van még a legnagyobb újítás: a *közteherviseles*, a legnehezebb kérdés valamennyi közt. A célt, hogy nemes és paraszt egyformán viselje a közterheket s egyforma jogot élvezzen, pillanatig sem téveszti szem elől a császár s csak kedvező alkalomra vár, hogy nyíltan előállhasson tervével. Egyforma adórendszert akar meghonosítani a magyar és német tartományokban s ennek főelve: a földbirtok arányos megadóztatása. Szerinte csak a föld lehet az adó állandó alapja. Meg kell adóztatni mindenféle földet területének nagysága, termékenysége s a termés vidéki ára szerint. Evégből fel akarja mérteni a földet s megbecsültetni. Maguk a királyi biztosok is figyelmeztetik, hogy hívjon össze országgyűlést, mert a temérdek jogfosztás miatt igen izgatott a nemesiség s ha még az adózásra is rákényszerítik, a nagy elkeseredés lázadásban törhet ki. Ám a császár addig nem akar országgyűlést tartani, míg a földmérés és becslés meg nem történt. El is rendeli ezt 1786-ban, a megyék felírnak ellene, keseregnek, óvást emelnek az önkény ellen, de semmit sem tehetnek, mert hadgyakorlat ürügye alatt az egész ország meg van rakva katonasággal. Megkezdették tehát a földmérést 1786 tavaszán. A hadmérnöki karból 750 tisztet küldöttek ki e munkára. Maga a császár is útra kél, bejárja az országot, saját szemével győződik meg, hogy rendkívül nagy, nehéz munkába fogott. A földmérők és becslők száma kevés, földméréshez nem értő parasztokat is alkalmaznak. A császár erősen sürgeti a munkát, de hamar-munka ritkán jó: nincs köszönet a végzett munkában.

Kárba vész a sok költség és fáradság, közben a törökkel háborúba sodródik a császár (az oroszokkal szövetségben Törökország felosztásáról álmadozott) s e háború eltereli figyelmét egyelőre népboldogító terveitől. Újoncokra van szükség s evéből 1787 nyarán megyei közgyűlést hirdet. A nemesség csak arra vár, hogy ismét együtt lehessen: az évek során összegyűlt keserűség kitör a szívekből, megtagadják az újoncállítást s országgyűlés összehívását követelik. Tudni sem akar a császár országgyűlésről s egyszerűen a királyi biztosokkal végezteti az újoncszedést. Sőt 1788-ban minden magyar ezredhez 400 újoncot követel, egyben a hadsereg élelmezésére nemestől, paptól, jobbágytól bizonyos mennyiségű gabonát a piaci árak feléért s ennek is csak felét fizeti ki azonnal a kincstár, a másik felével adós marad a háború végéig. A rendeletet a megyegyűléseken hirdetik ki a királyi biztosok s a rendek készek volnának az áldozatra: adnak újoncot is, gabonát is, vérüket is szívesen ontják, csak hívjon össze a császár országgyűlést. De a császár nem is válaszol s erőszakkal veteti el a gabonát az ellenszegülő nemességtől.

Az elkeseredés leírhatatlan. Nem elég, hogy erőszakkal veszik el az egyesekre kirótt gabonát s nem elég, hogy a rossz termés következtében némelyek nem is tudják szállítani a kirótt mennyiséget, ráadásul a gabonaszedők csalják a nemest is, a jobbágyot is s különösen az utóbbit szörnyű módon megkínózzák a fuvarozással. Az ingerültség általános s néhol komoly lázongásban tör ki. Közben a császár egészségét erősen megviseli a táborozás s a testét sorvasztó betegséghez járul lelkének keserűsége is: bármerre néz, mindenütt ellenszenvvel találkoznak nép- és országboldogító újításai. De az akadályok csak növelik lelke makacsságát s a betegség miatt még ingerlékenyebb lelke újabb, meg újabb reformokkal foglalkozik. Budán, a helytartótanács kebelében főtelekkönyvi hivatalt állított fel 1787 tavaszán, melynek az

lett volna a rendeltetése, hogy a földmérésből kitűnt birtokállapotot, a változásokat nyilvántartsa. Ezzel az újítással kapcsolatosan 1789-ben merész dologra vállalkozik: elrendeli, hogy a káptalanok s más hiteles helyek levéltárait szállítsák Budára s ezentúl e hiteles helyek dolgait a főtelevkönyvi hivatal végezze. A nemességet valóságos rémületbe ejti a rendelet. Mi lesz, ha a törvény védelme alatt álló hiteles helyekről az önkényuralom szülte főtelevkönyvi hivatalhoz kerülnek az összes magánbirtokokról szóló mindenféle oklevelek? Országos felzúdulás a felelet erre a rendeletre, mely nem is lép életbe: a háború gondja s a betegeskedés meggátolják a császárt a végrehajtásban.

Ugyanez a sorsa az adózási tervzeteknek is. S mikor a császár, 1789 szeptember 24-én, nyílt levélben szólítja fel a megyéket, hogy a jövő évi táborozáshoz adjanak pénzben és természetben segítséget, a megyék nagy többsége nyíltan megtagadja azt. Akkor a nyomor és az ínség az országban, — mondják a feliratok — hogy »ahhoz hasonlót a kuruc háború óta nem szenvedett a jobbágy-, ság*. Most már válaszol a császár: megígéri az országgyűlést, de nem tudja megmondani, hogy mikor hívja össze. A nemességet nem elégíti ki a válasz s ellenszegül az erőszakos újoncozásnak és gabonaszedésnek. Számos megyében elcsapják a kinevezett tisztviselőket, megszüntetik a német nyelven való közigazgatást s bátor hangon írnak fel a császárhoz, hogy sohasem mondanak le alkotmányos jogaikról és kiváltságaikról.

Ezt a bátor hangot nemcsak a szenvedett sérelmek magyarázzák, hanem egyéb, az ellentállásnak igen kedvező körülmények is. A hadsereg nagy része a török határszéleken táborozott. Tiroiban is nagy volt a nyugtalanság az újítások miatt. Belgium népe is fegyvert fogott az önkényuralom ellen. Ugyanakkor Franciaországban kitört a forradalom, a

nép kerekedett felül s József császár nem várhatott segítséget sógorától, a válságos helyzetbe került francia királytól. Nem ok nélkül tarthatott attól, hogy Magyarországon is kitör a forradalom. Testét a betegség, lelkét a csalódás megtöri. Bármerre néz, elégedetlenséget, forrongást, gyűlöletet lát. Keseredett szívvel tapasztalja, hogy hiába szentelte életét a nép javára, kevesen értették meg őt. Be kell látnia, hogy bármennyire magasztos célt tűzött maga elé, az utat rosszul választotta meg. Egymaga akarta boldogítani a népét, átformálni országait, nem keresett, nem fogadott el segítséget, s csak későn látja be, hogy az erőszakos, önkényes népboldogításon nincs, nem lehet áldás; hogy néhány év alatt nem lehet eltörölni többszázados hagyományt, szokást, törvényeket. Még ha alkotmányos úton próbálja is meg a nemesi kiváltságok megdöntését, akkor sem sikerülhet vala ez néhány év alatt, még kevésbé erőszakos módon.

A császár visszavonja rendeleteit.

József császár a maga módja szerint nagy jót akart, de annak nagy lett volna az ára: Magyarország alkotmányának, önállóságának megsemmisülése, a magyar nemzet elnémetesedése. Nagy hibákat követett el s az ő nemes szívét, valóban fejedelmi Jellemét dicséri az a tény, hogy érezvén halála közelségét, a súlyos sérelmeket egy tollvonással megsemmisíté. Az ország összes megyéihez 1790 január 28-án intézett rendeletben megígéri, hogy 1791-ben okvetlen megtartja az országgyűlést, addig is azonban, hogy vége legyen a nyugtalankodásnak, május 1-étől kezdve visszaállítja az országot abba az állapotba, melyben 1780-ban, Mária Terézia halála után volt. Látja, hogy a nemzet a régi igazgatásban keresi és találja boldogságát, ő tehát a vármegyéknek és városok-

nak visszaadja régi szabadságát, a közigazgatás átalakítására kiadott összes rendeletét visszavonja, de meghagyja, mint törvényel nem ellenzőket: a türelmi rendeletet, valamint azokat a rendeleteket is, melyek a lelkeszségek szabályozására s a jobbágyokkal való bánásmódra és azoknak a földesurakkal való viszonyaira vonatkoznak, mert ezeket *a törvényekkel is meg lehet egyeztetni* s a *természeti igazság* is követeli. Végezetül értesíti a megyéket, hogy az ország szent koronáját s többi ékszerreit Budára, a királyi várba átviteti.

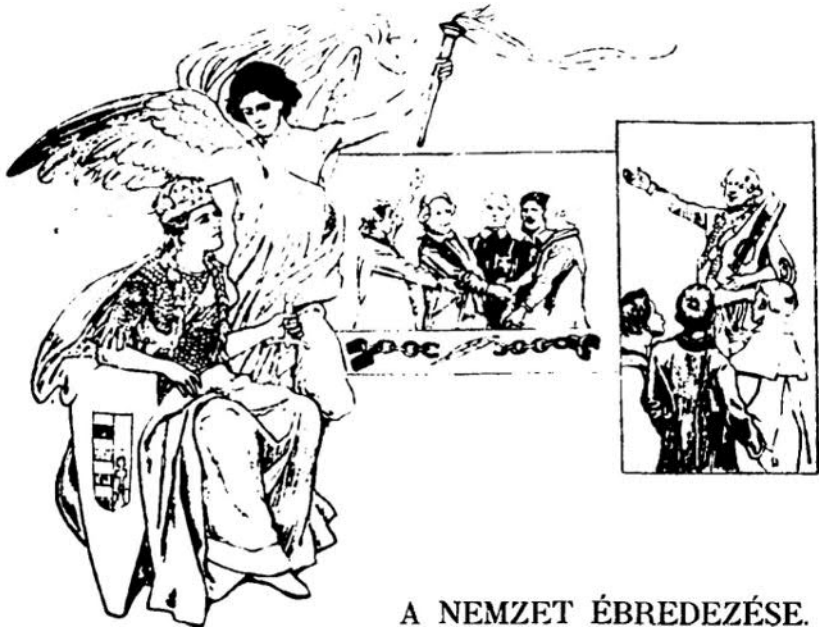
Hat évig volt a korona a császári kincstárban. Az egész ország ünnepelt, mikor a drága kincset visszazállították. Az utat, melyen a koronát hozták, ellepték az ünneplő ruhás népek: urak és parasztok s országszerte nagy ünnepeket rendeztek. Így Nagyváradon, március 16-án, a megye járásaiból lóháton, fegyveresen, tárogató sípok és trombiták harsogása közt gyűltek egybe a rendek s a városháza mellett diadalkaput állítottak e felírással: »Kíván ország régi, ősi nagy Attilát.« A császár ekkor már nem élt: február 20-án örök álmra hunyta szemét. — Talán akasztófa lesz ez? kérdezte egy német, a diadalkapura mutatván. Rögtön deresre húzták s 25 pálcát vertek rá. A templomban csupa kuruc nótákat énekeltek, többek közt a »Hej Rákóczi, Bercsényi« kezdetűt. Tömérdek boros hordót ütöttek csapra s a nagy vigasság láttára egy paraszt megkérdezte a másikat: Vájjon miért örülnek most az urak? — Azért, hogy meghalt a király, — felelt a másik. Így írja ezt Keresztesi József nagyváradai református pap az ő naplójában...

Igen, a parasztnak igaza volt: az urak örültek József császár halálán. Legszebb férfikorában, életének 45-ik évében halt meg a népboldogító császár, a kalapos király. Meghalt szívében végtelen keserűséggel. Élete utolsó napjaiban azt mondta egyik miniszterének: »Nem tudom, igaza van-e a költőnek, mikor azt mondja, hogy a tróntól a koporsóba

rettentő az átmenet; de én nem sóhajtok a trónért. Nyugodt vagyok, csak kissé elkeseredett, hogy annyi küzdelemmel boldoggá oly keveset, hálátlanná oly sokat tettem. De hiszen ez a trón embereinek a sorsa!« Máskor azt mondta: óhajtanám, hogy ezt írják síromra: Itt nyugszik egy fejedelem, aki jó és tiszta szándékai mellett is elég szerencsétlen volt látni, hogy minden tervei hajótörést szenvedtek.«

Valóban, ő nem érte meg eszméinek diadalát, sőt ellenkezően: kudarcot vallott minden törekvése, jó és rossz egyaránt. Ezzel a szörnyű gondolattal hunyta szemét örök álomra a nagyszívű s nagyeszű fejedelem. Ám azok az eszmék, melyeket a szegény, elnyomott parasztság érdekében oly megható lelkeséggel és kitartással hirdetett, — nem haltak meg vele, s ha nem is valósulhattak meg az ő életében, gondolkodóba ejtették az elméket s a háborgó kedélyek lecsillapultával mind erősebbé vált a hit, hogy szabad és gazdag Magyarország csak úgy képzelhető, ha a nép minden rétege egyformán részesül jogokban is, terhekben is. Hogy csak a jogokban és terhekben egyformán részesedő nép lehet igazi nemzet s nem a lakosság egy kiváltságos osztálya. Hogy csak az így formálódott nemzet védheti meg az ország jogait a külső támadások ellenében.

Nem, nem, II. József császár nem élt hiába!

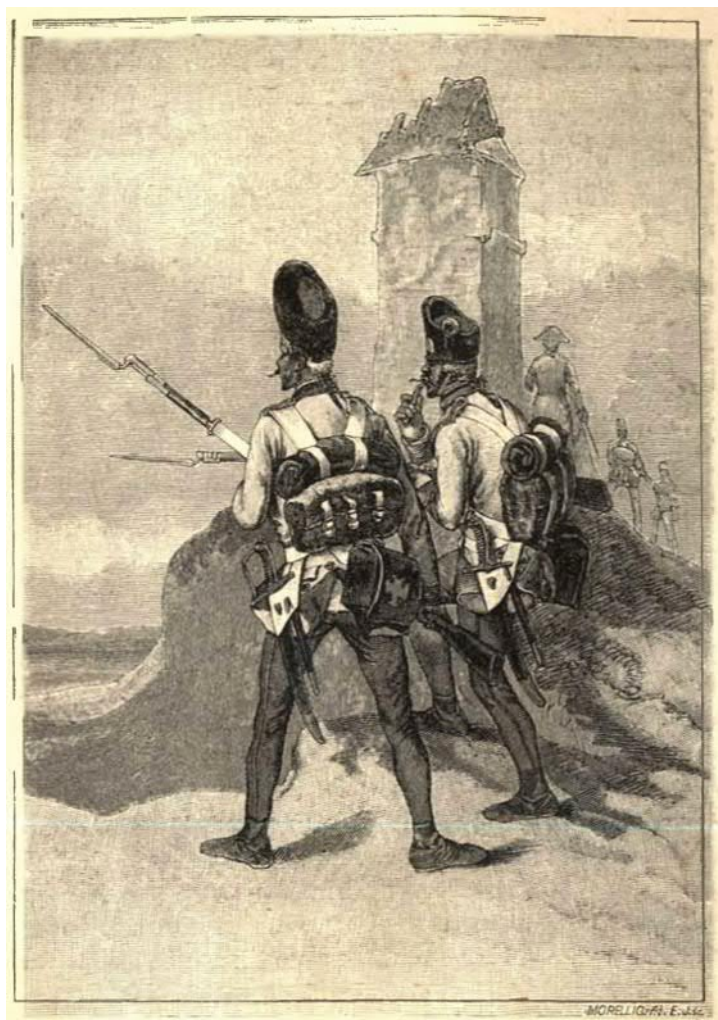

A NEMZET ÉBREDEZÉSE.

Amikor József császár hadat üzent az ősi kiváltságoknak, nem állott egyedül az ő szabad szellemű törekvéseivel. A francia irodalom szabad szelleme megkezdette hódító útját Magyarországon is s a magyar írók kicsiny, de lelkes tábora míg egyrészt a magyar nyelv művelésével Mária Terézia és József császár németesítő törekvései ellen küzdött, másrészt népszerűsítette e két uralkodó szabad szellemű, a nép egyenjogúsítását célzó törekvéseit. Báró Orczy Lőrinc főúr létére lelkesen hirdette, hogy a nép még fontosabb az államban, mint a főrendek osztálya, mert a nép az állam alapja, »az ő munkája legbecsesebb, élete legártatlanabb.« A gárdista Bessenyei György és társai szintén lelkes terjesztői a szabadabb eszméknek s tömegesen jelennek meg a népszabadságot hirdető és követelő iratok.

Az 1790-91-iki országgyűlés.

Nemcsak József császár látta szívesen a szabad szellemű iratokat, de utódja, // *Lipót* (1790—92) is, aki testvéröccse Józsefnek s aki amellet, hogy a nép igaz barátja, alkotmányos érzelmű is. Az első uralkodó a Habsburg-családban, aki alkotmányos úton próbálja meg az újításokat. Az ország szívébe, Budára hívja össze a koronázó országgyűlést, mely 1790 június 10-én nyílik meg az egész ország nagy érdeklődése közt. Háromfélszáz esztendő (1530) óta nem volt országgyűlés Budán s rengeteg nép verődik össze Mátyás király városában. Az urak és hölgyek szemkáp ráztató pompában jelentek meg, szinte roskadoztak a drága ékszerek sokasága alatt. Azzal dicsekedtek a bécsi kalmárok, hogy csak posztóért és paszománért többet adott nekik Magyarország hat millió forintnál! A követek nagy része az arisztokraták köréből kerültek ki, akik elérkezettnek látták az időt arra, hogy újra feltámasszák az arisztokrácia hatalmát. Új hitlevelet kívántak a királytól, s az új hitlevélben a Mária Terézia előtti állapotok visszaállítását. Nagy hévvel tárgyalták, hogy mi mindent vegyenek bele az új hitlevélbe s többek közt napirendre került a magyar nyelv ügye is, még pedig, ami nevezetes: magyar katonatisztek kérvénye alapján. Több magyar ezrednek a tisztjei kérvénnyel fordultak az országgyűléshez, hogy törvény akadályozza meg a magyar ezredeknek idegen tisztekkel való elárasztását, »a közönséges szolgálat és parancsnokiás magyar nyelven történjék« s állítsanak fel magyar tisztképző akadémiát. A részben Pesten állomásozó Gréven-ezred tisztjei nevében gróf Festetics György alezredes (a »Georgikon« nagynevű alapítója), Laczkovics János és Archi Pál kapitányok, Vincze János és Tsitsmán István főhadnagyk adták be a kérvényt s bár a többi ezred kérvénye sem kívánt kevesebbet, sőt egyik-másik többet is, a bécsi

MAGYAR GRÁNÁTOSOK A FRANCIA HÁBORÚBAN.

udvar ezekkel érezte a haragját: elfogatta őket s hadi-törvényszék elé állította. Csak az országgyűlés erélyes fellépése mentette meg a magyar lelkű tiszteket a büntetéstől, de Festeticsnek és Laczkovicsnak így is le kellett mondaniok rangjukról. Hónapokon át tart az üzenetváltás a király és az országgyűlés közt a hitlevél dolgában, de közben a király kibékült a törökkel és a porossal s most már határozottan visszautasítja az új hitlevelet. Megrakta Budát horvát katonákkal, az urak közül sokan »magyar köntösök helyett kaputokba öltöztek«, eltűntek a kalpagok, a paszománt fekete szőrszínőrra változott s megelégedtek a Mária Terézia hitlevelével. Mivelhogy a király Bécsből nem jöhetett Budára, Pozsonyba helyezték át az országgyűlést s november 15-én megkoronázták nagy pompával II. Lipótot Magyarország királyának. Nagy pompával és nagy örömmel, mert a király megígérte előzetesen, hogy kész teljesíteni a nemzet minden jogos kívánságát. A koronázás előtt egyhangúlag választották meg Sándor főherceget, a király testvérét, nádornak, a koronázás után meg munkának láttak s 74 cikkből álló törvényt alkottak.

Nevezetes törvény ez az 1790—91-iki törvény. Legnevezetesebb e törvény 10-ik cikke, mely kimondja, hogy moha Magyarország és az uralkodóház többi országai közt a trónöröklési rend ugyanaz, Magyarország a hozzákapcsolt részekkel szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg *független*, vagyis semmi más országnak vagy résznek aláajavetve nincs«. Elrendeli ez a törvény, hogy a király elődje halálától számított hat hónap alatt köteles magát megkoronáztatni, minden három évben országgyűlést tartani, a szent koronát Budán őriztetni s személyesen is minél többet tartózkodni az országban. Mindenféle adót s újoncot is csak az országgyűlés szavazhat meg. Biztosítja a protestánsok vallásszabadságát, érvényben tartja Mária Terézia úrbéri sza-

bályzatát és a szabad költözködést, addig is, míg a jobbágy-ság és földesurak egymásközi viszonyát végkép rendeznék. Ennek és sok egyéb nagyfontosságú ügynek a rendezésére országos bizottságokat küld ki az országgyűlés. A magyar nyelv ügye ugyan nem arat teljes diadalt, mert bár a törvény kizárja az »idegen« nyelvet az állami kormányzatból, a latint nem tekintették idegennek s így az maradt a hivatalos nyelv; de hogy »a magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék, a gimnáziumokon, akadémiákon és a magyar egyetemeken a magyar nyelv és irálytan számára« külön tanárt rendel a törvény.

Az 1792-iki országgyűlésre várt a további nagy feladat: az országos bizottságok által megvitattott újítások megvalósulását a törvény erejével biztosítani. A bizottságok serényen munkához is láttak, de a szebb jövő reményét kegyetlenül megsemmisítette II. Lipót váratlan halála (1792 márc. 1.) s az egész Európát megrengető francia forradalom. A következő hús esztendő:

a francia háború kora

s ez a kor a visszaesés, a hanyatlás kora a magyar nemzet történetében. Mert a francia népszabadság diadala, melytől a népek világszerte szolgásguk megváltását remélték, Magyarországon az önkényuralmat juttatta diadalra. Az országos bizottságok, mintha századok mulasztásait akarták volna helyreépíteni, lelkeséggel végezték munkájukat, de ezt a korszakos munkát hosszú időre eltemették a közbejött események. A hirtelen fellobbant szabad szellemű gondolkozás ólomsúlyal nehezedik a *reakció*: a francia forradalom következeiseitől megrémül a kiváltságos osztály s megbánják azt a csekély kedvezést is, mit az elnyomott nép iránt mutattak.

Amikor a váratlanul elhunyt II. Lipót örökébe fia, I. Ferenc (1792) lép, nyilvánvaló volt, hogy a franciákkal elkerülhetetlen a háború. Már Lipót, aki nemcsak hűgának, Mária Antónia francia királynőnek és sógorának, hanem az összes trónoknak veszedelmét látta az 1789-ben kitört francia forradalom diadalában, szövetkezett a porosz királlyal a forradalom leverésére. De a franciák nem várták meg a szövetségesek támadását s Lipót halála után alig egy hónappal hadat üzentek Ferencnek, »Magyarország és Csehország királyának«. E hadüzenet után, május 20-án ült össze Budán az országgyűlés, mely négy millió hadisegélyt, 5000 újoncot s ezer lovat szavazott meg a királynak, aki roppant kedvében járt a rendeknek s minden jót ígért a jövőre nézvést. De csakhamar kitűnt, hogy a francia hadüzenet kényszerítette a soha be nem váltott ígéretekre.

Közben a franciák leverik a poroszokat, kikiáltják a köztársaságot, nyaktilóval végzik ki a királyt s a királynét, tömegesen kerülnek nyaktiló alá a kiváltságosak. Európa összes országaiban érthető rémület szállja meg a koronás főket, a kiváltságos osztályokat. Ösztönszerűleg szövetkeznek egymás védelmére s az ébredező népszabadság elfojtására. Míg József császár és II. Lipót nemcsak szívesen látta, de támogatta is a szabadabb szellemű, a kiváltságos osztályok ellen irányuló könyveket és röpiratokat, I. Ferenc trónraléptével megváltozik a világ s szomorú napok virradnak a szabadon gondolkozó s író férfiakra. Korlátolt tehetségű, minden újítástól irtózó ember volt I. Ferenc, valósággal gyűlölte az írókat s ezrével koboztatta el a könyveket. Ebben a munkában szövetségesei a kiváltságos osztályok, melyeket szintén halálos rémület fog el a francia események láttára.

A Martinovics-féle összeesküvés.

A szabad gondolkodás kegyetlen üldözése titkos társaságok szervezésére kényszeríti azokat a férfiakat, akik a népszabadságért, a kiváltságok megsemmisítéséért nyíltan harcoltak eddig. Az üldözés, sokszor ártatlan emberek üldözése teremti meg a *Martinovics-féle titkos társaságot*, melynek többé-kevésbé részese volt Magyarországnak az időben csaknem minden tollforgató embere. A társaság feje Martinovics Ignác, ferencrendi barát volt, nagy műveltségű, jótolú ember, aki tanár is volt a leMBERGI egyetemen s aki Lipót király hívására jött Bécsbe és onnét ugyancsak a király küldötte Pestre, hogy terjessze — a szabad eszméket. E munkásságáért 3000 forint évi kegydíjat fizetett neki a király. Maga I. Ferenc is kezdetben jóindulattal volt iránta, de ez a jóindulat csakhamar megváltozott s üldözni kezdte oly munkákért, melyeket Lipót megrendelésére írt. Ugyanígy járt Laczkovics János is, a Gréven-ezred volt derék kapitánya, nemkülönb a tudós Hajnóczy, a költők közül Verseggy és Bacsányi. A kegydíjától s állásától megfosztott Martinovics Bécsben is, Pesten is titkos társaságot alakított s a társaság tagjaival megismertette a francia forradalmi kátét, mely kérdések és feleletek alakjában magyarázta a szabadság eszméit. Körülbelül 75 tagja lehetett a titkos társaságnak, írók, tisztviselők, fiatal emberek s négy katolikus és egy protestáns pap. De nem juthattak odáig, hogy forradalmat csináljanak: a bécsi rendőrség nyomára jött a titkos társaságnak, Martinovicsot elfogták Bécsben, csakhamar elfogták Hajnóczyt is, el a társaságnak még két tagját, Sigray Jakab grófot és Szentmarjai Ferencet, egy zemplénmegyei nemes család sarját. Valamennyien azt vallották, hogy ők nem akartak forradalmat, csupán törvényes úton való *fejlődést*. Különösen érdekes a tudós, a becsületes Hajnóczy írásbeli vallomása. Ő neki

hazája számára csak három óhajtása volt: első a sajtószabadság biztosítása, második: nemcsak a nemest, de a parasztot is csak törvényes idézés és ítélet alapján lehessen elfogni; a harmadik »annak az emberi észet kigúnyoló, gyalázatos törvénynek, mely szerint a paraszt nem lehet ingatlan javak tulajdonosa«, a megszüntetése. Előkelő tanukat nevezett meg annak igazolására, hogy mindig ezek voltak az elvei s ezeket sohasem is titkolta. Istenemre mondom, szándékaim tiszták, önzetlenek, nemesek valának. Büszke vagyok arra, hogy az emberiség legszámosabb és leghasznosabb osztályának javára szenteltem munkásságomat. Ez önérzetes s nagy, nemes lélekre valló kijelentés után elismeri, hogy bármily tiszták voltak a szándékai, törvénybe ütköző cselekedetet követett el, de arra kéri a királyt, ha »példát akar állítani«: ne sújtsa azokat, akiket ő elcsábított! A maga tetteiből semmit sem tagad, társainak vétkét szelídíti s számukra könyörületet esedezik. Kell-e többet mondani e férfúról?

A vezetők vallomása alapján év végéig harmincnál több »összeesküvőt« tartóztattak le Pesten, Budán s az ország különböző részeiben. Ezek közt volt Kazinczy Ferenc, Bacsányi János, Verseggy Ferenc, Szentjóni Szabó László, a magyar irodalom e jelesei, Aba'ffy Ferenc követ, Juhász János, Makk Domokos, Szabó Imre kath. papok, Ländlerer és Pacskó nyomdászok, Rosty Pál és Sulyovszky Menyhért földbirtokosok, Ambrózy Pál királyi ügyész, Szecsenácz kamarai titkár, Szén Antal kamarai tisztviselő s néhány ügyvéd, mérnök, orvos, tanár, nevelő, jurátus és kereskedő. Fej- és jószágvesztésre ítélte a királyi tábla az összeesküvés vezéreit: Martinovicsot, Laczkovicsot, Hajnóczyt, Szentmarjayt és Sigray grófot. Rajtuk kívül még kilencet ítéltek halálra (köztük Kazinczy Ferencet és Szentjóni Szabó Lászlót is), tizenötöt 2—10 évig terjedő fogságra. A hétszemélyes tábla is megerősítette a halálos ítéleteket s 1795 május 20-án, a budai »generális kaszáló

réten«, melynek azóta *Vérmező* a neve, Martinovicsot és négy igazgató társát le is fejezték. A többi halálra ítélt kétség és remény közt várta a kegyelmet. Ezek közül a király kettőnek erősítette meg halálos ítéletét — Őz és Szolárcsik volt e kettő — a többiét nehéz fogságra változtatta. Két hét múlva a Vérmezőn kivégezték mindkettőt.

Hét ember vére áztatta a generális kaszáló rétét, de e vér nyomán nem sarjadzott ki az a szabadság, melyért ők vértanúhalált haltak. A reakció kíméletlenül lép fel a népszabadság magasztos elvei ellen. Akiknek szíve a szabadságért lelkesült, vagy vértanúhalált haltak, vagy börtönben sínylődtek, s akik a börtöntől megmenekültek, azok sem szabadok többé, mert minden lépésüket figyelemmel kísérik. A nemeség féltékenyebben ragaszkodik kiváltságaihoz, mint valaha s abbeli félelmében, hogy a francia forradalom tüze Magyarországra is átcsaphat, vak eszköze lesz a bécsi kormánynak. Nem vette észre, hogy a kormány nemcsak a népszabadságot fojtja meg, de az ősi alkotmányt sem tiszteli. Az ébredésre hosszú álmom következik, amely egy negyedszázadig tart. Akik ébren vannak, sokkal gyöngébbek, semhogy a nemzetet öntudatra ébreszthetnék.

A francia fegyvereket diadal kíséri, elfoglalják Belgiumot, Ferenc császár birtokát, majd föllép Bonaparte Napoleon, a lángelméjű hadvezér, tönkreveri Olaszországban is a császári hadakat, Bécsig meg sem áll. A császár békét köt a franciával 1797-ben, de a következő évben megújul a háború s Bonaparte fényes győzelmet arat a híres marengói csatában Ferenc császár és az orosz cár egyesült hadain. Most már Napóleoné Olaszország is, neki hódol a legtöbb német fejedelem s Ferenc császár kénytelen lemondani a német-római császárságról s megelégedni az osztrák császári címmel, melyet 1804-ben vett fel. Felvette az osztrák császári címet, de ugyanakkor biztosította Magyarország önállóságát.

Ám Napoleon nem hagyja pihenni, bevonul Bécsbe 1805-ben s a következő évben tönkreveri Poroszországot is. Míg a háborúk folynak, nagy a becsülete a magyar nemességnek, mely rengeteg áldozatot hozott s ez áldozatok fejében kapott is elismerő, hízelgő szavakat nagy bőséggel. Kilenc év alatt, 1792-től 1802-ig, a rendes hadiadón felül százmillió forintnál többet áldozott Magyarország a franciák ellen viselt háborúra, katonát is adott kétszázezret; ehhez járult néhány ínséges esztendő s hogy a nyomorúságból semmi se hiányozzék: a kincstár által esztendőről esztendőre nagyobb mennyiségben kibocsátott papirospénz elveszítette értékének nagy részét, ami rettenetesen megnehezítette az adás-vevést s általában nagy nyomorúságnak lett okozója. Az osztrák kormány derűre-borúra bocsátja ki a papiros pénzt, melyből 1806-ban már ötödfélszáz millió van forgalomban s nyolcvan millió forint rézpénz, melynek igazi értéke alig tette egyötödét a névértéknek; ami meg a papírpénzt illeti: száz ezüst forintért százhuszonegy papírfortintot kellett fizetni. De a francia háború miatt újra meg újra meg kell tölteni a kiürült kincstárt s Ferenc császár valósággal hízeleg a rendeknek, hogy megszavazzák a folyton emelkedő hadi adót s az újoncot. Bécs bevétele után Magyarországra szorult egész családjával. Magyarországon volt minden reménye. Az 1808-iki országgyűlésen fényes ünnepek közt koronázták meg a feleségét, Ludovikát s a királyné koronázási ajándékát felajánlotta a régóta sürgetett magyar katonai akadémia alapítására. Ez az akadémia létesült is félszáz esztendő múlva Ludovika néven, de most meg kellett elégedni a szemfényvesztéssel s a császár hízelgő szavaival, aki az országgyűlés bezárása után így szólt a magyarokhoz: »Szívemnek legkedvesebb magyarjai! Egyek voltunk, egyek vagyunk és egyek is maradunk, míg a halál bennünket el nem választ.«

A szép beszédnek meg is volt a hatása. Napoleon Bécs-

ből kiáltványt intézett a magyar nemzethez: Ausztriától való elszakadásra szólította fel s ím a magyar nemesség azzal válaszolt a kiáltványra, hogy maga is fölkel (1809-ben) a magyar határt átlépő francia sereg ellen. Az *utolsó* nemesi fölkelés ez, mely kudarccal végződött ugyan, de ez a kudarc nem borít homályt a nemesi vitézségre. Gyakorlatlan, fegyelmezetlen, hiányosan felszerelt sereg volt a nemesek serege, mely nem állhatta meg helyét a nagy Napoleon hadseregével szemben: az ágyúk tüze megfutamította a nemesek hiányos felszerelésű hadát. A császár békét köt Napóleonnal újabb tartományok árán. Magyarország is elveszti egyidőre a tenger melléket és Horvátországot a Szávaig. Majd Napoleon feleségül veszi Ferenc császár leányát, Mária Lujzát s ezzel egyidőre helyreáll a nyugalom. Itt az ideje, hogy a kormány rendezze a rettentő pénzügyi állapotot. Egy milnárdnál több papirospénz van forgalomban. A császár úgy *segít* a bajon, Lgy 1811-ben kelt rendeletével a forgalomban levő papirospénz névértékét egy ötödre szállítja le. Vagyis leszáll az öt forintos egy forintra s így tovább. Ugyanígy leszállítja a rézpénzt is, melyből 80 millió volt forgalomban. A 30 krajcáréból lett 6, a tizenötösből 3, a hat-, fél- és negyedkrajcárosokat pedig egyszerűen kivonják a forgalomból s azoknak csak a puszta rezét váltják be súly szerint.

Rettentő rémület szállja meg az ország népét. A pénzes emberek koldusbotra jutnak. Hát a nép nyomorát ki tudná híven lerajzolni? A megyék felírnak, tiltakoznak az önkényes rendelet ellen, de Ferenc császár tagadja, hogy az országgyűlésnek joga volna beleszólni a pénzügyek rendezésébe. A kormány, ahol ellentállanak, erőszakkal is végrehajtja a régi pénz beváltását. S az 1811-12-iki országgyűlésnek nincs módjában, hogy a pénzügyi válságot megszüntesse, sőt az időközben újra kitört francia háború még súlyosabbá tette a pénzügyi válságot. A nagy Napoleon az 1812-diki

orosz téli hadjáratban elveszti világverő seregét, aztán sorban érik a vereségek Lipcse, Waterloo mellett. Ferenc császár visszakapja tartományait, a porosz királlyal és az orosz cárral örök szövetségre lép s a szent szövetség e gyűlésén, melyen egymás támogatására, a forradalmak elfojtására kötelezik magukat, szó sincs Magyarországról. Az az ország, mely oly rengeteg pénz- és véráldozatot hozott a francia háborúban s melyet József nádor pár év előtt még az uralkodó székhelyéül ajánlott, ismét visszasüllyed a tartományi állapotba.

A mindenható kancellár, Metternich herceg igazgatja Magyarországot s míg 1808-ban még azt mondta a király, hogy a magyarokkal mindig egy volt s egy is marad haláláig, most már országgyűlés nélkül végzik az ország dolgát s Ferenc császár 1811-től 1825-ig nem is hív össze országgyűlést. És a nemesség kezdi megszokni ezt az állapotot. Nem háborgatják a kiváltságaiban s szövetkeznek a reakcióval, nehogy ismétlődjenek a kiváltságokat fenyegető veszedelmek. Nem gondol arra, hogy sor kerül majd az ősi alkotmányra is. Bécsből kormányozzák Magyarországot, ismét feléled a német világ s a főurak nagy része már alig tud magyarul. Megegett rajtuk az a nagy szégyen, hogy mikor József nádor 1807-ben Olaszországba utazott s Bolognában Mezzofanti bíboros, a híres nyelvtudós *magyar* beszéddel fogadta, a kíséretében volt magyar főurak közül egy sem tudott magyarul válaszolni.

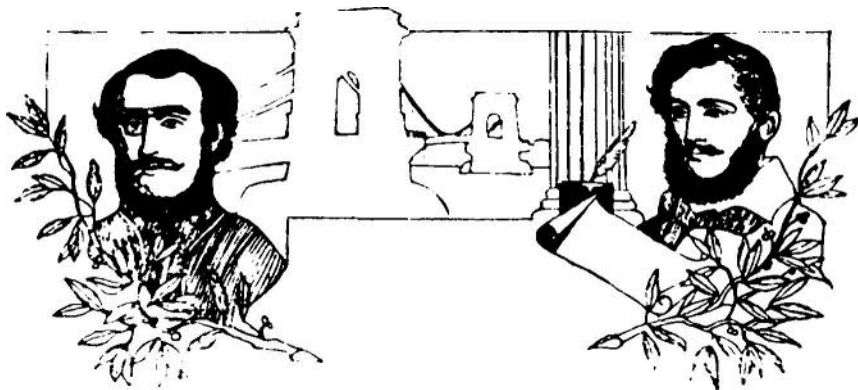
A jelen vigasztalan, a jövő reménytelen s az írók kicsiny csapatja a múlt dicsőségét, a magyar nemzet egykori nagyságát siratja. A szemfüles cenzúra elfojtja a szabadabb gondolkozást s a népszabadságért nem zeng a költők lantja, írnak, dalolnak nagyritkán a népről is, de nem a népért. Berzsenyi Dániel ostorozza a romlásnak indult hajdan erős magyart«, Kisfaludy Sándor a régi dicsőséget énekli az ő

regéiben, Kisfaludy Károly a »hős vértől pirosult« Mohácsra emlékezteti a nemzetet, Révay és Kazinczy a magyar nyelvet csinósítják, gazdagítják; Horváth Ádám nagy buzgósággal gyűjtögeti a kurucnótákat s a nép száján élő dalokat; Csonkay Vitéz Mihály néhány szép népies dalt ír; Fazekas Mihály megírja az ő híres *Ludas Matyját*, melyben ha nem is üzen hadat a nemesi kiváltságoknak, legalább nevetségessé teszi a földesúri gőgöt, basáskodást. Széchenyi Ferenc megalapítja a Magyar Nemzeti Múzeumot, Festetich György Keszthelyen földművesiskolát alapít, melyet az ő nevéből Georgikonnak neveztek el. Mindaz, ami szép, hasznos, a nemzet javát, a nemzeti szellem ébresztését célzó dolog történt, egyes hazafiak érdeme: a bécsi kormány csak adózó tartományt lát Magyarországbán.

Mezőgazdaság, gyáripar, kisipar, kereskedelem: mind tengődik. Az utak gyalázatos rosszak. A nemesség sem közmunkával, sem pénzzel nem járul az utak csinálásához, fenntartásához. Ez rést ütne a kiváltságán. »Káros és sáros kiváltság — írja Berzeviczy Gergely, e kor egyik jeles tollú és nemesen gondolkozó írója - pocsolyába süllyedni vagy életveszély közt felfordulni. Miért kell az útépités egész terhét a parasztnak viselni?« Magyarország népességének száma ez időtájt 8 millió s ebből minden nemesre 21 nemtelen esik. Ez a tömeg míveli a földet. Ám a föld hasznos mívelésének ezer akadálya van. A legfőbb valamennyi közt, hogy a parasztnak nincs örökös földje és birtoka. Ha a föld egy esztendőben megcsalja a népet, nem tud magán segíteni, mert iparral és kereskedéssel nem foglalkozik. Nincs, aki erre nevelje, jó példát mutasson. A bécsi kormány meg mindent elkövet, hogy a magyar ipart elnyomja, amellet, hogy a termények értékesítését a vámokkal megnehezíti. S amikor a gazdasági bajok tetőpontra hágnak, a kormánynak eszeágában sincs, hogy országgyűlést hívjon össze: ismét rendeletekkel kormá-

nyozzák az országot, mint József császár idejében. És most már sor kerül a megyei önkormányzatra is, erre is halálos csapást akar mérni a kormány. Ezt pedig csak úgy érheti el, ha a tisztújításoknál oly embereket juttat győzelemre, akik az ő kész kezes szolgái. Ilyen embert talál a kormány eleget, s mert azelőtt a számbeli többséget tevő bocskoros nemesség nem tudta kivárni a tisztújítás lefolyását, a kormány etetéssel-itatással marasztalja ott. A szegény bocskoros nemesség szívesen tanyázik most már a kortestanyákon, az adminisztrátorok gondoskodnak ételről-italról s részeg, garázda tömeg választja a tisztviselőket, a kormány jelöltjeit. Az így választott tisztikar vakon teljesíti a kormány parancsait s a közgyűléseken a leitatott bocskoros nemesség mindig leszavazza a józan kisebbséget. Mikor aztán Olaszországban forradalmi készülődések nyugtalanítják az osztrák kormányt s a hadsereg újabb kiegészítése és az adó újabb emelése vált szükségessé, a kormány azt hiszi, hogy az országgyűlés kikerülésével egész bátran fordulhat az erkölcsileg megrontott vármegyékhez. A kormány 35 ezer újonccal akarja kiegészíteni a hadsereget s egyben azt akarja, hogy az 1812-ik országgyűlésen megszavazott öt millió 200 ezernyi hadiadót 1822-ik esztendő-től kezdve pengőpénzben fizesse az ország. Ez a kívánság egyértelmű volt a legnagyobb adóemeléssel, mert a papiros- és a pengőpénz értéke közt való különbség 5 millióról 13 millióra emelte volna a hadiadót. József nádor őszintén feltárta az ország súlyos helyzetét s azt ajánlotta, hogy ha már sem az országgyűlést össze nem hívja, sem az adóemeléستől el nem áll, legalább tegyen valamit a kormány az adózó nép könnyítésére a szörnyű adóteher fejében. Többrendbeli tanácsokkal szolgált a kormánynak, de a nádor becsületes tanácsait ez nem hallgatja meg s kibocsátja rendeletét 1821-ben a hadsereg kiegészítésére s egy évvel később az adónak pengőpénzben való fizetésére.

És íme, mindössze 8—10 megye állott ellent, tagadta meg az újoncozást és az adót. Ezekben a megyékben a kormány a legdurvább erőszakot alkalmazza: királyi biztosokat és katonákat küld e megyék nyakára, így csikarja ki az adót és az újoncot. De ennek a néhány vármegyének az ellenállása is elég, hogy a kormányt gondolkodóba ejtse. Belátta, hogy nem térhet ki az országgyűlés összehívása elől. Tizenhárom esztendei szünetelés után, 1825 szeptember 11-ikére országgyűlést hív össze a király s ezzel az esztendővel új korszak nyílik meg a nemzet történetében: az újjászületés, a nemzeti állam alkotásának dicsőséges kora.

A NEMZETI ÁLLAM MEGALKOTÁSA.

Tizenhárom évi törvénytelen, erőszakos kormányzás után nyílt: meg az 1825-iki országgyűlés s természetesen, összehatalódtak az alkotmányos sérelmek. Ezek a sérelmek foglalkoztatják, izgatják a követek lelkét s még a szabadabban gondolkodók, az újítások hívei is elsősorban az alkotmányos sérelmek orvoslását követelik a királytól, ki maga is igazat ad a rendeknek: a rendkívüli viszonyokkal mentegetőzik s újra megígéri, hogy ezentúl minden három évben tart országgyűlést s nem bántja a magyar alkotmányt. Ezen az országgyűlésen jelenik meg egy huszártiszt, aki épenséggel nem kicsinyli a sérelmeket s igaz lélekkel munkál a magyar alkotmány megerősítésén, de látnoki szeme a jövőbe tekint s erős hittel hirdeti, hogy csak a művelt és gazdag Magyarország őrizheti meg függetlenségét s nem az alkotmányos sérelmek örökös hánytorgatása, még kevésbé a kiváltságok sáncai mögé való húzódás. Ki volt ez a huszártiszt?

Gróf Széchenyi István.

Az ifjú gróf, ki 1791 szeptember 21-én Bécsben született, katonatiszt létére nagy készületséggel jött az országgyűlésre. Sokat utazott idegen országokban. Arai szepet, jót, hasznosat látott, följegyezte s országboldogító eszmékkal megrakodva tért haza az alig ébredező országba. Már 1822-ben javaslatot adott át a királynak a *lóversenyek* meghonosításáról, mint amely nemcsak a lótenyésztés ügyén lendít majd nagyot, de nemzeti célt is szolgál, amennyiben a hazájától elidegenedett főnemességet a haza földéhez köti. Külföldi útjáról hazatérve, beutazta Magyarországot és Erdélyt, benső barátságot kötött Wesselényi Miklóssal, az erdélyi magyarság tüzes lelkű vezérével, a szolgaságban sínylő nép ez igaz barátjával. Utazásában igen szomorú tapasztalatokat szerzett a nemzet elmaradottságáról. »Meghatja a nemesség tudatlansága, másrészt meg felindítja ezek igazságtalansága, gögje és önhittségei Ezt a tudatlan, gögös és önhitt népet akarja felrázni beteges szendergéséből, felébreszteni benne a nemzeti öntudatot, kezébe adni a műveltség fegyverét s szívébe oltani az igazságot, az emberséges érzést a föld népe iránt. Az országgyűlésen a magyar nyelv ügye is napirendre kerül s a nemzet nagy többsége nem is sejtje, hogy a közjük került huszártiszt a régi Magyarország fölé egy új Magyarország alapkövét teszi le, amikor a mindenféle indítványokat eltemeti egy nagyszerű ajánlattal: egy évi jövedelmét, 60 ezer forintot ajánlva fel egy *magyar tudós társaság* alapítására. Mindenkit meglep ez a szokatlan nagylelkű áldozat s ím, egyszerre megnyílik az áldozatkészség zsilipje, több főúr követi a felséges példát: gróf Károlyi György félévi jövedelmét, 40 ezer forintot ajánl fel s ezenkívül évenként ezer forintot, Vay Ábrahám 8000, gróf Andrássy György 10 ezer forintot. Egyébként az országgyűlés alig végez valamit. Felsőbüki Nagy Pál, a jobbagység

lelkes szószólója szót emel az adózó nép mellett, de lehurrog-ták, épen mint az 1809-diki országgyűlésen: ne bolondozzon az úr! Ugyanígy lehurrog-ták Szlávny Lászlót is, ki azt kívánta, hogy az országgyűlés költségeit viselje a nemesség s az utak javítására ő is adózzék. Mindössze annyi történt a nép érdekében, hogy elhatározták a porták új összeírását az adó igazságosabb felosztása végett s a jövő országgyűlésre hagyták az úrbér szabályozását.

A nemesség nagy tömege még mindig elfogultabb, látóköre sokkal szűkebb, semhogy a jogok és terhek egyenlő megosztásában lássa Magyarország boldogulását. Egyedül Széchenyi István lát a jövődöbe, egyedül ő tudja, mit kellene tenni. Miután megvetette a *Tudós társaság* alapját, tovább folytatja munkáját a társadalmi téren. Meghonosítja a lóversenyeket s Pesten megalapítja a *nemzeti kaszinót*, melynek példájára a vidéki városokban is kaszinók, társaskörök létesülnek. Majd tollat ragad s megírja első nagy munkáját, a *Hitel-t*, mely 1830 elején jelent meg s mely könyv korszakalkotó Magyarország történetében. Nem legyezgeti a nemzeti hiúságot, hanem nyíltan rámutat a nemzet testén rágódó sebekre s mindjárt ad orvosságot is. Szerinte az igazi munkára nem marad idő, mert az országgyűlések idejét az alkotmányügyi sérelmek vitája foglalja le. A birtok nem jövedelmez annyit, amennyit jövedelmezhetne, mert semmi rendszer sincs a gazdaságban s ami főbaj: a magyar gazdának nincs hitele. Kíméletlenül támadja a kiváltságos osztályt, mely »az ország minden javát húzza és semmi terhét nem viszi«. Maguk a tehetősebb birtokosok az ország emelkedésének legfőbb gátjai.

Sok keserű igazságot mond Széchenyi a kiváltságos osztálynak, de sok szavát, mondását félreértik vagy meg sem értik. Új könyvet ír, a *Világ-ot*, melyben megvilágítja, magyarázza első könyvét s világos munkatervet ad. Szabályozni

kell a folyamokat. Lehetővé kell tenni a hajózást a Vaskapun át. Budát és Pestet híddal kell összekötni. Nem szabad túrni tovább, hogy a népre évről-évre súlyosabb adóteher nehezüljön; nem szabad túrni, hogy egy sovány esztendő gyászba borítsa a fél országot; nem szabad túrni, hogy »a szabadságról való idétlen képzetünk« s törvényeink balmagyarázata a haladást lehetetlenné tegyék. Az elnyomatásért nem a kormányt okolja, hanem a nemzetet, mely elnyomni engedte magát. A népet tudatlanságban hagyták s így természetes, hogy az uralkodók elnyomták, mert »a műveletlenséggel együtt jár az elnyomatás.« A művelődési és gazdasági átalakulás az első teendő, a közjogi sérelmek hánytorgatása ezután következik. Jóformán egyedül áll ezzel a hitvallással s az ellenzéki férfiak zokon veszik tőle, hogy annyira kicsinyli a közjogi sérelmeket. Legjobb barátja, Wesselényi Miklós is megnehezítel rá, pedig ő nem tartozott az ósdiak közé, a jobbágyság ügyét is ez időben senki sem karolta fel lelkesebben, mint ő, de másrészt kérlelhetetlen harcot folytatott a közjogi sérelmek ellen. Széchenyi, bár igen kedvetleníti a félreértés s a meg nem értés, nem csügged és megírja harmadik könyvét is, a *Stádiumot*, mely a cenzúra akadékoskodása miatt csak 1833-ban jelenhetett meg s akkor is külföldön. E könyvében már szabatosabban megjelöli terveit. »A hon minden lakosságának polgári létet adni«: ez a könyv alapeszméje. Nem emberieségi, de hasznossági szempontból sürgeti a jobbágy felszabadítását. Szabaddá, hitelképesseé kell tenni a földet. Az ősiségi törvény miatt nincs igazi tulajdon s emiatt hitel sincs. Ha nemes és nemtelen egyaránt szerezhethet birtokot, csak akkor lesz hitel. A nemesnek is részt kell venni a közterhek viselésében. Csak magyar nyelvű törvény és ítélet legyen kötelező. A törvény előtt mindenki egyenlő legyen s a kormány tevékenységét ellenőrizze a nyilvánosság. Ez a biztosítója a szabadságnak is, az egyenlőségnek is.

Ezt a könyvet Széchenyi az 1832-iki országgyűlés előtt írta meg, de az országgyűlés után jelent meg. Ezt a nagyfontosságú országgyűlést megelőzte az 1830-diki, melynek egybehívását a francia, lengyel, meg az olasz forradalom siettető. Ismétlődött az a jelenet, melynek a huszonötéves francia háború idején tanúi voltunk: az uralkodóház és a nemesség érdeke ismét közös, össze kell tartani a forradalmi szellem ellenében. Az erős ellenzéki Felsőbüki Nagy Pál is egyetért ebben a kormányval. A jobbágyság nemeslelkű barátja, Bezerédj István is, ki igaz szívvel lelkesül a jobbágyság felszabadításáért, a halálbüntetés eltörléséért, jobb időkre kénytelen hagyni a magasztos eszméket s egyelőre megelégszik azzal, hogy ő a maga jobbágyait felszabadítja s lemond a saját adó kiváltságairól. De volt az országgyűlésnek mégis a népre egy igen nevezetes eredménye: megszüntette Nagy Pál indítványára a kötéllel való katonafogdosást s helyébe léptette a sorshúzás útján való újoncozást. Nevezetesen: a törvény szerint összeírják a katonasor alá kerülő legényeket, a sorshúzás útján megállapított sorrendben az orvos megvizsgálja s ha így kikerült a községre vetett létszám, a sorozást félbehagyják. A következő évben nincs országgyűlés, mert Oroszországból Galicián keresztül betör egy rettenetes ellenség: a *kolera*. Nem egészen három hónap alatt 60 ezer ember esett a kolera áldozatául s ez még nem elég: a Felvidéken a tót nép fel is lázadott. A tudatlan nép, látván, hogy az urak és a zsidók közt kevésbé pusztít a kolera, lelketlen izgatóknak elhitte azt a képtelen mesét, hogy az urak, meg a zsidók a kutakat megmérgezték. A félrevezetett nép öl, rabol, gyűjtogat s csak nagynehezen tudják elfojtani katonaság segítségével a lázadást.

A kolera egy évvel hátravetette az országgyűlést, de a parasztlázadás határozottan javára vált az újító eszméknek. Ebben reménykedett Széchenyi is s reményében nem is

csalódott. Az 1832—36-iki országgyűlésen foglalkoznak először komolyan a jobbágyság sorsával, jogi viszonyainak rendezésével. Az országgyűlés folyamán lát napvilágot Széchenyi Stádiuma s ekkor (1833) jelenik meg Wesselényi Miklós *Balítéletekről* című munkája is. A nagyfontosságú javaslatoknak egész tömege áll a rendek előtt s vár megvalósításra: nevezetesen az úrbér szabályozása, az igazságszolgáltatás rendezése, az adózó nép terheinek arányosabb megosztása, az országgyűlés költségeinek a nemesség által való elvállalása. Az ellenzék most is főként az alkotmányjogi sérelmekkel foglalkozik, de sorában feltűnik *Kölcsey* Ferenc és *Deák* Ferenc nemes alakja: mindkettő a szabadelvűség igaz híve és bajnoka. És ezen az országgyűlésen jelenik meg először *Kossuth* Lajos, aki egy távollevő főrendet képvisel s bár mint szónok nem szerepel még, de tollával már szolgálja a szent ügyet, melynek majd vezére lett, az *Országgyűlési Tudósítások* szerkesztésével.

A szabadelvű ellenzék többségben van s elkeseredett küzdelem folyik az alsó- és a felsőtábla közt, mely a haladásnak mindenképen útját akarja szegni. A bécsi udvar, mely eleddig mindig hirdette a közteherviselést, mihelyt észrevette, hogy a jobbágyság felszabadítása, a közteherviselés nem csupán az adójövedelem emelkedését jelenti, de jelenti azt is, hogy az osztályokra darabolt lakosság egységes, erős magyar nemzetté fejlődik, mely nem tűri majd Ausztria gyámkodását, nem az önkényuralmat: szakított több százados politikájával s szövetségre lépett azokkal a magyar urakkal, kik konokul védték a kiváltságok düledező bástyáit. Javított ugyan ez az országgyűlés a jobbágyság helyzetén, de a felszabadulás, a föld megváltása jobb időkre maradt. Elhatározták, hogy lánchíddal kötik össze Budát és Pestet s rést ütnek a nemesség nem adózásán azzal, hogy ezen a hídon majd a nemes embernek is kell vámot fizetnie. Kivívták, hogy

a közben elhunyt Ferenc császár fia, Ferdinánd, mint magyar király V. Ferdinánd néven (1835—1848) lépett atyja örökébe 1835-ben. És ezen az országgyűlésen hoztak először magyar nyelven törvényeket, mióta a Habsburgok fején ragyogott a szent korona. De egyébként a hosszú országgyűlésnek aránylag kevés az eredménye. Amikor a kormány látja, hogy az alsótábla többsége lelkesen kitart az örökváltság dolgában, megdolgozza a vármegyéket s a szabadelvűek egyik vezérférfiát, Kölcsey Ferencet, a híres szónokot, a Himnusz halhatatlan költőjét Szatmármegye visszahívta, megmásítván az örökváltság kérdésében előbb adott utasítását. Kölcsey visszamegy s Wesselényivel együtt hatalmas beszédekben próbálják meggyőzni a nemességet s megnyeri újra az örökváltság ügyének, de a becsődített s leitatott, bocskoros nemesség leszavazza a haladás barátait s Kölcsey, keseredett szívvel, a nemzet jövődjébe vetett hitében megrendülve vonul vissza a magánéletbe.

Ugyanekkor a kormány, mely már régóta gyanús szemmel kísérte Wesselényi működését, üldözőbe veszi ezt a testben-lélekben hatalmas, szó nemes értelmében szabadelvű embert s felségsértés címén perbe fogta egy a szatmármegyei közgyűlésen mondott szenvedelmes hangú beszéde miatt. Wesselényi már régebben magára zúdította a kormány haragját azzal, hogy saját uradalmában a törvénytelen katonafogdosást megakadályozta s már 1831-ben el akarták fogatni. De úgylátszik, akkor meggondolták a dolgot. A pozsonyi és erdélyi országgyűléseken, nemkülönben a megyei gyűléseken sok kellemetlenséget okozott a kormánynak kíméletlen támadásaival. A kormány ellenére nyomdát állított fel Kolozsvárt s naplót nyomtatott ki az országgyűlés tanácskozásairól. Egyszerre két pört indítanak ellene: egyiket az erdélyi királyi tábla »a közrend zavarására célzó törekvései, veszélyes mesterkedései s még más, kárho-

zatot érdemlő közveszélelyei miatt«, a másikat a magyarországi királyi tábla a szatmári gyűlésen mondott beszédeiért s abbeli büneiért, hogy az országgyűlési (a követek mellé országgyűlési gyakorlatra kiküldött) ifjak veszedelmes társulatával, melynek Kossuth volt a feje s a lelke, összekötésben áll. Kölcsény vállalkozik Wesselényi védelmére s bár nem tudnak ellene semmit sem bizonyítani, a kormány mégis célt ér: Wesselényit leszorítja a cselekvés színteréről. A nagy hazafi dicsőségesen indult pályája szomorú véget ér. Az 1838-diki pesti árvíz alkalmával az egész ország háláját vívja ki ez a nagyerejű és nagylelkű ember s közvetlen utána három esztendei fogságra vetik. Testben, lélekben megtörve, szemevilágát elvesztve, lép ki a fogházból, így jelenik meg az önkény áldozata az erdélyi országgyűlés nevezetes, Magyarország és Erdély unióját kimondó ülésén . . .

Azt a könyomdát, melyen Wesselényi az erdélyi országgyűlés tudósításait nyomta, a kormái-y elkoboztatta s ugyanígy cselekedett Kossuth könyomdájával is Pozsonyban. Csak-hogy Kossuth túljárt a kormány eszén: az országgyűlési lelkes ifjúságot maga mellé szedte s velük másoltatta a tudósításokat.

Ezek a tudósítások adták hírül az országnak, hogy mi történik Pozsonyban, miről beszélnek, vitáznak a rendek s az írott újságnak nagy volt a hatása országszerte. Nem csuda, ha a kormány minden követ megmozgatott, hogy a veszedelmes újságot lehetetlenné tegye. Megpróbálta a fenyegetést, meg a vesztegetést, a hivatallal való kecs egettetést, de Kossuth rendületlenül folytatta a munkát. Sok aggodalmat okoz a kormánynak az országgyűlési ifjak szereplése is, akik a követek mellett mint írkok szerepelnek s az országgyűlési tanácskozásoknak rendes hallgatói. Már koruknál fogva is a szabadság eszméinek lelkes hívei s az országgyűlésen lehurrogatják a nekik nem tetsző szónokokat, tapssal, éljenzéssel

tüntetnek a szabadelvűek mellett s az országgyűlésen kívül is minden alkalmat felhasználnak, hogy a szabadelvűek iránt kimutassák rokonszenvüket. Alighogy az országgyűlés bezáródott, a kormány valóságos hajtóvadászatot indított a szabadelvűség apostolai ellen, akikben a forradalmi eszmék terjesztőit látja. Alkalmas magyar embert keres, aki vak eszköze legyen a forradalmi eszmék elnyomásában s azt mes is találja gról Pálffy Fidél kancellár személyében, e tetőtől talpig osztráklelkű magyar mágnásban. Ez a Pálffy Fidél még magyarul sem tud, hazája földjét, népét nem ismeri s lázadót vél rejtőzni minden bokorban. Különösen Kossuthot, Wesselényit s az ifjúság vezéreit kell ártalmatlanná tenni. Egy biharmegyei nemes ifjú, Lovassy László az, aki a pozsonyi országgyűlési ifjúság nevében szöveget ír az erdélyi ifjúsághoz, a közszabadság és az Unió érdekében való küzdelemre szólítván fel azt. Majd az ifjúság *társalkodó egyesületet* alakított, inelynek a művelődés volt a célja: eszközei a finomabb társalkodás, a tudomány terjesztése. Amint az országgyűlés eloszlott, a kormány az egyesület négy tagja (Lovassy László, Tormássy János, Lovassy Ferenc és Lapsánszky) ellen kiadta az elfogató parancsot felségsértés címén. Lovassy László önként jelentkezett Nagyváradon, a többi hármat elfogták. A vád szerint felségsértést követtek el, mert lengyel menekülteket rejtegettek s nevezetesen Lovassy László a Wesselényi tiszteletére adott fáklyászene alkalmával lázító beszédet tartott. A per a nyilvánosság kizárásával folyt le, a megyék tiltakozása, közbelépése nem használt: Lovassy Lászlót tíz esztendei börtönre ítélik s a börtönből megháborodott elmével kerül haza a szülei házhoz a szépreményű ifjú.

Börtönre vetik Kossuth Lajost is, aki az országgyűlés berekesztése után *Törvényhatósági Tudósítások* címen folytatja az ő írott újságját. Ennek az újságnak igen rövid az élete: 1836 július 1-én jelenik meg az első levél s 1837 május

6-ikán az utolsó, melyet már Kossuth édesatyja, Kossuth László intéz az előfizetőkhez, jelentvén, hogy fiát május 4-ikéről 5-ikére virradó éjjel egy óraker a Zugligetben letartóztatták s a budai várban levő laktanyába vitték ... A Törvényhatósági Tudósítások tehát csak egy évig élt, de e rövid idő alatt is megbecsülhetetlen szolgálatokat tett. Mert Kossuth nem csupán egyszerű tudósításokat közölt a vármegyei gyűlésekről, de dicsérő vagy gáncsoló megjegyzésekkel kísérte a tanácskozásokat s mert e gyűlések mintegy folytatásai az 1832—36-iki országgyűlésnek, tudósításaival tovább építette a szabadelvű rendek által az országgyűlésen lerakott fundamentumot: a nemzeti állam fundamentumát. E tudósításokban újra találkozunk az országgyűlési követekkel, akik jelentést tesznek az elmúlt országgyűlés munkájáról és találkozunk a megyék szóvivő embereivel, akik az országgyűlés munkáját helyeslik vagy helytelenítik

Hűtlenség címén fogta perbe Kossuthot a kormány. Elkövette pedig a hűtlenséget azzal, hogy a király nevében kibocsátott parancs ellenére megindította a *Törvényhatósági Tudósításokat* s abban a személy- és vagyonbeli egyenlőség elveit hirdette; a felségsértéssel és hűtlenséggel vádolt Wesselényit és az országgyűlési ifjakat pártolta s általában az állam ellen lázított. Már huszonegy hónapja ült a börtönben s akkor hirdették ki az ítéletet, mely a vizsgálati fogság betudásával három évre szólt. Ám a hétszemélyes táblának nem volt elég a három év: fölemelte négyre. Azt hitte a rövidlátó kormány, hogy Kossuth bebörtönözésével elfojtja az ébredező közszellemet, megfélemlíti a szabadelvűek táborát. De csakhamar keserű csalódás érte: Kossuthnak, a zempléni köznemesnek népszerűsége emelkedett s az országgyűlési ellenzék az eddiginél még nagyobb erővel s elszánt-sággal kezdett a küzdelemben. Az 1839—40-iki országgyűlésen Deák Ferenc hatalmas szelleme egyesítette az ellenzék külön-

böző töredékeit. Az ő oldalán ott látjuk ismét a szabadelvű haladás régi apostolait: Bezerédj Istvánt, Beöthy Ödönt, Klauzál Gábort, Palóczy Lászlót stb., s új emberek is lépnek a cselekvés színterére: Szentkirályi Móric, Pulszky Ferenc, Wenkheim Béla s mások. A főrendiházban Batthyány Lajos áll az ellenzék élére s mellette Teleki László, Eötvös József, Károlyi György, Andrassy Károly, Eszterházy Kálmán stb. tűnnek ki. És ott ragyog a szabadelvű ellenzék táborában a nagy Széchenyi István neve is, jóllehet a pártkötelékbe nem tartozik, nehogy a pártfegyelem korlátozza őt a szabad cselekvésben.

Ennek az országgyűlésnek első vívmánya, hogy a királyt magyar nyelven üdvözölhetik az országgyűlés megnyitásakor; a második, hogy úgy az országgyűlés, mint a megyék magyar nyelven szerkeszthetik ezentúl a feliratokat; az udvari kamara és a helytartótanács latin helyett magyar nyelven végzi levelezéseit; az anyakönyveket a lelkészeknek három év alatt magyarul kell vezetniök s pap nem lehet, ki nem tud magyarul. És magyarul kell levelezniük a magyar ezredeknek a magyar hatóságokkal. Kivívják azt is, hogy az újságok közölhetik az országgyűlési beszédeket, de csak az illető szónok megnevezése nélkül. Természetesen, az újságok okkal-móddal értésére adják a közönségnek, hogy melyik beszéd kitől való s a kormány nem ér célzt az akadékoskodásával: nem gyengítheti a szabadelvű követek népszerűségét. Törvénybe iktatják az örökváltság elvét is. Nem kötelező ugyan még az örökváltság, de mégis nagy a haladás: törvény mondja ki, hogy a jobbágy örökre megválthatja magát a földesúri tartozások és adósságok alól, ha a földesúrral megegyezhetik. És ez az országgyűlés vívja ki a politikai foglyok szabadon bocsátását is, miben Deák Ferencnek van a legnagyobb érdeme. Ekkor írta róla Széchenyi: »Félre minden irigységgel, hazámfiaink, adjuk neki az elsőséget«.

A szabadelvű újítások nagy tömege a következő országgyűlésre maradt, de már sejthető, hogy nem sok idő múltán tneglesz a döntő küzdelem s ez a szabadelvű eszmék javára dől el. Ám ezt a döntő küzdelmet heves csaták előzik meg s e csatákban a *toll* viszi a vezető szerepet. E csaták vezére:

Kossuth Lajos.

A zemplénmegyei köznemes, aki az 1832—36-iki országgyűlésen már nagy szolgálatot tett hazájának az *Országgyűlési Tudósítások* szerkesztésével, s akit a közszellem ébresztéséért börtönre vetett az önkényuralom: a börtön nehéz levegőjében készült arra a szent harcra, mely a szabadság és egyenlőség magasztos elveit juttatá diadalra. A kormány azt hitte, hogy a fogságban testileg-lelkileg megtörik a lánglelkű ember s íme, a három évi fogság idején tökéletesen megtanul angolul és olaszul, s közben elméje azzal foglalatzkodott, miként vezesse diadalra Magyarország újjászületésének már megkezdett munkáját. Nem testben és lélekben megtörve, ellenkezően: megerősödve, ismeretekben gyarapodva, nagyszerű eszmékkal, tervekkel felfegyverkezve, hagyta el a börtön homályos világát 1840 május 5-én. »Egységes magyar nemzet«: ez az ő eszménye, ezért küzd a toll, majd az ékes-szólás fegyverével. Akár írt, akár beszélt, megvarázsolta, magával ragadta a közönséget s nemcsak írt, nemcsak beszélt (bár írása is, beszéde is cselekvésszámba ment), de tudott cselekedni, fáradhatatlan volt a munkában s a legnehezebb, a legzavarosabb dolgokban is az ő lánglelke megtalálta az irányt, mely a sikerre vezet. Egységes magyar nemzetet akart ő s ez eszményének valóstításra hirdette, hogy egyesülnünk kell a néppel érdekében«, el kell törülni a jobbágságot, törvényes úton kell teljesíteni a nép jogos óhajtsáit,

különben »a nemesség kaszára kerül s e kor egyszersmind a magyar és a magyar nemzetiség halálnapja lesz.«

Alighogy kiszabadult a börtönből, 1841 január 2-dikán nyomtatott újsággal lepte meg az országot. *Pesti Hírlap* az újság címe, hetenként kétszer jelenik meg. Hogyan? A kormány engedelmet ad Kossuth Lajosnak újságszerkesztésre, holott épen újságszerkesztés miatt záratta volt el? Nemcsak hogy engedelmet ad, de ő maga bátorítja fel Ländlerer kiadót, hogy szólítsa fel Kossuthot újságszerkesztésre. A terv világos: így könnyebben ellenőrizhetik a veszedelmes embert. Vagy megvesztegetik, hogy a kormány szájaíze szerint írjon, vagy ha ez nem sikerül, majd elbánnak vele, csak ne írjon a kormánynak tetsző dolgokat. Az okoskodás nem volt rossz, csakhogy nem ismerték Kossuth jellemét s így a számítás balul ütött ki. Kossuth ragyogó tolla gyökerében átfurmálta a közvéleményt s ez a közvélemény kérelmelhetlenül sepegte el a nemzeti fejlődést megakasztó, elavult rendszert. A *Pesti Hírlapnak* óriási hatása volt az elmékre és szívekre egyaránt, íme, az egyszerű újságíró, kinek sem vagyona nincs, sem családi összeköttetései nincsenek, nagyobb hatalom a hivatalos és a született hatalmasoknál. Mohón olvassák a cikkeit melyek megtermékenyítik az elméket s nemesebb, emberségesebb érzelmeket plántálnak ama szívekbe, melyek eddig ridegen elzárkóztak a nép jajszava elől. Kossuth Lajos ugyanazokat a célokat tűzi ki, mint Széchenyi, de a megvalósításban más sorrendet követ: előbb szabadságot a népnek, a földnek, s a szabadságot önként követi egyesek gyarapodása, haladása. Rémülettel olvasta Széchenyi a *Pesti Hírlapot*, aggódó, tépelődő lelke nagy nemzeti veszedelemtől tart, már látja is a forradalmat, hová Kossuth gyökeres újításai okvetlen elvezetik az országot s könyvet ír, a *Kelet Népet*, melyben kíméletlenül megtámadja Kossuthot. Ám Széchenyi fontolgatva haladó politikájának már kevés híve van az országban,

annál több annak a merész, gyors cselekvésű politikának, melyet Kossuth Lajos hirdet. Szavának és tollának egyaránt ellenállhatatlan varázsa van s Széchenyinek csakhamar tapasztalnia kell, hogy a nemzetet, melyet ő ébresztett fel kóros szendergéséből, nem elégíti ki a lassú, lépésről-lépésre való haladás s nem őt, de Kossuthot tekinti vezérének. Kossuth *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak* című könyvébe" válaszol a *Kelet Népe*re s ez a felelet még inkább az ő javára dönti el a két nagy szellem viadalát. Ő ugyanazt akarja, amit Széchenyi, csak más sorrendet követ. Ő nem *kéri*, de *követeli* a kiváltságosoktól az áldozatokat, mert nem tartja tanácsosnak, hogy a nép béketűrését továbbra is próbára tegyék. Jelszava: »veletek, általatok, ha nektek tetszik, nélkületek, ellenetek, ha kell.«

Kossuth és Széchenyi tollharcának rendkívül nagy a hatása. Az áltatok fölvetett eszmék láthatóan megtermékenyítik az elméket, nagyobb s kisebb tehetségű tollforgatók követik a példát, vitatják a napirendre került kérdéseket s a nemzet minden rétegébe eljut az ország újjáalakításának vágya. Ám a nemesség nagy tömegének jelszava még mindig a »nem adózunk« s ez a jelszó akadályozza meg az országgyűlési szabadelvű ellenzék vezérét, Deák Ferencet abban, hogy az 1844-iki országgyűlésen résztvegyen. Zalamegye a »nem adózunk« elve alapján ad utasításokat Deák Ferencnek s a nagy hazafi nem fogadja el a megbízólevelet, mivel az utasítások ellenkeznek az ő meggyőződésével. A megye ugyan megmásítja a határozatot, de az új választás vérontással, nagy korteskedéssel jár s Deák most emiatt nem fogadja el a megbízólevelet. Súlyos csapás ez az 1844-iki országgyűlésre s bár az ellenzéki tábor nagyot nőtt s abban sok jeles férfiú volt, nagyon érezték Deák Ferenc hiányát. Eszmékben gazdag volt az országgyűlés, a szabadelvű javaslatok egész tömege került napirendre, de csak kevés vált törvénné.

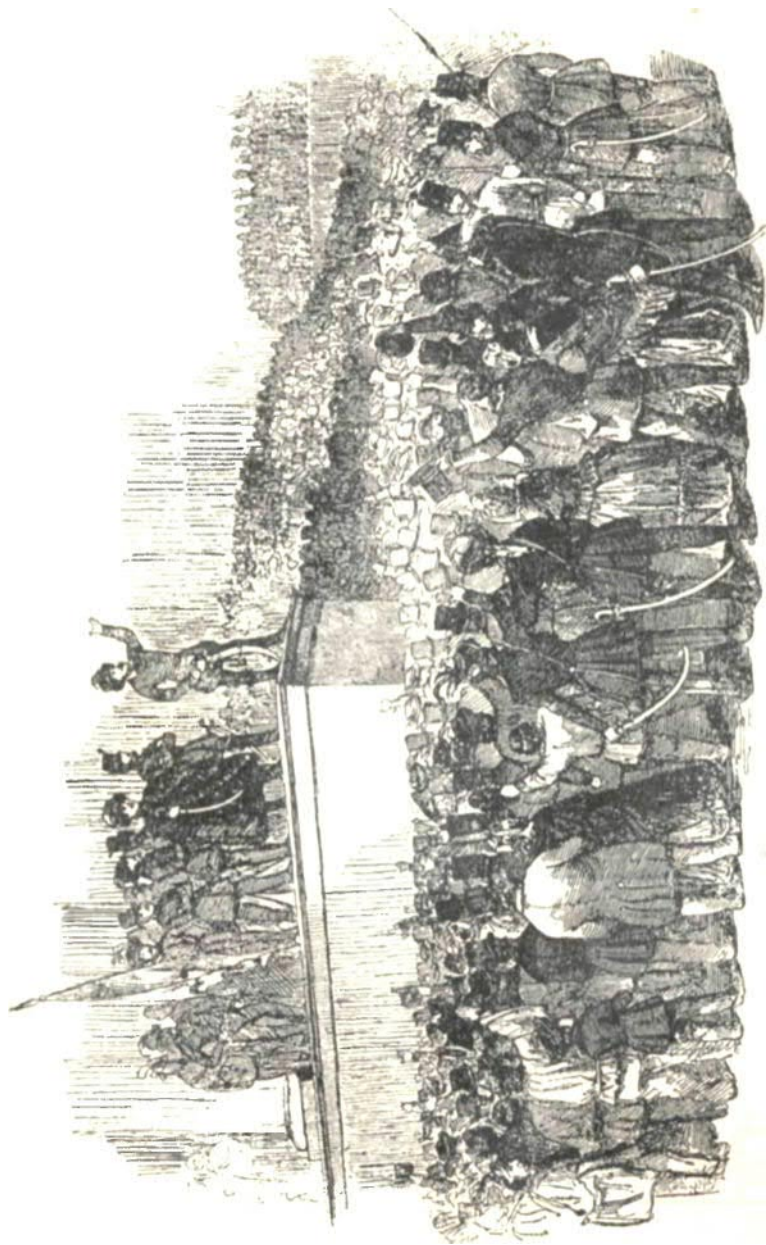
Meg kellett elégedniük a szabadelvűeknek azzal a két, egyelőre kevés gyakorlati értékű törvénnyel, melyek közül az egyik megadta a nem-nemesnek is a *hivatalviselés*, a másik a *birtokszerzés* jogát. A magyar nyelv ügyét előbbre viszi ez az országgyűlés is. A király magyarul erősíti meg a törvényt, ez országgyűlés nyelve kizárólag a magyar, az iskolákban magyar lesz a tanítás nyelve. Nagy a haladás ezen a téren, de egyébként az országgyűlés eredménye nem elégíti ki a szabadelvűek táborát. Társadalmi úton próbálják egyengetni az újjáalakítás ösvényeit.

A bécsi kormány századokon át elnyomta a magyar ipart és kereskedelmet s mert az országgyűlés nem harcolt eredményesen e politika ellen, Kossuth 1844-ben megteremti az *országos védőegyesületet* melynek célja piacot teremteni a honi iparcikkek számára itt az országban. Az egyesület tagjai becsületszóval kötelezik magukat, hogy az 1850 október elsejéig csak hazai mesteremberek által dolgoztatnak »a mineműségre való tekintet nélkül« s csak oly cikkekért fordulnak a külföldre, amelyek itthon meg nem szerezhetők. Pozsonyban 1844 október 16-án alakul meg a védőegyesület, melynek elnökévé a minden ízében szabadelvű gróf Batthyány Kázmért s alelnökévé gróf Teleki Lászlót választják, igazgatónak pedig magát Kossuth Lajost. Íme, az idők jele. Két mágnás s a szerény újságíró egy táborban, egy ügynek a szolgálatában. Hatvanezer tagja lesz csakhamar az egyesületnek, mely gyárat alapít s vasutat tervez Fiúméba, hogy az ország kereskedelme felszabaduljon az osztrák gyámkodás alól. A tépelődő lelkű Széchenyi aggodalom szállja meg: attól tart, hogy az országossá lett mozgalom gondolkodóba ejti, ellenakcióra serkenti a kormányt s ebbeli aggodalmában kíméletlenül támadja ama férfiakat, akik a védőegyesület élén állanak. Megered a gyanúsítások zsilipje, a kormányt szolgáló hazai és külföldi újságok mindenféle gyanúsításokkal illetik a mozgalmat s a kormány

minden követ megmozgat, hogy a védőegyesület működésének sikerét megakadályozza. És csakugyan az egyesület vállalatai sorban megbuknak, részben a kormány rosszakarata, részben a rossz gazdálkodás miatt.

Valósággal élesztgeti, táplálja a kormány az ellenzéki szellemet s ennek megerősödésére nem is találhatott volna ki alkalmasabb eszközt az *adminisztrátori rendszer* megalkotásánál. Megnyirbálni a megyei önkormányzatot s többséget szerezni a megyékben a kormánynak, ez a cél s ezt a célt Metternich herceg akként véli megvalósíthatónak, hogy adminisztrátorokat küld a megyék nyakára. Ezek az adminisztrátorok hallatlan erőszakoskodásokat művelnek. Vesztegetéssel rontják a nemeség erkölcsét, a rendfenntartás címen kirendelt katonaság pedig arra való, hogy megfélemlítse az ellenzéki férfiakat. De mind hiába: az adminisztrátori rendszer nem válik be. Az erőszak növeli az ellenzék összetartó erejét s elkeseredett küzdelemre ingerli a korlátlan uralommal fenyegető rendszer ellen. Nemcsak a megyei önkormányzat hívei, de az úgynevezett *centralisták* is, akik a megyei önkormányzat helyett az *országgyűlésben* és a *felelős kormányban* akarták megtestesíteni a nemzet erejét, elkeseredetten küzdenek ellene, mivelhogy lehetetlen nem látni, hogy az adminisztrátori rendszer hadüzenet nemcsak a megyei önkormányzatnak, de általában az ország újjáalakítását célzó minden törekvésnek.

Amikor Kossuth, 1844 június elején, megvált a Pesti Hírlap szerkesztésétől, a kormány által felbérelt kiadó fondorkodása következtében, a lap szerkesztését a centralisták vették át, akik különben Kossuthal együtt ellenzékiek, de a megyei önkormányzat dolgában nem értettek egyet vele. Míg Kossuth azt hirdette, hogy a megyei önkormányzat a felelős minisztériummal összeegyeztethető, a centralisták úgy vélekedtek, hogy a megyei önkormányzat lehetetlenné teszi a szabadelvűek által hirdetett újításokat. Ebben a kérdésben az ellenzék ketté-

PETŐFI A NEMZETI MÚZEUM ELŐTT.

(Egykorú kép után.)

szakadt, de egyesült a legsürgősebb teendőben: megbuktatni a kormányt, a kormánnyal tartó konzervatívok (megfontolva haladók) hatalmát s ennek romjain fölépíteni az új Magyarországot: Ez az egyesülés annál is kívánatosabb volt, mert a kormány míg egyrészt az ő adminisztrátoraival mindenestől ki akarta irtani az ellenzékét, másrészt nagyot gondolt s most egyszerre túl akarta szárnyalni az ellenzékét a népboldogításban. Kiragadni az ellenzék kezéből a vezetést, népszerűsíteni magát az ellenzék rovására: ez volt a kormány legújabb fogása. Nyilvánvalóan az a cél vezette abbéli elhatározásában is, hogy a helytartótanács kebelében közlekedési osztályt állított s annak vezetésére Széchenyi Istvánt hívta meg. A »legnagyobb magyar« (Kossuth adta Széchenyinek a nevet) örömet vállalkozott a neki való feladatra, abban a reményben, hogy sorban megvalósíthatja közgazdasági terveit, vagy, amint ő szokta mondani: *kihasználhatja* a kormányt az ország javára. Nagy lelkesedéssel fogott a Tiszaszabályozás óriási munkájába, de lelkét folyton nyugtalanította Kossuthnak és híveinek működése. Attól tartott, hogy amit ő szépszerével kivív a kormánynál, megsemmisíti az ellenzék türelmetlenkedése. Kossuth, mikor a *Pesti Hírlap* szerkesztésétől megvált, visszahúzódott a pestmegyei Tinnye községbe, az ő kis nemesi kúriájába, azzal az elhatározással, hogy félrevonul a politikai küzdőtérrel. De nem sokáig tartott pihenője, nyugtalan lelke visszaviszi a cselekvés mezejére. Országszerte szervezi a védőegyesületet, szóval, tollal munkára serkenti a haza jobbait s a szó igaz értelmében, ember erejét meghaladó munkát végez. »Ez az ember sem nem eszik, sem nem iszik, hanem belső láztól csont és bőrré soványodik. Ez a forradalom belső láza.« Széchenyi írta ezt róla a Naplójában. Mint szónok Pestmegye 1845-iki tavaszi közgyűlésén tűnt fel először, hol gyilkos gúnyal ostorozta az adminisztrátorokat. Oly eleven színekkel rajzolta le e gyűlöl

férfiakat, hogy amikor »falra festett ördögöknek« nevezte őket, a jelen voltak önkéntelen a falra tekintettek. Közben a tolla sem pihent s mert nem sikerült napilapot alapítania, a *Hetilap* című újságba írt vezércikkeket. Ezek a cikkek heves támadásra ingerelték Széchenyit, aki azt írta Kossuthról, hogy az ő szereplése eljutott már a közönséges népizgatásig. Ez a népizgatás pedig abban állott, hogy, Kossuth meggyőződése szerint, az adóteher közös viselése nélkül az örök-váltság meg nem történhetik. De Széchenyi ebben már forradalmat látott. Azt írta Kossuthról, hogy ezzel a követeléssel a parasztot a nemes ellen uszítja s így megveti a forradalom alapját.

Széchenyi e támadása 1847-ben jelent meg, az 1847—48-iki országgyűlés küszöbén. A támadás rendkívül bántja az ellenzékot, mely most minden erejét összeszedi, hogy mennél nagyobb számmal jelenjék meg az országgyűlésen. Megalakítják Pesten az *Ellenzéki kört*, melynek gróf Teleki László az elnöke s alelnökei Vörösmarty Mihály, a *Szózat* halhatatlan költője és Fényes Elek, a jeles tudós. Ez a kör a gyülekező s tanácskozó helye nemcsak a Pesten tartózkodó ellenzékieknek, de a vidékieknek is. Tagjai közt nemcsak politikusok vannak, de írók és művészek is. Kossuth indítványára, az 1847 március 15-én tartott közgyűlésen elhatározzák, hogy pártnyilatkozatot tesznek közzé. A nyilatkozatot Deák Ferenc szerkeszti meg nagy bölcsességgel és tapintatossággal. A június 6-iki értekezleten bemutatott nyilatkozat összegezván a kormány által a nemzet jogain ejtett sérelmeket, az ellenzék által követelt javítások főbb pontjait a következőkben állapítja meg:

Osztozás a közterhekben;

a nem-nemeseknek, a királyi városoknak és szabad kerületeknek, képviselőlet alapján, a törvényhozási és helyhatósági jogokban való részesítése;

egyenlőség a törvény előtt;

az *úrbéri* viszonyoknak, kármentesítés mellett, kötelező törvény által való megszüntetése;

az *ósiség* eltörlésével a hitel- és birtokszerzés biztosítása parlamenti *felelős kormány*;

szabad sajtó;

unió Erdéllyel;

vallásszabadság.

Országszerte mohón olvassák az ellenzék nyilatkozatát s megindul az élet-halálharc a fontolva haladók és az ellenzékiek tábora között. A kormány a legnagyobb erőszaktól sem riad vissza s a szenvedelmes követválasztó harcban az ellenzék több kiváló férfja bukik el, nevezetesen: Beöthy Ödön, Bezerédj István, Klauzál Gábor és Vukovics Sebő. Deák Ferencet megválasztják, de gyöngékedése miatt nem fogadja el a megbízólevelet. A legnagyobb érdeklődés kíséri Kossuth Lajos választását. Az egész ország izgatott figyelemmel tekint Pest megye felé: ott folyik az ádáz küzdelem a kormányra oly veszedelmes ember megbuktatása végett. Kormány és ellenzék voltaképpen itt próbálja ki erejét; Kossuth győzelme az országot újjáalakító újítások győzelmét, bukása az újításoknak hosszú időre való eltemetését jelenti. Érzik ezt azok a férfiak, akik Kossuth nevével mennek harcba s nem kisebb ember, mint gróf Batthyány Lajos, az országos ellenzék vezére, a főkortes. Oldalán buzgólkodik Batthyány Kázmér és Ödön, gróf Ráday Gedeon, gróf Teleky Domokos, báró Podmaniczky Frigyes s a megye több kiváló férfja az arisztokrata s előbbkelő nemesi családokból. A nép felszabadítására hivatott férfiú kortesei mágnások! Mely fordulása az időeknek! A kormány a népszerű Patay Józsefet akarja felléptetni Kossuth ellen, de a derék hazafi visszautasítja a jelölést, mondván: »inkább kiköltözöm a megyéből, semhogy Kossuth ellen fellépjek!« Végre találnak ellenjelöltet Balla Endre sze-

mélyében, de Kossuth számára nagy többséget szerez a lelkes korteskedés. Kossuth pártja hatalmas nagy tömegben vonul be Pestre október 17-én. A tömeg előtt a már említett mágánások lovagolnak, részint díszmagyarban, részint gubásán, szűrösen. A választók seregét óriási tömeggé növeli a pesti nép, a Rákóczi-induló melleit járja be az utcákat a tengersokaság, mely Kossuth Lajost élteti.

»Egy halálom, egy életem,
Kossuth Lajos a követem!«

Batthyány Lajos kiáltja e szavakat s a beláthatatlan tömeg utána zúgja. Október 18-án folyik le a választás s az eredmény: fényes győzelem. Kossuthot 1600 szótöbbséggel választják meg. Megnyílt hát előtte a parlament ajtaja. Az ország első vármegyéjét képviseli s az egész ország tekintete rajta csüng.

Az utolsó rendi országgyűlés.

November 17-én nyitotta meg a király az országgyűlést, az utolsó rendi országgyűlést. Néhány szóval, de *magyarul* nyitotta meg. Több mint háromszáz esztendő óta nem volt példa arra, hogy a magyar király magyar nyelven szóljon a rendekhez. Nem csuda, ha sokan sírtak örömben. Nagy lelkesedéssel választották nádorrá István főherceget, a dicső emlékezetű József nádor fiát. Ötven évig viselte József a nádori méltóságot s ez idő alatt szívvel-lélekkel magyarrá lett. Amikor meghalt (1847 elején), épen készülődött a nemzet, hogy megünnepelje az ötven éves nádorságot, de — mint Kossuth írja — »a végzet haláltakarót vetett az oltár fölé, melyen a nemzet a hála tüzét volt meggyújtandó«. A nagy nádor fiát, aki a választás előtt beutazta az országot, mindenütt meleg szeretettel fogadták. Magyar ruhát viselt, magyarul

beszél s minden szava egy-egy út a nemzet szívéhez. Kőrútjából visszatérve, október 6-ikán nagy ünnepséggel igatták Pestmegye főispáni székébe. Ferenc József főherceg, V. Ferdinándnak akkor már kiszemelt utóda, mondotta a beiktató, beszédet, még pedig magyarul. Örömét fejezte ki, hogy oly percben léphetett a »szeretett Magyarországba« midőn az »egy boldog korszak küszöbén áll« s azzal végezte beszédét, hogy mindig ünnepelni fogja a napot, melyen »a magyar nemzethez való élénk ragaszkodásának nyilvános jelét adhatá«. Az ifjú trónörökös beszéde s István főherceg válasza, melyben ez köszönetét mond a trónörökösnek azért is, hogy »ajkairól zengeni hallotta édes hazánk nyelvét«, leírhatatlan hatást tett a jelenvoltakra s visszhangot keltett az egész országban. Hát még, mikor a király is magyarul nyitotta meg az országgyűlést! A rendek áradó lel kességükben aranybetűkkel nyomatják le a király szavait a jegyzőkönyvbe. Most már kezdődhetik a munka. A király iránt való 'bizalommal fog munkába az ellenzék is, mert a királyi előterjesztések az általa sürgetett újításokból is tartalmaznak rtéhányat. Nem akad meg azon, hogy nincs meg minden a királyi előterjesztésekben. Majd napirendre kerítik a hiányzó újításokat indítványok formájában. De a fontolva haladó párt tökéletesen meg van elégedve s egyszerűen köszönő feliratot akar küldeni az ígért újításokért. Ekkor tartja Kossuth első nagy beszédét az országgyűlésen s a köszönőirat helyett válasziratot indítványoz, melyben sorolják fel mind a sérelmeket s jelöljék meg mind a szükséges újításokat is. A többség elfogadja Kossuth indítványát, de a főrendiházban megbuktatják. Am amíg a felirat ügye függőben marad, az alsó tábla dolgozik serényen, sorban kerülnek napirendre az újítások, a közös teherviselés, örökváltság, az ősiség eltörlése, az a honosítás (melynek feltételei közé felveszik a magyarul tudást is). De közben a kormány sem pihen, folytatja az

ellenzék egyes tagjainak a szelidítését. Titkos megállapodás jön létre a kormány s az ellenzék néhány tagja közt, mely szerint a király megnyugtató nyilatkozatot tesz a gyűlöletes adminisztrátori kérdésben, viszonzásul meg az országgyűlés köszönő feliratot intéz a királyhoz. István nádor az alsó- és a felsőház elegendő ülésében, 1848 február 1-én mutatta be a királynak nyilatkozatát, mely megígéri, hogy ezentúl csak kivételesén nevez ki adminisztrátort. Az ellenzék s a jelen volt közönség lehurrogta a nyilatkozatot, kifütyülte a gyanús ellenzékieket, kik közül csak Lónyay Menyhért mert szembeállni az ellenséges hangulattal, s azt indítványozta, hogy az országgyűlés fejezze ki háláját a király iránt, aki a nemzet aggodalmait eloszlatta. Az ellenzék részéről Szentiványi Károly szintén köszönetét indítványozott a jó szándékért, de egyúttal kifejezni kívánta, hogy nem elég a jó szándék, a törvénytelen rendszert valójában meg kell szüntetni. A szavazás a két indítvány fölött rendkívül nagy izgalom közt folyt le s a végsőig fokozódott ez az izgalom, amikor Lónyay indítványa *egy szó* többséget kapott.

A kormánynak épenséggel nincs oka, hogy örüljön a kétes értékű győzelemnek. A közbejött világesemények váratlan lökést adtak a nagy nemzeti törekvésnek, melynek végső célja Magyarország újjáteremtése volt. Franciaországban kiütött a forradalom s annak szele átcsapott Ausztriába is. A népek lelkét elemi erővel szállotta meg a szabadság vágya. Kossuth megragadja a kedvező alkalmat, hatalmas beszédet tart a március 3-diki ülésen. Ez a beszéd korszakalkotó fordulatot jelent Magyarország történetében: az alkotmányos élet hajnala e beszéd nyomán virrad fel a magyar égen s a fölkelő nap fénye átragyog a határon is, a szomszéd Ausztriába. Már az országgyűlés megnyitásakor kimondotta a nagy szót, hogy az lesz a Habsburg-ház második megalapítója, aki a birodalom kormányrendszerét alkotmányos

irányban reformálja s felséges háza trónusát hű népeinek szabadságára fekteti le rendíthetetlenül. Azóta »bölcsséggel támogatott trónusok dőltek össze s népek nyerték vissza szabadságukat«, míg itt »annyi nemes erő, annyi hű tehetség izzad egy háládatlan munkában, mely a taposó malom kínjaihoz hasonlít«. »Az uralkodó családnak választania kell saját java s egy korhadt kormányrendszer határozgatása között. Uralkodó család iránt, mely népeinek szabadságára támaszkodik, mindig fog keletkezni lelkesedés, mert szívből hű csak szabad ember lehet; akit nyomnak, az csak szolgálni fog, amint kénytelen.« Különösen hangsúlyozván az uralkodó család érdekeit, melyek a haza érdekeivel kapcsolatosak, főbb pontjaiban a következő feliratot indítványozta:

A magyar nemzet három század óta alkotmányos életét ki nem fejthette, de sőt örökké ennek fenntartásáért kellett küzdenie. Ennek oka, hogy Ausztria kormánya korlátlan s a magyar alkotmányos életet ellensúlyozza. Most már e rendszer Auszriát is romlással fenyegeti. Magyarországra is kimondhatatlan kárt hozhat. »Elhatároztuk« tehát, hogy a *közös teherviselés* alapján a nép közterheiben osztozni fogunk. Az *úrbéri* viszonyokból való kibontakozást *kármentesítéssel* eszközöljük. A népet *politikai jogokban* részesítjük. Az országgyűlést a nép képviseletévé alakítjuk. Törvényeink végrehajtását minden idegen beavatkozástól független nemzeti kormányra bízuk, mely tetteiért az országnak felelős.

Ezt a felirati javaslatot az országgyűlés nagy lelkesedéssel fogadta el. Az egész országban ellenállhatatlan hatást tett Kossuth beszéde és felirati javaslata. Mohón olvasták mindenfelé. Nemcsak az országban, de Ausztriában is. De bár Kossuth beszéde és javaslata maga a megtestesült mérsékelt-ség, valóságos rémület fogta, el az udvart, a kormányt, a fontolva haladó főrendeket s a »forradalomnak« az országgyűlés felosztatásával vélték elejét venni. Pedig Magyarországon

senki sem gondolt forradalomra. Egyszerűen újításokat kívántak. A nádor, az országbíró, a főrendiház elnökei mind Bécsbe siettek s az alsó tábla hiába küldötte meg a főrendeknek Kossuth felirati javaslatát tárgyalás végett: miután az elnökök Bécsben tanácskoztak, nem lehetett gyűlést tartani. Az alsóház már-már a felsőház mellőzésével akarta Bécsbe küldeni a feliratot; közben a felirati javaslat több pontját nagy lelkesedéssel tárgyalták s egyhangúlag fogadták el — pártkülönbség nélkül. Így Kossuth indítványára kimondták a nép minden terhében való arányos osztozást; Szentkirályi Móric indítványára, hogy törvényt alkotnak az úrbér eltörléséről, a földesurak állaim kártalanításáról; ugyancsak Szentkirályi indítványára kimondotta az országgyűlés, hogy »a szellemi érdekeknek a szabadság alapján való ápolása« alatt a népnevelést, a vallási egyenlőséget, a sajtószabadságot, az esküdszékek felállítását értik s a nemzeti erők egyesítésére szükségesnek vélik az Erdéllyel való uniót is; az alkotmányos életnek valódi képviseleti rendszerré való átalakítására pedig szükségesnek vélik azt is, hogy Pesten évenként országgyűlés tartassék, ami önként következik a felelős kormány alakításából.

Az alsó tábla egyértelmű határozatai elől végre a főrendiház sem térhetett ki. Az aggódó lelkű Széchenyi is azonosítja magát a felirattal s alsó- és felsőház küldöttséget bíz meg a Kossuth-féle iratnak Bécsbe való vitelével.

Néhány nap s mely fordulat!

Március 13-án Bécsben kitört a forradalom s amikor Kossuth feliratával 72 követ és 200 országgyűlési ifjú Bécsbe érkezett, már nem találják ott Metternich herceget: a hírhedt kancellár megbukott. Elsöpörte a szabadság szele. A bécsi nép leírhatatlan lelkesedéssel fogadja a pozsonyi küldöttséget, a szabadság hírnökeit. Kossuth útját virágokkal hinti a bécsi nép. De a nagy embert nem hódítja el a dicső-

AZ 1867-IKI MAGYAR MINISZTERIUM.

(Barabás Miklós könyomata után.)

ség mámora, nem izgatja a népet, ő a törvényes alapon álló magyar nemzet kívánságaival jött Bécsbe, megy a király színe elé. A király fogadja Kossuthot, Batthyányi és Esterházy! s a trónörökös jelenlétében, éjnek idején, megígéri a nemzet kívánságainak teljesítését.

Ekkor már Bécsben tudták, hogy mi történt — Pesten. Mert mialatt az országgyűlési küldöttség Bécsben járt, nagy események színhelye volt Pest. Az »ország szíve« megdobbant s ez a dobbanás delejes áramként járta be az országot. »Szabadság, egyenlőség, testvériség«, a népek e szentháromsága tündökölt a magyar égen. Ha Bécsnek »két napig Kossuth az ura«, Pestnek Petőfi Sándor, a lánglelkű költő. Mialatt Bécsben a nép Kossuth tüneményes szónoklatainak hatása alatt tomboló lelkesedéssel éltette a szabadságot, Pesten Petőfi szavalta s utána tengersokaság zúgta:

A magyarok istenére esküszünk!
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!

Íme, elérkeztünk a magyar nemzet életének egyik leg-szebb napjához: 1848 március 15-ikéhez. Mi történt?

Tüzes lelkű ifjak serege gyülekezik össze a pesti Pilvax-kávéházban s ott, ahol máskor vegyest folyt komoly és tréfás beszéd, most kátét szerkesztenek, a népszabadság kátéját. Tizenkét pontja van e káténak. Mit kíván a magyar nemzet? Ez az első kérdés s a felelet rá: »Legyen béke, szabadság és egyetértés!« Erre következik a 12 pont: 1. Kívánjuk a sajtószabadságot. 2. Felelős minisztériumot Buda-Pesten. 3. Évenkénti országgyűlést Pesten. 4. Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben. 5. Nemzeti őrsereget. 6. Közös teherviselést. 7. Az úrbéri terhek megszüntetését. 8. Esküdtiséket, képviseletet egyenlőség alapján. 9. Nemzeti bankot. 10. A katonaság esküdjék meg a magyar alkotmányra;

magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk. 11. A politikai státusfogylok bocsáttassanak szabadon. 12. Kivánjuk az uniót Erdéllyel. Egyenlőség, szabadság, testvériség.

Perczel Móric és Irinyi József fogalmazták a kátét, Jókai Mór olvasta fel a kávéházban március 15-én reggel, utána Petőfi Sándor a Nemzeti dalt s úgy mentek az egyetemre, ahol Petőfi az egyetemi ifjúságnak is elszavalja a nagyszerű költeményt. Innen indul az ifjúság ki az utcára, hol csakhamar tengernép verődik össze s a Hatvani-, ma Kossuth Lajos-utcában bemennek Ländlerer és Heckenast nyomdájába, ott lefoglalnak egy kis kézisajtót, azon kinyomatják a 12 pontot és a Nemzeti dalt: a szabad sajtó első termékeit. Délután népgyűlést tartanak a Nemzeti Múzeum előtt, ott Petőfi újra elszavalja a Nemzeti dalt, felolvassák a 12 pontot s a népgyűlés egyenesen a városházára tart: a városatyák is elfogadják a szabadság kátéját, sőt el is határozzák, hogy részben a népből, részben a város tisztikarából választott küldöttség útján terjesztik azt az országgyűlés elé; egyben a királyt megkérlik, hogy Pestre népképviselőten alapuló országgyűlést hívjon össze.

Ez volt csak az igazi »forradalom«, hozzámérhető nem ismer a világtörténelem: forradalom, melyhez kiontott vérnek átkos emléke nem tapad! Ezeréves szolgaság láncra hull le egy napon a magyar föld népének kezéről-lábáról s a hatalom fejét vesztve, tétlenül áll a lövésre kész ágyúk mögött: nincs kéz, mely az ágyúk felé nyújtsa az égő kanócot; nincs kéz, mely szuronyt szegezzen a Budára felvonuló lelkes ifjak melléne! Vérontás nélkül szabadítják ki Táncsics Mihályt, a munkásnép íróját, aki sajtóvétség miatt raboskodott s nagy diadallal, kocsin viszik Budáról Pestre.

Március 16-án fogadta a király a pozsonyi küldöttséget s másnap megjelent a királyi leirat, mely megígérte a felelős

minisztériumot. A nádor megbízásából Batthyány Lajos összeállította az első felelős minisztérium névsorát s azt be is mutatta az országgyűlés március 23-iki ülésén. Kossuth van kiszemelve pénzügyminiszternek, de ő csak hosszas rábeszélés után vállalkozik a miniszterségre. A belügyminiszterséget Szemere Bertalan vállalja, a vallás- és közoktatásügyit báró Eötvös József, a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyit Klauzál Gábor, az igazságügyit Deák Ferenc, a hadügyit Mészáros Lázár, a külügyit Esterházy Pál. De még ezt megelőzően emlékezetessé akarják tenni az utolsó rendi országgyűlést s március 18-án elfogadják a közös teherviselésről, a jobbágyi viszony megszüntetéséről, a papi tized váltógáról és az ösiségről szóló törvényjavaslatot, a következő napokban a sajtótörvényjavaslatot, az évenként tartandó országgyűlésről, a nemzeti őrségről, a nemzet színeiről, az ország címeréről szóló s más kisebb törvényjavaslatokat.

Ez a lázas haladás aggodalomba ejti a bécsi udvart,¹ veszélyben látják forogni Ausztria nagyhatalmi állását s ez aggodalom hatása alatt születik az a két királyi leirat: egyik az úrbér eltörlése, másik a magyar felelős minisztérium ügyében, mely leiratok nagy felháborodást okoznak a március 25-diki ülésen.

Az egyik leirat szerint a király helybenhagyja a közös teherviselésről szóló törvényjavaslatot, nemkülönb a dézsma és pénzbeli fizetések kármentesítés mellett való megszüntetését is, de már az úrbéri szolgálatok azonnali megszüntetése »bővebb tárgyalást« kíván. Súlyos veszedelemtől félti a földbirtokososztályt is, a hazát is, ha egyszerre megszűnnék a robot.

Nyilvánvaló volt az udvar törekvése: megakadályozni szörszálhasogató gáncsoskodással azokat az újításokat, melyekhez hasonlót annak idején II. József császár önkényesen akart ráparancsolni a nemességre. Csakhogy József császár

nem akarta megcsinálni az önálló Magyarországot is. Ettől ijedtek meg Bécsben.

Még jobban felháborította a rendeket a másik leirat. A felelős minisztériumról szóló javaslatot véges-végig módosította, nyirbálta, hogy akik csinálták, alig ismertek rája. Továbbra is fenn akarta tartani a felelős minisztérium mellett a királyi kamarát és az udvari kancelláriát. Azt kívánta, hogy a közös költségeknek Magyarországra eső részét fizessék be a birodalom központi pénztárába; a vám-, pénz- és kereskedelmi ügyek elintézése ezentúl is közös maradjon. Megnyirbálta a honvédelmi miniszter hatáskörét is, úgy hogy ez csak névszerint lett volna miniszter, a magyar hadsereggel továbbra is Bécsben rendelkeznek. Az általános felháborodásnak Kossuth Lajos a tolmácsolója. Minden szava maró gúny. Pozsonyban az ifjúság megégette a leiratokat, Pesten valószínű forrongás támadt. A nép már kész fegyvert fogni és nyíltan hirdetik, hogy ideiglenes kormányt alakítanak, ha a király el nem ismeri a mindenben független felelős minisztériumot. »Föltámadott a tenger, a népek tengere« - írja Petőfi e napokban. Csakugyan feltámadott, forrong, zúg a tenger s bármennyire nehezen esik a bécsi udvarnak a régi rendszertől való megválás, kénytelen megalkudni a helyzettel. Március 31-én már újabb királyi kéziratot olvasnak fel az országgyűlésen s ezt a leiratot már óriási lelkesedéssel fogadják a követek, nemkülönben a képviselőház karzatán szorongó közönség is: a felelős minisztérium és Magyarország függetlenségének elismerését tartalmazá e királyi kézirat. A közös ügyek elintézését a következő, a népképviselőten alapuló országgyűlésre hagyják. Az utolsó rendi országgyűlésnek erre már nem volt ideje. Nem volt, »mert nem engedték lenni« — mondotta Deák Ferenc 1867-ben — s az udvar, őszinteségének hiánya csakhamar megtermetté gyümölcsét: a 48—49-iki függetlenségi harc volt a gyümölcs.

Április 10-ikére tűzte ki a király az utolsó rendi országgyűlés berekesztését, összesen 31 törvényjavaslat várt királyi szentesítést s e 31 javaslatot törvény erejére emelte április 11-én V. Ferdinánd király. Délelőtt 11 órakor a primási palotában fogadta a király a rendeket s ezeket az emlékezetes szavakat intézte István nádorhoz :

»Én magyar nemzetemnek szívből óhajtom boldogságát, mert abban találok fel a magamét is. A mit tehát ezek elérésére tőlem kívánt, nemcsak teljesítettem, hanem királyi szavammal erősítve, ezennel át is adom neked, kedves öcsém, s általad az egész nemzetnek, úgy, mint kinek hűségében leli szívem legfőbb vigasztalását és gazdagságát.«

A nádor a következő szavakkal válaszolt:

»Egy boldogított, hálás nép környezi felséged királyi székét s e nemzet soha forróbb szeretettel, több hűséggel nem dobogott fejedelme iránt, mint dobog most felségedért, ki a jelen törvények szentesítése által *honunk új alkotója* lett.«

E szép jelenet után az alsó- és felsőház tagjai együtt mennek a képviselőházba, hogy meghallgassák a szentesített törvényeket, Megvan már a felelős minisztérium, melyet április 7-én nevezett ki a király s mely következőleg alakult meg: elnök gróf Batthyány Lajos, ő Felsége személye körüli miniszter herceg Esterházy Pál, pénzügyi Kossuth Lajos, közmunkaügyi gróf Széchenyi István, honvédelmi Mészáros Lázár, vallás- és közoktatásügyi báró Eötvös József, belügyi Szemere Bertalan, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi Klauzál Gábor, igazságügyi Deák Ferenc. Felelős miniszté-

rium, évenkénti országgyűlés; a követeknek népképviselőlet alapján való választása; közös teherviselés; a robot, a dézsma, a papi tized eltörlése; tagosítás, legelőelkülönítés; ősiség és úriszék eltörlése; a nemzetőrség felállítása, sajtószabadság; egyenlőség a bevett vallásfelekezetek közt: íme, e törvényekben az új Magyarország képe!

»A történelem ezt az átalakulást — mondá Deák Ferenc 1867-ben — Kossuth nevével köti össze s dacára a bekövetkezett eseményeknek, művének ez a része fennmarad s fenn fog maradni, míg nemzetünk él és országunk áll s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva.« A király szentesítése mellett a nemzetnek vérevel is meg kellett pecsételnie e törvényeket, ám örök dicsőségére válik e törvények alkotóinak, hogy nem e törvények okozták a csakhamar bekövetkezett sajnálatos eseményeket, hanem — mint Deák Ferenc mondá később — »azoknak az ármányai, kik e törvények következtében elvesztették illetéktelen befolyásukat Magyarország kormányára s most vissza akarták nyerni e hatalmukat«.

Az utolsó rendi országgyűlés alkotása egyáltalán nem forradalmi, nem felforgató természetű, sőt maga a mértékletesség. Egyrészt az ország ősi, elvitázhatatlan jogait menti meg, másrészt az ország polgárait egyforma terhek mellett egyforma jogokban részesítette. S valóban, az 1848-iki alkotmányt méltán nevezi Lonovics érsek tizenhárom év múlva az arisztokrácia igazi *nemeslevelének*, mert ez csakugyan szebb, ragyogóbb a másikinál: erre igazán büszke lehet minden nemes ember!

Forradalom, vérontás nélkül megy végbe az ország újjászületése, vér nélkül a két édes testvérnek: Magyar- és Erdélyországnak egyesülése. Joggal írta Magyarország első belügyminisztere a vármegyéknek az új törvények végrehajtásáról szóló rendeletében: »a törvényhozás dicsősége

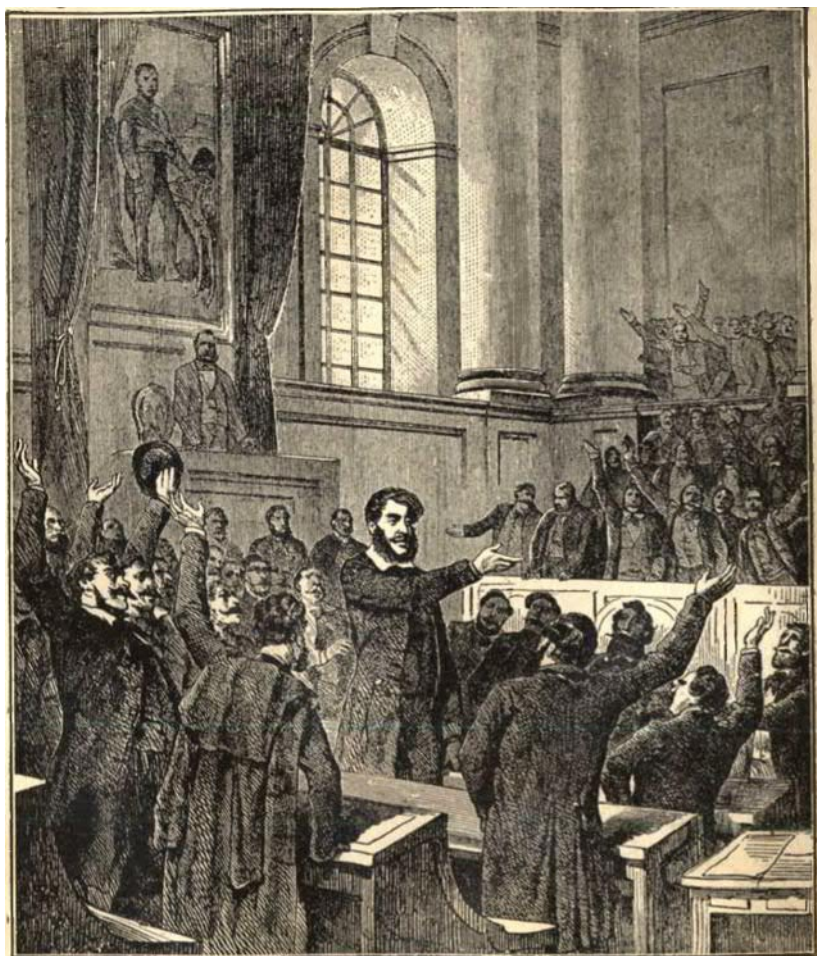
nagy. Újjáteremti a hazát vérontás nélkül. A végrehajtóké még nagyobb leend, ha a hozott törvények veszélyes tázkództatás nélkül vitetnek át az életbe.«

Új korszak nyílt meg a magyarság életében: nemzetté, egységes nemzetté lett a magyar, leomlottak a válaszfalak nemes és paraszt közt. Nincs többé nemes és paraszt, egyenlő terhet és jogot viselő polgár e hazának minden fia. S amikor végig zúg az országon: a haza veszélyben! — egy érzésben dobban össze minden magyar szív. Földesúr és jobbágy, most már mindkettő szabad hazának szabad fia, egy sorban rohan a csatamezőre. A dicsőséges harc, mely most következik, sem a nemesség, sem a parasztság: a magyar nemzet harca volt az, s nem forradalom — *szabadságharc* annak a neve!

A SZABADSÁGHARC.

Az utolsó rendi országgyűlés »újjáteremté a hazát vérontás nélkül«. És most következett a munka nehezebb része: megvalósítani az újjáteremtő törvényeket. Az első felelős minisztériumra s az első népképviselői országgyűlésre néz e nagy feladat. Április 11-én szentesíté a király az utolsó rendi országgyűlés alkotta törvényeket s az új kormány már e hónapban Pestre költözik, az ország szívébe munkának lát serényen, hogy az új törvények mielőbb valósággá váljanak. Az öröm mámorában úszik a magyar lélek: íme, a sok százados küzdelemnek vége, maga intézi sorsát a magyar. Feledi a múlt sok nagy szenvedéseit, mohón szívja a szabadság levegőjét s nem látja, hogy már gyülekeznek a fellegek az ég

KOSSUTH JÚLIUS 11-IKI BESZÉDE.

(Egykorú metszet után.)

alján, köröskörül. Annál jobban látják azok a férfiak, akik a nemzeti állam megalkotásának nagy munkájában verejtékeztek; akik e verejtéket homlokukról még le sem törülheték, már aggódó lélekkel látták a korszakos alkotást fenyegető ezer veszedelmet. Az első felelős minisztérium előtt, még jóformán munkába sem fog, nyilvánvalóvá lett, hogy a nemzetnek vérrel kell megpecsételnie törvényes jogait. A gyengelelkű király háta mögött dolgozni kezd a »titkos kéz«, hogy halomra döntse mindazt, mit annyi nagy elme és igaz magyar szív alkotott. Bujtogat a titkos kéz mindenfelé: nyugatról keletig, déltől északig. Még tegnap együtt örült a magyarral a szabadságnak, az egyenlőségnek az oláh, a tót, a szász, a szerb, s íme egyik napról a másikra megváltoznak az arcok, a szeretetet gyűlölet váltja fel, ütésre emelkednek a tegnapi még ölelő karok.

Mi történt?

Nem történt egyéb: a titkos kéz, a bécsi udvar titkos keze megmérgezte az emberek lelkét. Még be sem végződött az utolsó rendi országgyűlés, megkezdődött az aknamunka. Jellasics Józsefet kinevezték horvát bánná, majd tábornokká. Akkor már Batthyány ki volt jelölve miniszterelnöknek, de őt meg sem kérdezték, úgy nevezték ki bánná az átkos emlékű embert. Újvidékről szerb küldöttség járt Pozsonyban, hálálkodott a szabadságért, de egy pár nap múlva már más hírokat pengetett ez a küldöttség: külön szerb vajdaságot követelt. »Az a titkos kéz« dolgozta meg. Ugyanaz a titkos kéz rendezte Pozsonyban a zsidóellenes zavargást, mely aztán elragadt több más város népeire is. A zsidóellenes zavargásokat nyomon követte a nemzetiségek felizgatása, s amikor a kormány kötelességszerűen elfojtani próbálja a zavargá-

sokat, a katonaság nem áll szolgálatára: nem a magyar kormány nyílt, de a bécsi udvar titkos rendeletének engedelmeskedik. A kormány megkezdi a nemzetőrség szervezését, de erre való pénze nincs. A titkos kéz mindenütt útjába áll. Kossuth, a pénzügyminiszter nagynehezen pénzt teremt, szervezi az első honvédszászlóaljakat: most már csakugyan szükség volt a fegyveres erőre, mert a pártütő Jellasics kibontotta a forradalom zászlaját. Megmozdultak a horvátok, meg a szerbek s közben bujtogatták Erdélyben az oláhokat, a szászokat, sőt a *székelyeket* is! Még egy hónapja sem múlt, hogy István nádor V. Ferdinándot »honunk újjáalkotójának« nevezte a törvények szentesítéséért s íme, felcsap a lázadás tüze mindenfelé. A jó öreg király Jellasicsnak nyilvános parancsolatot küld: engedelmeskedjék a magyar kormánynak, az általa szentesített törvényeknek, de az udvarban dolgozó titkos hatalom ellenkezőre biztatja, bátorítja a bánt. Majd elcsapja az engedetlenkedő pártütőt, de Jellasics tovább dolgozik a titkos hatalom rendelkezései szerint. Közben a király Bécsből Innsbruckba költözött, mivelhogy amott nem érezte biztosságban magát, az udvar pedig dolgozott serényen, hogy az ősz királyt lemondassa s a fiatal Ferenc Józsefet ültesse székébe.

Most már felnyílt a nemzet szeme. Nyilvánvalóvá lett, hogy csak pünkösdi királyságnak veszik Bécsben Magyarország függetlenségét s csak kedvező alkalomra lesnek, hogy bilincsbe verjék a magyar szabadságot. Nyílt lázadás, nem szűnő bujtogatás: ez a helyzet képe, amikor az első, népképviselési alapon választott országgyűlés 1848 július 5-ikén megnyílt. István nádor nyitotta meg az országgyűlést. A trónbeszédben biztosította a nemzetet, hogy úgy a király, mint családja elítéli a nemzetiségek pártütését s ígérte, hogy a király »az általa szentesített törvényeket mindenkor sértetlenül fenntartani kész.« Ám a szép szavak nem nyugtatták

meg a nemzetet. A szép szavakat meghazudtolták az események. A lázadás tűzként terjedett az országban, a katonaság pedig hitványul viselkedett. Csak színleg tett valamit a lázadás elfojtására, valójában szította azt.

»A haza veszélyben!«

Nem, nem lehetett tovább tétlenül nézni, mint döntik halomba azt a hatalmas, szép épületet, melyet legjobbaink az egész, az egységes nemzet számára építettek, éjjel-nappal tartó szakadatlan munkával. »A haza veszélyben!« — mennydörögte Kossuth hatalmas szózata július 11-én a képviselőházban. A nagy ember szavai tűzbe borítják a hazafiak lelkét, leomlanak a pártokat elválasztó falak, csak egyet hall, egyet lát, egyet érez minden törvényhozó: a haza veszélyben! Kétszázezer újoncot s negyven millió forintot szavaznak meg Kossuth szózatára s az a férfiú, kinek szavai az előbb viharként zúgtak végig a teremben, most meghatottan, könnybe borult szemmel rebegi: »leborulok a nemzet nagysága előtt.«

Valóban, nagy volt a nemzet e pillanatban. A nemzet lelke szólalt meg Kossuth felséges beszédében. Senki sincs kétségben affelől, hogy Magyarország függetlenségét, a nemzet szabadságát vérrel kell megpecsételni s nincs az az áldozat, melytől most a magyar visszariadna. »Isten után legszebb és legszentebb név a honvéd nevezet« lett s öregek, ifjak, gyermekek sietnek szent lelkesültséggel a zászlók alá. Vért, életet, vagyont, mindent a hazáért! — ebben a hitvallásban egyesül a-magyar lélek s ez a hitvallás csudákat művel.

Az országszerte kitört lázadások elbizakodottá teszik a bécsi udvart s már a szándékát nem rejtegeti. Meg akarja semmisíteni a 48-diki törvényeket. Tartományi állapotba akarja visszasülyeszteni a független, szabad Magyarországot.

Elbizakodottságát növeli az olasz forradalom leverése. Mert Milánóban még március 18-án kitört a forradalom az osztrák uralom ellen s kitört később Lombardiában és Velencében is. Arról volt szó, hogy a magyar kormány segítséget küldjön az olasz forradalom leverésére s küld is vala, ha itthon ugyanakkor nincs szükség a katonaságra. De az olasz forradalommal egyidőben javában dühöngött nálunk a titkos kéz szította lázadás s ugyanez a kéz Olaszországba akarta átcsalogatni a mi fiainkat: verjék le az olasz forradalmat s hagyják védtelenül saját hazájukat. Mikor aztán az osztrák haderőnek sikerül levérni az olasz forradalmat, a bécsi udvar beleköt a magyar kormányba. Ismétlődik a farkas és a bárány meséje. Megvádolják a magyar kormányt, hogy nem akart segítséget küldeni. Megvádolják, hogy a két ország közös ügyeinek rendezését megakadályozta, holott — mint maga Deák Ferenc mondotta később — azért nem rendezhették a közös ügyeket, mert »nem engedték tenni«. Hiábavaló volt a magyar kormány részéről a legbecsületesebb szándék, az udvar az olasz forradalom leverésével elég erősnek érezte magát arra, hogy tartományi állapotba süllyesse hazánkat. Azt hitte, van rá elegendő fegyveres ereje. A gyenge királylyal elkövették az első törvényszegést, az általa szentesített törvények megszegését: visszavonta az István nádorra és helytartóra ruházott hatalmat. Az osztrák kormány emlékiratban bizonyította, hogy a királynak nem volt joga szentesíteni a magyar had-, pénz- és kereskedelemügy önállóságát biztosító törvényeket, mivelhogy ez az önállóság Ausztria érdekeibe s a pragmatika szankcióba ütközik. Jellasicsot az udvar visszahelyezte a báni méltóságba, a horvát országgyűlés diktátori hatalommal ruházta fel, s Radecky, az olasz forradalom leverője, kétszázezer forintot és hétezer darab fegyvert küldött neki Milánóból. Pénzt, fegyvert és egyenes utasítást kapott a bán, hogy törjön be Magyarországra s

csakugyan be is tört szeptember 11-én negyvenezer főnyi hadsereggel.

Meg kell hódítani, le kell verni Magyarországot: ez a cél. S azt hitték nagy botorul, hogy erre a célra elég egyedül Jellasics. Mely szörnyen csalódtak! Mennyire nem ismerték az egységessé lett magyar nemzet erejét!

Mikor Jellasics betört az országba, akkor már a magyar kormány beadta a lemondását s az országgyűlés az ország dolgainak ideiglenes intézésével Kossuthot, Szemerét és Mészároost bízta meg. Kossuth megpróbálta a békés meg-egyeződést. Nem sikerült. Akkor az országgyűlés egy kilenc tagú bizottmányt alakított. Ez a bizottmány Kossuthot választotta elnökül. Most már csakugyan: kard ki a hüvelyből! Gyalázatos élet vagy dicső halál: e kettő közt választhatott a magyar. Az utóbbit választotta. Mert a dicső halál nyomán fakadhat új, dicsőséges élet. A gyalázatos élet vége lassú, de bizonyos halál, melyből nincs feltámadás.

Már lángban állott Magyarország déli része. Harmincezer főre volt tehető a hazai szerb lázadók száma s ezeket Karagyorgyevics Sándor, Szerbia fejedelme, hatezer katonával segítette. És terjedt a lázadás tüze Erdélyben. Ott az oláhok és szászok fogtak kezét a magyar ellen. Északon a tótok moz- dultak meg Hurbán vezetésével. És jött Jellasics, nyomult előre. Pestnek tartott egyenesen. Szeptember 25-ikén már megszállta Székesfejérvárt. Maga István nádor állott a magyar hadak élére, de az udvarból utasították, hogy *ne bántsa a bánt*. Erre István nádor leköszönt a nádorságról, a főparancsnok- ságot átadta Moga tábornoknak s itt hagyta az országot. Batthyány Lajost, aki időközben új kormányt alakított, az udvar elbocsátotta. Katonai főparancsnokká gróf Lamberg Ferencet nevezte ki, kormányzónak Majláth Györgyöt s új kormány alakításával báró Vay Miklóst bízta meg. Egész sora a törvénytelen ségeknek. Természetesen, az országgyűlés ezeket

az intézkedéseket nem vette tudomásul. Ám az udvart ez nem hozta zavarba. Egy Récsey Ádám nevű embert tettek meg miniszterelnöknek, áld még magyarul sem tudott s egyben az országgyűlést feloszlatták. Közben a felháborodott pesti nép gróf Lambergert a Lánchídon megölte. Récsey Ádám-nak sem volt maradása. Ekkor magát Jellasicsot nevezték ki teljes hatalommal felruházott királyi biztosnak. Mindez néhány nap műve. Gyorsan, szédítő gyorsan dolgozott a titkos kéz. De Kossuth lelke sem pihent. Sem a lelke, sem a teste. Bejárja az Alföld nagyobb városait s hatalmas szózatainak ellenállhatatlan varázsával megbűvöli a népet: nincs itt gyáva, mind vért ontani kész a hazáért. Ezrével tódulnak a szabadság zászlaja alá. »Fegyverre, aki férfiú!« — zúg végig az országon Kossuth ébresztő szózata s fegyvert fog minden épkézláb ember, öreg, ifjú. A növendékgyermek búcsútlan szökik el a szülei hajlékból s rohan a csatamezőre, hol vér-rózsák nyílnak! Mely szent hevület, mely szent lelkesültség! Szinte példátlan a népek történetében.

Mikor az udvar Jellasicsot teljes hatalommal felruházott királyi biztosnak nevezte ki, akkor ő már futott teljes erővel az országból Bécs felé. Pákozdi és Szukoró közt verték meg a betörőt. A magyar királyi rendes hadsereg s még nem a honvédség az, mely Jellasicsot csúfosan megverte, jóllehet az osztrák érzelmű *Moga* tábornok kétszínűen viselkedett. Jellasics tehát esze nélkül szaladt Bécs felé s ugyanakkor azt a horvát csapatot, mely egyesülni akart vele Pákozdnál, Perczel Móric és Görgei Artur nemzetőrei körülfojták, lefegyverezték. Egyszerre ismerős lesz Perczel Móric és Görgei Artur neve. Az ő nevüktől, dicsőségüktől visszhangzott az egész ország. Annál komorabb volt a kedv a bécsi udvarban. A magyar fegyverek győzelmének hírére megmozdult a bécsi nép s mint Pesten Lambergnek, ugyanaz a sorsa lett Bécsben gróf Latour hadügyminiszternek. Maga a helyőrség

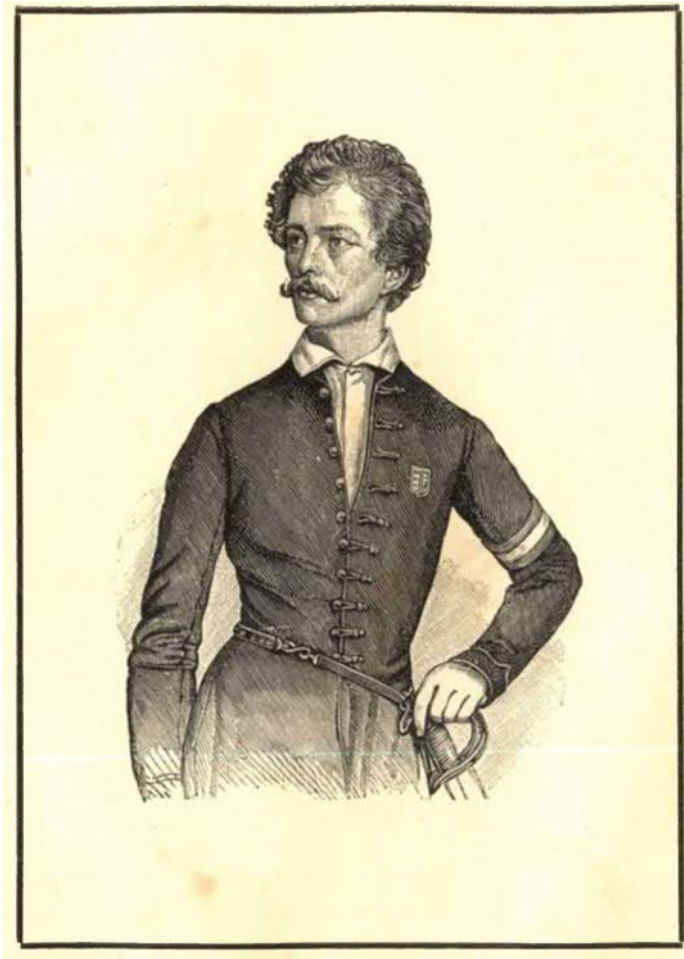
is megtagadta az engedelmességet s az udvar Olmützbe menekült. A nép lett úr Bécsben egyidőre, mígnem Windischgrätz herceg, akit az udvar az összes örökös és magyar országokban álló haderő fővezérévé nevezett aki, nagy sereggel vissza nem hódította Bécset. Az összes haderők főparancsnoka most felszólította a magyarok sorában harcoló császári tiszteket, hogy tartsanak vele. Halál annak, ki nem engedelmeskedik. Viszont a magyar országgyűlés hazaárulóknak jelentette ki mindazon tiszteket, akik Windisehgrätz parancsát követik. Akik nem éreztek együtt a magyarral, elmentek. Akik vele éreztek, itt maradtak. Sőt maradtak olyanok is, akiknek maradásában nem volt köszönet, mivelhogy nem lehetett feltétlenül megbízni őszinteségükben. Ilyen volt Moga tábornok is, aki már Pákozdnál kétszínűen viselkedett s aki Schwechátznál, osztrák területen, kudarcra vezette a magyar hadakat, melyeknek az lett volna a rendeltetésük, hogy a bécsi néppel együttesen megverjék a császári sereget.

A schwecháti kudarc véget vet Moga szerepének. A magyar sereg új fővezért kap: a fiatal pákozdi hős, *Görgei Artur* ez. Kossuth nevezi ki tábornokká a mindössze 30 éves Görgeit s bizza meg a feldunainak nevezett magyar sereg fővezérletével. Császári katona volt Görgei is egy időben. A szabadságharc előtt három évvel lépett ki a hadseregből mint főhadnagy s most egyszerre mint a magyar sereg fővezére, jelenik meg a magyar történelem színpadán. A pákozdi diadal, népszerűvé tette nevét s növelte a nemzet bizodalját hajt-hatatlan erélyessége, melynek hatásos »bizonyosságát adta gróf Zichy Ödönnek, a Jellasicshoz szító magyar főúrnak a kivégeztetésével. Súlyos feladat vár a fiatal fővezérré. Szervezni kell a haderőt, fegyelmezett katonákat kell nevelni a lelkes újoncokból. Rendes hadsereget kell az osztrák rendes hadsereg ellenébe állítani. És a fiatal fővezér emberül végzi tisztjét. Nem csüggesztik a kezdet nehézségei. Ernyedetlen,

kitartó munkája nyomán kiformalódik a dicső honvéd sereg. Egész serege áll elő a névtelenségből a jeles főtiszteknek, akik rövid időn csodákat művelnek. Mire elkövetkezik a tél, fegyelmezett magyar hadsereg várja Windischgrätzet, a gögös hadvezért, aki elindul, hogy meghódítsa Magyarországot.

December közepén indul hódító útjára Windischgrätz. Akkor már Magyarországnak nem volt királya. V. Ferdinánd lemondott a királyi koronáról is, a császári koronáról is s mindakettőt ráhagyta unokaöccsére, Ferenc József főhercegre. Kiáltványban tudatták ezt a változást. Magyar miniszter neve nem volt ezen a kiáltványon, tehát törvénytelen volt s természetesen, a magyar országgyűlés Ferenc Józsefet királynak el nem ismerte. Nem ismerte el az országgyűlés s felszólította a nemzetet is, hogy senkinek, kit »a törvény, az alkotmány s az országgyűlés el nem ismernek«, ne engedelmességedjék. Törvényekben gyökeredző volt az országgyűlés tiltakozása, ám a bécsi udvar nem vette komolyan a tiltakozást. A fiatal császárral könnyű volt elhitetni, hogy az országgyűlés tiltakozása nem a nemzet tiltakozása; hogy Kossuth az okozója minden bajnak, de voltaképpen a nép nem ért egyet vele.

A megtévesztett fiatal császár könnyű győzelemre számít. A Délvidéken ekkor már 40 ezer szerb lázadóval küzdöttek a magyar tábornokok, akik közt különösen a szerb születésű, de igaz magyar lelkű Damjanich halhatatlanítottá nevét. És a császár megalakítja a külön szerb vajdaságot a déli vármegyékből s ezzel kikezdi a magyar birodalom egységét. Különös kedvezésben részesíti az erdélyi szászokat, akik az oláhokkal egyesülten fegyvert fognak az erdélyi magyarság ellen. Példátlan kegyetlenséggel ölik, gyilkolják az oláhok a védtelen polgárokat, nőket, gyermekeket. Rablás, gyűjtogatás, városok, falvak felégetése, vadállati vérengzés: ez a Janku által vezetett oláh nép fizetése a magyarnak, aki keblére ölelte. Nem csuda, ha Windischgrätz könnyű győzelemre

PETŐFI SÁNDOR 1848-BAN

számít, mikor szerbek, oláhok, szászok, tótok, szóval a svábság, a felvidéki németiség kivételével, az összes nemzetiségek fegyvert fognak a magyar ellen. Merre vágjon a magyar kard? Bármerre néz, mindenütt ellenség.

Azzal az önhitt elhatározással lépte át Windischgrätz december közepén az ország határát, hogy végigsétál Magyarországon s »feltétlen meghódolásra« kényszeríti a »lázadókat«. Az 6 serege 52 ezer ember volt. Vele egyidőben egy másik hadtest a Muraközbe, egy harmadik Galíciából Kassának indult. A magyar hadsereg pedig ez időben százezer emberből állott. Ebből 30 ezer a Görgei kezén. Ezzel a 30 ezer emberrel Görgei a Dunántúlra, aztán Pest felé húzódott, mivel hogy nem szállhatott szembe Windischgrätz jóval nagyobb haderejével. És Windischgrätz folytatta a sétáját. íme, senki sem állja útját. Az országgyűlést, mely békét ajánl, gögösen elutasítja: feltétlen megadást követel! A kormány kénytelen Debrecenbe költözni. Az országgyűlés is már ott van 1849 január elején. Kormány és országgyűlés akarják a becsületes békét, de hiába: feltétlen meghódolás — más szó nincs a Windischgrätz szótárában. Tehát védelem életre-halálra! Még mindig hisz Kossuth a becsületes békében, de tétlenül nem dughatja össze a kezét. Dolgozik éjjel-nappal, szakadatlan. Meg-megjelenik a táborokban, lelkesíti a honvédeket, teste nem ismer fáradságot, lelke csüggedést. A nép nótás ajkára veszi Kossuth nevét, teremnek a szebbnél-szebb dalok, bizonyágaiként annak a megható szeretetnek, csudálatnak, mit Kossuth emberi erőt meghaladó munkája a nép szívében fakasztott. Édesapjának mondja Kossuthot, édesanyjának Kossuth feleségét; majd íródiáknak nevezi, akinek nem kell gyertyavilág:

Megírja ő a levelet
A ragyogó csillag mellett!

Máskor a Bakonyban sétáltatja Kossuthot a nép gyermek képzelete

Kossuth Lajos a Bakonyban
 Fel s alá sétál,
 Dupla puska az oldalán,
 Magyar huszárt vár.
 Kossuth Lajos még megvan,
 Magyar huszár elég van,
 Éljen a magyar!

Kossuth Lajos *még megvan*, tehát nincs ok a csüggedésre. S hát mikor Kossuth Lajos azt üzeni, hogy a regimentje elfogyott I

Ha még egyszer azt üzeni,
 Mindnyájunknak el kell menni,
 Éljen a magyar szabadság,
 Éljen a haza!

Kossuth nélkül bizonyára hamar csüggettség szállja meg a szíveket. Itt a tél rettentő hidegével s egyre halványul a magyar sereg szerencsecsillaga. Windischgrätz megszállotta Pestet és Budát 1849 január 5-én. Sétára indult s csakugyan be is sétált Pestre. Ottan elfogatta Batthyány Lajost s a császári tisztek, köztük több magyar ember, meghódoltak neki. Magát Görgeit is megkísérelték, hogy hagyja félbe az ellenállást, úgysis reménytelen az. Görgei kiáltványban válaszol a kísértésnek: védi tovább a király szentesítette törvényeket! De Kossuth nem bízik Görgei kitarásában. Ellentétek támadnak a két nagy férfiú között. A Görgei személye iránt való bizalmatlanság magyarazza Kossuth abbeli elhatározását, hogy Párisból meghívta Dembinszky Henrik lengyel grófort s őt a magyar hadak fővezérévé nevezte ki. Nem csoda, hogy Görgeit vérig sértette a mellőzés, kül-

nőösen amikor kitűnt, hogy Dembinszky alkalmatlan a fővezér-' ségre. Kápolnánál (Hevesmegyében) Windischgrätz megverte Dembinszkyt kétnapos csatában, február 26-27-én. A gögös császári hadvezér büszkén jelentette a császárnak, hogy »megsemmisítette a lázadó hadakat«, az ifjú császár pedig' abbeli hiedelmében, hogy ezzel a háború véget ért, március 4-én kelt kiáltványával Magyarországot beolvasztotta az öszszbirodalomba. A magyar alkotmánynak, a magyar sza- badságnak vége, kezdődik a német világ: ezt jelentette az öszszbirodalomba való bekebelezés.

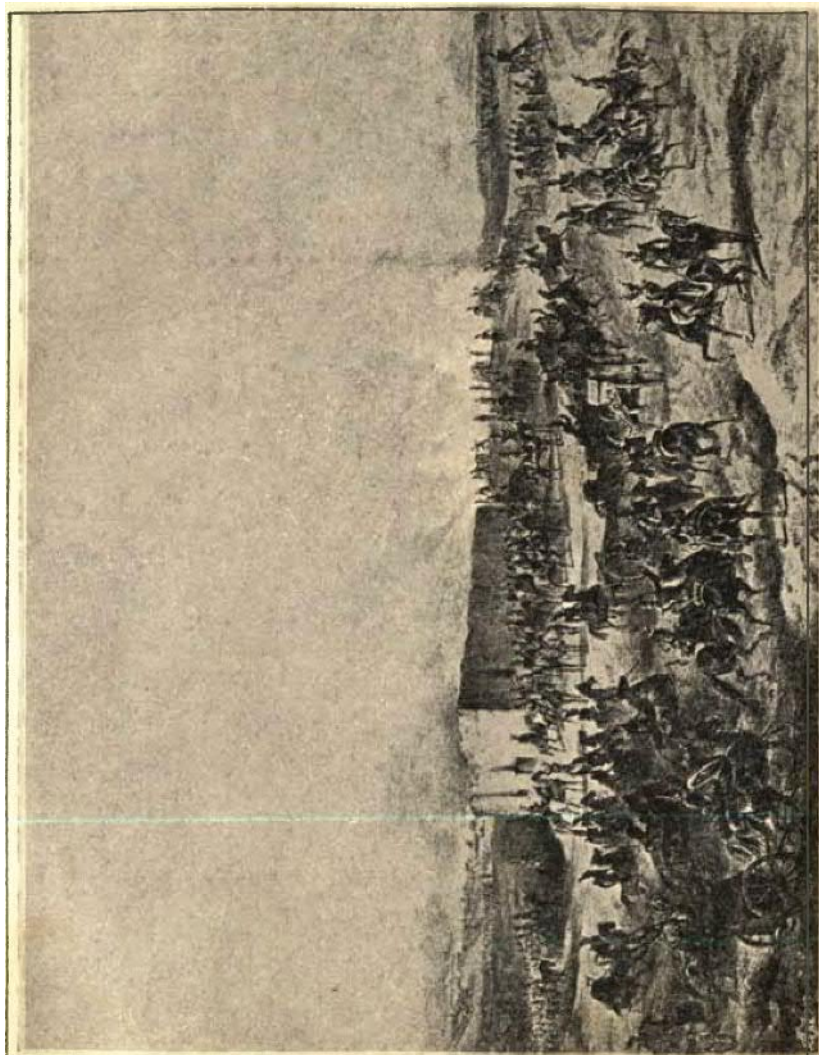
Dicsőséges csaták.

Windischgrätz félrevezette a császárt: a háború nem ért véget, a »lázadó honvédek« nem voltak megsemmi- sítve. Alig egy hét múlva, hogy Windischgrätz megsemmi- sítette a »lázadó honvédeket«, Damjanich és Vécsey Károly átkeltek a Tiszán s Szolnoknál fényes győzelmet arattak az osztrákokon. Dembinszkynek a tisztikar zúgolódása miatt le kellett mondia a fővezérségről s helyét Vetter Antal foglalta el, de a tisztikar vele ép oly kevésbé volt megelé- gedve, mint Dembinszky vei. Tovább folytak a személyi tor- zsalkodások a szent ügy nagy ártalmára, mígnem Vetter Antal a betegsége miatt félreállott s végre is Görgei lett a magyar hadak fővezére. Március végén történt ez s egy- szerre megváltozott a hadiszerencse. A fényes diadalok egész sora követte a magyar fegyvereket. Csudalolgokat művelt a lázadó honvédeknek gúnyolt honvédsereg. Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagysarló: mindmegannyi örök emlékezetű színhelyei a honvédek halálmegvető vitézségé- nek. A szabadságharc legszebb napjai a tavaszi hadjárat napjai. Hová lett Windischgrätz elbizakodottsága? S hová

lett ő maga? A császár elbocsátotta a gögös hadvezért s helyébe Weiden tábornokot bízta meg a fővezérséggel. Közbe Görgei diadalmasan nyomul előre s április végén már ott áll Komárom alatt s elverte onnan a várat ostromló osztrák hadat! Az a sereg, mely besétált az országba, futva futott a lenézett honvédek elől s meg sem állott az osztrák határig. És míg Görgei diadalról-diadalra vezeti seregét, ezalatt Erdélyben Bem apó, a kis szürke ember, a beteges lengyel generális művel csudákat a székelyekkel. Oldalán Petőfi Sándor, egyik kezében lant, másik kezében kard, s tüzes lelke csak úgy szórja a csatadalokat: minden dala lángra gyújtja a honvédek szívét, vakon rohannak a halálba.

Nem mondom én: előre, székelyek!
 Előre mentek úgyis, hős fiúk.
 Ottan kíván harcolni mindegyik,
 Hol a csata legrémesebben zúg.
 Csak nem fájt el még a székely vér,
 Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér!

Kolozsvár visszahódításával kezdődik Bem dicsősége Erdélyben. December 25-ikén foglalja vissza a császáriaktól Kolozsvárt, majd január folyamán elfoglalja Besztercét, Medgyest s úgy vonul Nagyszeben alá. Ez volt főfészke az erdélyi lázadásnak. A lázadókat, az *igazi* lázadókat nagy rémület szállja meg. Bukarestbe szaladnak segítségért. Ott állomásozott Lüders orosz tábornok, ettől kért Puchner, az erdélyi császári sereg vezére segítséget. És Lüders bejön néhány ezer emberrel s Vizaknánál megverik Bem seregét. Maga Bem is megsebesül. De csakhamar segítséget kap Bem is a déli harcterről, február 5-én Piskinéél visszaadja a kölcsönt Puchnernek; kiverte a Bukovinából Beszterce felől betört osztrákokat, aztán fordul ismét Puchnernek, újra megverte Nagyszeben alatt. Megszállotta Szebent, majd Brassót s az

KOMÁROM OSTROMA.
(Egykorú könyomat után.)

osztrák és orosz hadakat kikergette Oláhországba. Erdélyt tehát megtisztította az ellenségtől Bem apó s most sietett át serege egy részével a Temesközbe: azt is kisöpörtc. Közben Perczel Móric bevette Szenttamást, melyet bevehetetlennek tartottak. Mire kitavaszkodott, mire a rétek virágba borultak — le volt verve az ország minden részében a fölkelés. És újra magyar zászló lengett május 21-ikén Budavárán is, melyet a magyar születésű Hentzy tábornok védett saját honfitársai ellen. Pártütő volt, de hősi módon halt meg. Nyugodjék békével.

Jön az orosz!

Budavárának dicsőséges visszafoglalását nevezetes esemény előzte meg. A császár március 4-diki kiáltványára, mely Magyarországot az öszszbirodalomba kebelezte, a debreceni országgyűlés április 14-én a *függetlenségi nyilatkozattal* felelt. A református templomban folyt le a nevezetes esemény. Ott olvasták fel a függetlenségi nyilatkozatot, mely a Habsburg-családot trónvesztettnek nyilvánította. Ezt a nyilatkozatot elfogadta a felsőház is. Kossuthot elnökkormányzónak választották. Ezzel megtörtént a nyílt szakadás az uralkodócsalád és a nemzet között. De ugyanakkor kitört a harc Kossuth és Görgei közt is. Görgei a hadsereg nevében kijelentette, hogy V. Ferdinándot tekinti az ország törvényes királyának. Óriási ellentét tehát a kormányzó és a fővezér között. Akkor, amikor a legnagyobb szükség volt az egyértelmű cselekedetre. Egyébként, ha nem is támad vala a sajnálatos ellentét a két nagy férfiú között, a magyar égen akkor már borongtak a vészterhes fellegek. A magyar vitézség, áldozatkészség, elszántság a maga erejéből leverte a nemzetiségek fölkelését, megalázta az osztrák haderőt, de már arra nem volt, nem lehetett elég erős, hogy kiverje az

országból azt a 200 ezer főnyi orosz hadat, melyet Miklós cár zúdított szegény hazánkra. Még jóval a függetlenségi nyilatkozat előtt, március havában elhatározta az orosz cár, hogy beleavatkozik a magyarok önvédelmi harcába. Igaz, hogy kezdetben a bécsi udvar csak kisebb segítséget kért az orosz cártól, de a cár okult az erdélyi megaláztatáson s akkora sereget küldött, mely feltétlenül biztosítsa a szabadságharc leverését. És május végén betört a 200 ezer főnyi had hazánkba. Galíciában vesztegelt 60.000 főnyi tartalék. Ugyanekkor Erdély felől is betört egy nagyobb orosz sereg. E rengeteg haderővel szemben egymaga áll a maroknyi magyar. Sok országban részvétellel kísérik kétségbeesett harcát, de segítséget nem kap sehonnan. Egy nemzet vészkiáltása zúg fel Petőfi riadójában:

Itt a próba, az utósó
 Nagy próba:
 Jön az orosz, jön az orosz,
 Itt is van már valóba'.
 Eljött tehát az utósó
 ítélet,
 De én attól sem magamért,
 Sem hazámért nem félek.

Ah, hogy biztatja, bátorítja a költő nemzetét! Ne féljete az oroszok nagy számától. Száz magyar is jut egy oroszra. S ha nem: hála Isten, magyaroknak hí a világ. És befejezi riadóját egy gyönyörű imádsággal:

És te Isten, magyarok nagy
 Istene,
 Légy népeddel, hű népeddel,
 Jó népeddel, légy vele l
 Tedd hatalmad tieidnek
 Lelkére,
 Yilágdöntő haragodat
 Fegyvereink élére.

De hej, a riadó után következik a szörnyű csüggedés. Szörnyű idő, szörnyű idő! — sír fel a költő, aki rohanva rohan az erdélyi táborba, Bem apó mellé, rohan a csatába, a halálba.

Szörnyű idő, szörnyű idő!
 S a szörnyűség mindegyre nő.
 Talán az ég
 Megesküvék,
 Hogy a magyart kiirtja.
 Minden tagunkból vérezünk,
 Hogy is ne? villog ellenünk
 A fél világnak kardja.

Betört tehát az orosz. S jött újra az osztrák sereg, megint új vezérrel: Haynau Gyula a neve. Testünk-lelkünk borzong, leírván, olvasván e szörnyű ember nevét. Nemcsak meghódoltatni, de ki is akarja irtani a magyart s eszközeiben nem válogatós. Jövetelét gyalázatos hír előzi meg. Nagy része volt az olasz szabadságharc leverésében s a legyőzöttekkel való kegyetlen bánása egész Európában gyűlöltté, hirhedetté tette a nevét. Bresciai hiénának hívták világszerte, mert Bresciában még a nőket is megkorbácsoltatta. Maga Radeckzy, az olaszországi császári hadak fővezére ezt mondta róla: »Olyan, mint a borotva, használat után jól el kell tenni«. Ez a bresciai hiéna vezette a 70 ezer főnyi osztrák sereget. Kétszázezer orosz, hetvenezer osztrák, ezzel szemben 152 ezer főnyi a magyar hadsereg, szétszórva az ország minden részében. Ily rengeteg haderővel nem bírhatott a maroknyi magyar. Itt-ott diadal kíséri még a magyar fegyvereket, de júniustól kezdve mind alább-alább száll a magyarok szerencsecsillaga. Szörnyű rohamossággal közeledik a vég. A magyar sereg leszorul az Alföldre. Erdélybe kétfelől törtek be az oroszok s Segesvárhoz közel, a fehéregyházai réten a túlerő tönkrevverte július 31-én Bem apó maroknyi hadát.

Maga a vezér alig menekül meg s Petőfi, a lánglelkű költő, elesik a csatában: muszka dárdá döfte át a legnagyobb magyar költő szívét. Ott porladozik hős bajtársaival a fehér-egyházai síkon közös temetőben. Hej, de nincs ideje siratni a nemzetnek legnagyobb költőjét. A borús események szédítő gyorsasággal rohannak s temetik el a magyar nemzet minden reményét.

Világos — Arad.

A kormány Debrecenből Pestre, Pestről Szegedre, Szegedről Aradra költözik, nincs megállása. Itt a vég, a gyászos zárójelenet. Görgeire ruházza a kormány a katonai s a polgári hatalmat augusztus 11-én. Folytassa a harcot, a reménytelen harcot? Még csak egy út áll előtte és vitézei előtt: a halál. De vájjon nem oktalan lesz vala e halál? Más utat választott. Megpróbálta a becsületes békét. Kegyelmet a szent ügy harcosainak. Nem az osztrákoktól, hanem az orosztól. S ha már le kell raknia a fegyvert, nem az osztrák előtt rakja le, mely egy csatában sem verte meg, hanem lerakja az orosz előtt. Így legalább meg van mentve a becsület.

Így is történt. Augusztus 13-án Világosnál lerakta a fegyvert a magyar sereg az orosz előtt. Harminckétezer emberből állott e sereg. Szívfacsaró, lelket rendítő jelenetek játszódtak le. Sokan zokogva törik ketté kardjukat, vannak kik nem tudják túlélni a rettenetes pillanatot: önkezüikkel vetnek véget életüknek . . . Tovább, tovább!

Lerakta a fegyvert a hős Damjanich is Aradon. Beteg volt, nyomorék volt, mit tehetett egyebet. És követték a szomorú példát a többi vezérek. És menekül Kossuth, viszi a szent koronát. Orsóvá közelében elássák a drága kincset, aztán át Widdinbe, török földre. Itt találnak egy időre

menedéket a hontalanok. Fut, menekül, ki merre tud a gyalázatos halál elől, mely a szent ügy harcosaira várt. Még tartja magát Komárom, a hős Klapka védi, de végre megnyílik Komárom kapuja is az osztrák előtt: a szabadságharcnak s vele a magyar szabadságnak vége, vége . . .

Vége a szabadságharcnak, kezdődik a szörnyű, kegyetlen, irgalmat nem ismerő megtorlás. Csak Görgei kap kegyelmet, a többi foglyot mind átadja az orosz fővezér az osztráknak. Most van csak elemében a bresciai hiéna. Batthyány Lajoson, az első felelős miniszterium elnökén kezdi meg a gyalázatos művét. Pesten, az Újépület nevű kaszárnya udvarán golyóvet véget a derék hazafi szenvedéseinek október 5-én. Mert előző éjjel egy tört csempészték be hozzá, azzal felvagdalta ereit. De nem halhatott meg: golyó végezte el, amit megkezdet a tör.

Gyászra gyász. Felvirradt október 6-ika. Az aradi várban várja a halált tizenhárom tábornok. Mind hadverő hős s most gyalázatos halállal kell meghalniok. Nagy kegyben részesül Kiss Ernő, Schweidel József, Lázár Vilmos és Dessewffy Arisztid: őket golyóval végezték ki. Bitófán halt vértanúhalált kilenc tábornok: Pöltemberg Ernő, Török Ignác, Láhner György, Knezics'iKároly, Nagy Sándor József, gróf Leiningen-Westerburg Károly, Aulich Lajos, Damjanich János, gróf Vécsey Károly. Mind bátran, hősköz méltóan fogadták a gyalázatos halált szívükben a szent hittel, hogy nincs vége a magyar nemzetnek, az ő sírjukon ki fog hajtani a szabadság rózsafája!

És folyt a szörnyű megtorlás munkája tovább. Ki tudná elősorolni a halálra, a fogságra ítéltet, a menekültek, a kivégzettek neveit, ötszáz hazafit ítéltet halálra, száztizennégyet végeztet ki valójában, a többi vagy idejében elmenekült idegen földre, vagy nehéz fogságban sínylődött évekig.

Sötét napok.

Siralomvölgye lett az ország. Mindenkinék volt valakije, akit sirasson. Ha nem volt, sirathatta magát, sirathatta az ország vesztett szabadságát, reménytelen, keserves állapotát. A nemzet színe-java elesett vagy a harcmezőn, vagy vértanúhalált szenvedett. Akinek a sors meghagyta az életet, vagy idegenben kellett nyomorognia, vagy börtönben senyvednie.

Minden jel azt mutatta, hogy vége Magyarországnak, vége a magyar nemzetnek. Védtelenül, tehetetlenül áll a magyar, bilincs a kezén, bilincs az akaratán, egy szó, egy mozdulat elég, hogy halál vagy börtön legyen az ára. Sötét, gyászos időket él - - ha életnek lehet nevezni — a földre tiport magyar. Új, eddig ismeretlen állapotot kell megszoknia: a minden szabadság nélkül való állapotot. Egyéni és közszabadságnak vége s akinek nincs vagyona, ha élni akar, meg kell tagadnia magyar voltát, németté kell lennie. Osztrák mintára rendezték be Magyarországot, németté tették az iskolát, megfojtották a sajtószabadságot, felfüggesztették a gyülekezési jogot, idegen tisztviselőkkel rakták meg a közhivatalokat.

Bach Sándor osztrák belügyminiszter nevéhez fűződik az új rend, a német világ: az ő nevéből nevezik a hatvanas évek elejéig tartó gyászos időt Bach-korszaknak. Ez az ember az osztrák kényuralom eszköze, végrehajtója, mindene. Vak eszközként próbálja átformálni az országot s mert vak eszköz, nem látja, hogy képtelen feladatra vállalkozott. A népdal szerint Világosnál a magyarnak »egy mély sír ásott«, de mi hozzátehetjük, hogy nem oly mély, melybe el lehetett volna temetni a nemzetet. A magyar népet, amikor feleszmélkedett a nagy nemzeti szerencsétlenség okozta bódultságából, nem fogta el gyáva csüggettség. Türelmesen viselte sorsát. Dolgozott serényen s rakosgatta le a szebb jövődőt

fundamentumát. Fel-felhábóritotta az oktalan kormányzat, de volt a német közigazgatásban egy és más, mit jónak talált s ezt a maga javára fordította. Az oktalan, nevetséges túlzásokat érdemük szerint kinevette s csendes megadással tűrte. »Megvirrad még valaha!«

Jogos büszkeséggel tekintett vissza a nemzet a szabadságharcra, melyben az egész világ előtt megmutatta erejét, életrealóságát. Tiszteletet, becsülést szerzett a magyar névnek a szabadságharc s ezt a tiszteletet, ezt a becsülést fokozták ama jobbaink, köztük elsősorban Kossuth Lajos, akik idegen földön ismertették a magyar ügy igazát s részvétet keltettek Európaszerte nemzetünk iránt. Részvét fakadt a nemzet iránt, gyűlölet támadt az elnyomója iránt, aki felhábóritó kegyetlenségekkel torolta meg az *önvédelmi* harcot. Maguk a nemzetiségek is meggyűlöltek az osztrák uralmat, mely őket is épúgy szolgátságba hajtotta, mint a magyarokat. Szörnyű csalódás érte őket. A 48-diki alkotmány szabadságot adott a haza minden polgárának, az osztrák uralom meg elvette a szabadságot azoktól is, akik végigharcolták a rút harcot ellenünk. Egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy az oktalan önkényuralom nem tarthat sokáig. Néhány év s csúfosan összeomlik. A nemzet nemcsak hogy nem vádolta ama férfiakat, akik a szabadságharc vezérei voltak, de kegyeletos szívvel ápolta a harctéren elesett avagy bitófán kiszendvedett hőseit s növekedő szeretettel gondolt azokra, akik idegen földön éltek s ott sem szüntek munkálni szerencsétlen hazájuk javán. Kossuth Lajos Angliában és Amerikában hódítja meg a lelkeket a magyar ügynek csudát keltő szónoklataival, itthon pedig költőink: Arany, Vörösmarty, Tompa s mások tartják ébren a nemzeti öntudatot, élesztik a reményt, a szebb jövőndő hitét. Különösen Jókai Mór tett nagy szolgálatokat nemzetének: az ő regényei, elbeszélései édes gyönyörűséggel töltik meg a magyar szíveket, ápolják,

erősítik a csüggedő lelkeket: megvirrad még valaha! Hiába fojtják meg a sajtószabadságot, a hazaszeretet leleményessé teszi költőinket s el tudnak mondani sok oly dolgot, mit a cenzúra nem ért meg, de annál jobban megért a magyar lélek. »A legnagyobb magyar«, Széchenyi István, akinek elméjét megháborították a 48-diki események s akit már 48-ban a döblingi elmeógyógyítóintézetbe vittek, pár év múlva visszanyeri elméje világosságát, újra foglalkozni kezd a haza dolgaival s bár ezután is Döblingben maradt, 1858-ban egy névtelenül megjelent röpiratban tette csúffá a világ előtt a Bach-rendszert.

És élt kehidai házában csendes magányosságban Deák Ferenc, a haza bölcse. Úgy tetszett, tétlen szomorúságban tölti napjait, holott nagy elméje folyton munkálkodott. Egy nagy célra munkált e nagy elme: visszaszerezni békés úton, becsületes egységgel az elveszett alkotmányt, Magyarország önállóságát, a magyar nemzet szabadságát. Már 1850-ben Bécsbe hívta Schmerling igazságügyminiszter, hogy a volt magyar igazságügyminiszter tanácsát egyben-másban kikérje, de Deák a hívást visszautasította. Az osztrák kényuralom számára nem volt neki semmi tanácsa. Egyszerűen hallgatott és várt. Ugyanezt cselekedte a nemzet is. Hadd omoljon össze előbb az oktalan kényuralom, akkor következik Deák Ferenc szerepe. S a kényuralmi rendszer, mint azt a meszszebb látók előre megmondották, kezdett bomladozni. Az oktalan gazdálkodás következtében szédületesen nőtt a birodalom adóssága. Közben megmozdult az olasz nép: lerázni nyakáról az osztrák jármót s megteremteni az egységes Olaszországot. Az elbizakodott osztrák császári sereget 1859-ben tönkreverik Magentánál, majd Solferinonál s Ausztria elvesztette Lombardiát. Egyszerre nagy, erős hit szállja meg a magyar szíveket. Már látják derengeni a magyar szabadság hajnalát.

A szép reményések nem teljesülnek ugyan, Kossuth és emigráns társai s itthon a hazafiak csalódnak, a remélt francia és olasz segítség elmarad, de a nemzet nem csügged, vár tovább csendes türelemmel. A császár elcsapja Bach minisztert, Albrecht főherceget is fölmenti a kormányzói állástól s bár tovább tart a kényuralom, látható már, hogy nem lesz hosszú életű. Az olasz vereség után a császár megsemmisítette a protestánsok önkormányzatát, de ím, maguk a római katolikus vallás hívei állanak a protestánsok mellé s védik az egyetlen szigetet, mely a magyar szabadságharcból eddig még sértetlen vala. Magyar születésű embert nevez ki a császár Magyarország kormányzójává, Benedek Lajos tábornokot, aki csak névszerint magyar, lelkében osztrák, a felsőbb rendeleket vakon végrehajtó katona, — de mind hiába: a nemzet már jobban bízik, mint valaha az igaz ügy diadalában, a zsarnok rendszer bukásában. Újra felvirrad a magyar viselet napja s a nemzet nem titkolja, rejtegeti gyászát, midőn a legnagyobb magyar Döblingben önkezével vet véget életének 1860 április 8-dikán. Az osztrák rendőrség kergeti halálba a legnagyobb magyart. Házkutatást tartottak nála, majd a rendőrminiszter durva hangú levélben fenyegette meg. Így kergették halálba a megrongált idegzetű embert, aki mindig irtózott a forradalomtól; akinek elméjét is a készülő forradalom okozta rémképek, a hazája vesztét látó aggodalmak zavarták meg; aki mindig a békén, az uralkodóházzal való becsületes megegyezésen munkált s akinek mégis vértanúhalált kell halnia!

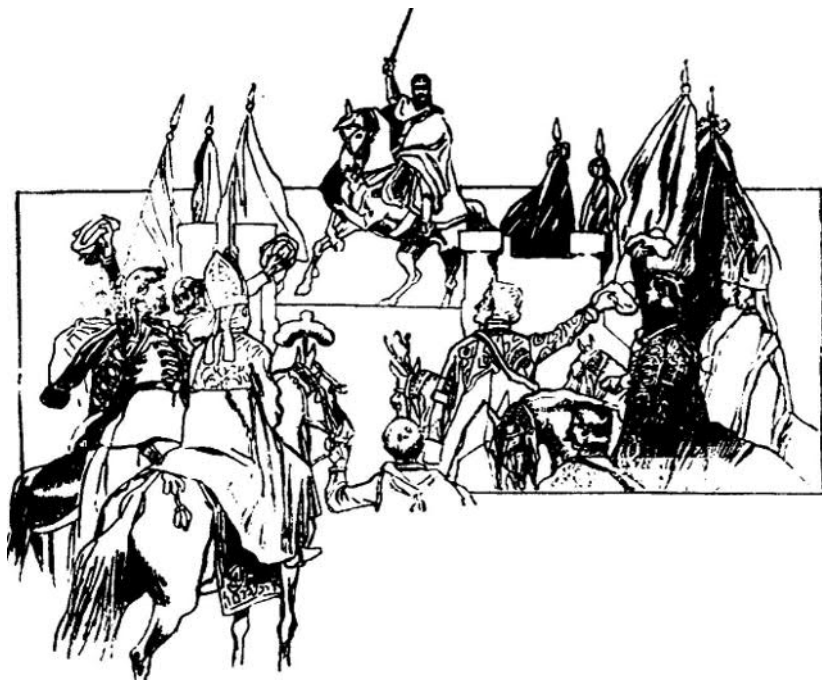
A kényuralom minden cselekedete a magyar nemzet szétbomlasztására irányult s íme, épen az ellenkező lett a törekvés eredménye: még erősebben összeforrott a nemzet. A közös nyomorúság eggyé tette a nemzetet. »Megszűnt a különbség — írja Salamon Ferenc, a nagy történetíró — konzervatív (fontolva haladó) és liberális (szabadelvű), föl-

desúr és városi polgár, katolikus, protestáns, zsidó, deák és filiszter között, sőt a gyalog ember és a mágnás közt is. Eltűnt a nagyságos és méltóságos cím.«

A protestánsok önkormányzatát megsemmisítő rendelet rövidéletű volt. Már 1860-ban visszavonta a császár. A szerzőjét, Thun minisztert elcsapta. Kénytelen volt a rendelet visszavonásával, mert nemcsak a nemzet háborgott, több idegen hatalom is szót emelt a protestáns önkormányzat mellett.

A rosszul épített ház ezzel bomlani kezd.

Dereng a magyar ég. Virrad. Újra virrad.

A KIEGYEZÉS.

A rosszul épített ház falairól kezd lehullani a vakolat, aztán dűledezni kezdenek a falak is, míg egyszerre csak összedől az egész ház: újat kell építeni, okos terv szerint, .szilárd anyagból. A rozoga ház lakóinak élete örökös rémüldözés. Csudálatos módon minden vihar megtalálja az ilyen házat. Még az is, mely látszólag más irányban tombol. íme, Dél-Olaszországban Garibaldi József fennen lobogtatja az olasz egység zászlaját s kiveri az osztrák módra uralkodó Bourbon-családot. Eggyé lett a darabokban tengődő Olaszország. Garibaldi nevét, ki az ő híres ezer vitézével csodákat művelt, (köztük egész sereg magyar ifjú) szárnyára veszi a népszerűség, híre, neve eljut a magyar nép közé s várják már őt magát is.

Ekkor születik a bizakodó, örvendező, valósággal ujjongó nóta:

Szennyes az én ingem,
Szennyes a gatyám is,
Majd hoz Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát.
Éljen Garibaldi!

Kossuth, Klapka és Türr,
Mind be fognak jőni,
Sereg is jó velők
Húsz-harminc ezernyi.
Éljen Garibaldi!

Be sok itt a holló!
De kevés a kard, ló!
Majd elhozzák, csak mi
Legyünk készek halni.
Éljen Garibaldi!

Nem jött be ugyan sem Kossuth, sem Klapka, sem Türr, sereg sem jött, de az olasz egység diadala gondolkodóba ejtette az osztrák kényuralom embereit. Hogy visszaállítsák a 48-diki törvényes állapotot, arra még nem is gondolnak. De már mutogatnak valamit. A bécsi hivatalos újságban 1860 október 21-én egy császári »nyilatkozvány« jelent meg: a híres október 20-diki diploma ez. Ez a diploma fenntartja a császári rendszert továbbra is, de már némi különállást ígér Magyarországnak. Egy másik császári kézirat megszünteti a külön szerb vajdaságot. Menesztik Benedek kormányzót annak jeléül, hogy enyhíteni akarják a durva kényuralmat. És közrefogják a haza bölcsét, meg akarják nyerni az új rendszer hívének. A császár Bécsbe hívja az »öreg urat«, elmondotta, mit akar, meghallgatta a nagy hazafi véleményét, de tanácsot nem kért tőle. Közben Esztergomban a hercegrímás elnöklete alatt értekezlet volt, melyen azt vitatták meg, hogy a császár által összehívandó országgyűlésre melyik törvény alapján válasszák a képviselőket: a 48-diki törvény alapján-e, vagy a régi rendi törvény alapján. Abban állapodtak meg egyértelműen, hogy csak

az 1848-diki törvény alapján lehet választani. Ugyanez időben a császár Schmerling Antalt nevezte ki vezető miniszterré, a magyarok hirhedett ellenségét s 1861 február 26-án új rendeletet bocsátott ki (februári pátens a neve), melyben javított az októberi diplomán. Ez a pátens közös birodalmi parlamentről beszélt, melybe Magyarország 85, Erdély 26, Horvát-Tótország 9 képviselőt küldött volna.

Természetesen Deák Ferenc hallani sem akart erről a keverék parlamentről. Mindazonáltal megtörténtek a képviselőválasztások, készültek a Budára április 2-ikára összehívott országgyűlésre. Ennek az országgyűlésnek kellett volna megkoronázni az örökös királyt s ettől várták Bécsben, hogy majd képviselőit elküldi a birodalmi parlamentbe. Várták, de hiába várták. Jóformán az egész nemzet Deák mellett állott: a 48-diki törvények visszaállítását követelte.

Budán nyitotta meg gróf Apponyi György az országgyűlést, Pesten folytatta ez a tanácskozásait. Abban a kérdésben, hogy a trónbeszédre feliratban vagy egyszerű képviselőházi határozatban válaszoljon-e, két nagy pártra szakadt az országgyűlés. Ám jóllehet a többség láthatóan az egyszerű határozat mellett foglalt állást, mégis a felirat mellett döntöttek, a felirat mellett, melynek Deák Ferenc volt a szerzője. Deák e művének rendkívül nagy volt a hatása. Nemcsak itthon, de a külföldön is. Ország-világ elé állította Magyarország történelmi jogait tisztán, világosan, egyszerűen, megcáfolhatatlanul s magyar egyenességgel követelte az 1848-diki törvények visszaállítását. A császár átvette a feliratot, de Schmerling tanácsára egész tejedelmében visszautasította. Újabb felirati javaslatot fogalmazott Deák Ferenc: választ a császári visszautasító leiratra. Míg az első feliratot csak néhány szónyi többséggel fogadta el a képviselőház, ezt nagy lelkesedéssel, egyhangúlag fogadta el az alsóház is, a felsőház is. Itt már az *egész nemzet* szólt a császárhoz. A felelet: az

országgyűlés feloszlatása volt. A képviselőháznak csak arra volt ideje, hogy óvást emeljen a feloszlatás ellen, alkotmányellenesnek jelente ki a kényuralmat s a képviselők szépen eloszlottak.

És ismét megújul az önkényuralom teljes durvaságában. Gróf Pálffy Mór lett az ország helytartója, kinek csak a neve volt magyar. Azok a vármegyei tisztviselők, akik az ébredő szabadság csalogója fényétől megejtve, hivatalt vállaltak a megyéken, a bíróságoknál, mind lemondottak s helyüket kétes alakok, szedett-vedett emberek foglalták el: igazi gyászmagyarok. Az újságírók, a költők, köztük Jókai Mór egymásután kerülnek börtönbe. Mindenütt összeesküvést szimatol a rendőrség s telnek a börtönök jó hazafiakkal. Bécsben nem mondanak le a reményről, hogy, török-szakad, beviszik a magyar hazafiakat a birodalmi parlamentbe. Szerencsét próbálnak Erdélyben. Országgyűlést hívnak össze Nagyszébenbe, de a magyarok és székelyek nem küldöttek képviselőket.

A nemzet várt tovább csendes türelemmel. Hitte rendületlenül, hogy eljön az idő nemsokára, amikor ismét szóhoz jut a nemzeti akarat. És e hitében nem is csalódott. Sorban érik a súlyos csapások a Schmerling-féle gyűlöletes és oktalan rendszert. Poroszország nagy államférfia, Bismarck, a nagy német birodalom későbbi megalapítója, azt tanácsolta a bécsi udvarnak, hogy lépjen ki a német szövetségből s költözzék át Budára, ott az ő helye. De a nagy ember okos tanácsát nem hallgatták meg. Háborúba keveredett 1864-ben Dániával s bár a poroszokkal egyesülten levertek a dánokat, ezen a győzelmen nem volt áldás. Növelte e háború a pénzügyi bajokat s előrelátható volt, hogy a zsákmányon, Schleswig-Holstein hercegségen mihamar hajbakap az osztrák és a porosz. A következő évben, 1865-ben Schmerling félhivatalos lapjában cikk jelent meg, mely a magyarokat elszakadási törekvésekkel vádolta meg. De már erre megszólalt Deák

Ferenc s a *Pesti Napló* húsvétvasárnapi számában (április 16-án) válaszolt a bécsi cikkekre. A »húsvéti cikk« névtelenül jelent meg, de mindenki tudta, hogy Deák Ferenc a szerzője. Ez a hatalmas cikk óriási hatást tett. Maga a császár is elolvasta s e cikk hatása alatt jelentékenyen megváltozott a gondolkozása. Eddig csak folyton ámították, félrevezették, most egyszerre tiszta, világos, megbízható tájékoztatást nyert a magyar nemzet jogairól, becsületes törekvéseiről. A hazabölcse e cikkben kézzelfoghatóan megjelölte a nehéz helyzetből való kibontakozás útját. A szabadságharc lezajlása után két ízben volt Magyarországon a császár, de bár ahol megjelent, mindenütt tisztelettel fogadták — közeledés a koronázatlan uralkodó s a nemzet közt nem történt. A húsvéti cikk megjelenése után harmadízben jött a császár hazánkba, ezúttal egyenesen Pozsonyba, a lóversenyre, majd Pestre, a gazdasági kiállítás megtekintésére. E látogatás eredménye volt, hogy a császár elbocsátotta Zichy Hermán kancellárt, mire a magyarok megátalkodott ellensége, Schmerling is lemondott a miniszterségről. Újra összehívták az országgyűlést (1865 december 10-ére), a császár felfüggesztette a februári pátenst, feloszlatta a törvénytelen erdélyi országgyűlést s így mind erősebbé lett a békés kiegyezés reménye.

A császár személyesen nyitotta meg az országgyűlést, de a trónbeszéd épenséggel nem elégítette ki a képviselőházat. Deák Ferenc szövegezte most is a válaszfeliratot, azt küldöttség adta át a császárnak, de a császár ezt is elutasította. Most újabb válaszfeliratot szövegezett Deák az elutasító leiratra s egyben a képviselőház 67 tagú bizottságot küldött ki azzal a megbízással, hogy az Ausztriával való viszonyok rendezésére javaslatokat készítsen. De közben Ausztria háborúba keveredett Olaszországgal s a 67 tagú bizottság serényen dolgozott a kiegyezési javaslaton, hogy a háború eldőléséig a nagy munka elkészüljön.

A haza bölcse kívánta ezt így. Hadd tudja idejében az udvar a nemzet kívánságát s ne mondhasa, ha esetleg balul üt ki a háború, hogy felhasználták a kedvező alkalmat s kést szegeztek a megszorult ember melléne. De győzhet is az osztrák sereg. Nos, az esetre is kívánatos, hogy előre ismerjék, mit kíván a magyar nemzet.

A sietség nem volt fölösleges, mert mire a bizottság Deák kiegyezési javaslatát elfogadta és kinyomatta, eldőlt a háború kockája: az osztrák sereg Custozánál nagy győzelmet aratott az olaszokon. Június 24-én történt a custozai diadal s a császár mindjárt aláírta a rendeletet, melyben az országgyűlést bizonytalan időre elnapolja. Az elnapoló rendeletet június 26-ikán olvasták fel a képviselőházban s válaszul erre elfogadták Deák határozati javaslatát, mely szerint a képviselőház ragaszkodik a feliratában foglaltakhoz s kifejezi abbéli reményét, hogy Magyarország alkotmánya mielőbb teljes épségében vissza fog állíttatni.

És helyre is állott mielőbb.

Mert míg az olaszokkal vívott csatákban diadalog kísérték az osztrák fegyvereket, annál nagyobb kudarc érte abban a háborúban, melyet a poroszokkal vívott meg. Magyarország egykori helytartója, Benedek Lajos volt e háborúban az osztrák sereg vezére s ez a háború Königrátnél (1866) az osztrákok súlyos, megalázó vereségével végződött. A császár kénytelen volt kilépni a német szövetségből, át kellett engednie a vezetést Poroszországnak, illetőleg a Hohenzollern uralkodóháznak, mely azóta megteremtette a nagy, az egységes német birodalmat.

A königráti vereség döntő fordulatot jelent a magyar alkotmányért folytatott küzdelemben. Most már a bécsi udvar kereste a kiegyezést s a császár maga küldött Deák Ferencért, hogy Bécsben látogassa meg. Pusztaszentmiklóson találta Deákot a császár hívása, onnan ment Bécsbe nagy-

ERZSEBET KIRÁLYNÉ DEÁK FERENC RAVATALÁNÁL.
(Zichy Mihály festménye a magyar történelmi képcsarnokban.)

titokban. Egy külvárosi szállóban vett szobát s dr. Ferenczi névvel írta be magát a vendégeknyvbé. Aztán egylovás bérkocsiba ült s úgy ment július 15-én a császár elé. Háromnegyed óráig beszélgettek s a császár megnyugvással vette tudomásul, hogy Deák Ferenc most sem akar többet, mint a szerencsétlen háború előtt. Megkérdezte az öreg urat, hogy hajlandó volna-e elvállalni az alkotmányos, felelős magyar kormány alakítását; de Deák szerényen elutasította magától a nagy megtiszteltetést s gróf Andrássy Gyulát ajánlotta miniszterelnöknek.

A kényuralom megszeppent hívei mindent elkövettek, hogy Deák kiegyezési művét lehetetlenné tegyék, sőt rá is bírták a császárt, hogy a kiegyezési javaslat ellenében más javaslatot készíttessen s ezt a császár át is adta Andrássy Gyulának. Azzal adta át, hogy vagy elfogadja ezt az összehívandó országgyűlés, vagy marad minden a régiben. De hiába, az önkényuralom napjai meg voltak számlálva. A rosszul épített ház utolsó napjait élte. Még egy gyenge szél s összedől. Jól látta ezt az új osztrák miniszterelnök, Beust Frigyes, aki nem volt osztrák (külföldről került Ausztriába) s nem volt elfogult a magyarokkal szemben, mint általában az osztrák államférfiak. És látta, megérezte a magyar ügy igazságát egy finom női lélek: a bájos, a fenkölt lelkű császárné, Erzsébet, Magyarország védőangyala. A csudaszép bajor hercegisasszony, amint magyar földre lépett mint Ferenc József hitvese, megszerette e földet és népét s jóságos szívében igaz részvét fakadt az elnyomott magyarság iránt. Az 1854-ik év április 24-én lett a felesége Ferenc József császárnak s 1857 tavaszán jött először Magyarországra császári férje oldalán. Itt kezdődik Magyarország védőangyalának dicsőséges szerepe. Szeretettel tanulta a magyar nyelvet s kedves írója lett Jókai Mór. A porosz háború idején a budai királyi palotában érezte jól magát s

azóta kedves tartózkodó helye lett a Budapesthez közeleső Gödöllő. Az ő szeretetének nagy része van az ellentétek kiegyenlítésében s abban, hogy gonosz tanácsadók által félrevezetett császári férje megszabadult a belenevelt elfogultságtól s szívből, őszintén alkotmányos királya lett Magyarországnak.

Az elnapolt országgyűlés újra összeült s 1867 február 17-én a császár megbízta Andrássy Gyulát a minisztérium megalakításával. Február 20-án nevezte ki az új kormányt a császár. Andrássy Gyula a miniszterelnök s a többi miniszter is mind olyan férfú, akik igaz szívvvel munkáltak a kiegyezés létrehozásán. Belügyminiszter báró Wenckheim Béla, közmunka- és közlekedésügyi gróf Mikó Imre, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi Gorove István, vallás- és közoktatásügyi báró Eötvös József, igazságügyi Horvát Boldizsár. A honvédelmi miniszterséget maga Andrássy, a miniszterelnök vállalta.

Volt tehát újra felelős magyar kormánya a nemzetnek, készülhetett a koronázásra. És megtörtént a koronázás 1867 június 8-án az ország szívében. Ferenc József többé nem császárhoz a magyarnak, hanem koronás királya. És Erzsébet koronás királyné. A koronázáson kifejtett pompa fénye nem volt hideg fény: egy boldog nemzet ünnepe volt ez az ünnep. Őszinte, meleg. De a koronázásról hiányzik valaki: Deák Ferenc, a haza bölcse ez. A nagy mű megalkotója. Mit keresne ő, az egyszerű köznemes, a tekintetes úr a fényes urak pompázó seregében? A jól végzett munka jóleső tudatával ül az ő szállóbeli kis szobájában, félrehúzódva az ünnepeltetéstől — az ünnep megteremtője. Neki még királya sem adhatott többet egy kézszorításnál. Az ő jutalma nagyobb volt minden hívságos jutalomnál: látta munkájának diadalát. Látta a királyt és nemzetet egybeforni egy gondolatban, egy érzésben: a haza üdvét szolgáló igyekezetben.

A kiegyezés nagy műve visszaadta Magyarország önállóságát. A két ország közös ügyeit közös miniszterek intézik, akik azonban felelősek ama bizottságoknak, melyeket a magyar országgyűlés és az ausztriai birodalmi tanács évről-évre küld ki a maga kebeléből. Magyarország ügyeit felelős magyar minisztérium intézi. A közös hadsereg mellett szervezik a honvédséget: a magyar hadsereg magját. Újra felszabadul bilincseiből a gondolat. Nyitva a haladás útja minden téren. Szellemi és anyagi javakban való gyarapodásunknak nincsenek többé mesterséges gátjai s ha támadnak: a nemzet folyton növekedő ereje eltávolítja a haladás útjából.

A király megértette a nemzetet, a nemzet a királyt s megosztják egymás bűjét, örömét. Midőn meghal a haza bölcse (1876 január 28. és 29. közé eső éjjelen), a király és nemzet együtt gyászolja a kiegyezés megalkotóját s Erzsébet királyné teszi le az első koszorút a ravatalra, ő rebegi el az első imádságot a ravatal zsámolyán. És meghal Rudolf királyfi (1888), a király egyetlen fia, a magyar nemzet büszke reménysége s a királyi szülőkkel együtt sír a nemzet. Aztán jön 1896-ban a nagy nemzeti ünnep: a magyar nemzet ezeréves életének ünnepe. Velünk ünnepel a király. Velünk a megtört szívű, mélyen lefátyolozott arcú királyné. S következik a nagy öröme újra szörnyű nagy gyász: orgyilkos keze vet véget a nagy bánat elől idegen földön bujdosó királyné életének. Tíz esztendővel a mindig siratott Rudolf halála után: 1898 szeptember 10-én dobban utolsót a nagy szív, gyászba borítva a magyar nemzetet.

Az ország szívének, a fővárosnak terein nagyjaink emlékét dicsőítő szobrok hirdetik a nemzet hálás kegyeletét. A méltóságosan hömpölygő Duna partján Széchenyi, Deák, Petőfi ércalakja előtt csendes megilletődéssel állapodik meg a magyar lélek, mely félszáz év előtt még csüggedten bolyongott s nem lelé honát e hazában. A szomorú emlékü Új-

épületnek nyoma sincs. Helyén paloták emelkednek s ma Szabadság-tér e helynek neve. És ott tündököl a Duna partján az országgyűlés hatalmas palotája, előtte Andrássy Gyula lovasszobra. És fent Budavárában a magyar király palotája, a legszebb alföld kerekén. S készülnek a szobrok: Erzsébet királyné, Kossuth Lajos szobrai. A szabadság-szobor. Vájjon mert-e erre gondolni félszáz év előtt a csüggedt lelkű magyar? Kint a kerepesi-úti temető kertben a virág sohasem hervad el Deák, Kossuth, Batthyány s a többi jelesek sírján s a magyar nép ájtatos zarándoklásait nem zavarja meg durva erőszak. És hazai földben pihennek Rákóczi hamvai. Remélhette-e ezt az a nemzet, mely azt hitte, hogy Világosnál minden elveszett?

Félszáz év alatt az ország képe mint megváltozott!

A romok felett új épület emelkedett, hatalmas, nagy, erős épület, melyre irigységgel néz az ellenség, csudafal az idegen. Szabad-e elcsüggedni annak a nemzetnek, érje bármi vész, érje bármi szörnyű romlás, mely »annyi balszerencse közt s oly sok vizsály után« nemcsak él, de a régi nagyság újra éledő képe biztatóan int feléje?

* * *

. . . Ezer esztendeje, hogy Árpád megszerezte nekünk ezt a drága földet. Tenger magyar vér áztatta e haza földjét az ezer év során, de íme, nem omlott hiába a hősök vére; nem munkált hiába annyi sok elme és szív a haza üdvén, javán: új erővel, új lelkesedéssel, a nemzet örök életének erős hitével kezdtünk a második ezerbe.

Apáink szent örökségként hagyták ránk e hazát s ennek szereit. Ezt az örökséget megbecsüljétek és sértetlenül adjátok át majdan gyermekeiteknek, magyar fiúk, magyar lányok!